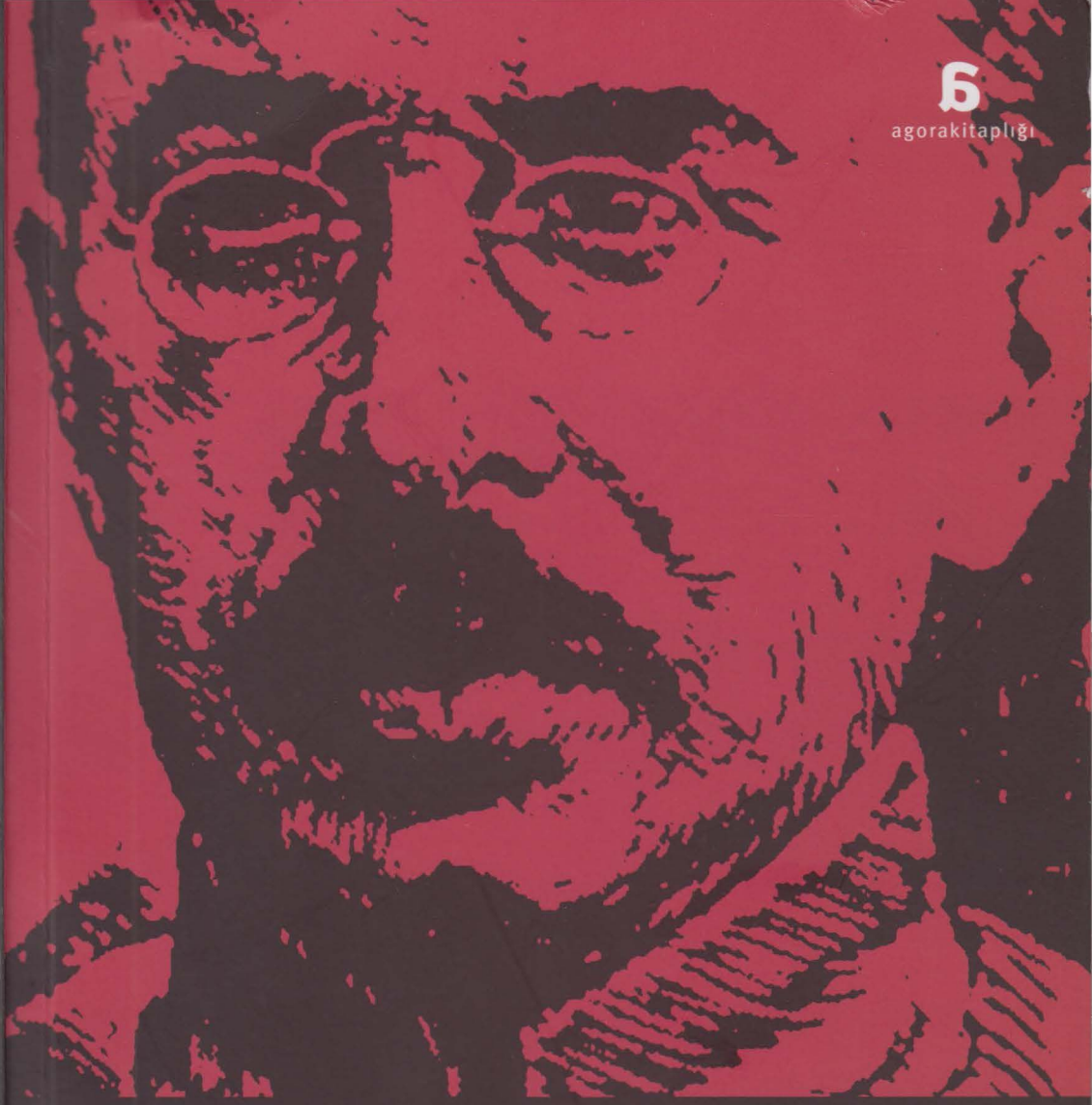

agorakitaplığı

MUSTAFA SUPHİ'YLE YOLDAŞLARINI KİM ÖLDÜRDÜ?

Emrah Cilasun

MUSTAFA SUPHİ'YLE YOLDAŞLARINI KİM ÖLDÜRDÜ?

Emrah Cilasun

agorakitaplığı
185

EMRAH CILASUN

1966'da İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. 1978'de ailesiyle birlikte Almanya'ya iltica etti. Halen Almanya'da yaşamakta, tarih araştırmacılığı ve belgeselcilik yapmaktadır. *Fırtınalı Yıllarda İbrahim Kaypakkaya - Bilinmeyen Yazılar* (Ethem Drehşan'la birlikte; Belge Yayınları, 1994), *Bâki İlk Selam: Çerkes Ethem* (Belge Yayınları, 2004; 2. baskı, Mayıs 2006, Versus Kitap) adlı kitapları ve Kaypakkaya'nın hayatını anlattığı *Kırmızı Gül Buz İçinde* (1998) adlı bir belgeseli bulunmaktadır. Ayrıca, 2006'da *Resmi Tarih Tartışmaları-2*, 2007'de *Resmi İdeoloji Sözlüğü* adlı kollektif yapıtların (Özgür Üniversite Kitaplığı) yazarları arasındadır ve çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

Emrah Cilasun

MUSTAFA SUPHİ VE YOLDAŞLARINI KİM ÖLDÜRDÜ?

a
agorakitaplığı

Tarih 4

Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürdü?
Emrah Cilasun

Kapak tasarım: Mithat Çınar
Dizgi: Sibel Yurt

© 2007; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci Basım: Ocak 2008

ISBN: 978-605-006-009-6

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık
Tel: (0212) 674 66 78

AGORA KİTAPLIĞI
Gümüşsuyu Mahallesi Osmanlı Yokuşu,
Muhtar Kâmil Sokak No: 5/1 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26-27 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e-posta: agora@agorakitapligi.com

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM:
ESKİ FİKİRLERDEN KOPAMAYINCA

Giriş .3
Osmanlı Entelektüelleri ve Mustafa Suphi .8
Mustafa Suphi'nin Komünizmle Buluşması .16
1919 Türkiyesi .26
Bıçak Sırtında Akrobasi: İdeoloji ile Diplomasi, ya da Marksizm-Leninizm, Başarılar ve Hatalı Eğilimler .32
Komintern'in 2. Kongresi .41
Bakû Kurultayı .45
Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Partisi .60
Merkez Komite Toplantıları ve Ölüme Giden Yolun Adım Adım Döşenmesi .72
Sonuç .94

2. BÖLÜM:
BİR CİNAYETİN RESMİ

Metodolojiye Dair .101
Kars-Ankara-Kars, 25-26 Aralık 1920 .102
Trabzon, 26 Aralık 1920 .103
Kars, 28 Aralık 1920 .104
Ankara, 29 Aralık 1920 .105
Ankara-Kars-Bakû, 29 Aralık 1920 .106
Erzurum-Kars, 1 Ocak 1921 .111
1920 Öncesi Kars Tarihinin Belli Başlı Özellikleri .114
Ankara-Kars-Bakû, 1 Ocak 1921 .115
Kars-Ankara, 2 Ocak 1921 .118
Ankara, Kars, 3 Ocak 1921 .120
Kars, 4 Ocak 1921 .123
Kars, 3 Ocak 1921 .124
Şam, 6 Ocak 1921 .126
Kars-Erzurum, 11 Ocak 1921 .133
Kars-Erzurum-Bakû, 14 Ocak 1921 .135
Kars, 15 Ocak 1921 .136
Erzurum, 15 Ocak 1921 .137

Erzurum-Ankara-Erzurum, 16 Ocak 1921 .139
Erzurum-Ankara, 17 Ocak 1921 .142
1921 Öncesi Erzurum Tarihinin Belli Başlı Özellikleri .143
Ankara-Erzurum, 18 Ocak 1921 .146
Trabzon, 18 Ocak 1921 .146
Kars, 18 Ocak 1921 .146
Erzurum, 18 (?) Ocak .147
Trabzon, 20 Ocak 1921 .150
Bakû, 20 Ocak 1921 .150
Kars, 22 Ocak 1921 .151
Erzurum, 22 Ocak 1921 .151
Erzurum-Bayburt, 22 Ocak 1921 .153
Ankara, 22 Ocak 1921 .154
Ankara-Erzurum, 24 Ocak 1921 .156
Ankara, 24 Ocak 1921 .157
Kars, 24 Ocak 1921 .158
Bayburt, 24-25 Ocak 1921 .159
Ankara, 25 Ocak 1921 .159
Gümüşhane, 26-27 Ocak 1921 .161
Maçka, 27 Ocak 1921 .161
Trabzon, 28 Ocak 1921 .162
1921 Öncesi Trabzon Tarihinden Önemli Satır Başları .165
Trabzon, 28 Ocak 1921 .170
Trabzon, 29 Ocak 1921 .177
Ankara, 29 Ocak 1921 .178
Trabzon, 30 Ocak 1921 .178
Ankara, 31 Ocak 1921 .181
Kars, 1 Şubat 1921 .182
Kars, 2-3 Şubat 1921 .183
Trabzon, 14 Şubat 1921 .185
Trabzon , 17 Şubat 1921 .186
Ankara, 17 Şubat 1921 .186
Ankara, 18 Şubat 1921 .187
Bakû, 20 Şubat 1921 .187
Moskova, 20 Şubat 1921 .187
Ankara, 26 Şubat 1921 .189
Bakû, 3 Mart 1921 .189
Kimler Öldürüldü? .191
Kim Öldürdü? .192

Ek: Sonra Ne Oldu? .197

Kaynakça .201

Resimler .207

SUNUŞ

Mustafa Suphi, Türkiye'de örgütlü komünizmin başlangıç noktasıdır. O'nun önderliğinde 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi, daha bir yılını doldurmadan önderlik kadrosunun katledilmesi sonucu ağır bir darbe almıştır. 86 yıl evvel işlenmiş olan cinayetin hem mağdurlarına, hem de sorumlularına bugün dönüp, serinkanlıca bakmanın sayısız faydaları olacağı kanısındayım. Zira 28/29 Ocak 1921'de Karadeniz açıklarında yaşanan vahşet, tarafların felsefi, siyasal ve ideolojik hattını sorgulamayı engelledi. Kaçınılmaz olarak muazzam bir tutuculuk baş gösterdi. Haliyle, tartışma kısır bir noktada sıkışıp kaldı.

'Mustafa Suphi ve yoldaşlarını kim öldürdü' sorusu, bu kısır noktadan çıkıp, tarafların her birini siyasal ve ideolojik açıdan

mercek altına alabilmek amacıyla sorulmaktadır. Üstelik bu soru ikili bir işleve sahiptir.

Bir yanıyla Mustafa Suphi, onun önderlik ettiği Türkiye Komünist Partisi ve bu partinin üyesi olduğu Komünist Enternasyonal ve ona önderlik eden devrimci Rusya'nın, 28/29 Ocak 1921'e gelinirken ne gibi sorumlulukları olmuştur? Birinci bölümde bu sorunun teorik tartışması yapılacak ve cevap aranacaktır.

İkinci bölümdeyse, eldeki verilerden hareketle cinayeti yeniden canlandırıp, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının ölüm emrini veren ile fiilen öldürenlerin profili çıkartılacaktır. Böylece kimin, neden, niçin ve nasıl bir araya geldiklerini, komünizme karşı kimlerin öteden beri yekvücut olduklarını gösteren bu ikinci bölüm 'kim öldürdü' sorusundaki daireyi tamamlayacaktır.

Yaklaşık dört yılı bulan bu çalışmada ihtiyacım olan litaratürün sağlanmasında, 2006'da kaybettiğim teyzem Seher Tolgay'ı burada bir kez daha anmak isterim. Artık bulunması 'imkânsız' kitapları bulmakta usta olan Özgür'e ve benim için aşındırmadığı sahaf kalmayan, üstüne üstlük, onca işinin arasında bir de kitap metnindeki imla hatalarını düzeltmeye üşenmeyen Ayşegül'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bir hafta gibi kısa bir zaman diliminde günde on oniki saat, kıran kırana teorik tartışma ve ardı arkası kesilmeyen esprileriyle kaleme aldığım sayfalarca metne çekidüzen veren sevgili Gün Zileli'ye hiçbir teşekkür kafi değildir. Kitapta yer alan grafik ve fotoraflarıysa bilgisayar ortamına Giovanna aktardı. Elleri dert görmesin. Tabii, dört yıl boyunca devamlı beni destekleyen eşim Sevtap'a 'iyi ki varsın' diyorum.

Emrah Cilasun
18 Ekim 2007

MUSTAFA SUPHİ VE YOLDAŞLARINI KİM ÖLDÜRDÜ?

1. BÖLÜM

ESKİ FİKİRLERDEN KOPAMAYINCA

"Acı gerçek 'bizi yükselten' yalandan daha yararlıdır, diplomatça gevelemeden ve şartlı şurtlu konuşmadan daha değerlidir."

(Vladimir İlyiç Lenin)

GİRİŞ

Karl Marx'ın 'Avrupa meşruiyetçiliğinin kanayan yarası' diye tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın birinci yarısından itibaren iflasın eşiğine geldiğinde,[1] imparatorluğun buhranı Osmanlı toplumunda her zaman ayrıcalıklı bir yere sahip olan entelektüelleri siyasal ve felsefi arayışlara yöneltmişti. 19. yüzyılın

1) Marx- Engels, *Doğu Sorunu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 17 Sovyet tarihçi Petrosyan'ın konuya ilişkin değerlendirmesiyse şöyledir: "Dünya tarihinde emperyalizm döneminin eşiğinde, bir zamanlar kudretli olan Osmanlı İmparatorluğu şiddetli sosyal ve politik bir buhran geçirdi. 19. yüzyılın ilk yarısında, feodal Türk devletinin temellerinin çürümesini ve imparatorluğun politik parçalanmasını tümüyle durdurmak için Türk yöneticilerinin defalarca yaptıkları reform denemeleri başarı kazanamadı. 1840-1850 yıllarının Tanzimat reformları bile, 18. yüzyılın sonundan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını basan ileri derecedeki sosyal ve politik çürümeyi durduramadı" (bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 17).

ikinci yarısından itibarense bu arayışa örgütleme çabaları eşlik etmeye başlamıştı. Osmanlı okumuşlarının oluşturduğu Yeni Osmanlılar hareketinin (1865) tarih sahnesine çıkması bu döneme denk gelir. Daha sonra, en geç 1908'den itibaren Jön Türkler adıyla anılacak olan akımın fikri ve siyasal macerası Yeni Osmanlılar'la başlamıştır. Velhasıl, Türkiye'nin siyaset tarihinde adından sıkça bahsedilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arka bahçesi, bir bakıma Yeni Osmanlılar hareketidir.[2]

Yeni Osmanlılar hareketinin birkaç karakteristik özelliği vardır. 'Türk feodal bürokratik aydın sınıfı'nı[3] temsil eden bu hareket, seksen beş yıllık bir gecikmeyle de olsa Fransız İhtilali'nin etkisinde kalmıştı.

Osmanlı toplumunun elit tabakasının Fransız burjuvazisine öykünerek yaptığı önermeler, önemli ölçüde 18. yüzyıldaki bazı felsefe akımlarının izlerini taşıyordu. Kimi tarihçiler, hareketin -doğruluğu veya yanlışlığı bir tarafa- Fransız burjuvazisine öykünmesinin sığlığı ve yüzeyselliğine dikkat çekmişlerdir. Yeni Osmanlılar, Batılı felsefe akımlarını ana kaynaklarından öğrenmek yerine, bu felsefe akımlarının o dönem, Avrupa'da popülerleşmiş biçimlerinin etkisinde kalmışlardı.[4] Ana kaynak ya da popülerleşmiş ikinci el fikirler, 'Osmanlı entellektüeli'nin pek de umurunda değildi. Çünkü onun kafasını meşgul eden şey 'bu devlet nasıl kurtulabilir' sorusuydu. Tabii böyle bir sorunun cevabını aramak için yola çıkıldığında, Marksizm'in önerilerinin Osmanlı entelektüellerine hitap etmemesi doğaldır. Mete Tunçay'a göre, "Sol onların 'ilişki çerçevesi'ne (*frame of reference*) girmemiştir; sola bakılamamıştır ki, sol görülsün."[5]

Bu karakteristik özellikleri göz önünde tutarak Osmanlı entelektüellerinin kimi önermelerine yeniden bakmak doğru olacaktır. Ancak

---

2) Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 30.

3) Petrosyan, *a.g.e.*, s. 61.

4) "Jön Türkler'in hiçbiri derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı uğraştırmış bir ideoloji ortaya koymamıştır.... Jön Türkler siyasi fikir boşluklarını kapatmaya çalışmışlardır. Bir yandan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin 'popülarize' edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir Tarde gibi büyük bir sosyolog göz önünde tutulduğu zaman, Le Bon'un fikirlerinin Jön Türk düşüncesindeki yeri bu davranışın karakteristik bir örneğini oluşturur" (Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 24).

5) Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar - 1 (1908-1925)*, C. 1, BDS Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21

ondan sonra Mustafa Suphi'nin yakından irdelenmesi mümkündür. Çünkü, Dostoyevski'nin Gogol'un *Palto* adlı eserinin önemine ilişkin söylediği, "Rus edebiyatı *Palto*'dan çıkmıştır," sözünü konumuza uyarlayacak olursak, Mustafa Suphi de dahil olmak üzere o dönemin bütün entelektüelleri, Jön Türkler'in içinden çıkıp gelmişlerdir.

Yeni Osmanlılar'dan İttihat ve Terakki'ye uzanan zihin dünyasının üzerinde 1789 Fransız İhtilali'nin gölgesi her zaman hissedilmiştir. Bu nedenle, tartışmamıza Tarık Zafer Tunaya'nın bu gölgeyi tasvir eden ve derinlikli bir tartışmanın kapısını aralaycak nitelikteki sözleriyle başlayalım:

> Her şey yarım yamalak Fransızca'yla, gizlice ele ne geçirilebildiyse okunan Fransız gazetelerinin, Zola'ların, Anales'lerin, İllisturasyonlar'ın penceresinden dünyaya bakmış *insanların*, kendi içlerinde yaratabildikleri *ufukların boyutlarına göre* oluşuyordu. 3. Ordu 'zabitleri', bütün İttihat ve Terakki kuşağı adına, *Fransız İhtilali'ne saygı duruşundaydılar. Henüz 1789'daydılar. Avrupa'yı baştan başa sarmış olan 1848 ihtilalleri sanki yapılmamıştı...* Geleceği planlamadan, Fransa'dan ödünç alınan, onun bile unuttuğu *çağdaşlığını yitirmiş bir ideoloji* ile kurulu düzeni yıkmak...[6] *(a.b.ç.)*

Tunaya'dan yaptığımız alıntının iki yönü var. Bunlardan biri, Jön Türkler'le, diğeri Fransız İhtilali'yle ilgili. Tunaya, 19. yüzyılın ortalarından 1908'e kadar uzanan Jön Türk hareketini değerlendirirken okkalı fakat bir o kadar da diplomatik bir dil kullanmaktadır. Dikkat edilirse Tunaya, 'entelektüel' demek yerine daha genel bir kavramı, 'insanlar'ı yeğliyor. 'Ufuk' ve 'boyut'tan bahsederek, hareketin çapı konusunda okuyucuyu uyarıyor. Ve devamla, Avrupa'yı bir uçtan bir uca kasıp kavuran 1848 ihtilallerinin es geçilmesine dikkat çekiyor. Bu 'insanlar'ın saatlerinin âdeta 1789'da durmuşluğuna işaret ediyor. Tunaya'nın bu alıntısı, Jön Türkler hakkında bir ön bilgi niteliğindedir. Mustafa Suphi'yi yakından irdelerken bu ön bilginin göz önünde bulundurulması gerekecektir. Alıntının ikinci boyutuysa şu anda bizi çok daha meşgul etmektedir. Hatırlayalım: "Fransa'dan ödünç alınan ideoloji" Tunaya açısından "çağdaşlığını yitirmiş"tir.

---

6) Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 22-23.

Fransız İhtilali, feodal mülkiyeti burjuva mülkiyeti adına kurban etmişti. Böylece burjuva sınıfı, tarih sahnesine yeni bir sömürücü sınıf olarak çıkmaktaydı. Fransız İhtilali'nin önerdiği toplum projesi, tarihsel zorunluluğu ve kaçınılmazlığına rağmen matah bir şey değildi. Hakikaten görece ilericiliğini (ya da Tunaya'nın deyimiyle 'çağdaşlığı'nı) yitirmişti. Friedrich Engels burjuvazinin, hem geniş yığınların sırtından nasıl iktidara geldiğini, hem de nasıl iktisadi olarak palazlandığını şöyle izah etmektedir:

> Devrim, avamın (*tiers-état*), yani ulusun üretim ve ticaret alanında *çalışan* büyük yığınlarının, ayrıcalıklı ve *boş gezen* sınıflarına, soylulara ve papazlara karşı zaferiydi. Ama avamın zaferi, bu 'tabaka'nın toplumsal olarak ayrıcalıklı kılınmış kesiminin, yani malı mülkü olan burjuvazinin politik iktidarı ele geçirmesi olarak belirdi. Ve burjuvazi, devrim sırasında, kısmen soyluların ve kilisenin el konan ve sonra satışa çıkarılan topraklarındaki spekülasyonlarla ve kısmen de orduyla yaptığı sözleşmelere karıştırdığı hilelerle, ulusun sırtından, elbette çabucak gelişti.[7]

Dolayısıyla Fransız İhtilali, burjuva sınıfının tarihinde gerçekleştirdiği yegane, en kapsamlı ve en başarılı, bütün dünyada burjuva sınıfının kendine örnek alacağı bir devrimdi.

Bu kapsamlı devrimin felsefesi de, devrime önderlik eden sınıf gibi görece ilericiydi. Zira yeni iktidar sahipleri, devirdikleri sınıfın felsefesinin o tarihsel dönemeçte artık bir şey ifade edemeyeceğini gayet iyi biliyorlardı. Otuz yıl süren din savaşlarının, engizisyonların baş müsebbibi olan kilise, bütün toplumu metafiziğin prangasına vurmuştu. Burjuvazi, kendisine engel olduğu ölçüde kiliseyle ve onun felsefesiyle çatıştı. Kilisenin 'yaradana sığınan' felsefesine karşı, burjuvazi 'aklın egemenliği'nden bahsediyordu. Ne var ki, ilk bakışta akla çok yatkın gelse de, 'aklın egemenliği' yeni sınıfın egemenliğinin ta kendisiydi. Bu noktada, uzun olmasına rağmen Engels'in konuya ilişkin çarpıcı gözlemlerini buraya aktarmak yerinde olacaktır:

---

7) Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar* 3, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünalan, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 145. Maalesef, Sol Yayınları'nın tercümesi oldukça bariz hatalar barındırmaktadır. O nedenle Marx ve Engels'e ait yukarıdaki Türkçe alıntıları, Marx-Engels, *Ausgewählte Werke V*, Dietz Verlag, Berlin, 1983, Almanca baskıdaki metinlerle kıyasladım. Ve kimi yerde metnin Türkçe çevirisini düzelterek buraya aktardım.

> Bugün biliyoruz ki, aklın egemenliği burjuvazinin idealleştirilmiş egemenliğinden başka bir şey değildi; sonsuz hakkaniyet, gerçekleşmesini burjuva adaletinde buldu; eşitlik, yasa karşısında burjuva eşitliğine indirgendi; burjuva mülkiyeti, insanın temel haklarından biri ilân edildi; ve aklın egemenliği, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, demokratik bir burjuva cumhuriyeti oldu ve yalnızca öyle olabilirdi. 18. yüzyılın büyük düşünürleri, kendilerinden evvelkiler gibi, kendi çağlarının çektiği sınırı daha çok aşamadılar... Devrimin öncüleri olan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının her konuda biricik bilirkişi olarak akla nasıl başvurduklarını gördük. Akla uygun bir devlet, akla uygun bir toplum kurulmalıydı; sonsuz akıla aykırı her şey hiç acımadan ortadan kaldırılmalıydı. Gene, bu sonsuz aklın, gerçekte, tam o sırada burjuvalaşmaya doğru gelişmekte olan orta kesimin idealleştirilmiş aklından başka bir şey olmadığını da gördük. Fransız Devrimi, bu akla uygun toplum ve devleti gerçekleştirdiğinde, yeni kurumların, ne kadar rasyonel de olsalar, geçmiş ile kıyaslandığında hiç de mutlak akla uygun olmadıkları meydana çıktı. Akla uygun devlet tamamen çöktü. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, burjuvazinin kendi politik yeteneksizliği sonucu, Directoire'in yolsuzlukları ve Napolèon'un despotizminin koruması altında gerçekleşebildi. Vadedilen sonsuz barış, sonsuz bir fetihler savaşına dönüştürüldü. Akla uygun toplum hiç de iyi çıkmamıştı.[8]

Biraz ileride, Mustafa Suphi de dahil Osmanlı entelektüellerinin, hem kendi sistemlerine hem de fetihler savaşını yürüten Avrupa'nın büyük sömürgecilerine, 'hiç de iyi çıkmamış' olan 'akla uygun devlet'i nasıl önerdikleri üzerinde duracağım. Fakat Engels'in alıntısına geri dönecek olursak, burada en önemli husus, ihtilali yapan burjuva sınıfının, ilerici yanını nasıl yitirip egemen bir sınıfa dönüştüğü, onun kiliseye karşı, 'aklın egemenliği'ne vurgu yaparak davet ettiği kaba materyalist/idealist felsefenin artık burjuva toplumunun varlık sebebini izah etmeye ve kutsamaya yarayan bir manifesto haline geldiği; başlangıçta her şeyi ama her şeyi sorgulama iddiasında olan bu felsefenin, şimdi kaçınılmaz olarak nasıl tutucu bir hal aldığıdır.

8) Marx-Engels, *a.g.e.*, s. 140, 142.

İmparatorluğunu dar boğazdan kurtarma telaşında olan Osmanlı entelektüelinin, tercihini Fransız İhtilali'nin öncüsü burjuvaziden ve onun düşün dünyasından yana yapması bir bakıma tesadüf değildi. Ne de olsa burjuva iktidarı denenmişti ve elle tutulur, gözle görülür somut bir hali vardı, gerçekti! Hastayı tedavi etmek için bundan daha iyi bir model olamazdı. Jön Türkler'in bu modelden yola çıkarak yaptıkları sayısız önermeler söz konusudur. Mesela, aralarındaki nüanslara rağmen Namık Kemal, Prens Sabahattin ve Yusuf Akçura'nın, takriben yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde (1886-1904) birbirlerinden bağımsız yaptıkları kimi siyasal/ideolojik ve iktisadi öneriler bu modelden ilham almıştı.

Jön Türkler'in önemli ideologlarından biri olan Namık Kemal, Locke ve Rousseau'nun görüşleri ile İslam'ın bir sentezini oluşturmaya çalışmıştı. Namık Kemal, Osmanlılara siyasal hakların verilmesini ve parlamentolu bir hükümetin oluşturulmasını, Kuran'da bulunan 'meşveret' (danışma/görüşme) emrine dayandırıyordu. İslam dinindeki biat etmenin karşılığı, Namık Kemal'e göre, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ydi. Dolayısıyla, hükümdara biat, *Toplum Sözleşmesi*'nin ta kendisiydi. Hükümdara düşen görev, kendisine gösterilen biat karşılığında adil davranmaktı.[9] Namık Kemal açısından, Osmanlı toplumunun ilerleyememesinin sebeplerinden biri, herkesin devlet bünyesine girerek kendini kurtarma çabasıydı. "Memur olmak bize ne fayda sağladı?" diye soruyor ve cevaben, "Biz sıkıntılar içindeyken Hıristiyanlar sanat ve ticaretle uğraşıp Avrupa seviyesine geldiler," diyordu.[10] Namık Kemal 'ayak takımı'nın ihtilalinden korkulacak bir ihtimal olarak bahsetmişti... Namık Kemal'in temsil ettiği Osmanlı okumuşlarının hedefi, padişah değil, onun etrafındaki yönetici sınıftı.[11]

Jön Türk hareketinin önde gelen başka bir şahsiyeti, Prens Sabahattin'di. Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunda merkez-î devletin yerine adem-i merkeziyetçiliği ve bireyin şahsi teşebbüscülüğünü öneriyordu. Sina Akşin'e göre:

9) Sina Akşin, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)", *Türkiye Tarihi* 3 içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 323-327
10) Akt. Hikmet Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 147
11) Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 324-325.

> Prens Sabahattin, Durkheim'den ayrı yeni bir sosyoloji, İlmi-İçtima kuran Le Play okuluna ve o okuldan Edmond Demolins'e bağlandı. Demolins'e göre iki tip aile ve dolayısıyle (Le Play okulu mantığına göre) iki tip toplum vardır: tecemmüî ve infiradî. Tecemmüî aile ve toplumda, kişiler teşebbüsten yoksundurlar, her şeyi topluluktan beklerler. En büyük ideal memur olmaktır. İnfiradî aile toplumlarında ise, kişiler her şeyden önce kendilerine güvenirler, aileye, topluluğa, devlete bakmazlar. İkinci tip aile ve toplum, hayat kavgasında daha başarılıdır. Anglo-Saksonlar da bunun en iyi örneğidir.[12]

Daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nin önemli ideologları arasında yer alacak olan Yusuf Akçura'ysa, düşün dünyasında Adam Smith gibi iktisatçılardan ve J.S. Mill gibi faydacılık akımı temsilcilerinden, Darwin ve Spencer gibi köktencilerden etkilenmişti. François Georgeon'e göre, Akçura 'sosyal Darwinci'ydi. Akçura, "1902'de, yerçekimi ya da sıvıların dengesi yasalarında olduğu gibi, canlı varlıkların da yaşam kavgası ve mutluluk savaşı gibi hemen hemen aynı mutlakiyette doğal yasaları olduğu"nu yazıyordu. Ona göre, "Milletler, toplumsal sınıflar ve bireyler arasında var olduğu gözlenen çatışmalar, var olma mücadelesinin birer biçiminden başka bir şey değildi."[13] Akçura'nın en önemli özelliği, Pantürkizm'in babası olmasıdır. 1904'de yayınlanan meşhur *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesi, Osmanlı toplumunun buhranına çare aramak amacıyla kaleme alınmıştı. Osmanlı milleti teşkili, İslam birliği ve Türklerin birliği üzerine kurulan bu çözüm önerilerini tartışırken, Akçura, döneminin entelektüellerine nazaran gayet cesur davranmaktaydı. Akçura açısından, Osmanlı milleti teşkili artık tarih olmuştu. Dolayısıyla, "Osmanlı Devleti'nin hakiki kuvveti şekl-i hazır-ı coğrafisini muhafaza etmek midir?" sorusunun sorulması bir zaruretti. Zira Akçura, 'ırk temeline dayalı siyasal bir Türk milliyeti' önermekteydi. Pantürkizm politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmasının bir dizi toprak ve nüfus kaybına yol açacağını bilmekle birlikte, bu kayıpların, imparatorluk topraklarında yaşayan başka bazı unsurların (Kürtler, Lazlar, Çerkesler, vb. gibi) Türkleştirilmesiyle telafi edileceğini düşünüyordu. Akçura'ya göre, İslamiyet Türk ırkının hizmetine girme-

12) Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 336.
13) François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura*, çev Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 31.

liydi. Nasıl Ortodoksluk Rusya'da, Protestanlık Almanya'da ve Anglikanlık İngiltere'de, o ırkların hizmetine girmişse, Osmanlı'da da İslamiyet Türk'e hizmet etmeliydi. Akçura'nın tezinin özgünlüğü, Pantürkizm tasarısının merkezine Osmanlı Devleti'ni oturtmasından geliyordu. Tez böylece, Rusya Türklerinin birlik sağlama isteği ile Osmanlıların devleti koruma çabalarını bir senteze ulaştırmaktaydı.[14] Akçura'ya göre, Marksizm 'bir din-i semavi' idi ve "bu mezhebi içtimaiyenin cemiyet-i hâiranın başına dehşetli bir çorap öreceği ise pek muhtemeldi"[15]

Kuşkusuz Jön Türk hareketi ne salt Namık Kemal, Prens Sabahattin ve Yusuf Akçura'dan ibaretti, ne de onların teklif ettikleri fikirlerle sınırlıydı. Tabii ki Jön Türk hareketi çok daha geniş bir tartışmayı gerektirebilir. Fakat, yukarıdaki kimi önerilerin o gün açısından taşıdığı anlam neydi? Her şeyden evvel, yapılan önerilerin en önemli tarafı burjuva dünyasına ait olmalarıdır. Öneri sahiplerinin ortak paydası, feodal/otokratik bir devleti içinde debelendiği buhrandan kurtarmaktı. Öneriler, sınıflı bir toplumda ezenlerle ezilenler arasındaki antagonizmayı (ki bu antagonizmanın varlığı onlara göre doğaldır), ezilenlerin lehine çözmekten ziyade, ezenleri daha modern gereçlerle donatarak iktidarlarının devam etmesinden yanaydı. Dolayısıyla, her üç öneri sahibi de toplumun yoksullarına kilometrelerce uzaktı ve onların başkaldırmasından korkmaktaydılar. Öneri sahiplerinin kendilerine biçtikleri role gelince, okumuşlar, temsil ettikleri sınıf için ayak değil, baş olmayı talep etmekteydiler. Türk burjuvazisi, tarihsel gelişimi neticesinde bir 'bilen' olarak, artık iktidar pastasından pay istemekteydi. Öneri sahibi, devletin yeniden yapılanmasında, kendisi ile hanedan arasındaki mutabakatı, biat etmek ile adil davranmak üzerine inşa etmekte ve böylece hem ezilenlerin öfkesini dindirmeye çalışmakta, hem de muhtemel ayaklanmaların önünü almaktaydı. Biri, iktisat alanında, kapitalizmin iyi icra edilebilmesi için serbest girişimciliği tavsiye ederken, diğeri aynı kapitalizmin bağrından doğan ulus-devlet modelini önermekle kalmıyor, aynı zamanda yekpâre ulusun nasıl oluşturulabileceğine işaret ediyordu.

Peki, ya Mustafa Suphi? O ne düşünmekte ve kimin yanında saf tutmaktaydı? Yukarıda Namık Kemal, Prens Sebahattin ve Yusuf Akçura'dan aktardığımız görüşleri göz önünde bulundurarak, şimdi

14) *A.g.e.*, s. 39-44.
15) *A.g.e.*, s. 78.

Mustafa Suphi'nin komünist fikirlerle tanışmadan evvel kaleme aldığı bazı makalelere bakmanın tam zamanıdır.

Ancak, ilkin Suphi hakkında birkaç özet bilgi:

Suphi 4 Ağustos 1882'de, Giresun'da doğdu. Babası Ali Rıza Bey, Osmanlı devletinin önemli kademelerinde yer almıştı (1912'de Konya Valisi'ydi).[16] Suphi, yüksek tahsilini Paris'te yaptı. Buradan *Tanin* ve *Servet-i Fünun* gazetelerine yazılar yazdı. 1910'da *L'Ecole libre des Sciences politiques*'den mezun oldu. Mezuniyetinin ardından İstanbul'a dönüp, gazeteci ve öğretmen olarak çalıştı.[17]

Paris'te mezuniyetinden iki yıl önce, 24 Temmuz 1908'de, adına Jön Türk Devrimi denen hareketin sonucu Padişah II. Abdülhamid Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koymuş ve Meclis-i Mebusan toplanmıştı. Artık İkinci Meşrutiyet dönemi başlamıştı. Jön Türkler akımı ve Osmanlı okumuşları âdeta zafer sarhoşluğu içindeydiler. İşte, Mustafa Suphi'nin ilk yazıları bu döneme aittir.

Paris'te 17 Ağustos 1908'de kaleme aldığı "Bütçe" adlı makalesinin birinci bölümünde, istibdat hükümetinin devlet kasasını har vurup harman savurduğundan söz ediyordu. Bütçe yaralı ve zayıftı. "Vatanın başında bulunanların yapması gereken görevlerden biri de onu düştüğü yerden kaldırmak, bu hastayı beslemek, güçlendirmek," olmalıydı.[18] Gerekli olan, akıllı ve ölçülü bir bütçeydi. Buna her kim karşı gelirse gelsin, meclis karşı durmasını bilmeliydi. Zira İngiliz meclisi Kral'a, Fransız meclisi de Napolyona'a dahi karşı koymasını bilmişti. Hatta Bismarck'ın -bütün meclis tanımazlığına rağmen- 1886'da meclis karşısında yüksek bir alçakgönüllülük sergilemiş olduğunu düşündükçe Suphi duygulanıyordu.[19]

Suphi'ye göre, devletin içine düştüğü buhranın sebepleri sadece bütçedeki açık değildir. Aynı zamanda, Osmanlı toplumunda var olan devletçilik anlayışının halka sirayet etmesi sonucu herkesin devlet kapısında memur olma isteği de başlıca sorunlardan birisidir. Bunun üstesinden gelinmesinin yegâne yolu kişisel girişimciliktir. Bunun için önlemler almak hem kişilerin, hem de hükümetlerin "vatanseverlik ge-

16) Ali Birinci, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Belgeler ve Bilgiler" *Tarih ve Toplum*, 1989, sayı: 71

17) Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 99.

18) Mustafa Suphi, *İlk Yazılar 1908-1913*, C. I, Türkçeleştiren: Dilek A. Kaynakları, İstanbul, 1989, 25.

19) *A.g.e.*, 26-28.

reği ve görevidir" (Paris, 2 Mart 1909).[20] Bu satırlar ile Namık Kemal'in ve Prens Sabahattin'in önerileri arasındaki benzerlik çok barizdir.

Bunun ötesinde, Fransız İhtilali'ne methiyeler düzdüğü 23 Nisan 1909 tarihli "Eğitimin Genelleştirilmesi ve Düşüncelerin Aydınlatılması" adlı makalesinde Mustafa Suphi, Montesquieu'lerin ve Rousseau'ların "düşün kavgalarının değerli meyvası"ndan bahsetmekte, 'İnsan özgür doğar ve hukuk önünde eşittir' sözlerinin önemine işaret etmekte ve hatta "uygar ulusların siyasal yöntemi"nin bu temel düşünceden kaynaklandığını ileri sürmektedir.[21] Felsefi planda burjuvazinin genel özgürlük düşüncesine sahip çıkan Suphi, ilginçtir ki, burjuvazinin gerçek dünyadaki özgürlükleri sınırlamasını da benimsemektedir. 30 Nisan 1909'da yazdığı "Toplumda Rahatlık Hükümetin Gücüyle Eşdeğerdedir (Cennet Kılıçların Gölgesindedir)"[22] adlı makalesi, âdeta günümüzdeki rejim yanlısı köşe yazarlarını hatırlatmaktadır. 31 Mart olayları sonrası kaleme aldığı anlaşılan bu makalede Suphi, halkın ele geçen özgürlüklerin değerini bilmemesi şeklindeki yaygın fikri kabul etmekle birlikte, meselenin sadece temel bir siyasal eğitim meselesi olmadığını, çünkü insanların 'iktisadi ve etnolojik' sebeplerin yanı sıra, düşünsel hareketlilikten de etkilendiklerini ifade etmektedir. Bu nedenle, siyasal ve toplumsal eğitim ne denli olursa olsun, aykırılık ve ayrılığın önü alınamazdı. Suphi, "özgürlük hükümlerini de düşünerek" "bu yaradılışta olan insanlar"a söz ve toplanma özgürlüğü verildiği takdirde onların susturulmasının artık mümkün olamayacağını, dolayısıyla uyum sağlamanın eğitimden çok "hükümetin gücüne bağlı olduğu"nu ilân etmektedir. Ve ardından Fransa'da o yıl baş gösteren toplumsal olaylar (işçi grevi, öğrenci eylemi ve posta çalışanlarının iş bırakma eylemleri) karşısında, hükümetin nasıl da başarılı biçimde asker ve kolluk kuvvetlerini devreye soktuğunu -neredeyse ballandıra ballandıra- anlatmaya başlar. Netice itibariyle Suphi'ye göre, "Toplumda rahatlık hükümetin gücüyle eşdeğerdedir"

Mustafa Suphi'nin genel olarak burjuva dünyasını ve sistemini, özel olarak da Osmanlı devletini destekleyen çeşitli makaleleri mevcuttur. İlginçtir ki Suphi bu makalelerinde, "Gerçekten de sosyalizm, yalnızca toplumun huzurunu bozmaya yönelik bir hareket olması bakımından incelenmeye ve araştırılmaya değer değildir," türü

20) Makalenin tamamı için bkz. *a.g.e* s. 57-59.
21) *A.g.e.*, s. 60.
22) *A.g.e* s. 64.

fikirler de ileri sürebilmiştir.[23] Bütün bu makalelerinde Suphi'nin kalemi âdeta rejime akıl ve fikir veren bir üslûba sahiptir. Ve bu durum, o yıllarda okumuşlara özgü genelgeçer fikirlere sahip olan Mustafa Suphi açısından şaşırtıcı değildir.

O yıllarda İttihat ve Terakki içerisinde yer alan Mustafa Suphi, fikirlerini sırf yazarak değil, pratiğe de aktarmak istemiş olacak ki, örgütün 1911'de Selanik'de toplanan 4. Kongresi'ne delege olarak katılır.[24] Kongre'de iktisat bakanı olmak için -Dr. Nazım ve Hikmet Bayur'a göre- 'entrika' çevirir.[25] Kongre'de 'umduğunu' bulamayan Suphi, bu sefer de Ferit Tek ve Yusuf Akçura'nın içinde yer aldıkları, Pantürkist çizgideki *Milli Meşrutiyet Fırkası*'na katılır (1912).[26] Parti'nin yayını olan *İşham*'ın editörlüğünü yürütmeye başlar.

Mustafa Suphi'nin tek telif eseri olan *Vazife-i Temdin* (Uygarlaştırma Görevi) bu dönemde yayınlanır.[27] Bu küçük kitabın konusu İtalyanların Trablusgarp'ı işgalidir. Suphi'ye göre, burası bütün dünyanın kabul ettiği gibi, aslında bir Osmanlı toprağıdır. Suphi, uygarlaştırma adına İtalyanların bu ülkeye karşı giriştikleri tecavüze hayret etmektedir. Sömürgeciliğin tarihini, felsefesini, iktisadını ve siyasetini uzun uzun anlattığı bu kitapta, sömürgeciliği, sömürgecilerin dünyasına sahip çıkarak eleştirmektedir. Suphi kitabında, Avrupa'nın geri kalmış ülkeleri kendi medeniyeti doğrultusunda terbiye edemeyeceğini, bunun ne doğru ne de mümkün olduğunu, bu ülkelerdeki mevcut düzenin böylesi müdahalelerle ihlal edilip, ilerlemelerinin geciktirildiğini

---

23) Mustafa Suphi, *İlk Yazılar*, s. 11'de Rasih Nuri İleri, Suphi'nin 2 Mayıs 1912'de kaleme aldığı "Sosyalizm Cereyanları" adlı makalesinden bir pasajı günümüz diline çevirerek vermiştir. Makalenin tamamıysa, orijinal haliyle Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 2, s. 258-260'da mevcuttur.

24) Bu bilgi Dr. Nazım'ın eski Mâliye Vekili Cavit Bey'e 15 Nisan 1921'de yazdığı mektuba dayanır Bkz. Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Kökü Dışarda Akımlar", *Belleten*, 140, Ekim 1971, s. 588.

25) Suphi'nin 'entrika' yaptığı iddiasını makalesine aktaran Paul Dumont'a cevaben Mete Tunçay, "Dr. Nazım'ın ve Hikmet Bayur'un Suphi'ye düşman kişiler olduğunun gözden uzak tutulmaması gerektiği"ni söyler Bkz. Paul Dumont, "Bolşevizm ve Doğu", *Birikim*, Sayı: 61, 1980, s. 39, dipnot: 10. Mete Tunçay, "Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar", *a.g.e.*, s. 56.

26) Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C.1, s. 99. Paul Dumont, *a.g.e.*, s. 39. Milli Meşrutiyet Fırkası'na ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s. 351-363.

27) Suphi'nin bu eserine *Halk Sahnesi Oyuncuları* adlı bir internet sitesinde rastladım. Nuri Özden'in tanıtım yazısında, "Eser, yeni harflerle ilk olarak gün ışığına çıkarken Mustafa Suphi üstüne ilerde yapılacak bilimsel biyografi çalışmaları için önemli bir kaynak olması dolayısıyla, metnin sadeleştirilmesi yoluna gidilmemiş, yazarın anlatım biçimi özellikle korunmaya çalışılmıştır," denmektedir. Bkz. www.halksahnesi.org

belirtmektedir. Söz konusu ülkelerdeki mevcut düzenin unsurları ve kuruluşlarının sömürgeciler tarafından kabul görmesi gerektiğine, zira bu toplumlarda düzeni sağlayacak başka fikirlerin henüz oluşmadığına dikkat çekmektedir. Suphi, Patagonya gibi çok geri kalmış, bazı toplumsal fikirlere dayanan çağdaş kurumların olmadığı yerlerde, Fransız medeni kanununu uygulamaya kalkışmanın büyük hata olacağını, böylesi bir girişimi ancak, daha açık insanların var olduğu (kendi ifadesiyle) "bizim memleketimizde yer yer tatbik edebilirsiniz" demektedir. Bu değerlendirmenin ardından sömürgecilerin nasıl davranmaları gerektiğini de şu sözlerle ifade etmektedir: "Şu halde yeni keşfedilen, yeni gidilen iptidâî memleketlerdeki insanları iyi idare edebilmek için ilk yapılacak şey, Manzûme-i mânevîye ve ahlâkielerini tahlil ve ona göre nizâm-ı cemaati bir kat daha tevsikden ibarettir, diyebiliriz."[28] Mustafa Suphi bu makalesinde, Engels'in Fransız İhtilali'ne ilişkin, "Vaat edilen sonsuz barış, sonsuz bir fetihler savaşına dönüştürüldü," ve "Akla uygun toplum hiç de iyi çıkmamıştı, şeklindeki değerlendirmesini âdeta tersinden teyit etmektedir.

Kaldığımız yerden Suphi'nin biyografisine geri dönecek olursak, Milli Meşrutiyet Fırkası milliyetçilikte İttihat ve Terakki'nin rakibiydi. Tabii İttihatçılar bu durumdan rahatsızdılar. İttihatçılar 11 Haziran 1913'de, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle Milli Meşrutiyet Fırkası'nın üzerine gitmek için bir fırsat yakalamış oldular. İttihatçılar'ın başlattığı genel muhalif avından, partinin önde gelenleri de paylarına düşeni aldılar ve sürgüne yollandılar. Mustafa Suphi de Sinop'a sürgün edilenler arasındaydı.[29]

Sinop'taki sürgün günleri sırasında, 1914'te İstanbul'da çıkan *Nevsâl-ı Millî*'ye (Ulusal Yıllık) yazdığı "Türkçülüğün İstikametleri" adlı makalesi, komünist fikirlerle tanışmadan önceki son yazısıdır.[30] 1908'den beri yazdığı bütün makalelerde burjuva dünyasını, onun siyasal, ideolojik ve iktisadi hattını savunan Suphi, Türkiye'de yayınla-

28) A.g.e

29) Tunçay *a.g.e.*, s. 37, 99

30) *Nevsâl-ı Millî*, Dersaadet, 1330, s. 192-210'da yayınlanan bu makale, 54 yıl sonra, Mete Tunçay'ın çevrimyazısıyla *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı: 2, Aralık 1968, s. 162-174'de tekrar yayınlanmıştır. *Aydınlık Sosyalist Dergi*'deki sunuş yazısında, makalenin neden yıllar sonra yayınlandığına dair şöyle bir ifade yer almaktadır: "Bu kaynakta çıkan yazıları aynen yeni harflere çevirmekle, hem o devirdeki *ilerici* bir Osmanlı aydınının geleceği nasıl gördüğü hakkında bir fikir edinilebileceğini, hem de Türk Solu'nun tarihinde önemli bir yeri olan Mustafa Suphi'nin daha sosyalist olmadığı günlerde *ne kadar açık bir düşünür* olduğunun anlaşılabileceğini umuyoruz, *a.g.e.*, s. 163 (*abç*).

nan bu sonuncu makalesinde Türkçülük fikrini işler. Yusuf Akçura'dan tam on yıl sonra Suphi, "Osmanlı tarihinin garip rüzgârlarıyla deprenerek, nihayet şu birkaç sene içinde ufuklarda, boralar, fırtınalarla uçan, savrulan, sanki yerinden kopacak zannolunan bu yaprağında manzur 'Türklük' şuurunun ehemmiyetini inkâr eden kimse kaldı mı?" diye sorar.[31] 1908 başarısızlığının ardından Trablusgarp ve Balkan yenilgilerinden sonra Anadolu'da güçlü ve merkezi bir devletin gerekliliğine dikkat çeker. (Prens Sabahattin'in 'özel teşebbüscülüğü'yle hemfikir olan Suphi'nin, bu noktada 'adem-i merkeziyetçiliği' de savunan Prens Sabahattin'den koptuğunu görmekteyiz.)

Suphi'ye göre, merkezi devletin başında pek tabii, Fransa, Rusya ve Almanya'da olduğu gibi bir padişah bulunacaktır. Fakat bu güçlü devletin bir parlamentosu da olmalıdır. Bahsi geçen devletin milletiyse kuşkusuz Türklerdir. Ancak, Türklük bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Suphi sorar:

> Türklük... Türklük... Fakat, bir Türk bundan ne anlıyor? Ruhunun derinliklerinde gizlenen bir his, bir benlik: Rum ve Acem'den hariç, Osmanlılık'tan başka, Müslümanlık'tan evvel bir benlik; öyle bir benlik ki, onu, dünyaya düştüğü andan itibaren döktüğü kanların iziyle... İlk kan damlasına, ilk gün gördüğü toprağa, ilk türkü söylediği ocağa kadar, sürükleyip götürüyor..."[32]

Yapılan önerilerle birlikte bu milliyetçi söylem, Türkçülüğün Suphi'de hangi boyutlara vardığını göstermektedir. Bu söylemin anti-emperyalistlikle alâkası yoktur. Bilakis bu söylem, bağrında her türlü eşitsizliği ve baskıyı barındırmaktadır. Ve bu zihniyet Suphi'nin düşün dünyasında o derece yer etmiştir ki, diğer önermelerinin yanı sıra Türk nüfusunun çoğalması gerektiğini tartıştığı yerde erkek egemenliğini savunan ve kadınları bir doğum makinesi olarak gören fikirleri savunarak feminizme saldırmaktadır:

> Maamafih aile teşkilâtında hiss-i şefkat ve faziletin ya gayr-ı müesses yahut mühmel (ihmal) olması, çocuk muhabbetinin zeval ve netice itibariyle yeni nesillerin ziyaını icap ediyor. Bu mesele ile feminizm bizde de şayan-ı dikkat manzaralar arz ediyor. Esasen gayri müdrik (akıl dışı) ve sırf âlamat feminizminin kadınlar kadar çocukların mev-

31) A.g.e., s. 164.
32) A.g.e., s. 164-165.

kiini ihlâl edeceği bedihidir (açıktır). Müzebzip (karıştırıcı), müfrit fikirler kocalara karşı bir nevi tahakküm hissi vererek kadınlarda çocuk korkusu uyandırır ve bu hâl tenasüle (üremeye) mâni olur...[33]

Bir halkı ezen başka bir halkın özgür olması nasıl mümkün değilse, bir cinsiyeti ezen başka bir cinsiyetin de özgür olması mümkün değildir. O yüzdendir ki, milliyetçilik ile erkek egemenliği birbirlerini besleyebilecek öğelerdir. Suphi'nin bu geleneksel ve reaksiyoner fikirlerden kopması, devrimci komünist/proletar enternasyonalist fikirlerle buluşması kolay olmayacaktır.

MUSTAFA SUPHİ'NİN KOMÜNİZMLE BULUŞMASI

Mustafa Suphi'nin Sinop'tan kaçışı, siyasal hayatının ikinci evresinin başlangıcıdır. Yavuz Aslan'ın bulgularına göre, 24 Mayıs 1914'de Mustafa Suphi, diğer 12 tutukluyla birlikte gözaltında bulunduğu Sinop'dan bir tekneyle Kırım'a kaçar. 29 Mayıs'ta Balaklava'ya çıkar ve buradan Sivastopol'a geçer. Kırım'da bulunduğu süre zarfında Mustafa Suphi'nin görüştüğü insanların arasında, Bahçesaray'da *Tercüman* gazetesini çıkaran, Rusya'daki Türkçülük akımının önde gelenlerinden İsmail Gaspralı da vardır.[34]

Suphi, Kırım'dan ayrılıp, 23 Temmuz 1914'de Bakû'ye gelir ve burada, *İfham* ve *Basiret* gazetelerinde Osmanlı devletini savunan, İttihat ve Terakki Fırkası'nı eleştiren, Osmanlı'nın neden Birinci Cihan Harbi'ne katılmaması gerektiğini anlatan makaleler kaleme alır. Söz konusu makalelerden örnekler veren Yavuz Aslan'a göre Suphi, "Türk Milleti'nin dertlerini kendine dert edinen bir 'Türk Milliyetçisi' kimliği içinde görülmektedir" [35]

Suphi'nin Bakû'den sonraki durağı, Osmanlı savaş esirleriyle ilgilenmek üzere geldiği Batum'dur. Burada düşman ülkenin tebası olduğu için tutuklanır ve Moskova'nın güneyindeki Kaluga'ya sürülür.[36] Daha sonra, Almanya'nın Polonya içlerinde ilerlemesi sonucu Ural'a nakledildiğinde Suphi otuz yaşındadır.[37]

33) *A.g.e.*, s. 167
34) Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 14-15.
35) *A.g.e.*, s. 16-22.
36) *A.g.e.*, s. 22-23.
37) *A.g.e.* s. 24.

Mustafa Suphi 1915'de, Marksist fikirlerle Ural'da tanışır. Yavuz Aslan, Rus tarihçisi Subayev'e dayanarak, Suphi'nin burada aynı yıl Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldığını belirtir. [38] Rusya'da Çarlığın yıkılması ve Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle sonuçlanan 1917 devriminin ardından, 1918'in Şubat sonuyla Mart başında Suphi Moskova'dadır.[39] O sırada Bolşevik partisi içinde yer alan Tatar-Başkırt devrimcileriyle birlikte *Yeni Dünya* gazetesini çıkartmaya başlar. En geç bu tarihten itibaren Mustafa Suphi, faal, profesyonel bir devrimcidir. Moskova'da Türk Sol Sosyalistleri Birinci Kongresi'nin toplanmasından, Rusya'nın muhtelif yerlerinde Türk komünist teşkilatlarının kurulmasına kadar bir dizi faaliyette aktif yer alır.[40] Kasım 1918'de Moskova'da toplanan Müslüman Komünistler Birinci Kongresi'ne katılır, Stalin'in başkanlık ettiği Milliyetler Halk Komiserliği'ne bağlı Doğu Halkları Merkezi Bürosu'nun Türk Seksiyonu'nun başına getirilir.[41]

Siyasal hayatındaki bu dört yıl içinde meydana gelen hızlı değişimden yola çıkarak Mustafa Suphi'ye şüpheyle bakanlar olmuştur.[42] Fakat bu şüphe, siyasal-ideolojik tahlilden yoksun, daha çok karalamaya dayalı, komplo zihniyetini okşama amaçlıdır. Kaldı ki o yılların büyük dönüşüm yılları olduğu unutulmamalıdır. 1914-1918 arası yaşanan savaş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu oldu. Dünya haritası yeniden çizildi. Emperyalist galiplerle, emperyalist mağluplar arasındaki savaşın sonucu sömürgeler yeniden paylaşıldı. Ve en önemlisi, tarihin ilk proleter devrimi bu savaşın içinden çıkıp, dünya sahnesinde yerini aldı. Birkaç yıl içerisine sığan bu muazzam altüst oluşların, olayların göbeğinde yaşayan bir insanın düşün dünyasında da büyük değişimler yaratmaması mümkün değildi. İki emperyalist kampın, insanlığı, kendi aralarında tercih yapmaya zorladığı o karanlık ortamda, Rusya'da işçi, köylü ve asker yığınlarının âdeta 'biz bu savaşta hiçbir ta-

38) *A.g.e.*, s. 24.
39) *A.g.e.*, s. 24.
40) *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, TÜSTAV, Istanbul, 2004, s. 33.
41) Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 1, s. 99.
42) Paul Dumont, *a.g.e.*, s. 51'deki 17 nolu dipnotta, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 6 Ocak 1921 tarihli, Suphi'yi karalayan bir belgesine gönderme yapar. Ayrıca, A.K. Varınca'nın aynı yönde tespitleri olduğunu (*Meydan* dergisi, Sayı: 55, 1966, s. 16) ve Ahmet Cevat Emre'nin, "Mustafa Suphi Marksizmden hiçbir şey anlamayan bir yoldaştı, (*Tarih Dünyası* dergisi, Sayı: 2, 1965, s. 149) diye yazdığını aktarır. Dumont'un kısa bir alıntı verdiği Fransız belgesinin hepsini, ben 2001'de, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinde yaptığım araştırma sonucu buldum ve Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam*, Versus, Istanbul, 2006, s. 166-172'da yayınladım.

rafı tutmuyoruz, biz kendi dünyamızı istiyoruz' demesi ve kudretinden sual olunmayan Çar'ı tacı ve tahtıyla süpürmesinin, dünyada birçok entelektüeli etkilediği gibi, o tarihlerde Rusya'da bu olaylara bizzat tanık olan Mustafa Suphi'yi de girdabına çekmemesi mümkün değildi. Dolayısıyla, burada tartışılması gereken esas sorun, Suphi'nin eski fikirlerinden siyasal ve ideolojik planda gerçekten, ne ölçüde kopup kopmadığıdır.

Mustafa Suphi'nin sorumluluğu altında 27 Nisan 1918'den itibaren yayınlanan *Yeni Dünya* gazetesinde, kendisinin kaleme aldığı makaleler bu konuda bize bir fikir vermektedir. Suphi, gazetenin ilk sayısı için yazdığı baş makalede, Temmuz 1908 Jön Türk İhtilali'ni kastederek, üzerinden on yıl geçtiğini, İttihat ve Terakki'nin bu ihtilalin hedeflerine hıyanet edip Abdülhamid'in mirasına konduğunu yazmakta ve "şu korkunç vaziyetten Türkiye'yi, Türk Milleti'ni kurtaracak yol, yine hürriyet, yine inkılap" demekte, devamla, "Kanûn-ı Esasi'nin (Anayasa'nın) verdiği içtimâ haklarının talep edilmesi"ni önermektedir. Makalenin sonlarına doğru Suphi, bir de siyasal durum tespiti yapmaktadır.

Suphi'ye göre, İttihat Terakki ile Alman sermayesi milletin başına daha beter çoraplar öreceklerdir. Bu gidişle, "Alman sermayesi, halkın güneşini söndürecektir" [43] Bu makaleden tam 5 ay 3 gün sonra Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayacak, 2 Kasım 1918'de de on yıllık iktidarlarının ardından İttihatçı liderler ülkeyi terk edip kaçacaklar, savaş sanayiinde çalışan 1 milyon işçinin greve gitmesiyle birlikte (Ocak 1918) bir dizi iç karışıklıklarla boğuşan Almanya'nın da muharebe meydanında mağlubiyeti gözükmeye başlayacaktır.[44] Bütün bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, Suphi'nin makalesinin -genel bir teşhir için belki yazılabilir ama- o an açısından hiç de ilerisini gören bir makale olmadığı ortadadır. Ancak, fiili siyasal durumu değerlendirmesinden daha önemli olan, bu makalenin ideolojik çizgisidir.

Suphi'nin makalesine rengini veren, Marksizm'in komünistçe değil ama sosyal demokrat bir yorumudur. Neden? Her şeyden önce bu makalede Mustafa Suphi, saray ile parlamentonun bir arada olduğu bir devlet düzeninden yana taraflılığını sessizce dile getirmekte-

43) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 28-29.
44) Bruno Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, C. 4, Union Verlag Stuttgart, 1959, s. 70-71

dir Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devrimle yıkılmasını talep etmemektedir. Şartların böyle bir çağrı için olgunlaşmadığını düşünmüş olabilir. Ne var ki, erkan-ı harp reisleri, kendi aralarındaki yazışmalarda, rejimin ne denli tehlikede olduğundan söz ediyorlardı.[45] Yalnız şurası muhakkak ki, şartlar uygun değil diye ezilenlere, Kanûn-ı Esasi'nin verdiği haklara sahip çıkmalarını önermek, Marksizm'in oldukça sağ bir yorumuyla bağdaşır. Böylesi bir öneri, tersinden okunduğunda, İmparator sülalesinin hukukunu güçlendiren ve onu koruma altına alan Anayasa'nın, Marksist bir gazete tarafından olumlanması anlamına gelir. O dönemdeki hakim sınıf partilerinin tümü, programlarında Kanûn-ı Esasi'ye sahip çıkmaktadırlar.[46] Yapılan önerinin, ezilenlerle ezenler arasında bir ayrışım çizgisi olmadığı açıktır. Suphi açısından tek bir 'ayrışım çizgisi' vardır: İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu ile Almanya'nın karşısında olmak. Suphi,

45) Komünist bir devrim yapmak için komünist bir partiye ihtiyaç vardır. Şayet Suphi'nin, şartların olgunlaşmamasına ilişkin kaygısı böyle bir partinin yokluğuysa, bu kaygıyı duyması yerindedir. Yok eğer Suphi'nin kaygısı, hem rejimin yeteri kadar teşhir olmamışlığı, hem de halkın ölkesinin bir devrimin oluşması için yeterince birikmediği doğrultusundaysa, bu kaygı son derece yersizdir. Zira Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal'in 20 Eylül 1917 tarihli raporu, rejimin ve halkın durumunu gayet objektif tahlil etmektedir: "Hükümetle halk arasındaki bağlar tamamiyle çözülmüştür. Halk dediğimiz şey, bugün kadınlardan, sakat erkeklerden ve çocuklardan ibarettir. Bunların hepsinin gözünde Hükümet, kendilerini açlığa ve ölüme sevk eden kuvvettir. İdari mekanizma, otoritesini kaybetmiştir. Umumi hayat anarşi içindedir. Hükümetin attığı her adım, halkın kendisine karşı olan nefretini arttıracak yolda tesirler yaratmaktadır. Bütün memurlar rüşvet kabul ediyor ve her türlü yolsuzluğa alet olmaya hazır bulunuyor Adalet mekanizması tamamiyle durmuştur. Emniyet kuvveti işlemez haldedir. İktisadi hayat korkunç bir süratle çöküntüye doğru gidiyor. Ne halkın, ne de hükümet memurlarının yarına güvenleri yoktur. Yaşamak zorluğu, en iyilerin ve en namusluların mukaddeslik duygularını sarsıntıya uğratıyor. Harp daha çok zaman devam ederse, bütün kısımları zaten felce uğramış olan hükümet binası ve hanedan birdenbire çökebilir. Ordumuz çok zayıf düşmüştür. Birliklerden çoğu, nizami kadrolarının beşte birine inmiştir. Tek teşkilatlı kuvvetimiz olan Yedinci Ordu, düşmana bir tek mermi atmadan sarsıntıya uğramıştır. Bu, orduda umumi takatsizliğin ne dereceye vardığının bir örneğidir. İstanbul'dan tam kuvvette olarak ve her taburda bin kişi bulunarak yola çıkarılan Ellidokuzuncu Tümen'in erlerinden yüzde ellisi o kadar zayıf ve aciz kimselerdir ki, ayakta duracak halleri yoktur Geride kalanlar on yedi ile yirmi yaşları arasında tam gelişmemiş gençlerden veya kırkbeş ile ellibeş yaşları arasında kuvvetten düşmüş yaşlılardan ibarettir. En iyi şekilde kurulmuş tümenler, cepheye varmadan, mevcutlarının yarısını, kaçış veya hastalık suretiyle kaybediyorlar. Ordu derde çare bulamaz." Raporun tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 120-125.

46) Mesela, Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki kökenli vekillerin Ekim 1918'de kurdukları Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın programı, Kanunu-ı Esasi'ye sahip çıkan maddelerle doludur. 32. Madde'de şöyle denmektedir: "İçtimaat-ı umumiye ve tecemmüat hususunda Kanun-ı Esasi'nin hakkı-ı içtima hakkında vazettiği teminat ile hemahenk olarak alıkam-ı cedide vaz edilecektir," (bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, s. 78).

içeride İttihatçıları, dışarıda da Almanya'yı hedef tahtasına koymakla, bu ikisini baş düşman ilân etmektedir. Böylesi bir tespit, kaçınılmaz olarak, baş düşmandan sayılmayanla ittifak yapmanın kapısını aralayacaktır. Aralanan o kapının ne gibi felaketleri beraberinde getirdiğini ileride göreceğiz.

Mustafa Suphi'nin eski fikirlerinden tam anlamıyla kopmadığını, görüşlerini Marksist bir jargonla devam ettirdiğini gösteren makaleleri de vardır. Bunlardan bir tanesi, 30 Mayıs 1918 tarihli *Yeni Dünya*'nın 3. sayısında yayınlanan, Osmanlı elçisi Galip Kemali Bey'e hitaben kaleme alınmış cevabi mektuptur.[47] Suphi bu mektubunda, *Yeni Dünya*'nın yayınlanış amacının Karl Marx'ın bilimsel düşüncelerinin önemini dile getirmek olduğunu belirttikten sonra, İttihat ve Terakki'yi epey bir teşhir eder. Mektubun sonundaysa, sorumluluğu altında çıkartılmakta olan bu gazetenin amacının "halk için Hürriyet, medeniyet ve saadet" olduğunu yazar. İlginç olan, bu vurguyu yaparken Suphi'nin, geçmişte de aynı çaba içersinde olduğunu ileri sürmesi ve "bizim evvelce Türkiye'de neşrettiğimiz gazetelerde nasıl talep ettiysek" sözleriyle, Sinop sürgünü öncesi içinde yer aldığı *İfham* gazetesi ile *Yeni Dünya*'yı buluşturmaya çalışmasıdır. *İfham* gibi reaksiyoner milliyetçi (Türkçü-Turancı) bir gazete ile sosyalist *Yeni Dünya* arasında ideolojik bir benzerlik kurulması, Suphi'nin kendi mazisine eleştirel bakmadığının bir belirtisidir.

Mustafa Suphi'nin önderliğinde 22-25 Temmuz (1918) tarihleri arasında, Moskova'da Türk Sosyalistleri Konferansı toplanır. Suphi'nin bu kongrede yaptığı konuşma, eski fikirlerinden bir yönüyle kopuşunun ilk işaretlerini vermesi bakımından önemlidir.

Konuşmasının giriş bölümünde şöyle der Suphi:

> Evet, hemen bir asır geriye doğru Türkiye muhiti içtimâîyesinde anbean baş gösteren Tanzimat ve Islahatçılık ve nihayet Meşrutiyetçilik hareketlerinin şerâit-i vukuu tedkik edilirse görülüyor ki, bunların hepsi, başta birtakım beyler ve paşalar bulunmak şartıyla gâh bir, gâh diğer şehzâde etrafında padişahlara karşı bir taht-ı saltanat davası açmaktan başka mahiyette değildir. On sene evvel Türkiye'de

47) Bu mektubun yazılış sebebi, Osmanlı Elçisi Galip Kemali Bey'in *Yeni Dünya*'nın Moskova'nın himayesinde çıkıyor olmasını Brest Litovsk Antlaşması'na aykırı bulduğu için, Sovyet Rusya Hükümeti nezninde 22 Mayıs 1918 tarihli bir notayla protesto etmesidir. Bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 35-36. Mektubun tamamı için bkz. *a.g.e.*, s. 36-38.

vaki olan inkılâbe gelince; bu inkılâpta netice itibarıyla eski aristokratik teşkilât ile ittifak aktederek mazlum halk namına hiç bir hak, hiç bir hayır ithaf edemedikten başka, bilakis halkın içtimâî emval ve emkakini tahrik suretiyle fukaranın burjuvazya tarafından talanına yol açmıştır.[48]

Suphi'nin 1908-1914 arası kaleme aldığı makalelerden verdiğimiz örnekleri göz önünde bulunduracak olursak, bu konuşmasıyla ilk defa, Gülhane Hatt-ı Hümayun'u diye bilinen 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nından 1908 İhtilali'ne kadar geçen 69 yıllık 'değişiklikler'in esasında klik çatışmalarından başka bir şey olmadığını dile getirmektedir. Hatırlanacak olursa, 27 Nisan (1918) tarihli makalesinde İttihat ve Terakki'yi, 1908'e hiyanet etmekle suçlamıştı. Suphi'nin yukarıdaki tespitleri, Lenin'in vaktiyle 1908 Jön Türk İhtilali'ne ilişkin, "Bu yarım zaferdir hatta o bile değildir,"[49] sözlerinden daha ileridedir. Bütün bunlar, Suphi'nin Osmanlı devletini ve onun hakim sınıflarını topyekûn karşısına aldığının delilidir. Ve tabii artık bu durumda Suphi'nin, ezilenlere Kanûn-ı Esasi çerçevesinde siyaset yapmalarını salık vermesi düşünülemez. O halde? Cevabını Suphi'den dinleyelim:

> Burjuvazyanın parlementarizm vasıtasıyla mağlup edilmesinin bir ütopya olduğu tarih ile sabit oldu. Burjuvazya ile uyuşup yaşayarak fakir halklara hayırlı hidmetlere çalışmak üstad-ı âzam Karl Marks'a ihanetten başka birşey değildir. Mesleğine sadık Marksistler teşkilâtlarını burjuvazya ile her türlü temas ve muafakattan mücerred olarak ihtilâlci esaslarda vücuda getirenlerdir. Fakir işçi ve köylüler karargâhlarını hakiki sosyalizm ile teçhiz ettikleri gün burjuvazyaya karşı ilân-ı harp etmiş olurlar. Sosyalist teşkilâtları ancak her anı kapitale hücum edecek ve enternasyonal vak'aya zahir olabilecek vaziyette bulunmasıyladır ki, ihtilalci vasıtalarda kendilerini arz ve temsile kesb-i liyâkat ederler.[50]

Suphi'nin burada Lenin'in *Devlet ve İhtilâl* adlı eserinden etkilenmiş olması muhtemeldir.[51] Oldukça devrimci coşku içerisinde, parlamentarist yolu sınıf uzlaşmacılığı olarak adlandırması ve hat-

48) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 55.
49) Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 32.
50) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 55-56.
51) Lenin, *Devlet ve İhtilâl*, çev. Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1969.

ta bunun, büyük öğretmen Karl Marx'ın öğretisine ihanet olacağını söylemesi, proletarya ihtilâlinin zorunluğundan ve bir komünist partisinin gerekliliğinden bahsetmesi, sermayeye karşı mücadelenin enternasyonal bir mücadeleyle yürütülmesine temas etmesi –bütün bunlar, Suphi'nin düşün dünyasında epey bir mesafe kat ettiğinin göstergesidir.

Ancak, bu konuşmadan dört ay sonra (5 Kasım 1918) Moskova'da toplanan Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda, kendisinin şovenist olduğu yönündeki eleştirilere Suphi'nin verdiği cevap, Türkçülüğün üzerindeki etkilerinin henüz silinmediğinin göstergesidir.

> Yoldaşlar, ben cenubun feyyaz bir Türk Ocağı'nda ihtimal ki bir 'Şövenist' olarak doğdum. Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zulm ve zallamı altında 'Şövenist' olmayan Türk'te [de] bulamazsınız. Fakat bu taassup, bu şövenizm bende Avrupa zulmüne, Avrupa kapitaline karşı... Yoksa Rusya muhit-i inkilâbında tecelli eden o ulvî kardeşliğe bir uzv olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur. Fikirlerim, yazılarım, sözlerim buna şahit, ben bunları her vakit müdafaaya hazırım.[52]

Tevilci yönü ağır basan bu konuşmayı tersinden okuduğumuzda, Suphi'nin Türkçülüğün etkilerinden yeterince kopamadığını görebiliriz. Zira, Suphi gibi İttihat ve Terakki içerisinden gelen, daha sonra İttihatçılara şovenistlikte ve milliyetçilikte taş çıkartacak bir partinin oluşmasında yer alan, bu partinin yayını olan *İştham*'da yazılar yazan, toplumda milliyetçi ve şoven fikirlerin serpilmesine katkıda bulunan bir kişinin, bu noktada daha titiz olması beklenirdi. Daha önemlisi, bu sözlerin, Türkçülük ideolojisinin kaçınılmaz sonucu olan 1915 Ermeni tehcir ve taktilinin ardından sarf edilmiş olması Türkiye'nin komünistlerini milliyetçilik prangasına bağlamıştır. Komünistlerin uzun süre Ermeni ulusuna yapılan haksızlığın suç ortağı olmalarının zeminini hazırlamıştır bu tutum.

Suphi'nin *Yeni Dünya*'nın 24 Aralık 1918 tarihli nüshasında çıkan "Türkiye'de neler oluyor" adlı makalesi, hem bu yanlışlığı netleştirmesi, hem de bunu Marksist söylemle yapması bakımından oldukça

52) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 67

öncülü detayları içermektedir.[53] İleride Ankara hükümetiyle kuracağı ilişkide öne çıkaracağı ortak paydalardan biri olan Ermeni meselesi bu makalede işlenmektedir. İşte bu nedenle makalenin tümünü buraya alıp, daha sonra üzerinde tartışma yürütmekte fayda vardır.

> Bugünkü nüshamızda zalim Enver ve Talat ordularının Bakû'dan çıkması dolayısıyla Urallardan Rusça 'Pravda' gazetesine gönderilmiş bir mektubun tercümesi var; diğer bir yoldaşın yazısında Ermeni burjuvazisinin idaresindeki eski Rus ordularının Anadolu'daki vahşetleri de acıklı bir tarzda tasvir ediliyor... Gözleri kan ağlayan kesik başlar, yavrusu memesinde doğranmış kadınlar, canlı canlı yakılan insanlar... Bu feci manzaraları bir muharririn kalemi ve bir ressamın fırçası için resmetmek imkân haricinde, bu manzara karşısında insan hayali ve hisleri, elim heyecan ve buhranlar içinde kudretini, iradesini kaybediyor.
>
> Türk ve Kürtlerin Ermenileri, Ermenilerin Kürtleri ve Türkleri takibe, mahva, yok etmeye koşmaları; bu fetihlik davasında medeniyetleri yahşetle yoğrulmuş Avrupalı emperyalistlerin insan ruhuna ektikleri, akıttıkları zehir; bu, masum milletler arasına kasd ile sokulan, din ve millet hırslarıyla yakılan bir düşmanlık; Ermenilere

---

53) Bkz. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 49-50. Yavuz Aslan ise kitabında, Suphi'nin bu makalesine yer vermemiştir. Her ne kadar Aslan'ın kitabı resmi tarihin bakış açısı ve üslûbuyla yazılmış olsa da, yazarın ulaştığı zengin belgelerle birlikte ele alındığında kitap, TKP hakkında bugüne kadar yapılmış nadir, kapsamlı çalışmaların başında gelmektedir. İnsanların komünist veya anti-komünist olabileceğini söyleyen Aslan, kendini bilim adamı olarak tanımlamakta ve "tarihe bakarken, kişinin etnik, dini ve siyasal görüşlerini bir tarafa bırakarak bakması gerektiği"ni belirtmektedir (bkz. *1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, TÜSTAV, İstanbul, 2005, s. 158). Bu ahlâki teminatına rağmen, aslında siyasal görüşlerin bir tarafa bırakılarak tarihe bakılamayacağının en güzel örneğini bizzat Aslan'ın kendisi vermektedir. Mesela Aslan, kitabında, Ermeni sorununun Türk resmi tarihine ters düşebileceğini düşündüğü ne kadar TKP belgesi varsa (ki bunların ne denli milliyetçi ya da eklektik izler taşıdıklarını ileride göreceğiz) ya kitabına almamış ya da alıntı verirken sansürlemiştir. Örneğin Aslan, TKP'nin kuruluş kongresinde, "Milliyetler Meselesi Hakkında Nazmi Yoldaş'ın Konuşması"ndaki -ki bu konuşmaya ilerde değineceğiz- Ermeni meselesiyle ilgili bir pasajı sansüre tabi kılmıştır (bkz.Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 230). Pasajın sonlarına doğru Aslan, "Ermeniler tehcir edildi..." diye başlayan cümleyi aniden noktalamakta ve ardından, "Taşnaklar ve Ermeni papazları diye başlayan cümleyle devam etmektedir. Halbuki aynı metin, Mete Tunçay'ın eserinde sansüre uğramadan verilmektedir. Cümlenin tamamı şöyledir: "Ermeniler tehcir edildiler, malları alındı ve gizli emirlerle büyük bir kesimi öldürüldü" (bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 2, s. 290). Ben uzun süre bu sansürün, kitabın yayıncısı Türk Tarih Kurumu tarafından yapıldığını sanmıştım. Ne zaman ki, Aslan'ın imzasını Talat Paşa Komitesi'nin internet sitesinde gördüm, o zaman bu sansürün bizzat Aslan'ın kendisi tarafından yapılmış olabileceği kanısı bende daha fazla yer etti.

Anadolu'nun yarısını vaadedip sonra Türk ve Ermeni milletleri arasında katliamlar ve yağma ateşleri yakıp, daha sonra da tutuşturdukları bu yangını söndürmek için Küçük Asya'nın işlerine karışmak...

Anadolu'yu ne Türklere, ne Kürtlere, ne de Ermenilere değil, ancak kendilerine almak... Bu hakikati Türk ve Ermeni işçi ve köylüsünden bilmedik anlamadık hiç kimse artık kalmamış olmalı; bu hakikatı halka anlatmak ve o feci cinayetlerin önünü almak Türk ve Ermeni inkılapçılarının ve bu inkılapçılardan özellikle komünist enternasyonalistlerin vazifesidir.

22 Temmuz'da Moskova'da toplanan Türk konferansı bu hususta üstüne düşen vazifeyi pek güzel tayin etti; Türk emperyalistleriyle Ermeni burjuvaziyasının bu iki halkın mahvına yürüyen hareketlerini takip ve bu hususta bütün dünyayı aydınlatma Türk komünistlerine düştü; bizler üstümüze düşen bu işi bütün imkânsızlıklara bakmadan elden geldiği kadar işlemeye çalıştık; bundan sonra da çalışacağız, fakat bu hususdaki uğraşın bir kısmı da Ermeni yoldaşlara kalıyor.

Enver Paşadan fukara halka bir fayda gelirse, Taşnaksutyunlardan iyilik beklenebilir, fakat Ermeni enternasyonalist dostlarımız bizim en büyük ümitlerimizi temsil etmektedirler..."[54]

Her şeyden evvel Suphi'nin makalesine milliyetçi gölgenin düştüğü gözlenmektedir. Bu mevzunun üzerinde teferruatlıca durmaya çalışmamızın sebebi, sadece ve illâ Ermeni meselesini münakaşa etmek değildir. Bilakis mesele, bir ülkenin komünistinin, kendi ülkesinin milliyetçiliğine karşı dolaysız ve açıktan tavır alıp almayacağıdır. Keza derdimiz, bugünkü tarihsel birikimimizle geriye dönüp, Suphi'yi eleştirmek de değildir. Tersine, yanlış çizginin görülmesidir. Ve o dönemde elde edilen teorik ve pratik birikim dahi, Suphi'nin bu konudaki yanlışını ortaya koymaya yeterlidir.[55] O günün

54) Hamit Erdem, *a.g.e.*, s. 49-50.

55) Mesela Stalin'in, 1913'te kaleme aldığı *Marksizm ve Ulusal Sorun* adlı eseri, ulusal meselede hem genel bir Marksist tavrın belirlenmesinde, hem de 1915'de Ermeni sorununa nasıl bakılabileceği açısından son derece önemli bilgileri içermektedir. Stalin bu eserinde, kapsamlı bir şekilde, hakim ulusun hangi siyasal ve iktisadi sebeplerden ötürü ulusal baskı yaptığını, ezilen ulus burjuvazisinin buna karşı kendi ulusundan ezilenleri nasıl arkasına topladığını açıklamakta, uygulanan milli baskının hangi boyutlara varabileceğinin örneklerini sunmakta ve proletaryanın kesinlikle bu baskılar karşısında sessiz kalamayacağını, kendi bağımsız bayrağı altında bu baskıları kararlılıkla teşhir etmesi gerektiğini söylemektedir (bkz. Stalin, *Bütün Eserleri*, C. 2, çev. Yüksel Güvenç, Devrim Yayınları, Ankara, 1977, s. 280-348). Bu söylenenleri dikkate alınakla birlikte, bu satırların yazarının daha sonra 30'larda ve 40'larda, Rus şovenizminin değirmenine su taşıyan sayısız uygulamasının varlığını da unutmamak gerekir.

koşullarında Türk makamlarının Ermeni kırımını kabul eden, hatta kısmi bazı yargılamalara yönelen tutumunu bugünkü, katliamı toptan ve bütünüyle inkâr eden taş gibi sağır tutumla karşılaştırdığımızda, elbette bugün 'iki taraflı katliam' söylemine itibar edilmemesi o güne göre daha büyük önem kazanmaktadır. O gün Mustafa Suphi'nin 'iki taraflı katliam' fikrine yaklaşması bugünkü durumla karşılaştırıldığında bir ölçüde mazur görülebilse bile, yine de Suphi'nin makalesinde, Marksizm'in o güne kadarki teorik ve pratik birikimlerine bakmak yerine, tamamen ikircikli, suçu iki tarafa paylaştıran, kendi burjuvazisinin tarihsel suçunu hafifletmeye çalışan ve hatta böylece kendisinin de (komünistlerin) suç ortağı olmasına zemin hazırlayan bir görüş ortaya koyması eleştiriyi hak etmektedir.

Tabii ki Taşnak partisi, ırkçılık ve milliyetçilik yapmış, hunharca eylemlere imza atmıştı. Ve aynı Taşnaklar, Osmanlı ordusunun 15 Eylül 1918'de Bakû'yü ele geçirmesine de katkıda bulunmuş, orada da aynı hunharlıkları devrimcilere karşı Osmanlı ordusuyla birlikte gerçekleştirmişlerdi.[56] Makalenin bu milliyetçi dayanışmadan bahsetmemesi ilginçtir.

Diğer yandan, bir komünistin "emperyalistlerin insan ruhuna ektikleri akıttıkları zehir"den bahsedip, kendi burjuvazisinin ırkçı ve şoven yanını görmemekte diretmesi de bir başka eleştiri konusudur. İbrahim Kaypakkaya'nın sözleriyle ifade edecek olursak, "Irkçılık dışardan sokulan bir şey değildir, ama dışardan desteklenebilir. Irkçılığın dayandığı sosyal sınıflar ve zümreler vardır. Emperyalizm, işine geldiği zaman ve yerde bu sınıfların ırkçılık politikasını kışkırtır ve destekler." O nedenle, "...ırkçılığa karşı yürütülecek mücade-

56) Ekim İhtilali'nin etkisiyle Mart 1918'de, İngiliz yanlısı Güney Kafkas Seymi devrilerek, aralarında Bolşeviklerin de bulunduğu çeşitli güçlerin önderliğinde Bakü Komünü kuruldu. Osmanlı birlikleri 15 Eylül'de, Taşnakların yardım ve desteğiyle Bakü'ye girdi ve buradaki Komün'ü dağıtıp öndelerini katletti. Sovyet Ermenistanı tarihçisi Lalayan'ın, 1938'de kaleme aldığı "Taşnaksutyun Partisi'nin Karşı Devrimci Rolü" adlı makalesinde, milliyetçilerin devrimcilere karşı gerektiğinde nasıl birleşebileceklerini gösteren bilgiler vardır. "Komün günlerinin başından itibaren Taşnak liderleri Bakû'de, Bolşevizmle mücadele etmek ve iktidarı kendi ellerine geçirmek amacıyla Türkiye'yle gizli görüşmelere başladılar... Karşı devrimci Taşnaksutyun, kızıl Bakû'ye karşı birliklerini Güney Kafkas üzerinden kaydırmak için Türk Hükümeti'ne yardım etti. Türk Ordularının kızıl Bakû'ye yaklaştığı ve amansız bir savaşın başladığı 30 Haziran 1918 tarihinde, Taşnak ajanları, birliklerin düşmana teslim olmaları için direttiler. Bakû Ordusu'na komuta eden Taşnaksutyun ajanı Avestiyan, düşman saldırısı sırasında teslim bayrağını kaldırmayı emretti ve Bakû'ye Türklerin savaş yapmadan girmesini sağladı" (bkz. A.A. Lalayan, *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 78-79).

le de, her şeyden önce bu sınıf ve zümrelere karşı mücadeledir, proletarya hareketinin en önemli görevlerinden biri, bunları emekçi halka teşhir etmektir..."[57]

Mustafa Suphi'nin Mart 1919'da, Komünist Enternasyonal'in Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmada da bu milliyetçi etkileri görebiliyoruz. Suphi bu konuşmasında, "dökülen kanların sadece Ermenilerin kanı olmadığını, Türk fukarasının, emekçisinin ve köylüsünün de kanı olduğu"nu söylemekle yukarıda değindiğimiz hatayı tekrar etmektedir. Suphi'nin devamla, "barbarlığa başvuranın mazlum halk kitleleri değil, Türk paşa ve padişahları olduğu"nu belirtmesi, maalesef milliyetçi çizgisini hafifletmemektedir. Bu konuşmada çok daha önemli olan husus, Suphi'nin, "geçen sene Türk generalleri Türk ordusunu Hazar Denizi kıyılarını, İran'ı ve Türkistan'ı işgale göndermeye kalkıştıklarında, Moskova'da, bütün dünyaya mutluluk vadeden devrimin *merkezinde* Türk devrimcileri, *cesaretle Türk bayrağını yükselterek*, Türk generallerinin maceraperest özlemlerine karşı koydular" *(abç)* diyerek, burjuvazinin bayrağını kutsamasıdır. Kuşkusuz Suphi'nin bu konuşması Marksizm'den kilometrelerce uzaktı.[58]

Şimdi bir süreliğine Suphi ve Sovyet Rusya'dan uzaklaşıp, 1919'un Anadolu'suna uzanalım.

1919 TÜRKİYESİ

Birinci Cihan Harbi'nin ertesinde Antant devletleri savaşın galibidir, ama aynı zamanda savaş onların da gücünü epey zayıflatmış durumdadır. İngiltere ve Fransa'da savaş aleyhtarlığı had safhadadır. Her iki ülkenin ordusunda da terhis talepli isyanlar baş göstermektedir. Ocak 1919'da İngiltere Kraliyet Ordusu'ndan 1 milyon asker ve subay terhis edilmiştir.[59] İngiltere ve Fransa sadece savaşın zaferle bitmesinin yükleriyle değil, emperyalist bir güç olmanın zorluklarıyla da karşı karşıyadırlar. Mesela, İngiltere aynı anda Hindistan'ı, Basra'yı, Kafkasya'yı, Türkiye'yi, Mısır'ı ve Filistin'i nasıl kontrol

57) İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1979, s. 204-205.
58) Konuşma metninin tamamı için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 2, s. 267-268.
59) Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 52, dipnot 38.

edecektir? Böylesine geniş bir coğrafyanın kontrolü sorun olmakla birlikte, bir de galip ülkelerin kendi aralarındaki çelişkiler söz konusudur. Fransa ve İtalya başından beri Antant'ın öncüsü olan İngiltere'yle zaten sorunludur. İngiltere ise kendi yönetici sınıfının çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır. Dolayısıyla, mevcut ortam İngiltere'yi, Kafkasya ile Türkiye arasında bir tercih yapmak zorunda bırakmıştı. İngiliz kuvvetleri ya Kafkaslar'da Bolşevik Rusya'yla kapışacak ve Bakû petrolleri dahil olmak üzere bütün bölgeyi ele geçirmeye çalışacak, ya da Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının tapusunu elinde tutup yeniden Kafkaslar'a uzanmak için Anadolu'da güç toplayarak zaman kazanacaktı. Niyet budur ama İngiliz Savaş Bakanlığı'na göre, İngiltere'nin Türkiye'yi dahi kontrol altında tutmaya ne askeri, ne de mali gücü yetmektedir.[60]

Türkiye meselesinde gerek İngiltere hakim sınıfları, gerekse Antant devletleri kendi aralarında ciddi çelişkiler yaşamaktadırlar. Türkiye 'pastası'nın taksiminde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında anlaşmazlıklar vardır. İngiltere'nin Antant'ın başını çekiyor olması Fransa ve İtalya'nın pek de hoşuna gitmemektedir. İngiltere, Osmanlı ordusuyla birçok cephede savaşmış olmanın ceremesini çekmişti ve haliyle 'pasta'nın büyük kısmında gözü vardı. Kaçınılmaz olarak bu durum, ileride daha da depreşecek olan çelişkilerin habercisiydi. Türkiye konusunda bir başka sorun da bizzat İngiltere hakim sınıflarının kendi aralarında yaşanmaktaydı. Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Osmanlı İmparatorluğu'nun darmadağın edilip, topraklarının Antant devletleri arasında tanziminden ve Türklerin de Orta Anadolu'da minik bir devlet kurmasından yanaydılar. Savaş Bakanı Winston Churcill ise, Lloyd George ve Balfour'a bazı noktalarda katılmakla birlikte, Rusya'daki Bolşevik devrimini göz önünde bulundurarak Türklerin Sovyet Rusya'ya karşı bir set olarak değerlendirilmesinden yanaydı. Ayrıca, İstanbul'un Türklerden alınması, İslam dünyasında ama özellikle de Hindistan'da karışıklıklara yol açabilirdi. Neden Türklerin başında bulunduğu bir İstanbul, İngiltere'nin müttefiki olmasındı? Böylece Anadolu ve Doğu Akdeniz'in kontrolü daha bir mümkündü. Aksi yönde davranılması, Türkleri Bolşeviklerin yanına itebilirdi. Hindistan bakanı Ernest S. Montagu da, Türklere görece daha ılımlı yakla-

60) Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 52.

şılmadığı taktirde, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarının zorlanacağı kanısındaydı. Ekim 1919'dan itibaren hükümetin yeni Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon ise, İstanbul meselesinde Llyod George ve Balfour'la hemfikir olmakla birlikte, Anadolu'daki toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Zira Curzon'a göre, Türkiye, ileride Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanacak olan dost ülkeler zincirinin merkezinde bulunmaktaydı. İngiltere burjuvazisi tercihini, Lloyd George'nin paylaşım planından yana yaptı. 12 Ocak 1919'da Paris'te bir araya gelen 'Barış Konferansı'nda, bu planın uygulanması için asayişten sorumlu olacak jandarma da bulunmuştu: Yunanistan.[61]

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı devletinin 1914 öncesinin sınırlarına geri çekilmesini şart koşuyordu. Brest Litovsk Antlaşması gereğince Kafkasya ve İran'da ilerlemiş olan Osmanlı orduları, 1878 Berlin Antlaşması'nın öngördüğü sınırlara kadar ilerlemişken, Mondros Mütarekesi'nden iki ay sonra isteksizce ricat etmekteydi. Savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu 1.700.000 kilometre kare toprağa sahipti. Savaş sonrasıysa kaybettiği toprak, 1 milyon kilometre kareydi. İmparatorluğun 19. yüzyılın birinci yarısından itibaren başlayan buhranının artık son noktasına gelinmişti. On yıldır dediği dedik, astığı astık İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri Talat, Enver ve Cemal paşalar, savaş suçluları mahkemesinde yargılanmamak için 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan kaçtılar. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülerin çocukları, dört yıl süren savaşta yitip gitmişlerdi. 1919'da İstanbul hükümetinin kayıtlarına göre, Anadolu'daki nüfus 9.291.346 (yüzde 65 İslam), 1.014. 612 (yüzde 9 Rum), 542.572 (yüzde 5) Ermeni ve 93.364 (yüzde 0.8) Musevi ve diğer yabancılardan müteşekkildi.[62] Savaş ekonomisi yoksulları daha da yoksullaştırırken, zenginler savaş sayesinde daha da palazlanmışlardı. Halkın savaşmaya takati kalmadığı gibi, ordu kurumuna karşı beslediği öfke kimi zaman askerden kitlesel firarlara yol açmakta, kimi zaman da subayların linç edilmesine kadar varmaktaydı.[63] 1914'te Osmanlı ordusunun mevcudu 640 bindi.[64] 1919'daysa ordunun toplam sayısı 40 bine düşecekti.[65]

---

61) Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 47-51.
62) Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968, s. 60.
63) Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam*, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s. 47
64) Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s.104.
65) Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 29.

1918'in ikinci yarısından itibaren ülkenin muhtelif yerlerinde ulusal talepler doğrultusunda muhalif gruplar örgütlenmekteydi. Bunlardan bazıları İttihatçıların kurduğu gizli Karakol gibi örgütlenmeler, bazıları da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriydi.[66] Şimdilik silahlı eylemlere girişmeyen bu gruplar konformist[67] bir sınıfsal yapıya dayanıyordu. Konformistler, bulundukları bölgelerde toplumsal ilişkileri devam ettiren ve bu ilişkiler üzerinden direnişi örgütlemeye çalışan toprak zenginleri, subaylar, yerel siyasal liderler ve hükümet memurlarıydı.[68] Öte yandan, barışçı değil kendiliğinden silahlı direnişe geçen yerel güçler de vardı. Daha savaş yıllarında, şu veya bu nedenle devlet otoritesiyle çelişkiye düşmüş, toplumun alt kesimlerinden sınıfların oluşturduğu, devletin şaki ve/veya çete dediği silahlı bu gruplar, non-konformistlerdi. Efeler, zeybekler, muhacirler, asker kaçakları, isyan etmiş alt rütbeli subaylar, adi suçlular, macera-perestler, kan davası güdenler non-konformistleri oluşturmaktaydı.[69] İki ana gruba ayırdığımız bu yerel direniş hareketleri henüz merkezi önderlikten yoksundu.

Siyaset ve ordu çevrelerinde kök salmış İttihat ve Terakki'nin önder kadrosu ülkeyi terk etmişti ama 'B takımı' faaldi. Hem de tam teçhizat. Mesela, Mondros Mütarekesi sonucu Osmanlı ordusu küçültülmüştü, ama başında Kâzım Karabekir gibi meşhur bir İttihat ve Terakki mensubunun bulunduğu, ordunun en önemli gücünü teşkil eden On Beşinci Kolordu, 30 bin kişilik asker, 20 bin kişilik jandarma ve milis gücü halinde Trabzon ile Erzurum arasında konuşlanmıştı.[70] Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi erkan-ı harp mensuplarının ve diğer 'B takımı'na dahil olan zevatın yegâne gayesi, ilk etapta Osmanlı devletinin paylaşılmasını engellemekti.

Mondros Mütarekesi'nden 14 gün sonra (13 Kasım 1918'de) Antant donanması İstanbul boğazına demir atarken, Mustafa Kemal de

66) Daha geniş bilgi için bkz. Mesut Aydın, *Millî Mücâdele döneminde TBMM Hükümeti tarafından İstanbul'da kurulan gizli gruplar ve faâliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 41-48.

67) Mevcut toplumsal ilişkilerin devamından yana olanlar için yapılan tanımlama.

68) Daha geniş bilgi için bkz. Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 40.

69) Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 55.

70) Karabekir komutasındaki bu ordu, esasen savaşın sonlarında Kafkasya ve İran seferlerine katılan ve elde ettiği başarılardan ötürü yüksek maneviyata sahip Dokuzuncu Ordu'dur. Mondros Mütarekesi sonrası Antant devletlerini sakinleştirmek amacıyla Kolordu adını almış olsa da, nicel gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 12-16.

Suriye'den Payitaht'a geri dönmüştü. Onun öncelikli hedefi Ahmet İzzet Paşa kabinesinde yer almaktı. İngilizlerle çeşitli temaslarda bulundu. *Daily Mail* gazetesinin o yıllardaki İstanbul muhabiri G. Ward Pric'e göre, Mustafa Kemal kendisine şöyle demişti:

> Eğer İngilizler Anadolu'nun sorumluluğunu üstleneceklerse, emirlerinde çalışacak deneyimli Türk idarecilerinin işbirliğine ihtiyaç duyacaklar. Öğrenmek istediğim... bu kapsamda hizmet etmeyi teklif edebileceğim uygun bir makamdır.[71]

23 Mart 1919'da Kâzım Karabekir, Erzurum'a hareketinden evvel İstanbul'da görüştüğü Mustafa Kemal'e kendisine katılması için her ne kadar ısrar etse de başarılı olamaz. Karabekir'e göre, Mustafa Kemal İstanbul'da kalıp Meclis'te yer almak ve kabinede bakan olmak istemektedir.[72] Fakat bu çabası sonuçsuz kalır ve kabinede kendisine yer verilmez. 1919'un ilk aylarında İstanbul'da onlarca siyasetçi ve subay İngilizlerin isteği üzerine tutuklanırken, Mustafa Kemal bu derdestin dışında tutulur. 5 Mayıs 1919'da, Karadeniz bölgesinde asayişin tesis edilmesi için, Ahmet İzzet Paşa'nın deyimiyle "şimdiye kadar hiçbir faniye nasip olmamış genişlikte" yetkilerle Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanır.[73] İzzet Paşa'ya göre, Mustafa Kemal'e müfettişlik görevi verilirken, "Padişaha yakınlığı, para suistimalinde bulunmamışlığı, Ermeni öldürmek gibi suçlara karışmamış olması" göz önünde bulundurulmuştu.[74] Yıllar sonra Damat Ferit

---

71) Price'den aktaran Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 59. Gökay eserinde, bu görüşmenin tarihini vermemektedir. "Price bu görüşmeyi Selanik Ordusu İstihbarat Bölümü'nün kıdemli genelkurmay subayı albay Heywood'a aktardığını söylüyor. Heywood bu teklifi önemsiz görerek ciddiye almamış, 'Bu Türk generallerinin birçoğu çok sürmez iş aramaya başlarlar' demişti" (Price, *Extra-Special Correspondent*, s. 104) (*a.g.e.*, s. 59) Mustafa Kemal'in bu dönemde İngiltere'ye sıcak mesajlar yollayan başka demeçleri de vardır. Mesela, 17 Kasım 1918'de *Mimber* gazetesine verdiği mülakatta, "İngilizler'in Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklaline riayette gösterdikleri hürmet ve insanlık karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha iyiliksever bir dost olamayacağı kanaatiyle duygulanmaları pek tabiidir," demektedir (mülakatın tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 290-291).

72) Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 14-15. Ahmet İzzet Paşa'nın da gözlemleri bu doğrultudadır ki, anılarında Mustafa Kemal'e ilişkin şöyle demektedir: "Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönmüş ve kabineye güvenoyu verilmemesi için epeyce çalışmıştı. Eğer kabine değişirse, yine benim başkanlığımda bir vükelâ heyeti kurulmasına çalışılacak ve bunda kendisi de Harbiye Nazırı olacaktı" (Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 47-48'deki dipnot).

73) Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 59.

74) Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 213.

ise, Mustafa Kemal'in müfettişliğe tayin edilmesinin "İngilizlerin tavsiyesi"yle olduğunu söylüyordu.[75] Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden Sovyetler'e göreyse, Mustafa Kemal'in müfettişlik görevine getirilmesi, Anadolu'da gittikçe büyümekte olan direniş hareketini kontrol etmeyi amaçlıyordu.[76] Nitekim Mustafa Kemal, yıllar sonra *Nutuk*'ta o günlerde izlediği siyaseti, "kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. İlkin, İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti, sonra da Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı kalmak temel koşul olacaktı," diye ifade etmiştir.[77] Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra, dağınık durumdaki konformist ve non-konformist güçleri, bu siyaset doğrultusunda kontrol altına alacaktır.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali, Churchill'e göre Türkleri ateşleyen talihsiz bir adım,[78] Sovyet Rusya'nın dışişleri Komiseri Çiçerin'e göreyse, "emperyalizm ateşini canlı tutacak bir kalkandı" [79] Mustafa Kemal bu ortamda, 25 Mayıs'ta Havza'da Bolşevik heyetiyle görüştü. 23 Haziran 1919'da Karabekir'e yolladığı cevabi bir telgrafta Karabekir'le hemfikir olduğunu vurgulamakta, yukarıda belirttiğim, İtilaf devletlerine ilişkin izlenmesi gereken politikasına ters düşmeyen, bilakis onu tamamlayan ve hatta, bütün bir 1919-1923 döneminde Sovyet Rusya'ya ilişkin izlenecek politikanın ana hattını oluşturan fikirleri formüle etmekteydi:

> 17 Haziran 1335 (19 Haziran 1919) ve numarasız şifre ile yüksek görüşünüz etrafında düşünülerek hakikaten Bolşeviklerin daha etkili bir vaziyete girmeleri halinde tarafsız görünmek azmiyle İtilaf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya zorlamak ve aksi taktirde vatanımızın Bolşevik istilası altında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre fiili icaplarına kalkışmak uygun olacaktır... Bu şekilde anlaştıktan sonra kendilerini

75) Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 179. Mustafa Kemal'in daha sonraları sürgün olarak adlandırdığı bu tayini değerlendiren Bülent Gökay, "şüpheli bir subayın neredeyse sınırsız yetkilerle donatılarak böyle nazik bir göreve atanmasını mümkün görmemektedir. Eğer bir muhalif olarak görülüyorduysa, İstanbul'da İngiliz denetimi altındaki Türk yetkililer için, başka birçok ulusçu eylemci gibi onu da cezaevine koymak çok daha basit bir yol olurdu, " Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 61.
76) Komintern'in 1 Ocak 1922 tarihli belgesinden aktaran: Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 62, dipnot 82.
77) Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s. 11.
78) Churchill'den aktaran: Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 57
79) Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 84.

sınırda tutmak ve İtilaf kuvvetlerinin memleketi terk etmeleri için bir silah makamında kullanmak şeklindeki yüksek tasavvurunuz pek isabetli olur.[80]

Bu sözler, ileride Londra'da Bolşevik, Moskova'da Antant tehlikesinden bahsedecek olan Ankara dış politikasının temelini oluşturacaktır. Peki, ya Sovyet Rusya? Moskova, Ankara hükümetiyle bir ittifaka girecek midir? Böylesi bir ittifakın Sovyet Rusya açısından siyasal ve ideolojik çerçevesi ne olacaktır? Şimdi de bu soruları irdelemeye çalışalım.

BIÇAK SIRTINDA AKROBASİ: İDEOLOJİ İLE DİPLOMASİ, YA DA MARKSİZM-LENİNİZM, BAŞARILAR VE HATALI EĞİLİMLER

İdeoloji ile diplomasi arasındaki çelişki, bugün dahi uluslararası komünist hareketin tarihinin tartışılan en önemli noktalarından biridir. Proletarya sınıfının ilk iktidar tecrübesi olan Sovyet Rusya'nın, devrimin hemen ardından izlediği diplomasi pratiği, beraberinde bir sürü siyasal ve ideolojik meselenin tartışılmasını zorunlu kılan bir konudur. Bu meselenin Mustafa Suphi ve dönemin Ankara hükümetiyle kurulan ittifakla yakından alakalı olduğu açıktır. Tarihin soğukkanlıca irdelenmesi ve hakikatin, bilgi teorisi sayesinde münakaşa edilerek bulunması zorunludur. Sorulması gereken sorulardan birisi şudur: Sovyet Rusya'nın, Ankara hükümetiyle kuracağı ittifakın geri planında, 1848'den 1920'lere kadar Marksizm'in katettiği yolda kimi dönemeçlerin ne gibi bir payı olmuştur? Buna bağlı olarak birazdan irdeleyeceğimiz dönemeçler, Suphi'nin kopamadığı burjuva fikirlere bir anlamda teorik zemin sağlıyor muydu? Ya da daha doğrusu, Marx, Engels ve Lenin'in kimi önermelerindeki hatalı eğilimler, Mustafa Suphi'nin savunduğu fikirleri Marksist jargonla devam ettirmesine imkân tanımış mıydı? Bu soruların cevabı aranmaksızın, Mustafa Suphi hakkında yürütülecek bir münakaşa oldukça sathi kalacaktır.

O zaman böylesi kapsamlı bir meselenin tartışılmasında izlenmesi gereken metodoloji ne olmalıdır? Şayet, Marksizm'in 'içi boş', 'gereksiz' ve neticede sadece bir 'dogma' olduğunu düşünüyorsanız, aslında metodolojiye bile ihtiyacınız yoktur. 'Marksizm yanlıştı' diye-

80) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 3, s. 114.

rek kestirip atmanız en pratik yoldur. Fakat Marksizm'in, doğayı ve toplumu tanıyıp anlamakta ve dönüştürmekte, dolayısıyla, "insanlara evren hakkında her türlü boş inançlarla, her türlü gericilikle ve her türlü burjuva baskısı savunuculuğuyla bağdaşması olanağı olmayan tutarlı bir görüş" verdiğini, "insanlığın 19. yüzyıl içinde yaratmış olduğu en iyi şeylerin, Alman felsefesinin, İngiliz ekonomi politiğinin ve Fransız sosyalizminin meşru mirasçısı"[81] olduğunu biliyor ve kabul ediyorsanız durum değişir.

O zaman tartışmamız açısından Engels'in, "Diyalektik felsefe karşısında hiçbir şey kesin, kalıcı, mutlak, kutsal değildir; her şey gelip geçicidir ve sürekli bir oluşma ve yok olma sürecinden, aşağıdan yukarıya doğru sonsuz bir yükselme sürecinden başka hiçbir şey kalıcı değildir ve diyalektiğin kendisi de bu sürecin düşünen beyindeki yansımasından başka bir şey değildir,"[82] sözleri pek tabii Marksizm'in kendisi için de geçerlidir. Öyleyse tartışmaya nereden başlanmalıdır? Konumuz açısından bizi ilgilendiren, Marksizm'in söz konusu tartışılması gereken boyutları hangi dönemi kapsamalıdır? Kanımca bu boyutlar, 1871 Paris Komünü ile 1920'lerin başlarına kadarki tarihin, kimi öne çıkartılıp altı çizilmesi gereken belli başlı dönemeçleri olmalıdır. Çünkü, Marksizm'in bu belli başlı dönemeçlerde elde ettiği başarılar ve boğuşmak zorunda kaldığı zorluklarla, kimi zaman doğru, kimi zamansa çelişik -hatta yanlış- eğilimleri içinde barındıran tarihsel olgu ve gerçekler, hem Sovyet Rusya'nın Ankara hükümetiyle kurduğu ittifakta, hem de Mustafa Suphi TKP'sinin aldığı yenilgide pay sahibidir.

Marksizm'in olmazsa olmaz prensiplerinin başında enternasyonalizm gelir. 1848'de yayımlanan *Komünist Manifesto*'da, 'işçilerin vatanı yoktur' vurgusu ve eserin son sayfasında yer alan, "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları koca bir dünya vardır. Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz, sözleri, enternasyonalizmin kısa ama bir o kadar da derinlikli ifadesidir.[83] Hakikaten Marx ve Engels, teorilerinin bu bir nevi 'tunc yasası'na ömürlerinin sonuna kadar *büyük oranda* sadık kalmışlardır. Ke-

81) Lenin, *Karl Marx ve Doktrini*, çev. Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1980, s. 63.

82) Engels, "Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu", Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, C. 3, *a.g.e.*, s. 414.

83) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s. 49, 67

za aynı eserlerinde Marx ve Engels, "Fransız Devrimi, yerine burjuva mülkiyetini geçirmek için feodal mülkiyeti ortadan kaldırmıştır," diyerek Fransız İhtilali'nin burjuva mahiyetini, bu programatik belgede bir kez daha dile getirmişlerdir. Marx ve Engels, hayatlarının sonuna dek Fransız İhtilali'nin mahiyeti konusundaki tespitlerine de *büyük oranda* sadık kalmışlardır. Peki, ya 'küçük' oranda?

Son yıllarda, Marksizm'in tarihine epistomolojik (bilgi teorisi) temelde eleştirel yaklaşarak yeni bir tartışma ortamı yaratan Bob Avakian'ın[84] konuya ilişkin öne sürdüğü fikirlere bakmakta fayda vardır. Avakian, ilkin 1871'de, Paris'te ortaya çıkan ve iki ay kadar yaşayan Komün hakkında Marx'ın kaleme aldığı ve Engels'in önsözünü yazdığı *Fransa'da İç Savaş* adlı eserinde Marx'ın yaptığı değerlendirmelerdeki uzak görüşlülüğü aktarır. Ardından, Marx ve Engels'e yönelik olarak, "fakat," diye başlar ve "diğer yanda, o günden bu güne edinilen tecrübeler ve bu tecrübelerin özetlenmesi açısından bakıldığında belli eksiklikleri de görmek mümkündür," der.[85] Avakian'a göre -konumuz açısından- bu 'eksiklikler'den biri, "işçi sınıfının ulusun kurtarıcısı, ulusu yeniden yaratacak olan güç olarak" görülmesidir.[86] Marx ve Engels'in bu yaklaşımları, "Cumhuriyetçilerle köklü bir kopuş yapmakta kendi zihinleri de berrak olmayan Komüncüler arasında da yaygın"dır.[87] Daha da önemlisi Komün, Avakian'a göre, "Hâlâ daha içinden çıktığı burjuva cumhuriyeti ve burjuva demokrasisinin kostümlerinin bir çoğunu giyerek tarih sahnesine çıkmıştır" [88]

---

84) Son otuz yıldır yürüttüğü tartışmalar ve ortaya koyduğu fikirlerle, akademisyen ve entelektüel çevrelerde de adından sıkça bahsettiren Bob Avakian, neden böylesi bir çabanın gerekli olduğunu, o kendisine has, militan üslübuyla şöyle ifade etmektedir: "Bu bize belli bir tarihsel perspektif kazandırmaktadır, geniş ve süzümleyici bir tarihi bakış açısı ile, can alıcı öneme sahip yoğunlaşmış tarihi tecrübelerin köklü ve eleştirel irdelenmesini birleştirmenin, bunlardan mümkün olduğu ölçüde tam teşekküllü dersler çıkartmanın ve hem bugün, hem de gelecek için bu derslerden en keskin silahları oluşturmak için mücadele etmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır" (Bob Avakian, "Conquer The World? The International Proletariat Must And Will", *Revolution*, No. 50, Aralık 1981).

85) Bob Avakian, *a.g.e.*

86) Bob Avakian, *a.g.e.* Avakian o dönemde, ulus ile enternasyonalizm arasındaki ayrışımın bugünkü kadar berrak yapılmadığını, bunun sebeplerinden birinin de emperyalizmin daha ortaya çıkmamış oluşuna bağlamakla birlikte, gene de o yıllarda (1871) Fransa'nın artık yavaş yavaş emperyalizme doğru evrildiğini özellikle belirtme gereği duymaktadır. Avakian, Engels'in 1891'de Almanya'nın Çarlık Rusyası'na karşı savunulmasını önerdiğini hatırlatmakta ve bunun da aynı derecede yanlış bir yaklaşım olduğuna değinmektedir.

87) Bob Avakian, *a.g.e.*

88) Bob Avakian, *a.g.e.*

Marksizm'in bu masumane, bu *küçük oran*'daki hatası, Birinci Cihan Harbi'nin arifesinde ve özellikle ortasında, İkinci Enternasyonal'deki partilerin ezici çoğunluğu tarafından bayraklaştırıldı. Sosyal Demokrat partiler açıktan kendi burjuva devletlerinin yanında yer almakta ve işçi sınıfını, ana vatanlarını savunmaya çağırmakta hiçbir beis görmediler. Marksistliklerini tartışma konusu dahi yapmayan İkinci Enternasyonal'in liderleri, biraz evvel bahsettiğimiz, Marx ve Engels'in o söz konusu hatalı eğilimlerini çekmecelerinden çıkartıp, savundukları sosyal şovenist politikaları için kullandılar. Lenin, İkinci Enternasyonal'in liderlerine karşı yürüttüğü teorik münakaşaların hepsinde, Marx ve Engels'ten verilen örneklerin esasında hangi burjuvazinin zaferinin enternasyonal proletarya açısından daha zararlı olacağı şeklinde, vaktiyle Marx ve Engels tarafından yapılmış önermeler olduğunu, bütün bunların geçmişe, emperyalizm öncesi döneme ait olduğunu, bugün (1914) için geçerli sayılamayacağını belirtmiştir.[89] Bu son derece haklı yaklaşımında Lenin'in, belki o gün için önemsiz, fakat daha sonra uluslararası komünist hareketin başına belâ olacak aşağıdaki saptamayı yapması, hem kendi döneminde (mesela, ileride Mustafa Suphi örneğinde görülebileceği gibi), hem de daha sonraları, İkinci Cihan Harbi'nde yeni sorunların kapısını aralayacaktı.

Lenin, İkinci Enternasyonal'in liderlerine karşı gelirken, "Dünya tarihinin kendilerine burjuva yurtları adına konuşma hakkı verdiği ve feodal sisteme karşı savaşım içinde, yeni ulusların milyonlarca insanı uygar yaşama yükseltmiş büyük burjuva devrimciler için en büyük saygıyı duymadıkça Marksist olunamaz," diyordu.[90] 1912'de Çin devrimine ilişkin yazdığı makalede de, "Oysa Asya'da hâlâ içten, militan ve tutarlı demokrasiyi savunacak, Fransa'nın Aydınlık Çağı'nda yetiştirdiği büyük adamların ve On Sekizinci Yüzyıl sonlarında gelen büyük önderlerin yoldaşı olmaya layık burjuvazi"den bahsediyordu.[91] Fakat öte yandan aynı Lenin, 'burjuva devrimcileri'nin mirasına sahip çıkarak, neden Fransa anavatanının savunulması gerektiğini ispat etmeye çalışan Boris Suvarin'e, Aralık 1916'da yazdığı mektupta, Suvarin'in anlattığı Fransa'nın artık 18. yüzyılda kaldığını, bugünkü savaşın bir emperyalist savaş olduğunu ve Fransa'nın sömürgelerini elden

89) Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, çev Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1979, s. 174-175.
90) Lenin, *a.g.e.*, s. 175.
91) Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, s. 64-65.

kaçırmamak için savaşan, burjuva ve gerici bir Fransa olduğunu çok açık bir dille ifade ediyordu.[92] Ancak Lenin'in bu farklı alıntıları arasında bir çelişki olduğu besbellidir ve Fransız İhtilali hakkındaki bu çelişkili yaklaşım, 20. yüzyılın başlarında devrimci güçler ile burjuvazi arasındaki ayrışım çizgisini yeterince berrak bir biçimde ortaya koymuyordu. Hele hele ezilen ülkelerde bu ayrışım çizgisi, Lenin'in sözleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça bulanıklaşıyordu.

Mesela Lenin'in, 1912'de Çin devrimine ilişkin yukarıda aktardığımız sözlerinden on yıl sonra, Ankara'da Fransız İhtilali'nin yıldönümü vesilesiyle verilen yemekte Mustafa Kemal'in yaptığı konuşma nasıl yorumlanabilir? Fransız Albay'ı Mougin'e hitaben konuşmasına, "Fransız milleti 14 Temmuz Milli Bayramı'nı kutlarken, zannediyorum ki, ruhunda hürriyet ve bağımsızlık aşkını taşıyan her kavim, manen olsun bu kutlamaya katılmaktan kendini alamaz, diyerek başlayan Mustafa Kemal, devamla, "Efendiler, ayaklanma ve mücadele sebeplerimiz dahi Fransız milletini o kahramanca harekete sevk eden etkenlerden daha az kuvvetli ve daha az mantıki değildir... Çok ümit ediyorum ki, hürriyet ve bağımsızlık için binlerce evladını topraklara gömen, insan hakları beyannamesiyle faziletli insanlığa en yüce düsturları ilham eden vatanperver ve inkılapçı Fransa'nın bugünkü evladı, Türkiye'nin haklı davasını fiilen teyid edecektir," sözleriyle, Ankara hükümetine yol gösteren ideolojik çizginin içeriğini beyan etmiş oluyordu.[93]

Mustafa Kemal kendi hattında tutarlıdır ve bu verilen alıntının Mustafa Kemal'le çelişen hiç bir yanı yoktur. Fakat farz-u mahal, o yıllarda (hatta bugün bile) Türkiye'de, Lenin'in yukarıdaki önermelerini kendine kılavuz edinen bir devrimcinin, Mustafa Kemal'le arasında çekebileceği ayrışım çizgisinin muğlak kalacağı açıktır.

Gerçekten de Bolşevikler, Fransız İhtilali'nden etkilenmişlerdi. Mesela Ocak 1918'de, 3. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi tarafından ilân edilen Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi, İngiliz tarihçi Carr'a göre, "Fransız devriminde ilân edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin Bolşevik karşılığı"ydı.[94] Dolayısıyla, Bolşeviklerin Fransız İhtilali'yle bazı benzetmeler yapmaları, hatta Jako-

92) Lenin, s. 240-244.
93) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 13, s. 149.
94) E.H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Mer Yayınları, İstanbul, 1992, s. 19.

benlerden bazı takma adları devralmaları Avakian açısından "tesadüf değildi" [95]

Fransız İhtilali'nden tam anlamıyla kopamayış, beraberinde ulus-devletle de tam manasıyla kopamayışın sorunlarını beraberinde taşıyordu. Daha önce Marx ve Engels'de izlerine rastladığımız, proletaryanın ulusun en iyi temsilcisi olduğu fikri, Lenin'in 12 Aralık 1914'de, Rus proletaryasına hitaben kaleme aldığı "Büyük Rusların Milli Gururu Üzerine" adlı makalede yansımaktaydı.[96] Lenin bu makalesinde, oldukça etraflı bir biçimde, her ne kadar Rus proletaryasının niçin anavatanını savunmaması gerektiğini anlatmaya çalışmışsa da, proletaryanın ulusal bir gurura sahip olmaması gerektiğini belirteceğine, "sınıf bilincine ermiş biz Büyük-Rus proleterleri milli gurur duygusunun yabancısı mıyız" sorusunu yöneltir ve kendisi, "muhakkak ki hayır" diye cevaplandırır.[97] Avakian'ın deyimiyle bu, "ikiyi bir etmeye" çalışmaktır ve "Lenin bu konuda gerçekten de Leninizmin ruhuna ters düşmüştür" [98] Öte yandan, Lenin'in bu makalesi, enternasyonalizmden değil, milliyetçilikten yana olan, ulus-devletin bekasına gönüllü, sınıf uzlaşmacılığını her alanda tatbik etmeye çalışan kimi şahsiyetlerin can simidi olacaktır.[99] Lenin'in Leninizme ters düşen bu makalesindeki çelişki neyle açıklanabilir? Acaba Mao'nun, "Karşıtların birliği yasası materyalist diyalektiğin temel yasasıdır," sözleri, bahsi geçen çelişkinin de kodlarını ifşa etmeye yeterli midir?[100] Bu oldukça ayrıntılı bir tartışmanın başlangıç konusudur ve çalışmamızın sınırlarını epey aşar. Fakat hakikaten, bir fikrin içinde karşıtını barındırdığı gerçeği, Lenin ve Bolşevikler açısından kendisini başka tarihi anlarda da göstermiştir.

Mesela, enternasyonalizmi ele alalım. Birinci Cihan Harbi'nin o büyük alt üst oluşları esnasında Lenin, İkinci Enternasyonal liderle-

---

95) Bob Avakian, "Advancing The World Revolutionary Movement Questions of Strategic Orientation", *Revolution*, No. 51, Ilkbahar 1984.
96) Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, s. 116-122.
97) Lenin, *a.g.e.*, s. 118.
98) Avakian, "Conquer The World?...
99) Daha sonra TKP'nin saflarını terk eden Ahmet Cevat Emre bu örneğe pek uymaktadır. Nazım Hikmet, 1936'da yayınlanan "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı"na "Zeyl-Milli Gurur"adlı çalışmasında, Ahmed Cevat'ın bu, Lenin'in aslında pek de fazla bilinmeyen makalesini nasıl met ettiğini ve Bedrettin'i yaratmış bir milletin proletaryasına mensup olmaktan nasıl da milli bir gurur duyduğunu etraflıca anlatır. Daha geniş bilgi için bkz. Nazım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 269-273.
100) Mao Zedung, *Seçme Eserler*, C. 1, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1979, s. 394.

rine karşı yürüttüğü tartışmada neden ve nasıl enternasyonalist olunması gerektiğini şu ifadelerle vurguluyordu:

> Sosyalist, devrimci proleter, enternasyonalist başka türlü düşünür. Bir savaşın (gerici ya da devrimci) niteliği, kimin saldırdığını ya da 'düşman'ın hangi ülkede bulunduğunu bilme sorununa değil, ama *şuna bağlıdır*: Bu savaşı *hangi sınıf* yönetiyor, hangi siyasanın uzantısıdır? Eğer savaş gerici, emperyalist bir savaşsa, yani gerici, sömürücü, baskıcı, emperyalist dünya burjuvazisinin iki grubu tarafından yönetiliyorsa, tüm burjuvazi (hatta küçük bir ülkenin burjuvazisi bile) bu soygunun suç ortağı durumuna gelir ve benim ödevim, devrimci proletarya temsilcisinin ödevi de, dünya insan kırımı iğrençliklerine karşı *tek* kurtuluş yolu olan *dünya proleter devrimini* hazırlamaktır. Benim 'kendi' ülkem açısından değil (çünkü emperyalist burjuvazinin elinde bir oyuncak olduğunu anlamayan bir alığın, milliyetçi bir küçük burjuvanın düşüncesi olur bu), ama dünya proleter devriminin hazırlanmasına, propagandasına, devrime yanaşma çalışmalarına katılım açısından düşünmem gerekir.[101] *(abç)*

Bu alıntının şu anda bizi ilgilendiren en önemli yanı, proletaryaya ulusal değil, uluslararası bir sınıf olarak bakması, savaşa, devrime ilişkin her konuda, ulusal değil uluslararası olan bu sınıfın, benim ülkem zaviyesinden değil, dünya devriminin zaviyesinden bakması gerektiğini önermiş olmasıdır.[102] 1917 Ekim Devrimi'nin öncesi ve hemen sonrasında Bolşeviklerin bu yönde hareket ettiklerini gösteren sayısız örnek vardır. Tabii Bolşeviklerin hepsinin Lenin'le her zaman aynı fikirde olduğu söylenemez. Mesela, Bolşevik ihtilali sonrası Moskova'nın, Brest Litovsk Antlaşması gereği ilk diplomatik misyonu, Almanya'da açılmıştı. Bu arada ikinci devrim Almanya'da bekleniyordu. Lenin, Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Berlin'deki Sovyet Rusya elçisi Ioffe'yle defalarca çatışmıştı. Alman devriminin propaganda faaliyetleri ve diğer ihtiyaçlarına yeterince maddi destek vermeyen Büyükelçi Ioffe'ye yazdığı Haziran 1918 tarihli mektupta, "Yüz kere daha fazla para basılmalı. Para var. Tercümanların istihdam edilmesi lazım. Fakat biz hiçbir şey yapmıyoruz. Bu bir skan-

101) Lenin, Proleter Devrim ve Dönek Kautsky, s. 86.
102) Avakian'ın tabiriyle, Lenin açısından "enternasyonalizm, bir ulusun proletaryasından bir diğerine uzatılan bir destek değildir" (Bob Avakian, "Advancing The World Revolutionary...").

daldır," diyordu.[103] Ya da bütün diplomatik teamülleri çiğneyerek, 1 Ekim 1918'de açıktan, "Hepimiz, Alman işçilerine, Almanya'da başlayan devrimin ilerlemesi için yardım etmeye ölümüne hazırız," diyebilecek kadar bir başka ülkenin iç işlerine müdahale ediyordu.[104] Ne var ki, tarihe bakıldığında Sovyet Rusya'nın dış politikasını belirleyen etkenin devrimci idealizm değil, diplomasi olduğu görülür. Zira, burada karşı karşıya olunan mesele, "bir yerde, iktidardaki proletaryanın devlet çıkarları ile, uluslararası proletaryanın genel anlamda bütün dünyadaki çıkarları arasındaki çelişkiyi doğru ele almama ve hatta belli bir anlamda bu çelişkinin varlığını bile reddetme eğilimlerinin mevcut olması"dır.[105] Başka bir dünya inşa etme çabası, kelimenin tam anlamıyla bıçak sırtındadır. Diplomasi ile devrimi bir arada yürütmek, bir dizi zorluğu içinde barındırmaktadır. Sosyalist devletin zorunlu olan diplomatik ihtiyaçları ile devrimin çıkarları, keskin çelişkileri su yüzüne çıkartır.

Bolşevikler açısından incelediğimiz hususun belli başlı tarihsel sebepleri bulunmaktadır. Bunlara değinmeksizin bazı misallere geçmek fotoğrafı tam anlamıyla görememeye yol açar. Bolşevik önderler devrimin Rusya'da olacağına dair çok da iyimser değillerdi. Lenin 1917'de *Nisan Tezleri*'ni kaleme alıp da, devrim anının belirdiğini dile getirdiğinde yapayalnızdı. Bütün Bolşevik önderler Lenin'e karşı küçümseyici bir tavır sergilemişlerdi; hatta *Pravda* gazetesi *Nisan Tezleri*'ne karşı mesafeli davranmıştı.[106] Öte yandan, bu karamsarlık kendisini daha sonra müthiş bir iyimserliğe terk etmişti. Bolşevikler, kendi devrimlerinin ardından Avrupa devrimlerinin neredeyse kapıda olduğu kanısındaydılar. Alman ve Macar devrimleri bu iyimserliklerini güçlendiren etmenlerdi. Ne var ki, Alman ve Macar devrimlerinin yenilgisinin ardından Bolşevikler, Rus devrimiyle bir müddet daha kendi başlarına gitmek zorunda kalacaklarının farkına varmışlardı. İş başa düşmüştü. Ve bu tarihsel süreçte, dış politikadan iç politikaya kadar bir dizi alanda her şey *denenerek* yapılmaktaydı. Bolşeviklerin, devleti idare ediş tarz-

---

103) Alexander Vatlin, "90 Jahre Oktoberrevolution: Kontext und Rezeption", *Jahrbuch für Historische Kommunismus Forschung 2007*'nin içinde, Aufbau Verlag, Berlin, 2007, s. 182-183.
104) *A.g.e.*, s. 190.
105) Bob Avakian, "Conquer The World?..."
106) Slavoj Zizek, *Die Revolution Steht Bevor*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2002, s. 10.

ları hakikaten tam bir kaostu. 71 günlük Paris Komünü hariç, devlet idare etmenin ne olduğunu o ana kadar Lenin dahil hiç kimse bilmiyordu. Rusya bir uçtan bir uca hem emperyalist bir ablukanın altındaydı, hem de dışarıdan desteklenen Beyaz güçlerle amansız bir iç savaş yaşamaktaydı. Bütün bu süreç göz önünde bulundurularak Lenin'in Almanya'daki (Kasım 1918'de başlayan) ayaklanmanın Ocak 1919'da kanla bastırılmasının ardından, Avrupa'daki devrimci güçler için gündeme getirdiği önermeler iyi niyetle yapılmış olsa da, çok ciddi yanlışları içinde barındırmaktaydı. Mesela, Nisan-Mayıs 1920'de kaleme aldığı, *'Sol' Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı* adlı eserinde Lenin, devrimci durumun yükseldiği, kitlelerinse yeterince devrimci seviyeye gelmediği şartlarda ne yapılması gerektiğine ilişkin önemli fikirler öne sürüyordu. Fakat, Rusya'daki devrimin genel tecrübelerinden yola çıkarak, İngiliz devrimcilerine burjuva İşçi Partisi'nin saflarına katılmaları ve parlamentoya girmelerini önermesi, sadece Avrupa devrimcilerinde değil, bütün uluslararası komünist hareketin saflarında ciddi kafa karışıklıklarına yol açacaktı.[107] Şimdi bu önermenin Mustafa Suphi TKP'sini ilgilendiren yanı üzerinde durmakta fayda var.

---

107) Lenin, *"Sol" Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Kabagil, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1974. Bu broşüre en sert tepki, Temmuz-Ağustos 1920'de Hollandalı sol komünist Herman Gorter'den geldi. Gorter, Lenin'in önerilerini 'oportünizm' olarak adlandırdı. Gorter, Lenin'e yazdığı açık mektubun bir yerinde, "Biz Yoldaş, sizin, en gerçek dostlarınız, Pannekoek, Roland Holst, Rutgers ve ben, Batı Avrupa taktiklerinizi öğrendiğimizde buna neyin sebep olmuş olabileceği üzerinde düşündük. Fikirler farklıydı. Biri, Rusya'da ekonomik koşullar çok kötü olduğundan, barışa ihtiyaç duyuyor olmalılar, bundan dolayı Yoldaş Lenin, çevresine toplayabileceği kadar güç toplamak istiyor, örneğin Bağımsızlar, İşçi Partisi, vb... Böylece bu güçler onun barışı elde etmesine yardım edecekler, dedi. Bir diğeri, Batı Avrupa devrimini hızlandırmak istiyor, bu da milyonların katılımını gerektiriyor. Onun oportünizminin nedeni budur, dedi. Ben, daha önce de belirttiğim gibi, sizin Batı Avrupa koşullarını yanlış anladığınıza inanıyorum," demektedir (Herman Gorter, *Yoldaş Lenin'e Açık Mektup*, çev. Kemal Orcan, Gün Zileli, Günizi Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 97).

Avakian'ın ise Lenin'in bu broşürünü ayrıntılı olerak tartıştığı yerde verdiği bir örnek oldukça ilginçtir: Stalin *Marksizm ve Ulusal Sorun*'da bir yerde, "Tanrı'ya şükür Rusya'da bir parlamento mevcut değil, demişti. Burada anlatılmak istenen, bu parlamentolara uzun bir süre sahip olursanız ve işçi temsilcileriniz olmaya başlarsa, bu durum proletaryanın ve devrimci hareketin boynunda asılı bir değirmen taşı haline gelir. "Çoğu yerde parlamentonun olmaması gerçekten de bir nevi 'tanrıya şükredilecek' bir durumdur, der. İngiltere'de parlamentonun sahip olduğu tarihsel geleneği ele alıp, bunun Rusya'dakine benzemediğini anlattıktan sonra Avakian, "Açık söylemek gerekirse, Lenin'in bu sözlerinde belli bir burjuva mantığı vardır," demektedir (Bob Avakian, "Conquer The World? ").

18 Haziran 1919'da Versay Antlaşması imzalanmıştı. Antant devletleri, müzakere masasında savaşın mağluplarından Almanya'ya, altından kalkması oldukça güç yaptırımları tek tek kabul ettirdiler. (Mesela Fransız ordusu, Almanya'nın o yıllardaki enerji merkezi konumundaki Ruhr havzasını işgal etti.) Alman emperyalizmi hayatının en büyük buhranlarından birini yaşamaktaydı. Lenin, Alman komünistlerine Versay'ın bu ağır yaptırımlarına karşı mücadele etmeleri gerektiğini önerdi.[108] Uluslararası komünist hareketle sonraları (1930'lar ve 1940'larda) daha da geliştirilerek, komünist partilerinin kendi ülkelerinin burjuvalarıyla sınıf uzlaşması yapmalarına kapıyı aralayacak olan bu öneri, 1920'lerde sırf emperyalist ülkelerin devrimcilerini değil, aynı zamanda Marksizm'le yeni tanışan Doğu'nun devrimcilerinin de kafasını karıştıracak nitelikteydi. Mesela, o yıllarda Türkiye'de yaşayan bir devrimci pekâlâ kendisine şu soruyu sorabilirdi: Alman proletaryası, Versay'a karşı kendi burjuvazisinin yanında saf tutarsa, neden ben de Mondros ve Sevr'e karşı kendi burjuvazimin yanında saf tutmayayım? Mustafa Suphi, ileride göreceğimiz gibi, bu soruyu kendisine sordu ve cevabını hayatıyla ödedi.

KOMİNTERN'İN 2. KONGRESİ

Almanya devriminin 1919 Ocak ayında aldığı yenilgi ve Kızıl Ordu'nun Varşova önlerinde uğradığı dramatik hezimet, Sovyet devriminin önderlerini daha da fazlasıyla Doğu'ya yönlendirdi. Bütünsellikli bakıldığında bu yönlenişin sebebi pragmatizm değil, hakikaten dünya devriminin çıkarlarıydı. Birinci Cihan Harbi'nin ana meselesini oluşturan sömürgeler -özellikle Asya- harp sonrasında kelimenin tam anlamıyla sarsılmaktaydı. Çin'den Hindistan'a, İran'dan Türkiye'ye kadar Asya halkları ile emperyalizm arasındaki antagonizma, bütün gözeneklerinden fışkırmaktaydı.

31 Ekim 1918'de Moskova'da toplanan Şarkın Kurtuluşu Birliği için kaleme alınan programda K. Trajanowski adlı bir Bolşevik, "Sosyalist devrimin ancak bir dünya devrimi olarak başarılı olaca-

108) Lenin, *a.g.e.*, s. 80. Avakian, Lenin'in önerisine ilişkin şunları söyler: "Komünistler, Versay Antlaşması'na karşı mücadele çağrısında bulunup durdular ve sonunda da başardılar: 1933'de Almanya Versay Antlaşması'nı yırtıp attı, ondan sonra olanları da gördük" (Bob Avakian, "Advancing The World Revolutionary...").

ğı"nı, bunun için, "Doğu ile birlikte emperyalizme karşı bir birleşik cephenin inşa edilmesi gerektiği"ni, aynı zamanda "Doğu'nun Enternasyonali'nin oluşturulması"nın zaruri olduğunu yazıyordu.[109] 1919'da Lenin çeşitli vesilelerle, dünya devriminin bir ayağını Batı'daki proleter devrimlerde, diğer ayağını Doğu'daki milli mücadelelerde görüyordu. Emperyalizme karşı dünya çapında yekvücut olunmuş, ortak bir mücadelenin gerekliliğine işaret ediyordu. Ezilen ülkelerdeki nüfusun ezici çoğunluğunun köylülük olduğunu ısrarla vurguluyor, bu ülkelerde esas görevin kapitalizme karşı mücadeleden çok, Orta Çağ kalıntılarına karşı mücadele olduğunu özellikle belirtiyordu. Lenin, döne döne komünizme geçişin kitleler olmaksızın salt komünist partisiyle başarılamayacağını, o nedenle sömürgelerde de emekçi yığınların devrime hazırlanmaları, örgütlenmeleri ve bağımsızlıklarını korumalarını önemle vurguluyordu. Bolşevikler, Doğu'daki devrime ilişkin kesin, net, sınırları belli, sabit bir projeye sahip değillerdi. Önyargısız ve oldukça geniş bir biçimde, ezilen ülkelerde devrimin nasıl bir yol alacağı meselesini tartışıyorlardı.

Lenin'in Doğu meselesine ilişkin fikirleri sadece yukarıda vermeye çalıştıklarımla sınırlı değildi. Onun başka görüşleri de vardı. Mesela Lenin o dönemde, ezilen ulusların, halkların geri kalmışlıktan ötürü henüz kendi hakim sınıflarına başkaldıracak durumda olmadıkları kanısındaydı. Mart 1919'da Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'in 8. Kongresi'nde, parti programı üzerine sunduğu Rapor'da, "O halde bugün dahi mollaların sözünden çıkmayan Kırgızlar, Özbekler, Tacikler, Türkmenler gibi halklar konusunda ne yapabiliriz?... Şimdi biz bu halklara gidip de kendilerini sömürenleri devireceğimizi söyleyebilir miyiz?" diye soruyor, "Bunu yapamayız, çünkü onlar tamamen mollaların hakimiyeti altındalar. Bu gibi hallerde, söz konusu millet gelişene kadar, proletaryanın burjuva unsurlardan ayrılması -ki bu kaçınılmazdır- gerçekleşene kadar beklemek zorundayız," diyordu.[110] Lenin 'beklemek'ten bahsederken, kaderciliği değil, aktif propagandayı ve bağımsızlığı öneriyordu. Moskova'dan emirler verilemeyeceğini özellikle belirtiyordu.

---

109) K. Trojanowski'den aktaran: Elias Hurwicz, *Die Orientpolitik der Dritten Internationale*, DVPG, Berlin, 1922, s. 16-23.
110) Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, s. 279.

Lenin, bu ülkelerde iki cephede mücadele edilmesi gerektiği görüşündeydi. Birincisi, bu ülkelerdeki milli hareketleri, önderliklerinin niteliği bilinmesine rağmen, emperyalizme karşı mücadelede dünya devriminin yanına çekmek gerekiyordu ve onlar, emperyalizmin şu veya bu şekilde kollarına bırakılmamalıydı. İkincisi, proleter devrimcilerin canla başla kendi bağımsız propagandalarını yapmaları, emekçi kitleleri devrimin yolunda eğitmeleri gerekiyordu. Lenin Kasım 1919'da, Doğu Halkları Örgütleri 2. Rusya Genel Kongresi'nde yaptığı konuşmanın son bölümünü bu meseleye ayırmıştı.

> Bu halklar arasında uyanmakta olan, uyanması kaçınılmaz olan, tarihi bakımdan hakkı teslim edilmek gereken burjuva milliyetçiliğine dayanmak zorunda kalacaksınız. Ama aynı zamanda, her ülkenin emekçi ve sömürülen yığınlarına gidebilmeli ve onlara anladıkları dille, tek kurtuluş umutlarının milletlerarası devrimin zaferi olduğunu, milletlerarası proletaryanın Doğu'nun sömürülen yüz milyonlarca emekçi halkının yegane müttefiki olduğunu söylemelisiniz.[111]

Bu sözler bir bakıma, Komintern'in 2. Kongresi'nde sömürgeler sorunu tartışılırken, ezilen milletlere ilişkin ortaya konacak fikirlerin ilk nüvelerini oluşturmaktaydı.

Temmuz 1920'de toplanan Komintern'in 2. Kongresi, Birinci ve İkinci Enternasyonal'e kıyasla ilk defa 'milletler ve sömürgeler sorunu'nu oldukça kapsamlı ele alıp tartışmıştır. Konuşma tutanakları okunduğunda, sömürgeler meselesinin emperyalist ülkelerden gelen delegeler ile ezilen milletlere mensup delegeler arasında muazzam devrimci bir coşkuyla ele alınıp tartışıldığı görülecektir. Gerek komisyonda, gerek Kongre'de milletler ve sömürgeler sorunu hakkında canlı tartışmalar yaşanmıştır. Lenin, konuya ilişkin hazırladığı tez taslağının başına yazdığı notta, "Bütün yoldaşlardan, özellikle bu çok karışık sorunlar hakkında somut bilgiye sahip olanlardan, fikirlerini, değişik önerilerini eklemeleri"ni ve kendisine yazılı olarak iletmelerini istirham etmektedir.[112]

Komintern'in 2. Kongresi'nden bir ay önce, 5 Haziran 1920'de kaleme aldığı 12 maddelik tez taslağının girişinde Lenin, milli eşit-

111) Lenin, *a.g.e.*, s. 302.
112) Lenin, *a.g.e.*, s. 315.

liğin özünde burjuva demokrasisi olduğunu, bunun da sömürülen ile sömüren arasındaki antagonizmayı yok saydığını, eşitliğin yegane anlamının sınıfların ortadan kaldırılması olduğunu, aksini düşünmenin soyut kalacağını dile getirir. Tezlerinin ikinci maddesinde Lenin, "burjuva demokrasisinin iki yüzlülüğünün açığa vurulması ve onunla savaşılması gerektiği"ni belirtirken, bu mücadele için saydığı bir dizi görevin yanı sıra, "ezilen sınıfların, sömürülen emekçi halkın çıkarlarıyla, hakim sınıfın çıkarını içeren genel milli çıkarlar kavramı arasında açık seçik bir ayrım yapılması"nın zorunluluğuna işaret eder.[113] Komünist Enternasyonal'in milletler ve sömürgeler sorunu'ndaki bütün siyasetinin, toprak sahipleri ile kapitalistleri alaşağı etmek olduğu ve bu mücadelenin ancak ve ancak dünya çapında, proletarya ve emekçi yığınlarının ortak mücadelesiyle verilebileceği, bu birlik olmaksızın milli baskının ve eşitsizliğin ortadan kalkmasının imkânsız olduğu Lenin'in tezlerinde gayet sarih bir biçimde ortaya konur. Tezlerini dünya siyasal ortamının bilincinde olarak kaleme alan Lenin, proletarya diktatörlüğünün gündemin en tayin edici meselesi olduğunu, haliyle, ileri ülkelerdeki devrimci mücadelelerle, ezilen ülkelerdeki milli mücadelelerin Sovyet Rusya'nın etrafında mecburen toplanmakta olduklarını, hatta, "bütün milli ve sömürge kurtuluş hareketlerinin Sovyet Rusya ile en sıkı ittifakını gerçekleştirecek bir siyaset izlenmesi"nin gerekliliğini dile getirir.[114] Lenin'in buradaki tavrı, bir Rus şovenizminden ziyade, proletarya devriminin kısa sürede, dünyanın birçok bölgesine yayılacak ve gelişecek olmasını beklemenin, arzu etmenin bir ürünüydü.[115]

Fakat buna rağmen, ezilen ülkelerde proleterya ve emekçi yığınlarını kendiliğindenci bir siyasete kurban etmek gibi bir çizgiye sahip değildi. Bilakis Lenin, tezlerinin on birinci bölümünün dördün-

113) Lenin, *a.g.e.*, s. 316.
114) Lenin, *a.g.e.*, s. 318.
115) Bu tespitin yanlışlığına, öte yandan sabırsızlık öğesinin devrim açısından olumluluğuna değinen Avakian'a göre, söz konusu fikrin ana eksenine kaynaklık eden, "Avrupa'da (ve özgül olarak Almanya'da) kısa zamanda yayılacağını umduğu ve bunun Doğu'daki anti-sömürgeci mücadelelerle bağını gördüğü (*ki bu mücadelelerin hangi şekilde ve nasıl sosyalizme doğru geliştirileceği meselesi Lenin'in tamamen berrak olduğu bir mesele değildi*) dönemlerde..., dünya devriminin gelişimini, bir anlamda, Rusya'daki Sovyet Cumhuriyeti'ne *nicel* olarak *eklenme*, yani bu cumhuriyetten dünya sovyet cumhuriyetine doğru, hem kelimenin tam anlamıyla, hem de coğrafi olarak bir gelişme şeklinde gören kesin bir eğilim"in mevcudiyetiydi (*abç*) (Bob Avakian, "Conquer The World? ").

cü şıkkında, gayet açık biçimde, geri kalmış ülkelerde toprak ağalarına, büyük toprak mülkiyetine ve feodalizmin her türlü belirtisine, kalıntısına karşı köylü hareketini özellikle desteklemek ve Batı Avrupa komünist proletaryası ile Doğu'nun, sömürgelerin ve genel olarak geri kalmış ülkelerin devrimci köylü hareketi arasında mümkün olduğu kadar sıkı bir ittifak kurma yoluyla köylü hareketine "*en devrimci niteliği kazandırmaya çalışmak*"tan söz ediyordu. Esasında bu söyledikleri, 1900'ün başlarında kaleme aldığı meşhur eseri *Ne Yapmalı*'daki, kendiliğindenci hareketlerin önünde ona tapmaktan ziyade, onun yatağını uzun erimli propagandalar sayesinde proleter devrimin lehine değiştirmeyi öneren ve Bolşeviklerin 1917'ye kadar ısrarla uyguladıkları siyasetin ezilen ülkelere uyarlanmasıydı. Komünist bir parti olmadan bu siyasetin gerçekleşmesiyse mümkün değildi. O nedenle Lenin, 2. Kongre'ye sunduğu tezlerinde üzerine basa basa, geri kalmış ülkelerde burjuva demokratik kurtuluş akımlarına "*komünist bir renk verme*" çabalarına (tıpkı vaktiyle Çarlık Rusya'sında, kendiliğindenci hareketlerin, mesela grevlerin taleplerini, partilerinin talebi haline getirip kızıla boyayarak onları kazanacağını düşünen Rus ekonomistlerinin yaptığı gibi) karşı mücadelenin zorunluğuna dikkat çekiyor ve bu ülkelerdeki komünist partilerinin burjuva demokrasisiyle (milli hareketle) '*geçici*' olarak ittifaka girmesi gerektiğini belirtmekle birlikte, komünist partisinin, milli hareket içersinde '*erimemesi*' gerektiğini belirtiyor ve "bütün koşullarda, en ilkel çekirdek biçiminde dahi olsa proletarya hareketi bağımsızlığını korumalıdır" diyordu.[116]

BAKÛ KURULTAYI

Komintern'in 2. Kongresi'nde sömürgeler meselesi konusunda yapılan enine boyuna tartışmalar, kimi tarihçiler tarafından Sovyet Rusya'nın o zamanki dış politikasıyla bağlantılandırılmıştır. Özetin özeti, bu tarihçilere göre, Batı'daki devrimler gerçekleşmeyince Sovyet Rusya yüzünü Doğu'ya dönmüştür. Dolayısıyla ideoloji, devrimci idealizm, tamamen laf-ı güzaftır. Dünya böyle gelmiş böyle gitmekteyken Bolşeviklerin bu gidişattan kendilerini muaf tutmaları mümkün değildir. Neticede çıkarları ağır basınca bütün ilkelerine veda

116) Lenin, *a.g.e.*, s. 321-322.

edip, reel politik davranmakta tereddüt etmemişlerdir.[117] Komünistlerin canını ne denli sıksa da, yapılan bu saptamalarda bir miktar haklılık payı vardır.[118] Fakat bu, sadece meselenin tek boyutudur. Ve sadece bu tek boyut üzerinden Sovyet Rusya'nın ve Komintern'in hataları ortaya çıkarılsa dahi, tarihsel ders olarak öğrenilecek yegâne 'gerçek', komünizmin -bütün söylemlerine rağmen- özünde burjuva diktatörlüğünden pek de farklı olmadığıdır. Kuşkusuz bu kaba tanımlama tarihi derslerin elde edilmesi için yeterli değildir. Çünkü Sovyetler Birliği ve Komintern'in, bütün hatalarına rağmen, emperyalizme karşı ve hatta konumuz açısından sömürgeler meselesine ilişkin mücadelesinde pragmatik değil, programatik davranıp hareket ettiğine ilişkin sayısız örnek vardır.[119] Bu örneklerden bahsedilmeksizin çizilecek resim sorunlu ve eksik kalacaktır. O nedenle tekrar Komintern'in 2. Kongresi'ne geri dönüp bakmak gerekmektedir.

Kongre'de Karl Radek'in yaptığı konuşmaya nedense hiçbir tarihçi kulak kabartmaz. Komintern'in önde gelen kadrolarından Radek bu konuşmasında, İngiltere'yle bir yıl sonra ticari antlaşma imzalayacak Sovyet Rusya'nın reel dış politikasına ters düşecek ve haliyle Sovyet diplomatlarını epeyce zorlayacak laflar sarf eder.[120] İngiliz yoldaşlarına seslenen Radek, "Enternasyonal, İngiliz yoldaşları,

---

117) Elias Hurwicz'e göre, Sovyet Rusya'nın Doğu politikası, 'komünist emperyalizm'dir (bkz. Elias Hurwicz, *a.g.e.*, s. 75). Claudin'e göreyse, "Komintern'in 'sömürge' politikası örgütün Avrupa'daki faaliyetinden çok, Sovyet dış politikasıyla ilgili kaygılardan etkilendi" (Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a*, C. 1, çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 317). Sovyet Rusya-Türkiye ilişkilerini ele alan yapıtında Bülent Gökay da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Tarzlardaki farklılığa karşın, Sovyetler'in Türkiye politikası da İngilizlerinki kadar pragmatikti" (Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 226).

118) Burada Bob Avakian'ın konuya ilişkin şu sözlerini hatırlamakta fayda vardır: "Hatalarını itiraf etmekte en çok zorlananlar komünistlerdir (ki bunun yeryüzünde başka hiç kimsenin dünyayı yeniden yaratma çabası içinde bulunmamasıyla alakası vardır)," Bob Avakian, "Epistemoloji Üzerine: Dünyayı Bilmek ve Değiştirmek Üzerine", *Kazanılacak Dünya*, Sayı: 32, İstanbul, 2006 içinde, s. 33.

119) Bu örneklerden birine Elias Hurwicz'in 1922'de yayınlanan eserinde rastlamak mümkündür. Sovyetler ve Komintern karşıtı olan yazar, 1920'lerin başlarında Moskova'nın, bir yandan Afganistan'da maden ocakları işletmelerine mühendisler gönderirken, öte yandan grevlerin finanse edilmesinden irili ufaklı komünist hücrelerin kurulmasına kadar, Afgan ekonomisine zarar veren çelişik bir politika izlemesini eleştirmektedir (Elias Hurwicz, *a.g.e.*, s. 87).

120) 1920'de İngiltere'yle ticari bir antlaşmanın zeminini arayan Sovyet Rusya'ya, Komintern'in 2. Kongresi'nden birkaç gün önce İngiltere hükümetinin verdiği notada 'en önemli koşul' olarak, Gökay'a göre, "tarafların diğer tarafa yönelik düşmanca bir eylem ve yaklaşım içinde yer almaktan ve öteki tarafın kurumlarına karşı doğrudan ya da dolaylı herhangi bir resmi propaganda faaliyetinden kaçınması"nı talep ediyordu (Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, s. 132-133).

Call'da, *Workers Dreadnought*'da yazılan makalelerden hareketle değerlendirmeyecektir. Değerlendirmeyi, sömürge ülkelerde yaptıkları ajitasyondan ötürü hapse atılan yoldaşların sayısına göre yapacaktır..." ve devamla "...bugün, İngiltere'de, Rusya'ya müdahale edilmesine karşı konuşmak kolaydır, çünkü burjuva sol dahi buna karşıdır. İrlanda'nın bağımsızlığı için ve anti-militer faaliyetler için faal olmak ise İngiliz yoldaşlar açısından zordur. Bu zor görevi, İngiliz yoldaşlardan talep etmeye hakkımız vardır," der.[121] O dönem, İngiltere'nin -daha sonra da kimi tarihçilerin- Komintern'in, gerek İrlanda, gerekse Doğu'ya yönelik tartışma ve faaliyetlerini, İngiltere'yi müzakereye çekmek için bir tehdit unsuru olarak kullandığı şeklinde algılanmaması için Bolşevikler açık sözlü davranmışlardır. Radek'in konuşmasında da bu açık sözlülüğü görmek mümkündür:

> Sovyet Rusya bu yola koyulmuştur. Şayet İngiltere'de, bizim Doğu'daki zorluklarla dolu çalışmamız, Türkistan ve Kafkaslar'da Sovyet örgütü kurmak için yaptığımız bilinçli ajitasyonumuz, ilk temaslar için elimizi İran ve Türkiye'ye uzatmamız, Sovyet Rusya'nın, İngiltere'nin işini zorlaştırmak için yaptığı zannediliyorsa, tüm bunlar Sovyet Hükümeti'nin dış politikasını yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Bunlar, Komünist Enternasyonal'in programının birer parçasıdır, bunlar Komünist Enternasyonal'in bir parçası olan Sovyet Rusya'nın vazifelerini yerine getirmesidir. Bizler, Şark'a yönelik ajitasyonumuzu, Avrupa kapitalizmine karşı mücadelenin bir yardımcı aracı olarak değil, Avrupa proletaryasının sürekli mücadelesinin çıkarları gereği vazifemiz olarak değerlendiriyoruz.[122]

2. Kongre'de yürütülen bu tartışmalara bugün bakıldığında, Doğu meselesinde belirlenen ana hatlara rağmen gene de elde edilen teorik sonuçların hâlâ rüşeym halinde olduğu görülecektir. Çünkü ezilen ülkelerde devrimin izleyeceği yol, o ana kadar pratikte sınanarak kâğıda dökülmemiştir. Komünist literatürde bu tecrübelerin özeti yoktur. Lenin de bu durumun bilincinde olduğu için, Kongre'deki konuşmasında haklı olarak, "Yapacağımız çok iş var: hatalar kaçınılmazdır; bu yolda bir dolu güçlükle karşılaşılacaktır. Bugü-

121) *Der Zweite Kongreß der Kommunist. Internationale*, Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7 August 1920 in Moskau, Verlag der Kommunistischen Internationale, Auslieferungsstelle für Deutschland, Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley, Hamburg, 1921, s. 161-162.
122) *A.g.e.*, s. 163-164.

ne kadar yüz milyonlarca insan arasında örgütsüz biçimde yapılagelen çalışmaların örgütlü, tutarlı ve sistemli biçimde yürütülmesine imkân verecek pratik ilkeleri geliştirmek ya da göstermek İkinci Kongre'nin temel görevidir," derken, âdeta Doğu meselesinde daha çok yol kat edileceğinin haberini vermekteydi.[123]

Kat edilecek yola, Eylül 1920'de Bakû'de devam edildi. Doğu Halkları Kurultayı hem teoride hem de pratikte 'bir dolu güçlüğe' sahne olacaktı. 2. Kongre'de Hollanda-Hindistanı delegesi Maring, "Önümüzdeki dönemde Bakû'deki kongreye gideceğiz. Fakat hayalci değiliz. Bu kongrenin Uzak Asya açısında da büyük bir öneminin olmadığını biliyoruz," derken sanki bu güçlüklere işaret ediyordu.[124]

Doğu Halkları Kurultayı'nın Bakû'de yapılması, iki yıl önce (1918'de) emperyalizme karşı birleşik anti-emperyalist cephe oluşturulmasını ve Doğu Enternasyonali kurulmasını öneren K. Trojanowski'nin hayallerinin bir anlamda gerçekleşmesiydi.[125] Kafkaslar ve Orta Asya'daki irili ufaklı milliyet ve milletlerin temsilcileri ile ABD ve Avrupalı delegelerin, tarihi Bakû tiyatrosunun salonunda bir araya gelmeleri, Enternasyonal'in bütün tarihi göz önünde bulundurulursa bir 'ilk'ti.[126] Bakû Kurultayı, kelimenin tam anlamıyla devrimci coşku ve iyimserliğin doruk noktasıydı.[127] Zira, toplam 1891

123) Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, s. 329.

124) *Der Zweite Kongreß der Kommunist. Internationale*, s. 195.

125) K. Trojanowski'nin 1918'de kaleme aldığı ve Moskova'da aynı yıl basılan broşürünün önemli bir özetini Elias Hurwicz kitabında vermektedir. Bu detayı özellikle belirtme gereği duyuyorum. Zira Bakû kongresi, maalesef, Bülent Gökay'ın Roy'un anılarına dayanarak vermeye çalıştığı gibi (Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 134) ne son anda düşünülmüştür, ne de İngilizleri tehdit etmek amacıyla yapılmıştır. Kaldı ki, Roy'un 2. Kongre'de Bakû'ya ilişkin ne lehte, ne aleyhte tek bir söz söyleyip, yıllar sonra komünist fikirlerden uzaklaşmasının ardından anılarını yazarken Bakû'yu hatırlaması manidardır.

126) 2005'te Bakû Doğu Halkları Kurultayı'nın, ünlü Rus sinema yönetmeni Eisenstein'ın stiliyle çekilmiş siyah-beyaz sessiz görüntülerini, Amsterdam Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde sevgili Zülfikar Özdoğan'ın sayesinde izledim. Yaklaşık bir saat kadar süren film, Komintern temsilcilerinin Moskova'dan Bakû'ye günlerce süren zahmetli tren yolculuklarını, Bakû'deki günlük hayatı, Kongre'nin açılışını ve çeşitli tartışma görüntülerini, Kongre esnasında yapılan yürüyüş ve gösterileri, farklı milletlere mensup delegasyonları uzun uzun ama oldukça akıcı bir sinema diliyle göstermesi bakımından olağanüstü derecede tarihi bir belge niteliğine sahiptir.

127) Kurultaya katılan Şevket Süreyya Aydemir, yıllar sonra Kurultay'ın kendisi üzerinde o anda bıraktığı derin izleri şöyle ifade etmiştir: "Ne adlarını bildiğim, ne dillerini anladığım renk renk, çeşit çeşit delegeler arasında dolaşıyor, konuşuyordum. Sanki çoktan beri berabermişiz gibi, sanki çoktan beri aynı yolun yolcusuymuşuz gibi, işaretlerimizle, bakışlarımızla güya anlaşıyorduk. Kurultay; marşlar, çığlıklar, kılıç, hançer şakırtıları arasında açıldı. Herkes, her millet kendi dilinde haykırıyordu. Havada savrulan ve birbirleriyle çarpışan kılıç, hançer sesleriyle yalnız salon değil, bütün gökkubbe inliyor gibiydi" (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 204).

(1273'ü komünist, geri kalanı partisiz) delegenin[128] bir araya geldiği Kurultay, "Doğu halklarını hem birbirlerinden, hem de devrimci Batı'dan ayıran Çin seddinde bir delik açmıştı" [129] İngiltere'yle Mart 1921'de imzalanacak olan ticaret antlaşmasına ve bu antlaşmanın yaptırımlarına rağmen,[130] İkinci Enternasyonal yanlısı Elias Hurwicz'in de gözlemlediği gibi, "III. Enternasyonal tarafından Asya toprağının derinliklerine sağlam atılan tohum, Şark halklarının bağımsızlık arayışıyla birleşmişti ve görüldüğü gibi hasat ya bir miktar kaldırılmıştı ya da ileride kaldırılacaktı" [131]

Kurultay hakkında yapılan bu yorumların sebebi, Doğu halklarının Sosyalist Rusya etrafında kenetlenerek anti-emperyalist bir eylem birliği oluşturmasıydı. Hindistan'dan Türkiye'ye kadar geniş bir coğrafya, başta İngiltere olmak üzere bütün bir emperyalist cenaha meydan okumaktaydı. Ve bu, Londra, Paris ve Roma'daki politikacılar için olduğu kadar, ezilen ülkelerin burjuva rejimleri açısından da bir kâbustu. Haliyle Antant devletleri, Kurultay'a katılacak delegeleri zor kullanarak engellemekte tereddüt etmediler. Mesela İngiltere, Anadolu delegelerini denizden armadalarıyla takip edip durdurmaya çalıştı, İran delegeleleriniyse havadan uçak filolarıyla bombaladı.[132] Her ne kadar Ankara hükümeti Kurultay'a gözlemci olarak katılmışsa da, kendisinin resmen davet edilmeyip Anadolu emekçilerinin Kurultay'a davet edilmiş olmasına fena halde tepki göstermiş ve komünist unsurların Bakü'ye varmasını sıkı tedbirlerlerle önlemeye çalışmıştır.[133]

---

128) *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, çev Ali Alev, Koral Yayınları, İstanbul, 1990, s. 9.

129) Pavloviç'in kurultayı değerlendiren 27 Ekim 1920 tarihli makalesinden (*a.g.e.*, s. 291).

130) Bu antlaşmanın birinci maddesi, devletler arası her klasik antlaşmada olduğu gibi, tarafların birbirlerine karşı düşmanca eylem ve propagandadan kaçınmalarını şart koşuyordu (bkz. Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 136).

131) Elias Hurwicz, *a.g.e.*, s. 97

132) Pavloviç'in 4 Eylül'de Bakü'den *Pravda*'ya yolladığı haberden aktaran: *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 278-279.

133) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s.149. Komünist Enternasyonal'in Yürütme Kurulu tarafından, "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin boyunduruk altındaki halk kitlelerine" başlığını taşıyan ve 3 Temmuz 1920'de *Pravda*'da yayınlanan Bakü Kurultayı'na davet çağrısı için bkz. *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı, a.g.e.*, s. 261-268.

Mustafa Kemal, Ankara'nın bu kurultaya davet edilmemiş olmasına ve özellikle çağrının devrimci içeriğine karşı 14 Ağustos 1920'de, Meclis'te oldukca asabi bir konuşma yapar. Uzun uzadıya neden kendilerinin Bolşevik olmadığını ve olmayacaklarını etraflıca dile getiren Mustafa Kemal, devamla, "dolayısıyla, falan yerde falan, filan ve filan yer-

Aslında Antant ve Ankara'nın bu gibi tedbirlere başvurması, Kurultay belgeleri incelendiğinde anlaşılabilir sebeplere dayanmaktadır. Zira Kurultay'da yapılan konuşmalar, bir yandan geniş anti-emperyalist cephenin oluşmasını dile getirirken, diğer yandan ezilen ülkelerde devrimin yolunu belirlemeye ve bu devrime önderlik edecek komünist partilerinin kurulmasını teşvik etmeye çalışmaktadır. Çok daha özgüldeyse, Türkiye meselesinde, özellikle Komintern temsilcilerinin yaptıkları konuşmalar, Ankara hükümetinin gerçek mahiyetini sorgulayıcı niteliktedir. Mesela Zinovyev'in 1 Eylül 1920'de, Kurultay'ın Birinci Oturumu'nda yaptığı konuşma açıktan Anadolu emekçilerini uyarmaktaydı:

> Şura Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arka penah olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin kommüna hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin 'birinci içtimâ'ının stenografî sureti gözümün önündedir. Kemal kendisi söylüyor: "Halifenin ve Saltanatın şahsı mukaddestir. Ona dokunulmaz."
>
> Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halife'nin mukaddes zâtını düşmandan azat etmek istiyor. İşte bu fırkanın nokta-i nazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır! Asla! Cemaatin dini hislerine biz riayet ediyoruz. Bütün terbiyeyi değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş pek çok yıl çalışmak ister. Şarkın ve başka milletlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Kemal hükümetinin Türkiye'de ne yapacağını size söylemek bizim borcumuzdur.

---

lerde yapılan kongreler. Filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve *orada söz konusu olan esasları kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa, bu, doğru bir istikamet olamaz*. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz" *(abç)* (konuşmanın Bakü meselesiyle ilgili bölümü için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 9, s. 176-177).

Öte yandan, İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Cemal Paşa, 11 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'e yolladığı mektubun sonlarında, "Birkaç ay sonra Bakü'da toplanacak olan Şark Milletleri Kurultayı bence son derece chemmiyeti haizdir. Bu kurultaya tarafınızdan Türkiye'nin en güzide cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa, Şark âleminin riyaset makamını, Türklerin ele almaları mümkün olabilir," demektedir (Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s. 71). Ankara hükümeti bu ve buna benzer uyarılar üzerine, Mustafa Kemal'le birlikte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan 18 subaydan biri olan ve daha sonra Moskova'da Ankara'nın temsilcisi olarak bulunan Dr. İbrahim Tali Bey'i Bakü Kurultay'ına gözlemci olarak katılması için görevlendirir (bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 162). Ayrıca Ankara hükümeti, 40-50 kişiyi bireysel olarak katılmaları için Kurultay'a yollar (*a.g.e.*, 148).

> ...Şarkta başlayan büyük inkılâbın manası, İngiliz emperyalistlerinin de ayaklarını masanın üstünden çekmelerini dilemek ve ondan sonra Türkiye zenginlerinin kendi ayaklarını masa üstüne canları istediği gibi koymalarını rica etmek değildir...[134]

Hiç şüphesiz, Zinovyev'in o dönemde, İngilizlerin Türkiye'den gitmesinden sonra ne olacağına ilişkin öngörüsü son derece yerinde olmakla birlikte, Komintern yönetimi Ankara'yla arasına çektiği ayrışım çizgisiyle aslında ileride baltayı kendi ayağına indirmenin zeminini hazırlamıştır. Evet, Mustafa Kemal daha başından, Samsun'a çıkarken, Antant ve Halife'ye karşı gelmeyeceğini belirtmiştir.[135] Ama daha sonra, Antant nezninde itibarını yitiren Sultan'ın Ankara hükümeti tarafından da gözden düştüğü göz önünde bulunduracak olursak, Komintern'in çektiği ayrışım çizgisi nerede kalacaktır? Peki, Sultan'ı gözden çıkartacak olan Türk zenginlerinin ayaklarını masaya koyma hakları olacak mıdır? Esasında bu sorunun cevabı bize, tekrar uluslararası komünist hareketin zihninde Fransız İhtilali'nin ne denli yer etmiş olduğunu hatırlatmaktadır. Zinovyev'in çekmeye çalıştığı bu kırılgan ayrışım çizgisi, geri kalmış Doğu'da, zaten düştü düşecek bir Hanedan'ın zenginler tarafından devrilmesini talep etmiş olmasının teorik yanlışlığı bir taraf a, Türk burjuvazisinin vardığı seviyeyi ve sahip olduğu vizyonu idrak edememeyi ve emekçi yığınlarının kafasını karıştırmayı beraberinde getirmiştir.[136]

Konumuz açısından bakıldığında, Kurultay'da, sonuçları itibariyle kısa ve orta vadede kafa karıştırıcı başka sorunlar da yaşanmıştır. Her ne kadar Kominter'in, Doğu'da emperyalizme karşı ortak bir cephe oluşturma fikri doğru ve meşru yanlara sahip olsa da, Kurultay'ın vitrininde Enver Paşa ve Ankara hükümetinin temsilcisi İbra-

134) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 155-156. Aslan'ın Azerbaycan arşivlerinden elde edip Türkçe'ye çevirdiği metin, Ali Alev'in Fransızca'dan çevirip, Koral Yayınları tarafından yayımlanan *Bakû 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı* adlı kitaptaki metinden epey farklıdır. Mesela, Aslan'ın çevirisinde 'Türk zenginleri' diye geçen yer, Ali Alev'in metninde 'Müslüman zenginler' diye geçmektedir (*a.g.e.*, s. 51). Fransızca metnin farklı oluşundan mı, yoksa yayınevinin veya tercüme edenin siyasal tasarrufundan ötürü mü bilinmez, her halûkarda, iki metin arasındaki bu ve buna benzer farklılıklardan dolayı, alıntıyı Aslan'dan yapmayı tercih ettim.

135) Bkz. dipnot 77

136) Türk burjuvazisinin 18 Ekim 1920'de resmi Komünist Partisi'ni kurdurması bu ayrışım çizgisini iyice bulandırmıştır.

him Tali'ye yer verilmesi 'ne denli doğruydu' diye sorgulanması gereken hususların başında gelmektedir.

İstanbul'dan kaçtığından beri (1918) Berlin ile Moskova ve Ankara ile Moskova arasındaki silah ticaretine aracılık eden, siyasal hayallerini gerçekleştirmek için çeşitli maceralara girişen, 1915 Ermeni katliamının sorumlularından biri olan Enver Paşa'nın Bakü'ye davet edilmesinin sebebi, (Komintern önderleri tarafından bugüne değin hiçbir zaman açıklanmamış olsa da) Şark'taki prestijiydi.[137] Moskova'nın o dönem ihtiyacı olan askeri mühimmattan ötürü ilişki kurduğu Enver, Lenin açısından 'canı cehenneme' denecek birisiydi.[138] Bildiğimiz kadarıyla Lenin, Enver de dahil hiçbir İttihatçı liderle görüşmemiştir.[139] Zira, İttihatçı liderlere benzer ıhuhataplarıyla

---

137) Enver Paşa'nın maceralı hayatını, belgeler eşliğinde kitabında ayrıntılı olarak ele alan Japon tarihçi Masayuki Yamauchi'ye göre, "Sovyet liderleri Enver'in İngiltere'ye duyduğu nefretten yararlanmışlardır: Müslümanlar arasındaki sözde popülerliğini, Doğu halkı üzerinde müsbet bir tesir yaratmak için kullanmayı ümit etmişlerdir" (Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 37). İttihatçıların önde gelen simalarından Şekip Arslan'a göre, Bolşeviklerse gerek duygu, gerekse iş olarak tam anlamıyla Bolşevik olanlar dışındakileri gerçekten destekleme âdetinde olmadıklarından, Enver Paşa'ya karşı davranışlarında samimiyet aramamak gerekiyordu (Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 31).

138) Lenin'in Enver'e bir levazımatçı gözüyle baktığının en somut kanıtı Ağustos 1920'de Çiçerin'e yolladığı yazılı emirden anlaşılmaktadır: "Yoldaş Çiçerin. Görüyorsunuz ki işler yürüyor. Enver meselesini hızlandırın (zira Troçki yarın gidiyor): Enver'e her şeyi vaat eden generali (Troçki aracılığıyla; ben onunla konuştum) bulacağız; yeter ki silah, kaput ve çizme alalım. Eğer olmuyorsa, Enver'in canı cehenneme. Acil! Lenin" (bkz. S. Halit Kakınç, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 61, Ocak 1999, s. 31).

139) Enver'in "Müslüman halkın durumunu ve mali meseleleri konuşmak için 18 Ağustos 1920'de Lenin'le bir zirve görüşmesinde bulunacağını söylemesine rağmen, bu hususta Lenin'den gelen rapor hiç de müsbet değildi" (Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 37). Lenin'in bu tutumunu, Cemal Paşa'yla ilgili mektubundan dolayı 16 Ekim 1921'de, Çiçerin'e gönderdiği notta da görmek mümkündür: "Yoldaş Çiçerin. Ben görüşmenin aleyhindeyim. Vaat etmiş gibi yaparsam zararlı olacaktır. Geri çevirmem de zararlıdır. En iyisi, bir bahane ve yol bulmak ve bu görüşmenin yapılmamasını sağlamak olacaktır" (bkz. S. Halit Kakınç, *a.g.e.*, s. 33.) Öte yandan, Lenin'in Enver'le görüştüğünü, hatta onunla ihtilal planları yaptıklarını iddia edenler de olmuştur. Mesela Irfan Ülkü'ye göre, "Lenin'in Kremlin'deki dairesinde gene ihtilâlin liderlerinin başkanlığında bir toplantı gerçekleşir. Toplantıya Enver Paşa, onun Hindistan planlarının hararetli destekleyicisi Hindistan Komünist Partisi lideri Roy ile Komintern'in Çin'deki ajanı Mihail Borodin katılırlar. Sonunda Lenin planı uzun vadeli olarak onaylar. Hintli komünist önder Roy, Enver Paşa ile birlikte çalışacaktır" (Irfan Ülkü, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1996, s. 47). Irfan Ülkü'nün bu iddiası tarihsiz ve en önemlisi belgesizdir. Enver 18 Ağustos 1920'de, Hacı Sâmi'ye yazdığı mektupta Lenin'le görüşemediğini belirtir (bkz. Yamauchi Masayuki, s. 94, Belge No: 12). Roy'un, Enver'in 'planlarının hararetli destekleyicisi' olduğuna dair bugüne kadar hiçbir yerde bir kanıt yayınlanmamıştır. Borodin ise, o yıllarda Komintern'in Çin'de değil, Meksika'daki temsilcisidir. Borodin'in Çin'e tayin edilişi, Enver'in ölümünden (4 Ağustos 1922) tam bir yıl sonradır (Ağustos 1923) (bkz. Jung Chang ve Jon Holliday, *Mao*, Karl Blessing Verlag, Münih, 2005, s. 54).

görüşmek zorunda kalmış olduğu zamanlarda bile Lenin, bu tip görüşmeleri 'tatsız bir iş' olarak adlandırmıştı.[140]

İşte o tür muhataplardan biri olan Enver Paşa, şimdi Bakû'deki Kurultay'daydı. Moskova'dan birlikte geldiği Ankara temsilcisi İbrahim Tali'yle aynı locada yan yana oturuyorlardı.[141] Kurultay'a sunduğu tebliğ, bir burjuvanın duvara sıkıştığı taktirde ne denli 'devrimci' bir dille konuşabileceğinin parlak misallerini verdiği için aşağıya bu tebliğden kimi alıntıları yapmayı gerekli görüyorum.[142]

Enver Paşa, tebliğine "Arkadaşlar" diye başlar.[143] Tebliğin ilerleyen satırlarında, "ben Harb-i Umûmî'de en mühim bir mevkî'de bulundum. Fakat sizi te'mîn ederim ki, bu harbta yan yana harbettiğimiz Almanlar içersinde emperyalist düşüncelerin bulunmuş olmasına müte'essifim. Ve Alman Emperyalizm ve Emperyalistlerine de aynı İngiliz Emperyalizm ve Emperyalistleri derecesinde hasımım. Bence bilâ-emel halkın kesesinden zengin olmayı düşünen her be-

---

140) "Smolni'de," diyor Lenin, "Fin burjuvazisinin cellat rolündeki temsilcisi Svinhufvud'a -Rusça 'domuz kafalı' demektir- kararnameyi uzattığım zamanki sahneyi çok iyi hatırlıyorum. Dostça elimi sıktı, birbirimize karşılıklı iltifatlar ettik. Ne tatsız bir işti! Ama yapılması gerekiyordu; çünkü, o sırada burjuvazi Moskofların, şovenlerin, büyük Rusların Finleri ezmek istedikleri iddiasıyla, halkı, emekçi halkı aldatmaktaydı. Bunu yapmak zorundaydık" (Lenin, *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, s. 279).

141) Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 543.

142) "Kongre'de Enver tarafından dağıtılan konuşmanın Türkçe taslağı Bakü Kongresi'nin zabıtlarının Rusça metinleriyle dikkatlice karşılaştırıldığında, Rusça metinde 'Allah'ın hakimiyeti', 'İslam savaşçıları', 'halkın kutsallığı' gibi dini terimlerin atlandığı dikkat çekmektedir. Bu arada 'Fakat biz daima emperyalizme karşı olmuşuzdur', 'Amacımız, yoksul işçilerin kademeli vergi ile çıkarlarını korumak olmuştur' gibi ifadeler, Enver'in kendisi tarafından karalanmış ve muhtemelen siyasi sebeplerden dolayı Rusça neşirde yer almamıştır" (Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 38).

143) Araştırma esnasında Enver'in, Bakü Kurultayı'na sunduğu tebliğin yayınlanmış üç örneğini okudum (Koral Yayınları'nın yayımladığı, *Bakû 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı*; Yavuz Aslan'ın *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi* adlı çalışması; Yamauchi Masayuki'nin *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa* adlı kitabı). Bunlar içinde en otantik olanı Yamauchi Masayuki'nin kitabında (s. 283-285) yayınlanmış olanıdır. Ne var ki, Masayuki'nin verdiği tebliğde "Arkadaşlar" denen yerler, diğer iki kaynakta "Yoldaşlar" diye geçmektedir (*Bakû 1920*, *a.g.e.*, s. 119-124 ve Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 171-174). Ayrıca, Bakü Kurultayı'na katılan Aydemir de (*a.g.e.*, s. 545), tebliğin "Yoldaşlar" diye başladığını yazmaktadır. Yamauchi'nin verdiği orjinal tebliğ tarihsizdir (*a.g.e.*, s. 283). Kurultay belgelerindeyse, tebliğin 4 Eylül'de, Kurultay'ın dördüncü oturumunda okunduğu yer almaktadır (*Bakû 1920*, s. 107). Yavuz Aslan da kitabında aynı tarihi vermekle birlikte, tebliğin "son oturum olan dördüncü oturumda" okunduğunu belirtmektedir (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 171). Bu doğru değildir Bakü Kurultayı 31 Ağustos'ta açılmış, çalışmalarına 1 Eylül'de başlamış ve toplam yedi oturum yapıldıktan sonra, 7 Eylül 1920'de sona ermiştir (bkz. *Bakû 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı*).

yin parçalanmaya lâyıktır. İşte benim emperyalizm hakkındaki düşüncelerim,"[144] denmektedir. Emperyalizm hakkındaki düşünceleri böylesine 'berrak' ve 'parlak' olan Enver, tabii Kurultay'da, hâlâ Alman generallerinin emrinde olduğunu, Rusya'daki faaliyetleri hakkında onları bilgilendirdiğini söylemiyordu.[145] Enver Paşa, kimi ortodoks tarihçilerin bugün de iddia ettikleri bir bahsi dile getirerek, 1917 Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesinde dolaylı rol oynadıklarını öne sürüyordu:

> Bildiğiniz gibi, Cihan Harbi'nin ilk emperyalistleri mücadelesinde mağlûb olduk. Fakat ben mazlûmlar mücâdelesi nokta-i nazarından mağlûb olduğumuzu kabûl etmiyorum. Çünkü Türkiye Boğazları kapamakla ceberûti ve dünyayı yutmakla doymak bilmeyen Çarlık Rusya'sının yıkılmasındaki ve yerine bugün dünyâ ezilenleri için tabi'î bir müttefik haline geçen Rusya Şûralar Hükümetinin gelmesindeki âmillerden biri oldu. Ve böylece mâzlumlar âleminin yolunun açılmasına yardım etti. Ben bunu Dünyâ mazlumları için bir gâlibiyet addederim.[146]

Enver Paşa şöyle devam ediyor:

> Arkadaşlar,
> Bu maksad etrafında birleşen azimkâr rûhların tahrik ettiği eller burada birbirine uzatılmış bulunuyor. Ben arkadaşlarım nâmına bu uzun ve ancak galabemizle neticeleneceğine tamâmiyle îmân ettiğim mücâdelede sonuna kadar berâber eşleyecek olan elleri sıkar, hepiniz için Hak'tan muaffakiyetler temenni ederim. Yaşasın mazlûmlar ittifâkı. Kahrolsun bu ittifak karşısında titreyen zâlimler.[147]

Komintern önderlerinin Bakü Kurultayı'nın vitrininde olmasını istedikleri Enver Paşa, bu tebliğini, özellikle Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu Türkiye komünistlerinin ve diğer delegelerin, "Kurultaya değil, Halk Mahkemesi'ne" şeklindeki güçlü protestoları ne-

144) Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 283-284.
145) Enver, 1919 ile 1920 arasında Alman makamlarına ve önemli şahsiyetlerine Sovyet Rusya'da yaptığı görüşmeler ve faaliyetleri hakkında kapsamlı raporlar yazmış ve bu raporlar, Berlin'e, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın kuryesiyle ulaştırılmıştır (bkz. Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 35 ve ayrıca bkz. Elias Hurwicz, s. 31-32).
146) Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 284.
147) Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, s. 285.

ticesinde, kendisi okuyamamıştır.[148] Yoğun tartışmaların ardından tebliğ, Ostrovski tarafından Rusça, Mustafa Suphi gurubunda yer alan Mehmet Emin tarafından da Türkçe olarak okunmuştur.[149] Enver'in tebliğinin ardından Başkanlık Kurulu, üç maddelik bir kararı Kurultay'ın onayına sunmuştur. Oya sunulan metin, çok açık bir dille Ankara hükümetinin mahiyeti hakkında Doğu halklarını uyarmaktadır. Önerinin, Enver Paşa'nın tebliğini kendisinin okumasına izin verilmemesinin ardından oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiş olması, Enver'in şahsında aynı fikir sahiplerine karşı Kurultay tarafından alınan ortak bir tavırdır.

Öneri metnin birinci maddesi, bütün dünya emekçilerini kölelik altında tutmaya çalışan "İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı koyan bütün Türk savaşçılarına sevgilerini ifade" ederken,[150] Komintern 2. Kongresi'nde olduğu gibi, Kurultay'ın da "milli hareketleri desteklediği"ni[151] belirtmektedir; öte yandan ikinci maddede, "Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğunu ve bu hareketin işçi ve köylülerin ezilmekten ve sömürülmekten genel anlamıyla kurtulmaları demek olmayacağı gerçeğini ortaya koyar. Bu hareketin başarısı Türk çalışan yığınları için en önemli sorunların çözümünü getirmeyecektir. Toprak sorunu ve vergiler sorununu (hal etmeyeceği gibi, şarkın azadlığına en büyük sesleri çeken milli nizaları da ortadan kaldırmayacaktır)" denmektedir.[152] Üçüncü maddedeyse, "Kurultay, geçmişte bir grup emperyalist gücün çıkarları için Türk işçi ve köylülerini ölüme götüren ve Türkiye'nin çalışan yığınlarını yüksek rütbeli subaylar ve zenginler diktatörlüğü gibi çift bir tehlikeye sürükleyen bu hareketin önderleri hakkında ih-

148) Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c. 3, s. 544

149) Kurultay belgelerinde Enver Paşa ve İbrahim Tali'nin sunduğu tebliğlerin Ostrovski tarafından okunduğu kayda geçmiştir (bkz. *Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 119). Yavuz Aslan ise, Kurultay'da Enver Paşa'ya verilen önemin altını çizmek için olsa gerek, tebliğin Belakun tarafından okunduğunu ve bunun sessiz filmde de Rusça yazıyla yer aldığını söylemektedir (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 171 ve ayrıca dipnot: 155). Şayet, benim Amsterdam'da seyrettiğim film Aslan'ın bahsettiği filmse -ki muhtemelen aynı film-, hatırladığım kadarıyla, Belakun o filmde görünmektedir ve iki kare arasına yerleştirilen, siyah fon üzerine Rusça yazılı olan metinde Belakun hakkında kısa bilgi verilmektedir.

150) *Bakü 1920*, *a.g.e.*, s. 128.

151) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 174.

152) *Bakü 1920*, s. 128. Parantez içindeki bölüm Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 174'den alınmıştır.

tiyatla söz edilmesi gerekliliğine inanır" deniyor ve "Türk işçi ve köylülerine (de müstakil teşkilatı ile nizamlı olarak toplanmayı tavsiye ediyor. Onlar kendilerini ancak bu suretle azadlığa kavuşturabilir)" sözleriyle, Türkiye'de komünist bir örgütün acilen gerekliliğine dikkat çekiyordu.[153]

Kurultay belgeleri ve Kurultay hakkında yazılanlar okunduğunda Enver'in durumunun hiç de iç açıcı olmadığı kesindir. 5 Eylül'de Kurultay'ın Beşinci Oturumu'nda yaptığı konuşmada Doğu'nun özgül durumuna değinen, devrimin zorlukları ve çelişkileri üzerinde ayrıntılı olarak duran Pavloviç'in, Enver hakkında ve dolaylı olarak Ankara hükümetini işaret ederek söyledikleri sineye çekilmeyecek kadar ağırdır:

> Yeniden doğmuş ve güçlü bir Türkiye'nin oluşması eğer iktidar hâlâ zenginlerin, spekülatörlerin, mülk sahiplerinin ellerinde kalacaksa, ne getirecektir? Yakın geçmişin örnekleri Enver Paşa'nın İttihat ve Terakkici siyasetinde, ayrıca Ermenistan ve Gürcistan burjuva bağımsız ve özgür devletlerinin tutumlarında da görüldüğü gibi yukarıda sıraladıklarımız bir kez daha doğruluğunu kanıtlıyor
>
> Batı halklarının Doğu'ya karşı birleşmesi gerekliliğini savunan II. Wilhelm Almanyası'yla birleşti neticede Enver Paşa Türkiye'si.[154]

Enver Paşa ve Türkiye açısından can sıkıcı olan bir diğer mesele, gerek Pavloviç'in sunduğu tebliğde, gerek John Reed'in 'zaman darlığı'ndan ötürü okunmayıp, daha sonra Kurultay belgelerine eklenen tebliğinde, Türkiye'nin 1915'te Ermenilere yaptığı kıyımın açıkca ifade edilmiş olmasıdır. Her iki tebliğde de, bu kıyım karşısında emperyalist devletlerin ikiyüzlü tutumları teşhir edilmiş ve her iki ulusun emekçilerinin kendi burjuvalarına karşı gelip, birleşmeleri çağrısında bulunulmuştur.[155]

Her ne kadar Kurultay'a katılan Doğu halkları nezdinde Enver'in prestiji ayaklar altına alınmış ve Komintern liderleri, Enver'e

153) *Bakû 1920*, *a.g.e.*, s. 128-129. Parantez içindeki bölüm Yavuz Aslan, *a.g.e.*, 175'den alınmıştır
154) *Bakû 1920*, *a.g.e.*, s. 162.
155) John Reed'in konuşması için bkz. *Bakû 1920*, *a.g.e.*, s. 131-137 Aynı şekilde Pavloviç'in konuşmasının tamamı için bkz. *Bakû 1920*, *a.g.e.*, s. 141-169.

mesafeli davranmak zorunda kalmışlarsa da,[156] Enver meselesinin beraberinde getirdiği çelişkiler, *sonuçları* itibariyle düşünecek olursak, *tarihi açıdan*, Bakü Kurultayı'nın görkemli fotoğrafında kü-

156) Kurultay'a katılan Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* adlı eserinde, Bakü Kurultayı'nda Enver'in başına gelenleri anlattığı şu satırlar oldukça çarpıcıdır: ...Şarklının gözünde sahip, yahut hüdavent, ancak tapılacak yerde olduğu, hükmünü yürütebildiği zaman bir kudrettir. Put, yere düştüğü gün, bütün sihrini kaybeder. Enver Paşa için de öyle oldu" (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 207). Yavuz Aslan ise aynı fikirde değildir. Aslan'a göre, "Kongreye gelen birçok Batılı ülkenin temsilcilerinin zaman darlığından bildirilerinin kongrede okunmayarak, sonradan yalnızca basında çıkması ve tutanakta yer alması kararlaştırılırken, Enver Paşa'nın bildirisinin okunması ve bu konuşmadan sonra bir karar kabul edilmesi ve ayrıca kongreden sonra çıkarılan *Şarkı İli* dergisinde de yayınlandığı düşünülürse, Sovyet liderlerin, Paşa'nın kongrede bulunmasına büyük önem verdikleri kendiliğinden ortaya çıkar" (*a.g.e.*, s. 170). Aslan aynı yerde verdiği dipnotta da, "mesela Zinovyev'in birlikte Moskova'dan Bakü'ye getirdiği Amerikalı John Reed'in bildirisi kongrede okunmamış, sonradan tutanaklara geçirilmiştir," diye yazmaktadır (*a.g.e.*, s, 170. dipnot: 148). Esasında Aslan, Kurultay'da, diplomasi ile ideolojinin çelişip çatıştığının tamamen farkındadır ve bu çelişkiyi, hayret verici ölçüde, mümkün olduğunca Enver'in lehine bükmekle meşguldür. Tabii Komintern önderlerinin, mesela Zinovyev'in, Reed'in tebliğini Kurultay'da ekarte etmesi, Aslan'ın bu meşguliyetine sağlam bir delil sunmaktadır. Öte yandan, Aslan'ın 'büyük önem' sözleri, bana tersinden Warren Beatty'nin, John Reed'in hayatını anlatan *Reeds* (Kızıllar, yapım 1981) filmini hatırlatmaktadır. Bakü Kurultayı ve sonrası, Beatty'nin filmine de konu olmuştur. Film, Reed'in Zinovyev'le nasıl tartıştığını harika biçimde tasvir etmektedir Reed, Bakü'den Moskova'ya Zinovyev'le birlikte geri dönerken, Beyaz çetelerin trene yaptıkları saldırı sonucu yaralanır. Aldığı yaralar, hastalığıyla da birleşince, Moskova'ya vardıktan sonra ölür ve naaşı, Kremlin duvarındaki devrimcilerin mezarına kaldırılır. Bu ABD'li komünistin, vaktiyle Finlandiya'da hapse atıldığında Lenin'in girişimi sonucu, 12 Finli akademisyenle takas edilerek kurtarıldığı hatırlanacak olunursa, kimin kime ne kadar önem verdiği anlaşılmış olur Ayrıca, Aslan'ın, Enver Paşa'ya verildiğini ileri sürdüğü 'büyük önem', Marksist olmayan tarihçiler açısından da tartışmalıdır. Masayuki'nin de belirttiği gibi, "Bakü Kongresi'nde, Komünist vekillerin çoğunluğu ve özellikle de Müslüman olmayanlar tarafından Enver'e pek itibar edilmemiş, ilerdeki siyasi işler için ona platform teklif edilmemiştir. Bu da Bolşevik destekleyicileri olan Zinovyev ve Radek'in amaçlarının tamamiyle başarısız olduğunu göstermektedir" (Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*, 39.) Aslan'ın kitabına aldığı, Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e Kurultay sonrası yazdığı (29 Eylül 1920) mektupta da, Enver, "Bakü'ye seyahatim bilumum Müslümanlarca pek büyük şevk ile karşılandığı halde Azarbaycan Hükümeti bunun aksi fikirde bulunduğunu göstermeğe çalıştı" diyerek şikayetci olmaktadır. (*a.g.e.*, s. 177). Fakat gene de Aslan, olayları Enver leyhine çevirmekte ısrarlıdır. İzlediği Bakü filmine göre, Enver, Zinovyev ve beraberindekilerle Moskova'ya geri dönmüştür (*a.g.e.*, s. 176, dipnot: 160). Tabii bu satırların, nedendir bilinmez Aydemir'e inat yazıldığı ortadadır. Çünkü Kurultay'ın bitiminden sonra Enver Paşa'yla bir araya gelen Aydemir, onun Moskova'ya birlikte geri dönmek için Zinovyev'den haber beklediğini, fakat bu haberin bir türlü gelmediğini belirtir (Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 210). Film meselesine gelince. Benim Amsterdam'da izlediğim filmde, bir vagonun önünde, Enver ve Ankara temsilcisi İbrahim Tali'nin de olduğu küçük bir grubun Moskova'dan gelişini gösteren görüntüler hakikaten mevcuttur Fakat filmin sonlarında, Zinovyev'in Enver'i yanına alarak yola çıktığını gösteren görüntülere ben rastlamadım.

çük ama sorunlu bir lekedir. Ve bu leke, Avakian'ın bir başka vesileyle söylediği gibi, 'efendileri sendeyse bütün kuklalarına ihtiyacın yok ki' sözünü hatırlatmaktadır.[157] Zira, Bakû Kurultay'ında ortaya çıkan gerçek, sosyalist ülkenin çıkarları ile dünya devriminin ideolojisinin çakışmış olduğudur. Serinkanlı bakıldığında, bu tarihi hakikat uluslararası komünist hareketin tarihinde bir anlamda sınanmış ve başarılı olarak telakki edilmiş, dünyada ve tek tek ülkelerde de uygulanmış ve trajik neticelere yol açmıştır. Dolayısıyla, tarihi hakikate çelme atmak için kimi zaman başvurulan, "önderliğin kimde olduğu önemlidir"[158] şeklinde bir argüman veya "nerden bulabiliyorsak oradan yardım almaya çalışıyoruz"[159] denli bir mağduriyet, yaşanan trajedilerin hafızalarda açtığı kollektif yaraya melhem olamamıştır.[160]

---

157) 1970'lerin başında Çinli devrimcilerin, Çin'in milli çıkarlarından yola çıkarak izledikleri politikayı eleştirel bir gözle irdeleyen Avakian, o tarihlerde SSCB'ye karşı, devrimci Çin'in ABD'yle yakınlaşması sonucu ABD güdümündeki kimi Üçüncü Dünya liderlerinin Çin'de âlâ ve vâlâ ile karşılanmalarını eleştirdiği yerde şöyle demektedir: "Benim görüş açıma göre, böylesi antlaşmalara ve düzenlemelere girmek mutlaka yanlış değildir, fakat bu gerçekten enternasyonal harekete strateji olarak empoze edilmemelidir; ayrıca, Hayle Selasi, Markos ve diğer çeşit çeşit simaların ve kuklaların Çin'e koşturmalarının neden bu kadar gerekli olduğunu da hiç anlamış değilim. Efendileri sendeyse bütün kuklalarına ihtiyacın yok ki" (Bob Avakian, "Advancing The World Revolutionary...").

158) Bob Avakian'ın, aynı eserinde SSCB'nin ikinci Cihan Harbi esnasında izlediği siyaseti irdelediği ve tartıştığı yerde, her ne pahasına olursa olsun SSCB'nin doğru bir siyaset izlediğini dogmatikçe savunanların, önemli olan bu siyasetin kimin önderliği altında gerçekleştirildiğidir türünden sundukları argümanlara ilişkin verdiği cevap şöyledir: "Önce bu iddiada bahsedilen önderlik meselesi, içeriksiz ve sınırsız bir kavramdır. Yani ne anlama geliyor 'buna önderlik' demek? Bu sorunun sorulması şart. Bir kere, bu siyasetin doğru olup olmadığını, birilerinin buna önderlik etmesi gerekip gerekmediğini söylemek zorundasın ki, ondan sonra buna önderlik etme kapasitesine sahip birilerinin olup olmadığı meselesine gelesin. Dolayısıyla bu önderlik münakaşası bir düzeyde tutolojik bir münakaşadır" (Bob Avakian, *a.g.e.*).

159) 1920'de Zinovyev, Halle'deki 'Bağımsızların' Kongre'sinde, Talat ve Enver Paşa gibi 'kasaplar'la yapılan ittifakın eleştirilmesi sonucu bu cevabı vermiştir (bkz. Elias Hurwicz, *a.g.e.*, s. 79'daki dipnot).

160) Bakû Kurultayı sonrası oluşturulan "Doğu'da Eylem ve Propaganda Kurulu"na İttihatçı Şekip Arslan'ın seçilmesi (bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 1, s. 101 ve ayrıca bu kurula seçilen bütün üyelerin listesi için bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 182) gerçekten önemli bir hata olmakla birlikte, birkaç yıl sonra Çin'deki Kuomintang partisini, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun Mart 1926 tarihli plenumunda Komintern'in 'sempatizan partisi' olarak kabul etmek ve önderi Çang Kay-Şek'i, Prezidyum'un 'şeref üyesi' yapma hatası yanında çok önemsiz kalmaktadır (bkz. Fernando Claudin, *a.g.e.*, s. 343). Bu karardan bir yıl sonra Çang-Kay-Şek önderliğindeki Kuomingtang, Çin'de gelmiş geçmiş en büyük komünist katliamını gerçekleştirecektir

Dönemin Ankara hükümeti de, Enver Paşa da, kurultayda ortaya çıkan diplomasi/ideoloji çelişkisinin tamamen bilincinde olmuşlardır. Ankara hükümetinin gözlemcisi İbrahim Tali, daha sonra Moskova'dan gönderdiği Kongre'ye ilişkin raporunda, "Bakû Kongresi netayicine nazaran Ruslar yanlış yol tuttuklarını anladılar. İngilizler aleyhine tekmil dünyanın 'Kızıl' olarak çalışamıyacağına akılları kesti" diyerek,[161] Kurultay'da ve sonrasında kendisine yapılan diplomatik manevraların mahiyetini doğru okuduğunu göstermektedir ki, bu tespiti pek de yanlış değildir. Kurultay'ın ideolojik mesajlarını da doğru algılayan İbrahim Tali, aynı raporun devamında, garp cephesinde işlerin hitamından sonra Vrangel işini hal ve bazı işlerden sonra Ermeni ve Gürcistan'da komünist idare tesisine teşebbüs edeceklerini ve artık ondan sonra Türkiye ile ciddi meşgul olacakları fikir ve kaanati vardır. Yani ellerinden gelirse kendileri memlekete girip, komünist idâreyi tesis hırsındadırlar. Bu hususta pek iştahlılar vardır," demektedir.[162]

Enver Paşa'nın ekibine dahil olan Nail ve Küçük Talat da, Bakû'den Erzurum'a vardıktan sonra 20 Ekim 1920'de, Mustafa Kemal'e yazdıkları ortak raporda, Kurultay'ın çelişkili hattına temas etmişlerdir.[163] Aynı şahıslar sundukları raporda, Bakû'de Türkiye Komünist Partisi'nin de kurulduğunu haber veriyor ve Ankara'nın bir önlem olarak komünist partisi olmasa bile geniş anlamda sol bir partiyi kurmasını öneriyorlardı.[164] Bütün bu gidişatı Ankara'dan takip etmekte olan Mustafa Kemal, Nail ve Küçük Talat'ın raporundan iki

161) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 199.
162) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 200.
163) ...Halbuki birtakım tecrübeler neticesinde şarkta milli mübareze (çatışma), garpta içtimaî inkılap şiarını düsturu hareket ittihaz ettiğini ileri süren üçüncü beynelmilel rüesasının (önderliğinin) ve Rusya Komünist Fırkasının bu kongrede gösterdikleri temayülât, şiarlar ile sarih bir tenakuz teşkil etmekte idi. Gerçi taraftımızdan vaki olan teşebbüs üzerine Sovyet Moskova'nın şarkta takip etmek istediği siyasetin vazıhan (açıkca) tayin ve tesbiti teklif edilmiş ve cevaben (Radek) Yoldaş Moskova'nın şarkta müstemlekecilik siyasetini hiç bir veçhile tervic etmiyeceğini (kabul etmiyeceğini) ve şark milletlerinin halası (kurtuluşu) için kıyamcılara desti muavenetini (güçlü yardımını) uzatmaktan bir dakika bile farig olmayacaklarını (vazgeçmeyeceklerini) beyan etmiş ise de Kongrenin vekil olarak intihab ettiği (seçtiği) 47 kişilik bir hey'et arasından ayrıca komünistlerden ibaret bir kuvvei icraiye (yönetim) vücude getirilmesi ve bunun vazifesi münhasıran Şarkta Savet (Sovyet) teşkilâtının etrafında tebligat ve teşvikat icrasından ibaret bulunması Kongreden beklenilen fevaidi (faydayı) nasıl akamete uğrattığını sarih bir surette gösterir" (Naim ve Küçük Talat'tan aktaran: Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 43).
164) *A.g.e.*, s. 46-47

gün önce (18 Ekim 1920) Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurtur. Tabii ki bu bir aldatmacadır.[165] Ve Ankara'ya göre, Moskova onu aldatıyorsa, şimdi aldatma sırası ondadır. Yukarıda 1919 Türkiye'sinin toplumsal ve siyasal ortamına ilişkin değindiğimiz hususlarla birlikte Bolşevik İhtilali, Bakû Kongresi'nin devrimci muhtevasının 1920 Türkiyesi'ndeki etkileri, Ankara hükümetinin gözünü o denli korkutmuştur ki, Mustafa Kemal'in tabiriyle, "makul tedbir alınmadığı taktirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu birlik ve sükûnu ihlal eden ahvalin ortaya çıkması da imkân dairesinde görülmüş" olduğu için, "en makul ve tabii tedbir, aklı başında arkadaşlardan, hükümetin malumatı altında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek"tir.[166] Partide dikkat çekici sayıda -Fevzi (Çakmak), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım (Karabekir), Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) gibi- 'aklı başında' Paşaların yer almasının sebebi, "komünizm ceryanı(nın) nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalması gerektiği"dir.[167] Hiç şüphesiz, Ankara'nın aldatma amaçlı kurduğu bu partinin yegâne rakibi, (yeni takvime göre) 10 Eylül 1920'de Bakû'de Mustafa Suphi'nin önderliğinde kurulan Komintern üyesi Türkiye Komünist Partisi'dir (TKP).

MUSTAFA SUPHİ VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

Türkiye 1920'de tarihi bir dönüm noktasından geçmekteydi. Ülke fiili emperyalist işgal altındaydı. Yedi asırdan bu yana hüküm süren Sultanlık iflas etmişti. Sultan, İstanbul'a kısılıp kalmıştı. Tahtında Antant'ın rızasıyla oturmaktaydı. Öte yandan, Anadolu'da eşraf, toprak ağaları ve askeri erkân arasında bir *işbirliği* sağlanmıştı.[168] Bu

165) Bu aldatmacayı yıllar sonra Türkiye'nin iki ünlü anti-komünist yazarı büyük bir memnuniyetle kutsamışlardır. Fethi Tevetoğlu'na göre, "...bu parti, aslında, Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamen 'danışıklı' olarak kurdurulmuş bir oyalama, bir avlama ve gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önleme vâsıtasıdır" (Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s. 303). Cemal Kutay'a göre de, "Mustafa Kemal, baktı ki, tıpkı bugünkü gibi, komünizm tahrikleri, Ordu dahil, bütün ana kaynakları ve varlıkları zorluyor, kendi güzelim tâbiriyle yılanı ininde ezmek için TÜRKİYE'DE İLK KOMÜNİST FİRKASI'nı bizzat kendi kurdu!" (büyük harflerle yazılmış olanlar yazarın kendisine aittir) (Cemal Kutay, *Türk Sohbetleri*, C. 4, İstanbul, 1966, s. 78).

166) Mustafa Kemal'in 31 Ekim 1920'de Ali Fuat (Cebesoy)'a gönderdiği telgraftan alınan bu pasajlar ve metnin tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 81

167) *A.g.e.*, s. 81.

168) Bkz. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 95.

üçlü ittifaka dayanan siyasal güç Ankara'ya yerleşmiş, yeni bir devletin temellerini atmakla meşguldü. Temsil ettiği sınıfların karakteri icabı Ankara'nın, geliştirmekte olduğu ileriye dönük toplum projesi ideolojik olarak, toplumsal üretimin şahsi gaspı üzerine inşa edilmekteydi. Ankara hükümeti, bütün anti-işgalci söylemine rağmen, son tahlilde dünya çapındaki saflaşmada emperyalist mali sermayenin safında yer alıyordu.[169]

TKP Kuruluş Kongresi, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu olağanüstü şartlarda yapılmıştı. Kuruluş kongresinin en önemli yanı, Türkiye Komünist Partisi'nin proleter dünya devriminin yanında saf tutması ve bunu ilân etmesiydi. Zira bu durum, Ankara'ya ve onun safında yer aldığı emperyalist mali sermayeye karşıt bir kutbun doğmakta olduğunun habercisiydi.

19. yüzyılın ortalarından bu yana Osmanlı entelektüelinin her türlü burjuva fikir akımının peşine takıldığı, umudu kâh Tanzimat Fermanları'nda, kâh Jön Türk darbesinde aradığı göz önünde bulundurulursa, Türkiye Komünist Partisi'nin 10 Eylül 1920'de kurulması devrimci mücadelenin tarihi açısından bir milattı. 1848'de Marx ve Engels'in kaleme aldıkları *Komünist Manifesto*'nun Ermenice çevirisini, 1887'de, İstanbul'da, baskı ve tehdit neticesinde yayınlayacak "yürek yokken",[170] otuz üç yıl sonra *Manifesto*'yu kendine rehber edinmek isteyen 'yürekler'in katılımıyla Türkiye Komünist Partisi kuruluyordu. İstanbul, Zonguldak, Ereğli, İnebolu, Samsun, Trabzon, Bayburt, Erzurum, Sivas, Konya, Ankara, Eskişehir, Vezirköprü, Şarki Karahisar ve Ordu'dan 22 komünist grubu temsilen gelen delegelerin,[171] "dört bin komünist"i ve "yirmi beş bin kadar da işçi ve köylü"yü TKP saflarında birleştirdiği belirtiliyordu.[172]

---

169) Doğu Ergil'e göre, "M. Kemal anti-emperyalisttir ama anti-kapitalist değildir. Bunu bütün hayatı boyunca ve Cumhurbaşkanı olduktan sonraki ekonomik girişimleriyle de kanıtlamıştır. Batı'nın emperyalist yayılmacılığıyla savaşmıştır ama ne uluslararası düzeyde, ne de Türkiye'de kapitalizmi (serbest pazar ekonomisini ve bu ekonominin temeli olan mülkiyet ve kişisel girişimciliği) hedef almıştır" (bkz. Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 348).

170) Engels, *Komünist Manifesto*'nun 1890 tarihli Almanca baskısına önsözünde şöyle yazıyor: "İlgi çekici bir olay olarak, 1887'de Ermenice bir çevirisinin İstanbul'daki bir yayınevine verilişinden söz edeyim. Yayınevi sahibinde, üzerinde Marx'ın adı bulunan bir kitabı yayınlayacak yürek yoktur; çeviriciye kitaba kendi adının konmasını öneriyor, ama çevirici bunu reddediyor" (bkz. Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976, s. 20).

171) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, çev. Yücel Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 15.

172) *A.g.e.*, s. 16.

Bütün bu önemli ve olumlu hususların yanı sıra Kuruluş Kongresi'ne ilişkin en tayin edici soru, Anadolu'da hakim sınıfların inşa etmekte oldukları devlet ve toplum projesine karşı komünistlerin devrimci bir alternatif sunup sunamayacaklarıydı. Bu sorunun ekseninde kongreyi yakından incelemeye başlayabiliriz.

Batı'daki komünist partilerinin geçmişi, bir yanıyla işçi sınıfı hareketine, diğer yanıyla sosyal demokrasiye uzanmaktaydı. Üstelik bu partilerin sosyal demokrasinin gelenek ve göreneklerinden, haliyle İkinci Enternasyonal'in düşün dünyasından kopmaları kolay değil, tersine, oldukça zahmetliydi. Doğu'da kurulacak komünist partilerininse, Batı'dakilere kıyasla, İkinci Enternasyonal'den görece daha az etkilenecekleri düşünülebilir. Sömürge ve yarı sömürgelerde işçi sınıfının bölünmüşlüğü ve bu bölünmüşlük üzerine bina edilmiş, işçi aristokrasisine dayanan bir sosyal demokrasi geleneği pek söz konusu değildi.

Bolşevik İhtilâli sonrası Doğu'da kurulan ilk komünist partilerinden biri olan TKP'yi bir ölçüde yukarıdaki genel saptamanın dışında ele almak gerekir. Osmanlı entelektüellerinin içinden çıkıp gelen TKP'nin kurucu kadroları, ulusal düzlemde hakim ulus milliyetçiliğinin (dolayısıyla, İttihatçılığın), uluslararası düzlemde de örgütsel olarak değil ama ideolojik olarak, İkinci Enternasyonal gibi sosyalizmin daha reformist versiyonlarının etkisi altındaydılar.

Kuruluş kongresinin söz tutanakları ile Kongre'de kabul edilen program mukayese edildiği takdirde, TKP'nin devrim ile reform karışımı eklektik bir zemin üzerine bina edildiği görülmektedir.[173] Kuruluş kongresine sunulan tebliğlerin ve bunlar üzerine yürütülen tartışmaların önemli ortak özelliği, devrim yapma arzusunun iyi niyeti ile yukarıda bahsettiğim iki ögenin, kuruluş kongresinde at başı gitmesidir.

Kongre'nin 10 Eylül tarihli birinci oturumunda, Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) adına bir konuşma yapan Stasova'nın, "Arkadaşlar, biliyorsunuz ki, son zamanlarda mesleksiz, hüviyeti meçhul çok adamlar komünist yazılmağa başlamışlardır. Bunun için aramıza gir-

173) Devrim ve reform çelişkisinin TKP kuruluş kongresindeki tezahürleri üzerinde daha ileride etraflıca durulacaktır. Fakat şimdiden bu çelişki hakkında bir fikir sahibi olunması için Mete Tunçay'ın, TKP kuruluş kongresi hakkında G. Harris'ten aktardığı yorumu burada vermekte fayda var: "Bu kongrede 'Türkiye İşçilerine' hitaben yayınladığı 9 maddelik bir bildiride solcu bir devrimden bahsedilmemiş, grev hakkı, seçim hakkı, çalışma koşullarının düzeltilmesi ve toprak reformuyla ilgili istekler ileri sürmekle yetinilmiştir" (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 150, dipnot. 210).

mek isteyenleri iyi tahkik ediniz,"[174] sözleri, bir ağabey partinin yukarıdan havasını taşımakla birlikte, bir yanıyla TKP'nin içerisine başından beri sızan Ankara hükümetinin ajanlarına ilişkin bir uyarı, diğer yandan da komünist renge bulandırılmış *burjuva fikirlere* karşı genç TKP'nin uyarılması olarak da okunabilir.

TKP'nin kongresinde burjuva fikirlere oldukça sık rastlamak mümkündür. Kongre'nin 11 Eylül tarihli ikinci oturumunda, Erzurum delegesi Cevat'ın (Dursunoğlu)[175] "Anadolu'nun Vaziyet-i Hâzırası"na ilişkin yaptığı konuşma bunun tipik bir emsalini teşkil etmektedir. Konuşmasında Ankara hükümetini tahlil eden Cevat, Cihan harbinin ardından Türkiye'nin epey toprak kaybettiğini, harbin yükünün fakir halk tarafından çekildiğini, bu durumun halkı galeyana getirdiğini, İstanbul ve İngiliz hükümetine karşı başlayan kıyam harekâtının da o galeyandan doğduğunu söylemekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir:

> Bu hareketin başında müdafaa-i nefis meselesi esas idi. Fakat sonra bu hareket içtimâî, sınıfî inkişaflara mazhar olarak İnkılâbî mahiyete girdi. Şiârlar iki idi. Biri, memleketi garp emperyalistlerine teslim etmemek, diğeri ordu arkasında milleti soyan tufeylilere karşı mübareze. İlk kongrede buna dair kararlar verildi.
>
> İşte bugün Anadolu canıyla, başıyla memleketi müdafaa etmekle beraber, İnkılâb yalnız temiz adamları iş başında bulundurmaya çalışıyor. Sanâdid-i ittihattan ve dalavereci yeni milyonerlerden hiçbiri harekâtın içine sokulmamıştır.[176]

---

174) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 277; Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 219.

175) Cevat Dursunoğlu 1892'de Erzurum'da doğdu. Berlin ve Jena üniversitelerinde felsefe ve pedagoji öğrenimi gördü. Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne girdi. 10 Mart 1919'da bu cemiyetin Erzurum şubesini kurdu (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Livane, İstanbul, 1999, s. 80). 23 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'in liderliğinde toplanan Erzurum Kongresi'ne Hasankale'yi temsilen katıldı. Kongre'nin birinci oturumunda kongre adına padişaha hitaben türlü övgülerle kaleme alınan telgraf metnini yazdı (metnin tamamı için bkz. Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset, Ankara, 1993, s. 22-23). Cevat bey, Erzurum'da yayınlanan *Albayrak* gazetesinin önde gelen yazarlarındandı. Kâzım Karabekir tarafından Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kurultayı'na katılmak için gönderilen dokuz kişilik heyetin içerisinde yer aldı (bkz. Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 69). Birinci Meclis'te İkinci Grup'a dahildi. Daha sonraları CHP'de yönetici oldu. Meclis'te Kars ve Erzurum'u temsilen milletvekilliği yaptı. 1960'dan sonra Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu. 11 Ocak 1970'de Ankara'da öldü (Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 80).

176) Aralarındaki çok küçük farklılıklara rağmen metnin tamamı için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 279 ve Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 224-225.

Her ne kadar Erzurum delegesi Cevat, konuşmasının sonlarına doğru, "Anadolu, şimdiki hükümeti son ideal hükümet kabul etmiyor. Zaman gelecek halk emeline muvafık hükümet şekline de nail olacaktır," dese de, Ankara hakkındaki bu tespit, ne bu tespiti yapan kadroların komünist bir devrimi örgütlemesine, ne de halkın devrime seferber edilmesine imkân bırakacak ölçüde gerçeklerden uzak ve sınıf uzlaşmacılığına kapıyı aralayan bir tespit olma özelliğini taşımaktadır. Erzurum delegesi Cevat'ın Ankara hükümeti hakkında söyledikleri, bugünkü bilgi birikimi açısından yanlış olmasının ötesinde, o günkü kimi komünist grupların yaptıkları tespitlerin de çok çok gerisinde kalmaktadır. Mesela, Eskişehir'deki komünist grup[177] tarafından 1920'de Bakü'ye gönderilen raporda, Ankara Hükümeti hakkında şu tespit yapılmaktadır:

> Bugün değilse bile pek yakın bir gelecekte âni bir patlayışla halk hükümetinin vücuda getirilmesi gayr-i kabil değildir... Zannımızca Mustafa Kemal Paşa da şu noktayı biraz göz önünde tutarak bizi desteklemiyor ve resmi şekilde kurulmamıza müsade etmiyor... *Paşanın dayandığı kuvvet burjuvazidir. Milli emelleri tatmin edilirse* -mazallah- *İngilizlerle birlikte hareket etme ihtimali de uzak değildir* [178] *(abç)*

Eskişehir'deki komünist hücrenin 1920'nin yazında yaptığı bu tespite rağmen, TKP kuruluş kongresi Cevat'ın tebliğinin ardından oybirliğiyle beş maddeden oluşan bir kararı kabul eder. Söz konusu kararın 4. maddesi şöyledir:

> Anadolu'da devam eden Milli İnkılâp Hareketi'nin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğine kaniyiz. Bu milli hareketin, memleket dahilinde inkişaf bulması ve derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana

177) Bu tarihi belli olmayan rapor için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 96. Burada Eskişehir grubu diye bahsedilen grup, esasında Temmuz 1920'de Anadolu'da Şerif Manatov'un öncülüğünde kurulan Hafi (gizli) TKP'ye bağlı olan bir hücredir. Ömrü çok kısa sürüp, daha sonra legal Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na katılacak olan bu Hafi TKP'nin en önemli özelliği, beyannamesinde, "İngiliz politikasının aleti olan Hürriyet ve İtilafçılar'ın onursuz İstanbul hükümetine karşılık, eski İttihatçılar'ın maskeli olarak kurdukları Kuva-yı Milliye hükümetinin de komünizmden yana görünmeye çalışmakla birlikte, gerçekte aldatıcı bir milliyetperverliği temsil ettiği"nin dile getirilmesidir (Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 97 Ayrıca Hafi TKP'nin, beyannamesinin tamamı için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 254-255.)

178) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 96.

gelmesine hizmet ettiği ve böylece *yarınki içtimâî inkılâba müsait bir muhit hazırladığı muhakkaktır.*[179] *(abç)*

TKP kongresi, bir yandan "Türkiye gibi Avrupa kapitalizminin pençesinde ezilen memleketlerin burjuvazya demokratlığı ile kurtulmaya muvaffak olamayacağı"nı[180] söylerken, diğer yandan, Ankara'nın toplumsal devrim adına yarın yaratacağını ümit ettiği *müsait muhiti n* oluşmasına zarar vermemek için, kuruluş aşamasında olan ve takriben 'on beş-yirmi bin' kişiye varabilecek silahlı gücüne -Ankara'yla çatışmamak için- seferberliği durdurduğunu utanarak belirtmiştir.[181] Bu durum, emperyalist işgale karşı Türkiye Komünist Partisi'nin kendi bağımsız çizgisiyle mücadele etmeyeceğinin, tersine, Ankara'nın yanında yer alacağının göstergesidir. Ne de olsa TKP'ye göre, "...bugünkü şekil ve tarz-ı idaresiyle burjuva demokrasisine ayak basmış olan Türkiye'de (sınıfî mübareze) iptidaî inkişaf devrini yaşamaktadır" [182] TKP'ye göre, "Türkiye sınaiyat itibariyle zengin ve proletarya memleketi sayılmasa da... Türkiye gibi bütün şarkta da bugün milli şekilde görünen kıyam hareketleri, pro-

179) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 280; Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 226-227

180) Mustafa Suphi'nin Kongre'ye sunduğu program taslağından. Bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2. s. 296. Suphi bu meselenin oldukça önemli olduğunu vurgulamak ihtiyacı duymuş olmalı ki, yukarıda verdiğimiz alıntının başında, "bizim programımıza mukaddeme olarak tavzih ve tetebbuuna (derinliğine inceleme) muhtaç olduğumuz maddelerden biri de" *(a.g.e.)* diye giriş yapma gereğini duymuştur.

181) Kongre'nin ikinci oturumunda Mustafa Suphi, sunduğu faaliyet raporunun "Harbi Şubenin Faaliyeti" ara başlığını taşıyan bölümünde şöyle demektedir: "Birinci Alay'ın mevcudu az müddette tezayüt ile (çoğalarak) yedi yüze karîp (yakın) bir hale geldiği ve seferberlik muvaffakiyetle devam ettiği sıralarda Moskova'daki Anadolu Elçiliğinin vekili olan İbrahim Talî Beyin Onbirinci Ordu Kumandanı ve merkezi heyet ile mülaâkatında 'Türkiye'nin adama ihtiyacı yoktur, ancak esliha (silaha) ve cephaneye ihtiyaç vardır' yolunda vâki olan ifadesi üzerine ordu kumandanlığı tarafından seferberliğin durdurulması hususundaki istifsara (cevap talep eden soruya) tarafımızdan cevab-ı muvafakat (olumlu cevap) verilerek seferberlik durdurulmuştur. Böylece on beş yirmi bin kişilik müsellâh (silahlı) bir kuvvetin müstevlilere karşı gönderilmesinden -ma'haza Anadolu kıyamcılarıyla arada bir suitefehhüm (yanlış anlaşılmaya) vücuda getirmemek maksadıyla- sarf-ı nazar olunmuş ve mühim bir fırsat elden kaçırılmıştır" (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 285-286). Suphi'nin kongrede verdiği bu detay bilgi, Lenin'in şu sözlerini akla getirmektedir: "Tersine ordunun 'dağılma'sından kaçınmış ve kaçınabilmiş büyük devrim yoktur. Çünkü ordu geleneksel olarak eski rejimin sürdürülmesine yarayan alet, burjuva disiplinin, sermaye egemenliğinin en sağlam savunma aracı ve emekçilerin sermayeye kölece bağımlılık okuludur. Karşı-devrim, ordunun yanında silahlı işçilerin varlığına hiçbir zaman hoşgörü göstermemiştir ve gösteremezdi de" (bkz. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1979, s. 82-83).

182) Mustafa Suphi'nin Kongre'ye sunduğu programın 10. maddesinden (bkz, Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 300).

letarya hareketi saha-i faaliyetini genişlettikçe içtimâî bir mahiyet" alacaktır.[183] Velhasıl işçi sınıfı az olduğu için, proletarya hareketi, faaliyetlerini ilerlettikçe milli hareket, toplumsal bir niteliğe erişecektir. O noktaya erişilmesi için TKP, Ankara hükümetinin yanında yer almalıdır.

Peki, TKP'nin yürüteceği faaliyetler nelerdir? Mesela, kooperatifçilik. Kooperatifçilik hakkında kongrede yaptığı uzunca konuşmasında Cevat, kooperasyon arzu olunan inkılâb-ı içtimâiyyi tevlit (sebep) edemiyor. Heyet-i içtimâiyyeyi gaddar sınıfların zulmünden kurtaracak ancak inkılâptır," demekle birlikte, "biz inkılâba kadar ve inkılâptan sonra uzun bir zaman bu şirketlere [kastedilen milli kooperatiflerdir –E.C.] muhtacız, çünkü bizim ahalimiz terbiye-i siyasiyye ve içtimâiyyeden mahrumdur. Kum taneleri gibi dağınıktır. Kooperasyonun mühim bir vazifesi de âzâsını siyâsi ve içtimâî bir gaye etrafında toplamaktır. Bu hareketlerin ilerletilmesine ve yeni esaslara tevfik (uyarlanmasına) edilmesine ehemmiyet verilmesini, bizde kooperatifçiliğin uyandırılmasını temenni ederim," demektedir.[184] Cevat'ın bu önerisi, kongre tarafından derhal kabul edilmiş ve kooperatifçilikle ilgili kararların birinci maddesinde şöyle denmiştir: "TKF, Türkiye'de şurâ hükümeti teesüs edip hâkimiyet proletaryanın eline geçinceye kadar memleket dahilinde komünizm ruhunda bir (kooperasyon) hareketi uyandırmaya çalışmalıdır."[185]

Her ne kadar TKP açısından, "şarkın, bahusus Türkiye'nin proleterleri köylüler"[186] olsa da, köylülere ilişkin izlenecek siyasetin tartışılması ancak kongrenin son oturumunda ele alınabilmiştir. Tabii bu, TKP'nin Türkiye'de köylülüğün devrimde oynayacağı role ne denli ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, esasen bizi burada ilgilendirmesi gereken husus, TKP'nin köylülere ilişkin izleyeceği siyasetin ve yürüteceği faaliyetin ne olacağıdır. Kongre delegesi İsmail Hakkı'nın, "Biz köylerle şehirler arasındaki farkı kaldırmağa, köylüleri de şehirliler derecesinde yükseltmeye uğraşacağız," sözlerinin anlamı, 'köylü arasında

183) Mustafa Suphi'nin Kongre'ye sunduğu program taslağından (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 296).
184) Bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 294.
185) Bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 294.
186) Kongrenin son oturumunda "Köylü Arasında Çalışmak" başlığı altındaki gündem maddesinde İsmail Hakkı'nın yaptığı konuşmadan (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 311).

çalışmaya dair' alınan 'kararlar'ın, mesela 5-7 şıklarına alenen şu cümlelerle yansımıştır:

> 5) Her köyde konser ve sair sebeplerle toplanacak köylüleri ihtiva edecek 'köy otakları' hazırlanmalıdır. Bu mahallerde köylüler her akşam toplanır, görüşür mübahese eder, gazeteler okur ve çay içerler.
>
> 6) Köylerde köylü komiteleri, hücreleri ve tahsilsizlikle mübareze dernekleri teşkil edilmelidir. Köylerde teesüs etmiş bu gibi komite ve teşkilâtları kontrol etmek ve onlardan hesap istemek 'köy şubesi'nin vazifesidir.
>
> 7) Merkezi Hey'ete mensup bütün yoldaşlar her fırsattan istifade ederek köylüler arasında çalışmaya çok ehemmiyet vermelidir.[187]

Kongrede kabul edilen parti programında "Köy İktisadiyatına Dair" bölümde bir dizi karar alınmış olsa da, yukarıda verilen örneklerden de görülebileceği gibi TKP'nin, köylü kitleleri içersinde çalışmaya ilişkin önerileri yetersiz ve yüzeyseldir.

Bu bir yana gerek milliyetler, gerekse federasyon meselelerinin tartışıldığı oturumlardaki konuşmalar, TKP kadrolarının hakim ulus milliyetçiliğine karşı tavır almada bir hayli ayak sürüdüklerini göstermektedir.

Mesela, kongre delegesi Nazmi'nin milliyetler meselesine ilişkin yaptığı konuşmada, başta Ermeni meselesi olmak üzere diğer milliyetlere ilişkin sergilediği tavır, yukarıda daha evvel değindiğimiz, Mustafa Suphi'nin 1918-1919 arası yazdığı makaleler ve/veya konuşmaların bir bakıma tekrarından ibaretti. Nazmi'ye göre, Ermeniler Türklere, Türkler de Ermenilere karşı kışkırtılmışlardı. Her iki kesimi de kışkırtan Avrupa emperyalistleriydi. İngilizler, Taşnaklar ve papazlar tarafından kışkırtılan Ermeniler, "Van ve Bitlis'de müslüman halkı kesmeye, evlerini yakmaya, mallarını yağmaya" başlamışlardı. Buna karşı İttihat ve Terakki hükümeti biaman davranmış, Ermenileri tehcir etmiş, mallarını almış ve gizli emirlerle büyük kısmını öldürmüştü. Ermeniler, bütün azınlıklar, emperyalist oyunun kurbanlarıydı. 'Şark meselesi' emperyalizmin dışardan kışkırttığı ve finanse ettiği bir meseleydi. Bu nedenle, Nazmi açısından "*bütün sikl̂et-i dava Türk halkı üzerindedir*" [188]

187) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 313.
188) Nazmi'nin konuşmasının tamamı için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 290-291.

Ermeni meselesine daha evvel değindim. Bu yüzden burada bir kez daha aynı münakaşayı yürütmek niyetinde değilim. Fakat, Nazımi'nin yaptığı konuşmanın iki açıdan ele alınıp üzerinde durulmasında fayda vardır. Birincisi, TKP'nin, Ermeni ve diğer milliyetlere ilişkin devrimci enternasyonalist hassasiyet eksikliğinin hakim sınıflarla kendisi arasındaki ayrışım çizgisini nasıl bulandırdığı ve hatta manipüle ettiğidir. TKP'nin Ermeni meselesinde sergilediği tavır, Türk birliklerinin Kâzım Karabekir komutasında Ermenistan'a karşı başlattığı taarruzla (28 Eylül 1920) hemen hemen aynı döneme denk geliyordu. Ankara'nın bu taarruzu başlatmasının görünürdeki sebebi, bağımsız bir Ermenistan'ın Anadolu'yu Azerbaycan'dan ayırması ve Sovyet yardımının kendilerine ulaşmasını engelleyecek olmasıydı.[189] Lenin'e göreyse bu taarruzun hedefi Sovyet Rusya'ydı.[190] Bu taarruzun ilham aldığı ideolojik boyut, Yusuf Akçura'nın Ocak 1920'deki şu sözleriydi:

> İtilafçıların Türklüğün iki kardeş halkasının, Anadolu ve Kafkaslar'ın arasına bir engel gibi dikmek istediği Ermenistan'ın ortadan kaldırılması zorunludur.[191]

TKP ise, Kasım 1920'de yayınladığı bir bildiride, "Anadolu'nun azimli ve imanlı ordusu"nun "Antant hesabına Anadolu'yu arkasından vurmaya hazırlanan alçak Taşnakları ezerek ve pek mühim bir fesad ocağını söndürmek kudreti"ni göstermesini övüyordu.[192] Her ne kadar bildiri, Ermeni amele ve rençberlerinin kızıl inkılâp bayrağını ellerine almasından ve Sovyet Ermenistan'ın kurulmasından bahsetse de, burada kullanılan dilin Marksist değil, hakim ulus ideolojisinin dili olduğu pek aşikardır. Bu nedenle TKP, Ermenistan meselesinde Mustafa Kemal'le aynı güzergâhta buluşmaktadır.[193] Bu

189) Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora, İstanbul, 2006, s. 113.

190) "Türk saldırısı bize karşı hesaplanmıştı. İtilâf bize bir kuyu kazmıştı, ancak kendi kazdığı kuyuya kendisi düştü, çünkü biz bir Sovyet Ermenistanı kazandık. Türkiye'de yönetim bizi İtilâf'a satmaya hazır, kadetlerin, oktobristlerin, milliyetçilerin elinde" (Lenin, *Gesamelte Werke*, C. 42, s. 249'dan aktaran: Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 205).

191) Bülent Gökay, *a.g.e.*, s. 113.

192) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 291.

193) Doğu Ergil bu düşünce birliğine şu cümlelerle işaret etmektedir: "Hem M. Kemal hem M. Suphi, Türkiye açısından Ermenistan'ın Batılıların elinde bir çıkar aygıtı ve bölgesel sorun olarak kalmasını istemiyorlardı. Mustafa Kemal, Sovyet yönetimine yakın-

aynı güzergâhta buluşma, TKP'nin giderek milliyetçi bir çizgiye yuvarlanmasına sebep olmuştur.[194]

Bir başka açıdan Ankara'yla aynı güzergâhta buluşmak, Ermeni ulusu nezdinde vuku bulan trajediyi sorgulamamak TKP'ye pahalıya mal olmuştur. Bugün yaklaşık olarak, "Soykırım, olağanüstü yıkıcı, kitlesel bir suçtur ve bir azınlık, bir uyruk veya bir başka sosyal grup olarak, kıyas kabul edilemez ölçüde zayıf ve bundan ötürü çabuk incinebilir hedef gruba karşı üstün güçlerin nüfuzunu gerektirir. Bu bağlamda, her şeyin ötesinde soykırım, cebri gücün avantajlarından yararlanan belli kurumların varlığı ve kullanımı ile koşullandırılan toplanmış ve eşgüdümlü gücün ifadesidir. Çağdaş tarihte, genelde bu tür cebri gücü kucaklayan şey devlettir,"[195] biçiminde tanımlanan soykırıma karşı hassasiyete o gün epeyce uzak durmuş olan TKP, yüzyıldır kanayan bir yara olan Ermeni trajedisinin bir bumerang gibi gelip kendisini vurmasını önleyememiştir. Tarihin bu garip gibi görünen cilvesi, esasında, TKP'nin hasmını doğru teşhis edememesinden kaynaklanıyordu. Ankara'da rejimin, İttihatçı gelenekten gelen kadrolar ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın saflarından gelen silahşörlerle inşa edildiği ortadaydı. TKP ise, bu sabıkası malum kadroların bir gün kendisine de yöneleceğini âdeta hiç düşünmeksizin onlara övgüler yağdırabiliyordu.[196] Oysa o günün TKP'sinde yukarıda işaret ettiğimiz ve eleştirdiğimiz

---

olan M. Suphi aracılığıyle, Ermeni sorununun Türk savına yakın bir çözümünü sağlamayı düşünmüş olabilir" (bkz. Doğu Ergil, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 380). Mustafa Kemal'in 5 Temmuz 1920'de Kâzım Karabekir'e yolladığı telgraf, Ergil'in bu yorumunu haklı çıkarmaktadır: "29 Haziran 1920 tarihli şifreli telgrafnamelerinde ismi geçen Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlaksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevkii vardır. Kendinden istifade edilmek uygundur. Nazarı dikkati âlilerine arz ederim" (bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 8, s. 398).

194) TKP'nin bu yöndeki pratiğine bir örnek, 1925 yılında Şeyh Sait isyanına karşı aldığı tavırdır. 6 Şubat 1925 tarihli *Orak Çekiç* gazetesi, "İrticaın başında Şeyh Sait değil derebeylik duruyor, irticaa karşı mücadelesinde Halk Hükümetledir" diye başlık atmıştır (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 195.)

195) N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, C. 1, çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1.

196) 19 Temmuz 1920'de Ankara Hükümeti'ni temsilen görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gelen Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduk) ve beraberindeki Yusuf Kemal (Tengirşenk) hakkında Mustafa Suphi'nin iltifat dolu sözleri şöyledir: "Yusuf Kemal ve Bekir Sami, her ikisi de Avrupa'da tahsillerini ikmal eden Türkiye'nin en temiz ve muteber simalarındandır İttihat ve Terakki Fırkası'nın kudret ve hükümeti zamanında birer mevki sahibi olmakla beraber fikirce istiklâllerini muhafaza etmiş ve vicdanlarına karşı saydıkları işlere karışmamak cesaretini göstermiş adetleri az siyasilerden olan bu zatların beynelmilel Rusya ile münasebete vasıta olarak seçilmeleri Büyük Millet Meclisi namına bir muvafakiyettir" (bkz. Çevrimyazı: Burhan Tuğsavul, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 76).

pratikle taban tabana zıt ve o günün devrimci ruhuna uyan son derece radikal bir damar da bulunmaktaydı. Ahmet Cevat'ın (Eme) Kongre'de, federasyon meselesine ilişkin yürütülen münakaşaların ardından söylediği şu sözler bunu net bir şekilde göstermektedir: "Bugünkü münakaşalardan anlıyorum ki eski zihniyetlerimizi terk edemiyoruz. Biz eski kafamızdan ayrılmayacak olursak, bizim kanunlarımız burjuvazi hükümetinin kanunlarından farksız olur. Yoldaşlar, hudut, bayrak, padişah, bunlar... beşerin zararını doğuran batıl şeylerdir."[197]

Ahmet Cevat'ın şikayetçi olduğu eski zihniyeti terk edememe, siyasal ve ideolojik açıdan sadece TKP'nin hattını sarmalına almakla kalmıyor, örgütlenmesine de yansıyordu. TKP'nin oluşturduğu zemin, kötü ünlü İttihatçılardan fiilen Ankara için ajanlık yapmakla suçlanan bilumum 'kadro'nun partide cirit atmasına, hatta bunlardan kimilerinin doğrudan Merkez Komitesi'ne girmelerine imkân sağlıyordu. Mesela Bakü'de, Mustafa Suphi'den evvel, aralarında Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa, Baha Sait ve Küçük Talat (Muşkara) gibi İttihatçılar tarafından kurulan (Nisan 1920) sahte Türkiye Komünist Fırkası,[198] Suphi tarafından tasfiye edilmişti (Mayıs 1920).[199] Buna rağmen, Enver Paşa'nın sadık kadrolarından Küçük Talat gibileri, yeni oluşmakta olan TKP'nin 'telif ve tercüme' şubesini idare etme yetkisine sahip olabiliyorlardı.[200] Yıllardır Türkiye'de hararetle üzerinde münakaşa yürütülen konulardan biri de, Kuruluş Kongresi'nde TKP Merkez Komitesi'ne seçilen[201] yedi üyeden biri

197) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 302.

198) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 81.

199) Mustafa Suphi, kongreye sunduğu faaliyet raporunda bu tasfiyeyi şöyle anlatmaktadır: "Mesleğimize mutekit (inanmış) bazı arkadaşlar da teşkilâta ilhak olunarak Merkezi Büro yeniden faaliyete girdiği gibi, Bakü'de evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fırkası lağv ve yeni esaslarda tesis olundu... Yakın mazileri memleketin son harp felâketleriyle alâkadar olan bu zatlarla amale ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayr-ı tabiî idi..." (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 283).

200) Küçük Talat'ın Halil Paşa'ya yazdığı 8 Eylül 1920 tarihli mektubu (Hüseyin Cahit Yalçın'ın, *Tarihi Mektuplar*'ından aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 86, dipnot: 28). Küçük Talat (Muşkara) 1912'den beri İttihat ve Terakki yönetiminin üyesidir. Osmanlı Jandarmasında memurluk yapmıştır. Ağustos 1919'da İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü hapishanesinden kaçmıştır Enver Paşa tarafından 1921'de Anadolu'ya gönderilmiştir. Trabzon'da Enver Paşa'nın Türkiye'ye girmesine izin verilmemesi kesinleştikten sonra anti-Kemalist faaliyeti örgütlemiştir.

201) Kongre'de Merkez Komitesi'ne seçilen yedi üye şunlardır: Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Ethem Nejat, Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Nazmi İbrahim, İsmail Hakkı: bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 285-286 (bu kaynakta adı ikinci kez geçen İsmail Hakkı, aslında Hilmioğlu Hakkı'dır). Aynı Kongre'de seçilen üç kişilik Teftiş Komisyonu üyeleriyse şunlardır: Lütfü Necdet, Süleyman Sami, A... İsmail Çitof (*a.g.e.*, s. 286).

olan Mehmet Emin ile Teftiş Komisyonu'na seçilen Süleyman Sami'nin Ankara'nın ajanları olup olmadıklarıdır.[202] Bunlardan Mehmet Emin'in, kongre esnasında sarf ettiği şu sözler, partinin önderine yaranmak ve yakın olmak özel çabasının bir belirtisi olarak ele alınamaz mı:

> ...Kırmızı inkılâp fikrinin Türkiye amele ve rençberleri arasında intişarı için sebatkârane çalışan Suphi yoldaştır. Binaenaleyh, Rusya'da (Lenin) ne ise, bizim için de Mustafa Suphi odur. *(alkışlar)* Biz isterdik ki, bu salonumuzu Suphi Yoldaş'ın resimleriyle tezyin edelim, fakat kendileri razı olmamıştır."[203]

Her halükârda bu kişiler şaibeli insanlardı. Fakat Mehmet Emin ve Süleyman Sami ajan olsunlar olmasınlar, tartışmanın buraya

---

202) Mehmet Emin ve Süleyman Sami, Mustafa Suphi'yle birlikte Anadolu'ya gelen kafilede yer alıyorlardı. Her ikisi de, Maçka'ya gelindiğinde, hastalandıklarını bahane ederek kafileden ayrılmışlar ve birçok kimsenin, bu şahısların Türkistan'daki milli hizmetlerini telkin etmesi üzerine Kâzım Karabekir tarafından salıverilmişlerdi (Karabekir'in 2/3 Şubat 1921'de Ankara'ya gönderdiği telgraf için bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 328). Yıllar sonra Affan Hikmet, Süleyman Sami'nin Anadolu'ya ilk gelişinde, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası çevresinin Türkiye'ye gelinmemesi doğrultusunda verdiği bir raporu, Bakü'ye dönüşünde Mustafa Suphi'ye iletmediğini iddia etmiştir (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 365). TKP kurucularından Süleyman Nuri ise, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında, Mehmet Emin ve Süleyman Sami'nin Pantürkist olduklarını, bunlardan Mehmet Emin'in vaktiyle Feregan'da Basmacılarla birlikte Ruslara karşı savaştığını, Nihal Adsız'ın *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları* kitabına dayanarak aktarmakta, Süleyman Sami'ye ilişkin olarak da Affan Hikmet'in iddiasına yer vermektedir (bkz. Süleyman Nuri, *Uyanan Esirler*, TÜSTAV, İstanbul, 2002, s. 368-369). Yavuz Aslan, ATASE'deki (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi) bir belgeye dayanarak Süleyman Sami hakkında şunları yazmaktadır: "Mustafa Suphi'nin Taşkent'e geldiği günlerde, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş bazı 'İttihatçı' Türk subayları da Taşkent'te bulunuyorlardı. Bunlardan birisi de Süleyman Sami adında bir Türk subayıdır. Süleyman Sami bazı arkadaşlarıyla birlikte daha Mustafa Suphi Taşkent'e gelmeden gizli olarak bir 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' kurmuşlar ve Bolşeviklerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Mustafa Suphi Taşkent'e geldiğinde bunlarla da görüşmüş ve Süleyman Sami ile birkaç arkadaşı İttihatçı olduklarını gizleyerek Mustafa Suphi ile birlikte çalışmaya başlamışlardır" (bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 77-78). Mete Tunçay'a göreyse, "Mustafa Suphi ve yoldaşlarından kimilerinin şu ya da bu tanıdık ve yakınlarının aracılığıyla Erzurum-Trabzon arasındaki ölüm yolculuğundan kurtarılmaları, herhalde 'ihanet' değildir" (bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 355). Devamla Tunçay, "Mustafa Suphi'yi, bu iki kişinin, Bayburt'ta (veya Erzurum'da) 'ele verdikleri' iddiasını anlamak güçtür. Suphilerin 'ele verilecek' ne türlü gizli tasarıları olabilirdi ki?" diye yazmaktadır (*a.g.e.*, s. 355). Hakikaten 'ele verilecek gizli tasarı' yoktur. Fakat, Tunçay'ın buradaki yorumunda, söz konusu kişilerin ajan olmaları ihtimalini hiç göz önüne almadığını düşünüyorum. Zira Trabzon'daki 3. Fırka Kumandanı Rüştü'nün Şark Cephesi Kumandanlığı'na 20 Temmuz 1920'de yolladığı uzunca rapor, Süleyman Sami'nin Ankara için çalışmaya gönüllü olduğunu göstermektedir (bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 271-273).

203) Mete Tunçay, C. 2, s. 287

kaydırılması son derece yanlıştır. Zira böylesi bir yaklaşım, aslında TKP'nin siyasal/ideolojik hattını incelemekten ziyade, alınan tahribat ve yenilginin sebeplerinin komplo ve buna aracılık eden ajanlarda aranmasına yol açar. Halbuki, başından beri mütemadiyen tartıştığımız TKP'nin ideolojik hattı, bu partinin fiili ajanları zahmete sokmayacak ölçüde saldırıya ve tasfiyeye açık olduğunu göstermektedir.

MERKEZ KOMİTE TOPLANTILARI VE ÖLÜME GİDEN YOLUN ADIM ADIM DÖŞENMESİ

Kuruluş Kongresi'nin ardından Merkez Komitesi (MK) çalışmalarına başlar. TKP MK'sinin Eylül ilâ Kasım 1920 tarihleri arasında yaptığı çeşitli toplantılar sadece, kongreden bir eğilim olarak çıkan yanlış siyasal ve ideolojik hattı pekiştirmekle kalmamakta, bu hattın üzerinden âdeta, ölüme gidecek olan macera dolu yolu da döşemektedir. MK toplantı tutanakları bu iki hususun ispatlanması için yeterince kanıt sunmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken nokta, TKP MK'nin Anadolu'daki siyasal gelişmeleri ne denli eklektik, subjektif ve yanlış değerlendirdiğidir. Kuruluş Kongresi hakkında MK'nin Rusça kaleme alınan raporunda, "Halifenin kuvvetleriyle Anadolu kuvvetleri arasında kanlı bir *iç savaş*"tan bahsedilmektedir.[204] 1920 Türkiyesi'nde bir iç savaşın yaşandığı, TKP tarafından ilk defa bu belgede belirtilmektir. Bu tespit doğrudur, ama aynı zamanda eksiktir. Çünkü iç savaş, sadece Halife ile Ankara orduları arasında değil, aynı zamanda Ankara'nın iktidar olduğu ve/veya olmaya çalıştığı birçok yerde yaşanmaktaydı. TKP, Ankara'nın yeni rejimi kurarken kimi sınıf, etnisite ve mezheplerin siyasal temsilcilerini de saf dışı bırakmakta olduğunu, buna karşı direnenlerle Ankara arasında da kanlı bir iç savaş yaşandığını görmemektedir. TKP'ye göre, "...Mustafa Kemal Paşa ile Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği bilgiye göre, hükümet ve ordu çevrelerinde bolşevizme karşı duyulan tasvip ve sempati duygusu artmış bulunuyor ve hatta isyan hareketinin kimi üst düzey yöneticileri komünist olmak"[205] istemektedir. Büyük

204) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 18.
205) *A.g.e.*, s. 18.

bir ihtimalle, 1920'nin Eylül ayında yazılan bu rapordan[206] kısa bir süre sonra, 31 Ekim 1920'de Mustafa Kemal'in Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği telgraf, TKP'nin tespitinin ne denli yanlış olduğunu ispat eden önemli bir belgedir. Son cümlelerinden biri, "Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır," diye biten telgrafında Mustafa Kemal şöyle buyurmaktadır:

> Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile tatbik kabiliyeti hakkında açık kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahilinde girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı taktirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu birlik ve sükûnu ihlal eden ahvalin ortaya çıkması da imkân dairesinde görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan, hükümetin malumatı altında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu taktirde memlekette bu fikirle alakalı bütün cereyanları muhasalaya icra etmek (bir bileşkede toplamak) mümkün olabilir.[207]

TKP değil ama Fransızlar, Ankara'nın oynadığı bu komünistlik oyununun farkındadırlar. Ankara'nın kurduğu sahte Komünist Partisi hakkında Fransız Levan Ordusu Başkomutanı'nın Paris'e yolladığı raporda şöyle denmiştir:

> Türk milliyetçileri daha erken davrandılar ve Bakû Kongresi'nden sonra Anadolu'ya sızmaya hazırlanan Mustafa Subhi türünden komünistler buna zaman bulamadan, Anadolu, şubeleri ve propaganda büroları şaşırtıcı bir hızla teşkilatlanmış kendi Komünist Partisi'ne sahip oldu... Oyun oynanmıştı: Mustafa Subhi ve arkadaşları dışlanmıştı ve Ankara hükümeti tümüyle kendisine bağlı ve Moskova'dan bağımsız bir Komünist Partisi oluşturmuştu... Ankara'da kurulan sözümona Komünist Partisi'nin gerçek amacı bu. Her yönüyle, savaş döneminde Talat Paşa'nın emriyle Türkiye'nin 1917'de Stockholm'de düzenlenen Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde temsil edilmesi amacıyla kurulan meşhur Sosyalist Parti'yi hatırlatıyor.[208]

---

206) Tarihsiz ve Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)'e mi, yoksa Komintern'e mi yazıldığı anlaşılmayan bu rapor, muhtemelen kongrenin ardından yapılan ilk MK toplantısında (17 Eylül 1920) kaleme alınmış olmalı.
207) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 10, s. 81.
208) Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam*, Versus, İstanbul, 2006, s. 168.

TKP'nin göremediği ama Ankara'nın -ve yukarıda gördüğümüz gibi emperyalistlerin- farkında olduğu tehlike, 1920 Türkiyesi'nde Ankara ile toplumun ezilenleri arasındaki antagonizmanın vardığı boyuttur. Zira, Anadolu'da konformistlerin ittifakıyla oluşan merkeze karşı, non-konformist halk hareketi gittikçe şekillenmektedir. Mesela, Şerif Manatov'un[209] öncülüğünde Temmuz 1920'de, Yeşil Ordu'nun[210] radikal kanadına mensup kadrolarla birlikte kurulan gizli Komünist Partisi bu halk hareketinin siyasal karargâhı olmaya adaydı. 1919'un sonlarından bu yana faal olan Çerkes Ethem'in liderliğindeki Kuva-yı Seyyare adıyla anılan partizan kuvvetlerse,[211] halkın aktif kesimlerinin katıldığı silahlı kitle örgütü olarak görülebilir.[212]

Bu dönemde gizli Komünist Partisi ile Çerkes Ethem kuvvetlerinin gittikçe kaynaşmakta oldukları gözlenmektedir. Mesela Ethem, bu partinin faaliyetlerini serbestçe yürütebilmesi için imkânlar sağlamıştır. Partinin fikirlerini yayma amacıyla o yıllarda 3 bin adet basılıp dağıtılan *Seyyare Yeni Dünya* isimli ve "İslam Bolşevik Gazetesi" alt başlığını taşıyan gazete, Ethem'in parasal desteğiyle 30 Ağustos 1920'de, Eskişehir'de yayın hayatına başlamıştır.[213] Şerif Manatov, Ethem güçlerinin karargâhı konumundaki Eskişehir'de komünizmi anlatan konferanslar vermiştir. Kuva-yı Seyyare'nin saflarında 700 kişilik bir 'Bolşevik' taburu oluşturulmuştur. Eskişehir sokakla-

209) Şubat 1918'de Rusya'da, Merkez İslam Komiserliği'nin ikinci başkanlığına getirilen Manatov, Mayıs 1920'de Başkir Cumhuriyeti'nin diplomatik temsilcisi olarak Anadolu'ya gelmiştir.

210) Geniş halk yığınlarının askerliğe gösterdiği tepki üzerine 1919-1920'de, ileride kitleleri düzenli ordu çatısı altında toplamayı amaçlayan ve Mustafa Kemal'in icazetiyle kurulan, fakat daha sonra içindeki ılımlı ve aşırıların varlığı sebebiyle yine Mustafa Kemal tarafından kapatılan gizli cemiyet. Programında, Bolşevizm ve İslam'ı eklektik bir şekilde birleştiren bu cemiyetin kadrolarının bir bölümü daha sonra kurulacak resmi Komünist Partisi'ne, bir diğer bölümü de gizli Komünist Partisi'nin saflarına katılırlar. Daha geniş bilgi için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 84- 90. Yamauchi Masayuki, "The Green Army and the 'Impossible Revolution'", *The Divine Army, the Green Army and the Red Army*, Chikuma Shobo Publishing House, Tokyo, 1988'den aktaran: Emrah Cilasun, *Bâlâ İlk Selam*, Versus, İstanbul 2006, s. 45-49.

211) O yıllarda yazılan bir Fransız gizli raporuna göre, Çerkes Ethem komutasındaki güçlerin sayısı takriben 3-4 bin olarak verilmektedir (Bkz. Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 163).

212) Sayıları 3 bini bulan eratın, 2. Tümen'den toplu olarak firar etmesi, Kütahya'da askere alınanlarınsa Ethem'in kuvvetlerine katılması gibi örnekler için bkz. Yamauchi Masayuki, *a.g.e.*'den aktaran: Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 52.

213) İlginçtir ki, Ethem ve onun silahlı güçleri hakkında hiçbir şey söylemeyen yukarıdaki TKP'nin söz konusu raporu, Ethem'in finanse ettiği *Seyyare Yeni Dünya*'yı kendisinin çıkarttığını iddia edebilmektedir. "Bundan başka, Eskişehir'de, Rusya'daki Türk komünistlerinin organı gazetenin adını alan *Yeni Dünya* gazetesini çıkarmayı başardık" (bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 17).

rında Kuva-yı Seyyare elemanlarının, subaylık mesleği ve zorunlu askerliğe karşı propaganda yaptıkları görülmüştür. Bütün bu faaliyetler, savaş sanayiinin merkezi konumundaki, hatırı sayılır işçi potansiyeline sahip Eskişehir'de yapılmıştır. Eskişehir, gizli partinin bir nevi 'kurtarılmış alanı'dır. Komünist faaliyetler sadece Eskişehir'le sınırlı kalmamakta, Anadolu'da gittikçe yayılmaya başlamaktadır.[214] TKP, Anadolu'daki bu gelişmeleri yeterince değerlendirememiştir. TKP yöneticilerinin bu potansiyeli nasıl değerlendiremediklerine, olayların akışı içinde kitabımızın daha ilerdeki sayfalarında değineceğiz. Bununla birlikte, TKP'nin esas yönelimi yukarıda sözünü ettiğimiz non-komformist halk hareketi değil, konformist Ankara olduğundan, bundan böyle tartışacağımız belgeler büyük ağırlıkla TKP ile Ankara ilişkileri, TKP ile Ankara'nın birbirlerine nasıl baktıkları ve değerlendirdikleri noktasında olacaktır.

TKP'nin Ankara hükümetine ilişkin tavrındaki muğlaklığı özellikle, parti kadrolarından Süleyman Sami ile Salih Zeki'nin Anadolu'ya gidip geldikten sonra MK'ne sundukları raporlarda ve Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye hitaben yazdığı mektubun değerlendirmesinde gözlemliyoruz.

Süleyman Sami ve Salih Zeki, Temmuz-Ağustos 1920'de gerek Bakû Kurultayı'na, gerekse TKP'nin Kuruluş Kongresi'ne, Türkiye'deki katılımları örgütlemek ve aynı zamanda Ankara hükümetinin yetkilileriyle görüşmek için gönderilmişlerdir.

Salih Zeki, Kâzım Karabekir'le yaptığı dört saatlik görüşme hakkında, 25 Eylül 1920'de yapılan MK'nin 6. toplantısında bilgi vermiş, Karabekir'le aralarında geçen konuşmayı şöyle aktarmıştır:

> Bugünkü Rusya dünyaya karşı duruyor. Bu kuvvet ne ise biz de size bu kuvveti vereceğiz. Biz Türkiye'nin mazlum ve muzdarip halkını Beynelmilel teşkilatına raptedebilirsek bütün dünyanın işçilerini kendi menfaatimize kazanacağız, bu da bizim kuvvetimizdir ve Rusya'dan biz her zaman kuvvet alırız, dedim. Paşa ne yapalım, inkılap mı yapalım, dedi. Ben buna şöyle cevabı münasip gördüm. Ben hemen inkilap taraftarı değilim. Yalnız hazırlanmalıyız, hazırlanmaya muhtacız. Biz hazırlanmak için teminat istedim, red veya muvafık cevap vermedi. Ne için gelmiyorsunuz, dedi. Gelmek isteriz fakat teminatsız olmaz, dedim. Bunu görüşürüz. Ankara ile görüşünüz dedi...

214) Bütün bu bilgiler için bkz. Emrah Cilasun, *a.g.e.*, s. 50-52.

Salih Zeki, raporuna kendi görüşleriyle devam etmektedir:

> Ankara ile Şarki cephe-i harp arasında bir ihtilaf var zannederim. Şark cephesi diyor ki Bolşevizmin kendi filtresinden geçmeden evvel intişarına (yayılmasına) mani olunmalıdır. Bunun için biz neşriyatımızda pek kuvvetli hareket etmeliyiz. Memlekette bir hadise oldukça biz ve onlara atacaklar. Serbest gazete çıkarmak ve meclise birkaç kimse sokmak suretiyle mevkiimizi tahkim etmeliyiz.[215]

Salih Zeki'nin raporunda üç husus dikkat çekmektedir. Birincisi, Karabekir, Salih Zeki'yi iyice bir konuşturmuş, kendisiyse herhangi bir hususta güvence ya da söz vermemiştir. İkincisi, Salih Zeki dünya devriminin ve onun örgütü olan Komintern'in gücünü paşalara kâh pazarlıyarak, kâh tehdit unsuru gibi kullanarak TKP'ye mevki ve mevzi kazanma derdindedir. Üçüncüsü, Salih Zeki, Ankara ile Karabekir arasında Bolşevizm meselesinde ayrılık olduğu kanısındadır. Muhtemelen Salih Zeki'de bu fikri yaratan, bizzat Karabekir'in anlattıkları olmuştur. Oysa Karabekir ile Ankara arasında, en azından bu konuda bir çelişki olmadığını ileride göreceğiz.

Şimdi de bakalım, aynı görüşmeyi Karabekir nasıl yorumlamakta ve Ankara'ya nasıl rapor etmektedir.

Karabekir "Büyük Millet Meclisi Riyâseti"ne, 3 Ağustos 1920'de yazdığı uzun raporunun başında, "Zor Mutasarrıf-ı Sabıkı Salih Zeki Yoldaşlarla görüştüm, diyor.[216] Karabekir şöyle devam ediyor:

> Beyanatı hülaseten şudur:
>
> Madde 1. Mevcudiyetimizi muhafaza, ancak Bolşevik tarz-ı idaresini kabuldedir. Meclis-i Milli icraatına halel getirmemek şartıyla yapılacak bir esas dahilinde memleketimiz dahilinde komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek, nihayet münasip bir zamanda dahi Bolşevik tarz-ı idaresini kabul etmek.
>
> Madde 2. Eylül'ün birinde Bakû'de bir Türk Komünist içtimâ-ı yapılacağından bu kongreye âzâ olmak üzere Anadolu'dan sekiz-on murahhas celb etmek.

---

215) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 37-38.

216) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 274. Esas adı Dey-i Zor olan bu Sancak, bugünkü Suriye sınırları içindeki Fırat ırmağı boyunun geçtiği bölgedir Mutasarrıf, Osmanlı devlet idaresinde Vilayet'ten küçük olan Sancağın en yüksek idare amiri için kullanılan sıfattır. 'Mutasarrıf-ı Sabıkı' ise, eski mülki amir anlamında kullanılmaktadır.

Madde 3. Anadolu'nun bazı yerlerinde komünist teşkilâtına girmiş kimseler varmış. Erzurum'da dahi kendisini âleni ve hafi teşkilât yapmasına müsaade etmekliğimdir.[217]

Karabekir'in Salih Zeki'den aktardığı bu üç maddelik açıklamanın birinci maddesi, Salih Zeki'nin TKP MK'ne verdiği raporla özü itibariyle uyum içindedir. Fakat ikinci ve üçüncü maddelerde anlatılanlar, Salih Zeki'nin MK'ne sunduğu raporda yoktur. Özellikle ikinci maddede anlatılanlar, dünyanın neresinde, hangi şart altında olursa olsun bir komünist partisi açısından fecidir. Zira, hasmıyla uzlaşsın ya da uzlaşmasın, bir komünist partisinin yapacağı kongreyi ve hatta bu kongreye katılacak delegelerin bulunması için gelindiğini karşı tarafa beyan etmesi, kâğıt oynayan birinin elindeki kartları göstermesine benzer.

Üçüncü maddenin yorumunu yapmadan, hikâyenin devamını Karabekir'in raporundan okuyalım:

> Erzurum'da teşkilâtı, şimdilik Ermenilerle karşı karşıya olduğumuzdan mahzurunu anlattım. Fakat zaten münevver kimseler selâmeti Bolşevik tarz-ı idaresinde bulduğundan kongre için gidebilecek Albayrak Gazetesi Hey'et'iyle görüşmelerini ve bunu *hafi* olarak *yapması lüzumunu izah ettim.*[218] *(abç)*

Şark Cephesi'nin kumandanı, TKP temsilcisi Salih Zeki'ye -herhalde mutasarrıflık günlerini hatırlatırcasına-, 'burada savaş halindeyim, komünist teşkilatı kurma, fakat git, kongrenize katılacağını uygun gördüğüm falanca kişilerle gizli olarak görüş, bu gizli görüşmenin de lüzumu bunlar bunlardır' diyor. Türkiye'nin komünistlerine gizli çalışmayı ve bunun gereklerini paşalar öğretiyor! Görüldüğü gibi bu durum maalesef komik değil, traji-komiktir.

Şimdi gelelim, Salih Zeki'nin Bolşevizm meselesinde Ankara ile Şark Cephesi arasında var olduğunu ileri sürdüğü çelişkiye. Karabekir'in raporunun en can alıcı noktasını şu satırlar teşkil etmektedir:

> Bendeniz istirham ederim ki Rus Sovyetleriyle çalışan bu zâtlarla iyice anlaşarak, bunlara lâzım gelen mevki-i ihtiram verilerek, tabi beylerde menkuz (bozulmuş) olan hırs ve intikam gibi fena hisler

217) *A.g.e.*, s. 274-275.
218) *A.g.e.*, s. 275.

uyandırmayın ve bu zâtlar mefkûrelerini Rus Sovyetlerine istinaden icra yapacağız diye zavallı vatana bir menhus (uğursuz) darbe vurmalarına mahal kalmasın. Aynı zamanda bu zâtların şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasip bir anda iş başına çıkmak gibi arzuları da unutulmasın.[219]

En azında Karabekir'in bu satırlarında Ankara'yla kendisi arasında, Bolşevizme ilişkin herhangi bir çelişki göze çarpmıyor. Bilakis, Anadolu yönetiminin, Ankara hükümetinin çıkarları doğrultusunda, Bolşeviklere karşı alacağı ortak pozisyonun nasıl olması gerektiği üzerine bir sesli düşünüş var. Karabekir'in önerilerini, komünistlere saygın mevkiler vererek, onları kendi içinde eritmek şeklinde okumak da mümkün.

Şimdi geçelim Süleyman Sami'ye. 15 Haziran 1920'de, TKP Kuruluş Kongresi öncesinde Türkiye'ye gönderilen Süleyman Sami'nin Anadolu'ya girişi Trabzon limanı üzerinden olur.[220] Gelişi, Trabzon'daki 3. Kafkas Fırkası Kumandanı ve Vali vekili Rüştü tarafından 19 Temmuz 1920'de, Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne haber verilir.[221] Süleyman Sami'nin ne MK'ne sunduğu raporda, ne de MK'nin kaleme aldığı Rusça raporlarda, Anadolu'ya hangi gün vardığı, ne kadar süre kaldığını belirten herhangi bir tarih vardır.[222] Sami'nin Bakû'ye ne zaman geri döndüğü de tam bilinmemektedir.[223]

---

219) *A.g.e.*, s. 275.

220) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 47

221) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 200. Albay Rüştü Trabzon'da o tarihlerde aynı zamanda Vali vekilidir. Bkz. Kâmil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 197

222) Tabii aynı durum Salih Zeki açısından da geçerlidir.

223) Yavuz Aslan'a göre, "Süleyman Sami, Doğu Halkları Kongresi öncesi Bakü'ye geri dönmüştür" (*a.g.e.*, s. 273). Aslan, bu bilginin kaynağını vermemektedir. Aslan, Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye yazdığı mektup 13 Eylül 1920 tarihini taşıdığına ve mektup Süleyman Sami tarafından Bakü'ye götürülmediğine göre, Süleyman Sami'nin Bakü'ye daha evvelden varmış olması gerekir şeklinde bir mantık yürütmektedir. Aslan'ın yürüttüğü mantık doğru olabilir. Fakat bunu kanıtlayacak hiçbir belge yoktur. Şayet, Aslan'ın yürüttüğü mantık Süleyman Sami'nin 1-10 Eylül'de yapılan Bakû Kurultayı'na ve 10-17 Eylül tarihlerinde yapılan TKP Kuruluş Kongresi'ne katıldığı varsayımı üzerine kuruluysa, bunu da belgeleyen hiçbir kanıt yoktur. Sami'nin kongrede yönetim kadrosuna seçilmesi gıyabında da mümkündür. Şayet Aslan'ın yürüttüğü mantık doğru olsa, Süleyman Sami sözlü raporunu neden MK'nin daha ilk toplantısı olan 17 Eylül'de veya hemen ardı sıra yapılan toplantılarda (2. 3. 4. vb.) değil de, ancak 27 Eylül 1920 tarihli 6. toplantısında versin? Benim tahminime göre, raporunda belirtiği gibi Süleyman Sami, Trabzon'dan başlayan Anadolu'nun muhtelif şehirlerine uğrayan ve Ankara'da sonuçlanan yolculuğundan sonra, Bakü'ye, 27 Eylül'deki bu MK toplantısından önce gelmiştir.

Süleyman Sami'nin 27 Eylül 1920'de MK'ne sunduğu sözlü rapor, Anadolu'ya yaptığı zahmetli yolculuğun öyküsüyle başlar. Trabzon'da 'vali' tarafından 'nazikçe' karşılanıp, 'üç dört gün evinde misafir kaldığı'nı söyler. Vali'nin kendisini Anadolu'ya yollamak istemediğini, Ankara'dan cevap beklediğini, cevap gelmeyince de Sami'nin, "Ailemi göreceğim," diyerek Giresun'a, oradan Karahisar-ı Şarki'ye gittiğini, burada 'altı kişilik bir teşkilat' oluşturduklarını, daha sonra Sivas'a geçtiğini, 'tesadüfen ailesi ile karşılaştığı'nı, ayrıca Sivas'ta da bir 'teşkilat kurduğu'nu anlatır. Sivas'tan Kayseri'ye, oradan Konya'ya, ardından Eskişehir'e uğradığını söyleyen Süleyman Sami, bu şehirlerde örgüt kurar ya da var olan sol güçlerle görüşmeler yapar. TKP temsilcisinin Anadolu'da, Temmuz ile Eylül ayları arasında bulunduğu, ayrıca o günün koşullarında yapılan yolculukların kapsadığı süreler dikkate alınırsa, sözünü ettiği örgütlenmelere nasıl zaman bulabildiği zihnimizi meşgul etmektedir.

Sami'nin raporunun en dikkat çekici bölümü, Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmedir. Kendisinin belirtiğine göre, Eskişehir'de yapılan bu görüşmenin tarihi muhtemelen 27 Ağustos 1920 olmalıdır.[224] *Dönüş Belgeleri*'nde Süleyman Sami ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşmanın üç ayrı versiyonu bulunmaktadır.[225] Bunların arasında önemli farklar vardır. Faklılıkların anlaşılabilmesi için aşağıda bu üç versiyonu yan yana vermeyi gerekli görüyorum.

---

224) Görüşmenin Eskişehir'de yapıldığını söyleyen Süleyman Sami'dir (bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 49). 1920'de, Mustafa Kemal Eskişehir'e dört defa gelmiştir. Birincisi 21 Haziran, ikincisi 27 Temmuz, üçüncüsü 27 Ağustos, dördüncüsü 4 Aralık'tır (bkz. http//www.eskisehir.gov.tr/ustl.asp). Sami'nin 19 Temmuz'da Trabzon'da, 27 Eylül'de de tekrar Bakü'de olduğu göz önünde tutulursa, Mustafa Kemal'le görüşmesi muhtemelen 27 Ağustos 1920'de gerçekleşmiştir.

225) Bunlardan birincisi, 27 Eylül tarihli MK tutanaklarında Süleyman Sami'nin sözlü raporuna dayanılarak yer alan hali (*a.g.e.*, s. 49-50), ikincisi, "Anadolu'daki Fırkalar ve Yeşil Ordu hakkında Malumat" adlı tarihsiz ve altında herhangi bir kişi ya da organ imzası bulunmayan belgedeki hali (*a.g.e.*, s. 97-98), üçüncüsüyse, "Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Son Zamanlarda Türkiye'de Gelişen Olaylarla İlgili Raporu" adını taşıyan, 12 Ekim 1920 tarihli ve altında Mustafa Suphi ve Ethem Nejat imzalarının bulunduğu, Rusça kaleme alınmış olan belgede yer alan halidir (*a.g.e.*, s. 112-114). Bu sonuncusu, özü aynı olmakla birlikte, bazı küçük farklılıklarla *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 9, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 272-273'de, "Ağustos Ortaları/1920" tarihi verilerek yayınlanmıştır Yayınevinin metne düştüğü dipnotta, "Rusya Yeni Tarih Belgelerini Koruma ve Araştırma Merkezi'ne bağlı Doğu Arşiv Merkezi'nde, Fond 495, Liste 181, Dosya 303, s. 75-84'te bulunan, Mustafa Suphi'nin Stalin'e raporunun fotokopisi... Arif Acaloğlu tarafından Rusça'dan" çevrildiği belirtilerek sunulmuştur.

1) Versiyon (Süleyman Sami versiyonu)

1) Ruslar bize yardım edecek mi? dedi. Ben evet fakat siz Bolşevik olursanız, dedim. Bizim merkez komitesinin nakliyle birçok mühimmat verdik, dedi.

2) Ruslar ve Azerbaycan ile münasebetiniz nedir? dedi. Bizim Azerbaycan ve Rusya ile münasebetimiz tabii fakat biz Üçüncü Enternasyonal'e merbutuz (bağlıyız). Türkiye (....) bizim vasıtamız ile olur, dedim.

Sual: Rusya'da çalışan kimler var? Saydım.

- Merkezi komite Enternasyonal'e merbut mudur? Evet, dedim.

- Azerbaycan'la münasebetiniz? Gayet samimidir. İçtimalarında da bulunuruz. Onlar da bizimkilere geldiler, dedim.

Mustafa Suphi, Mehmet Emin kimdir? Mustafa Suphi'nin Paris'te tahsil ettiğini, Mehmet Emin'i anlattım.

- Sen zabit değil misin? Evet dedim.

Ne (....)? Bilmiyorum. Beni burada kalmaya mecbur ederseniz bir nefer olurum, zabit olmam dedim. Ben vekil olarak geldim. Gitmeliyim. Buna cevap vermedi.

Fırkanız ne için teşekkül etti? Türkiye'de içtimai inkılâp yapmak için.

Türkiye'de bu olabilir mi? Bunun için en müsait yer Türkiye'dir, dedim. Çünkü Türkiye en ziyade ezilen yerdir. Nahiye müdürlükleri para ile satılıyor dedim. Benim kardeşime bir nahiye müdürlüğü 150 liraya teklif edildi.

- Biz istifade edebilecek miyiz? Türkistan'ı misal söyledim. Çok terakki etti. Ben orada maarif komiseri idim dedim. Bu maarifin başka olacağını söyledim.

Milletin vahdetini bozmayınız. Her ne yapmak isterseniz meclis-i millinin marifetiyle yapınız. Bize maddi ve manevi yardım ediniz dedi. *(abç)*

2) Versiyon (Kaynağı belirsiz versiyon)

Nereden, ne vazife ile geliyorsunuz?

Bakü'deki TKF merkezi heyeti tarafından sizinle görüşmeye geldim.

TKF'nin maksadı nedir?

Türkiye'de içtimai inkılab husûlüne çalışmaktır.

- Anadolu'da şubeleriniz var mı?

Hafi şubelerimiz mevcuttur. Müsade edildiği taktirde açık çalışacaklardır. Edilmediği taktirde inkılâbin esaslarını hazırlayıncaya kadar hafi mesailerinde devam edeceklerdir.

- Bakü'deki kongre hakkında malumat var mı?

Evet, şubelerimizin göndereceği nümâyendelerin (delegelerin) iştirakiyle açılacak ve Türkiye'nin komünizm mesâliliyle iştigal edecektir. Bundan başka bir kongre daha çağrılmıştır ki maksadı bütün Şark milletlerinin Antanta'ya karşı mukavemet ve mücadele kuvvetini arttırmaya matuftur.

- Fırkanız nereye merbut ve nereden para alır?
- Üçüncü Enternasyonal'e merbut ve oradan para alıyor.
- Fırkanız Azerbaycan ve Rusya ile münasebeti?
- Gayet iyidir. Türkiye ile Rusya arasında vaki olan münasebetlerden fırka daima malumatdâr edilmektedir. (Paşa son cümleyi ehemmiyetle telakki eylemiştir.)
- Ruslar bize yardım edecekler mi?

Rusya Cumhuriyeti müşterek emperyalist düşmanın ifnâsı ve mazlum milletlerin esaretten halâsı için Türkiye'ye yardım etmeye karar vermiştir. Fakat Rusya'da Anadolu hükümetinin komünizmden çok uzak olması Türkiye hakkında şüpheleri uyandırdı. Türkiye kati muavenet görmek isterse komünist efkârına kapılarını açmalıdır.

- Bolşevik idaresinden memleketimiz müstefid olacak mıdır?
- Şüphesiz halk hars ve maarif itibarıyla yükselecek ve mazlum halkımız zalimlerden kurtulacaktır.
- Rusya komünizmi tamamen kabul etti mi ve kuvveti nedir?
- Şüphesiz teşkilatı ve ordusu ile tamam manada komünizm yoluna girmiştir. Ordusu tahmin edildiğinden kuvvetli ve büyüktür. Ve komünist idaresi evvelce Rus idaresinde ezilen mazlum İslam milletlere hakimiyet ve azadlık vermiştir.

Kemal Paşa Müdafaai Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin ve bunun bir zübdesi (sonucu) olarak Büyük Millet Meclisini bir savet (sovyet) sistemi olarak göstermiş ve nihayetinde demiştir ki: Bunun için hariçten gelip teşkilat yapmak lüzumsuzdur. Ancak Büyük Millet Meclisi nezdinde mesul bir murahhasınızla bizimle temin-i rabıta mümkün olmalıdır.

Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin başında eşraf ve mütegallibe vardır. Millet Meclisi savetler (sovyetler) ile taban tabana zıddır. Yine asıl köylü ve işçi zenginler tarafından eziliyor.

Evet, bunu biz de biliyoruz ve buna karşı yeni bazı tedabir ve ıslahata girişiyoruz.

3) Versiyon (TKP versiyonu)

Hangi vazifeyle geldiniz?

Türkiye Komünist Partisi'nin Bakü'deki Merkez Bürosu'ndan geliyorum.

Türkiye Komünist Partisi'nin amacı nedir?

TKP, Türkiye'de sosyal devrimin zaferini amaçlıyor.

- Anadolu'da hücreleriniz var mı?

Var. Hücrelerimiz ilk fırsatta açık faaliyete geçecek. Aksi halde, devrimin temelleri hazırlanıncaya kadar gizli faaliyetlerine devam edecektir.

- Bakü kongresi hakkında malümatınız var mı?

Evet. Bu kongre bizim hücrelerimizden temsilcilerin katılımıyla yapıldı ve Türkiye'de komünistlerin sorunlarını görüştü. Bundan başka, Doğu halklarının Antant devletlerine karşı mücadelesini güçlendirmek amacıyla bir kongre daha yapılacak.

Partiniz kime tabîdir ve nereden para alıyor?

Partimiz III.cü Entermasyonal'e bağlı ve oradan para alıyor.

Partinizin Azerbaycan ve Rusya ile ilişkileri?

- Son derece iyi. Partimiz Türkiye ile Rusya arasındaki bütün ilişkiler ve sorunlar hakkında malümat alıyor/Paşa son cümleyi dikkatle ve önemle dinledi/.

Ruslar bize yardım edecek mi?

Rusya Cumhuriyeti, emperyalist ortak düşmanı alaşağı etmek ve zulüm altındaki milletleri kurtarmak uğrunda, Türkiye'ye yardım etmeyi kararlaştırdı. Ama, Anadolu hükümetinin komünizme fazla uzak ve yabancı kalması Rusya'da Türkiye hakkında şüphelere yol açabilir. Kararlı ve geniş destek görebilmek için Türkiye'nin komünist görüşlere kapılarını açması gerekir. Kuşku yok ki, emekçi halkımız kültür ve eğitim sayesinde ilerleyecek ve kendisine zulüm edenlerden kurtulacaktır.

Rusya komünizmi tamamıyla kabul etti mi ve Rusya'nın gücü neye bağlıdır?

Kuşku yok ki, Rusya'nın düzeni ve askeri gücü tam olarak komünist raylara oturtuldu. Onun askeri gücü sanıldığından çok daha

büyüktür. Komünist iktidar, Çarlık rejiminin zulmü altında yaşayan Müslüman milletlere hürriyet ve mükemmel bir hayat (...) dolu.

Kemal Paşa Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetleri ve bunlar arasından Büyük Millet Meclisi tarafından seçilen Sovyet sistemini (...) belirterek, şunu ilave etti: Dışarıdan gelen teşkilatçı kişilere kesinlikle ihtiyaç yoktur. Daha sorumlu organlarınızla bağlantımızı yalnız Büyük Millet Meclisi temin edecektir.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetlerinin başında yüksek makam sahipleri ve zenginler bulunuyor. Millet meclisi de yüksek makam sahipleri ve zenginlerden oluşuyor. Bu meclis Sovyet düzenine tamamen zıttır. Fakir işçi ve köylüler önceleri olduğu gibi ezilmekte ve zengin sınıflar tarafından soyulmaktadır.

Evet, biz bunu biliyoruz ve bu duruma karşı kimi yeni reformlar ve tedbirler alıyoruz.

Teşkilatın Anadolu'da legal faliyette bulunmasına izin verilip verilmiyeceği konusundaki sorulara, Paşa olumlu cevap vermedi.

Görüldüğü gibi, bu üç versiyon arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farkların neler olduğu, nereden kaynaklandığı, nelere işaret ettiği meraklısı için ayrı bir inceleme konusu olabilir. Bununla birlikte, burada bu nokta üzerinde fazla oyalanmak konunun esasını gözden kaçırmamıza neden olabilir.

Kanımca, meselenin esası şu noktalarda toplanmaktadır:

a) Her üç metinde de bariz bir şekilde gördüğümüz gibi, TKP temsilcisi Mustafa Kemal'le görüşmesinde Türkiye işçi ve köylülerinin temsilcisi gibi davranmak ve konuşmak yerine, sanki Sovyet Rusya'nın elçisiymiş gibi davranmakta ve konuşmaktadır.

b) TKP temsilcisinin yer yer göze çarpan özgüveni, hatta yukarıdan havası, bu partinin ezilenlerden aldığı güçten değil, sırtını Sovyet Rusya gibi büyük bir güce dayamasından kaynaklanır gibidir.

c) Bu görüşmeden anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa Kemal'in şahsında Ankara, TKP karşısında ikili bir konumdadır. Ankara bir yandan TKP'nin Türkiye'de henüz kök salmadığının ve kendisinin Anadolu'da iktidar olduğunun farkındadır. Bu, Mustafa Kemal'in sorgulayıcı sözlerinde yansımaktadır. Öte yandan, yine Ankara, iktidarının yeterince istikrar kazanmamış olduğunun ve genç TKP'nin arkasında Sovyet Rusya gibi hem yardımı beklenebilecek, hem de korkulacak bir güç olduğunun bilincindedir. Bu da, Mustafa Kemal'in TKP'nin

Sovyet Rusya'yla ilişkilerinin ne ölçüde yakın olduğunu öğrenmeye çalışan sorularında, 'sosyal adalet' yönünde önlemler alacaklarını belirten sözlerinde ve en nihayet açık yardım talebinde görülmektedir.

d) Bütünsel olarak baktığımızda, Ankara hükümeti karşısında TKP, nihayette teslimiyetçidir. Ankara'yı ikna etmeyi siyasetinin merkezine koymuştur, hatta öz örgütlenmesini onun icazetine bağlamıştır.

e) Dördüncü noktayla bağlantılı olarak, Ankara'yı ikna etmeyi siyasetinin merkezine koymak, günümüzde 'hakim sınıflar arasındaki çelişkilerden yararlanmak' diye bilinen siyasete daha o günden yol açmış ve 'paşalar arasındaki çelişkiler', TKP önderliğinin kafasını, kendi bağımsız çizgileriyle devrim için emekçi kitleleri nasıl örgütleyecekleri sorusundan daha fazla meşgul eder hale gelmiştir.[226]

TKP yönetimi, paşalar arasında tercih yapmaya devam etsin, Ankara hükümeti Haziran 1919'dan beri kararlaştırdığı şekilde Moskova, Paris, Londra arasında izlediği politikayı sürdürmekteydi. Yukarıda 1919'u irdelediğimiz bölümde, Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir'in ortaklaşa inşa ettikleri bu temel politikanın, Antant'a karşı Bolşevik kartını, Bolşeviklere karşı Antant kartını kullanan bir politika olduğuna işaret etmiştik. Ankara'nın TKP'ye karşı izlediği hat bu temel politikadan bağımsız değildi. Sovyet Rusya olabildiğince Anadolu'nun sınırlarında tutulacaktı. TKP ise, Anadolu'ya gelsin ya da gelmesin, Ankara'nın kontrolü altında tutulacaktı. Hatırlayacak olursak, Salih Zeki'yle yaptığı görüşmenin ardından Karabekir'in Ankara'ya yolladığı 3 Ağustos 1920 tarihli rapor da zaten bu istikametteydi. Mustafa Kemal'in TKP yönetimine hitaben kaleme aldığı 13 Eylül 1920 tarihli mektup, bütün bu ortak inşa edilen politikanın izlerini taşımaktaydı.

Mustafa Kemal, TKP yönetimine yazdığı mektupta, kendilerinin işçi ve köylülerin çıkarlarını temsil eden bir meclis oluşturduklarını, bu birlikteliğe zarar verilmemesi gerektiğini, TKP'yle aynı hedefleri paylaşmaktan ötürü mutlu olduğunu belirtmekte, TKP'nin de bu meclise bir temsilci göndermesini istemektedir.[227] Bu mektuptan üç gün sonra 16 Eylül 1920'de, Ali Fuat Cebesoy'a yazdığı mektupta da

226) "Mustafa Kemal komünizme ilke olarak karşı ve sosyal devrimin Türkiye için elverişsiz olduğuna inanıyor... Mustafa Kemal'in düşmesi, çok daha radikal görüşlü Ali Fuat Paşa'nın iktidara gelmesine yol açacak. Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir arasında görüş ayrılığı var. Bu durum, Karabekir'in Rusya ile daha yakın ilişkilerinden, komünizmi daha iyi anlamasından ve komünizme sempati duymasından kaynaklanıyor " 12 Ekim 1920 tarihli, "Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Son Zamanlarda Türkiye'de Gelişen Olaylarla İlgili Raporu" adlı belgeden: bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 106.

227) Mektubun tamamı için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 9, s. 328-329.

Mustafa Kemal tutarlılığını korumakta, "vaziyetim arz ettiğim gibi Doğu ile Batı ile belli bir neticeye varmadan inkılâplardan kaçınmak ve yeri gelince Mustafa Suphi Yoldaş'a da yazdığım gibi ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi, komünizm ve Bolşevizme alenen (açıktan) aleyhtarlığı uygun görmem," demektedir.[228]

Ankara hükümetinin izlediği siyaset karşısında TKP yönetiminin izlediği siyaset yalpalamalarla doludur. Materyalizm ile idealizm arasında yalpalamak diye de adlandırabileceğimiz bu tutum, mesela 8 Kasım 1920 tarihli MK'nin "TKP'nin Günümüz Koşullarındaki Asgari Programıyla İlgili Kararı" adlı Rusça belgesine şöyle yansımaktadır:

> Ülkeyi savunma davasında burjuvazi, kendi sınıf çıkarlarının bilinciyle hareket ederek kendi açık düşmanlarıyla mücadele edip kapışırken, işçi ve köylü emekçi yığınları, anlamını tam olarak bilmedikleri kimi sloganlarla, kendi düşmanlarının düşmanlarına karşı savaşıyor.
>
> ...Oysa, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Anadolu burjuvazisi, istediği hakları ve çıkarlarını Antant devletleri sayesinde temin ettiği ya da maddi zorluklar sebebiyle kendi gelirlerinin ve milli çapta topladığı faiz oranının tükendiğini gördüğü an, kendi sermayesini korumak için, kuşku yok ki, milli çıkarları savunma sloganını bir yana itecek ve işçi ve köylü emekçi yığınlarını eski sıkıntıları, mutsuzluğu ve umutsuzluğu ile baş başa bırakarak, Antant devletlerinin tarafına geçecektir.[229]

TKP, Kuruluş Kongresi'nden bu yana ilk defa bu kadar açık sözlerle ifade ettiği bu doğru, *materyalist* tespiti, aynı belgenin ilerleyen satırlarında bakın nasıl mahv ediyor ya da bir başka deyişle *idealizme* savruluyor.

> Bu gelişmeler ve koşullar sebebiyle, Türkiye'de komünist partisinin ve *sınıfsal çıkarlarının bilincine tam anlamıyla varmış olmayan proletaryanın* üzerine son derece önemli ve hassas görevler düşüyor.
>
> Bugünkü ortam ve koşullarda, bu görevlerin en önemlisi, Anadolu'yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu *hareketi yöneten hükümeti desteklemektir*

228) Mustafa Suphi tarafından kurulan partiden ve "Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan adamlar"dan da bahsedilen mektubun tamamı için bkz. *a.g.e.*, s. 347-349.
229) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 154.

...Partimiz elden gelen her şeyi yapıp teşkilât faaliyetlerini güçlendirip genişletmek ve Türkiye işçi ve köylü emekçi yığınlarının çıkarlarını savunan bağımsız bir parti olarak varlığını sürdürmek, *mecliste ise sol kanadı oluşturmak zorundadır.*"[230] *(abç)*

Fakat ne ilginçtir ki, eldeki verilere bakıldığında maddi gerçekler TKP'nin idealizmini mütemadiyen boşa çıkarırken, TKP âdeta kör gözüm parmağına misali, 'materyalizm ile idealizm arasındaki yalpalama'dan pek de rahatsız değildir. TKP'nin idealizmini boşa çıkartan maddi gerçeklerden bir tanesini, TKP MK'nin içinde yürütülen 16-17 Kasım 1920 tarihli tartışmada görüyoruz. TKP yönetiminde kıyametin kopmasına neden olan, MK üyesi Süleyman Nuri'nin TKP MK'ne, Şark Şurası'na ve Kafkas Bürosu'na yazdığı 16 Kasım tarihli mektup, maddi gerçekleri ve ciddi eleştirileri barındırmaktadır. İki önemli nokta içeren bu mektubun birinci noktası, Süleyman Nuri'nin MK toplantılarına çağrılmadığı, önemli kararların alınmasında kendisinin dışlandığı eleştirisine ayrılmıştır. Mektubun ikinci noktasını -tartışmamızı ilgilendirdiği için- olduğu gibi aktarıyorum:

2. İçtimalardan en ziyade alakadar olmak istediğim Anadolu'ya faaliyetin nakli meselesinde takip edilecek *taktikadır.*

Herhangi memleket inkılapçısı olursa olsun kanaatini nakledeceği yeni bir muhite inkılapçılara mahsus tedabir ile yaklaşması lazım gelir. Bugün Türkiye Komünist Fırkası'nı Anadolu'ya *davet etmiyorlar.* Davet etseler bile bu gibi davetleri hakiki inkılapçıların kayd-ı ihtiyatla telakki etmeleri lazım gelir kanaatindeyim.

Çünkü: muhtelif zamanlarda muhtelif memuriyetler ile gönderilen yoldaşların avdetlerinde merkezi heyete verdikleri daklatlardan (raporlardan) mesela Abdurrahman Mesudi yoldaşın Trabzon'da tevkifi, Salih Zeki yoldaşın Trabzon'dan iki saat zarfında çıkarılması, Alaattin Zuhuri yoldaşların mahfuzan hudut haricine çıkarılması gibi hadiseler mevcut iken fırkanın bunları nazar-ı dikkate almayarak yine toplu ve müctemi (hep beraber) olarak Anadolu'ya gitmesi caiz olabilir mi? Bilhassa Salih Zeki yoldaşın merkezi heyete vermiş olduğu raporunda musarrahan (açıkca) milli kıyamcılar başında bulunanlardan Kâzım Karabekir Paşa'nın ve muhitinin bütün hareket ve icraatında nokta-ı nazarları ve memlekette tatbik ettikleri taktika tamamıyla sovyet (Sovyet) idaresi olduğunu iddia eylemeleri ve Anadolu'da şuralar teşkil lazım gelse de kendilerinin iddiasınca (şimdiki halde Anado-

230) *A.g.e.*, s. 154-155.

lu'da tatbik ettikleri vechile yukarıdan aşağıya doğru yapılması icap edeceğini tekiden (kararlıca) söylemeleri ve Şerif Manatof'un raporundan anlaşılacağı vechile Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da son defa Büyük Millet Meclisindeki beyanatında katiyen Türk komünistlerinin Anadolu'da takip edildiğini, edileceğini ve hiçbir zaman şahsının Bolşevik olmadığı gibi Anadolu'ya da hiçbir kudretin Bolşevikliği sokamıyacağını izah ettiği halde böyle nümayişkarane bir surette merkezi heyetin *henüz* Anadolu'da *istinat* edebileceği *esaslı bir teşkilat* ve kuvvet *mevcut olmadığı halde* toplu ve açık bir surette heyetin Anadolu'ya nakli fırkanın gayesine hiçbir fayda temin edemiyeceği gibi memleketteki *faaliyetimize de mazarrat tevlid edeceği şüphesizdir.*

Binaenaleyh kanaatimce Anadolu'ya gidecek mesul yoldaşları muhtelif nikata (alanlara) muayyen vazifeler ile hafice çalışmak üzere tevzif ederek buradan gönderilmesi lazım geldiğini evvelden beri ileri sürdüğüm halde nazar-ı dikkate alınmayarak bu surette toplu bir halde gidilmesine tamamıyla muarızım. Bunun için meselenin tekrar nazar-ı dikkate alınarak Anadolu'ya yapılacak içtimai inkılap harekatına şimdiden iyi bir *taktika* ile başlanılmasını da bütün dünyada ileri götürmek için çalıştığımız mukaddes inkılap namına talep ederim.

Merkezi Heyet Uzvu
Süleyman Nuri[231] *(abç)*

Süleyman Nuri'nin eleştirileri bir dizi nesnel doğruları taşırken, gerek MK'nin diğer üyelerinin, gerekse mektubun sahibi Süleyman Nuri'nin, mektup okunduktan sonra bütün tartışmayı, 'MK toplantısına katıldın mı katılmadın mı', 'haber verilmiş miydi, verilmemiş miydi', 'sen, MK üyesi iken nasıl olur da başka bir kuruma bizi şikayet edersin', 'dışarıda bizim bölük pörçük olduğumuz yolundaki anti-propagandanın ekmeğine yağ sürülüyor' mealinde vasat argümanlarla boğmaları, meseleyi sadece formel hususlara hapsetmeleri, esasında MK'nin siyasal-ideolojik geriliğini göstermektedir.[232] Halbuki

231) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 166-167

232) Diğer MK üyelerinin yanı sıra Mustafa Suphi'nin, mektubun okunmasının ardından yaptığı ilk konuşmada dile getirdiği argümanlar, tartışmayı nasıl bir formel mevzuaata dönüştürdüğünün örneğidir: "Yeni teşekkül etmiş olan bir teşkilat kuvvetini kendi şubelerinin tertip, ve intizamları ile ve teşkilat haricindeki bahşedecekleri hürmet ile olur Kendisi merkezi heyet azası iken ve zaruretten bulunmadığı halde Kafkas bürosuna ve Şark Şurası gibi iki inkılap müessesesine teşkilatımızı şikayette bulunması takip etmesi lazım olan teenni (akıllıca davranma), ihtiyat ve vakara mugayirdir. Bunu onlara bildirmekle çıkacak neticeden biz onlarla anlaşabiliriz. Fakat teşkilatın hafifürruh [hafif ruhlu, güvenilir olmadığı anlamında –E.C.] bulunduğu hakkında hir takım fikirler verir ve harici münasebetimizi ihlal eder" (*a.g.e.*, s. 169).

hiç kimse -Süleyman Nuri nasıl birisi olursa olsun- Anadolu'ya geri dönüş meselesinin ve Ankara hükümetinin niteliği hakkında, 'bu getirilen eleştirilerin siyasal-ideolojik mahiyeti şudur', 'bizim başından beri tavrımız budur', 'şu, şu, şu sebeplerden ötürü yapılan eleştiriler yanlıştır' veya 'doğruluk payı vardır', yahut 'üzerine düşünelim' deme zahmetinde bulunmuyor.

Öte yandan, Süleyman Nuri'nin mektubu -ister bizzat Süleyman Nuri tarafından, isterse başka birileri tarafından Süleyman Nuri'ye yazdırılmış olsun- çok daha önemli, üzerinde düşünülmesi gereken bir hususu barındırmaktadır. Mektupta Kuruluş Kongresi'nde hakim olan siyasal-ideolojik eğilim doğruymuş varsayılmakta, dolayısıyla meselenin sadece *taktik* bir mesele olduğu işlenmektedir. Uluslararası komünist harekette ve tabii Türkiye devrimci hareketinin de tarihinde sıkça rastlanan bu hata tipiktir. Zinhar dünyaya bakışını sorgulamayan, zaten orada bir sorunu olmadığını düşünen, başlıca derdi günlük siyasete yetişebilmek için taktiklere kafa yormak olan ve bunların peşinden koşturan bir zihniyet, TKP'nin bu ilk günlerinde de görülmektedir. Dolayısıyla, Süleyman Nuri'nin eleştirilerini şöyle de okumak mümkündür: Çizgimiz doğrudur; yapılması gereken, Ankara hükümetine güvenmeden doğru çizgimizi gizli faaliyet yürüterek hayata geçirmektir. Halbuki, TKP'nin başından beri üzerine tartıştığımız çizgisi, gizli faaliyet yürütse de silahlara sarılsa da doğru olmayacaktı. Ortaya sadece, komünist söylemli devrimci milliyetçi bir çizgi çıkmış olacaktı. Fakat siyaset arenasının o bölümü zaten Çerkes Ethem ve kuvvetleri tarafından doldurulmamış mıydı? 1920'ler Türkiyesi, TKP'den daha fazlasını bekliyordu.

TKP yönetimiyse Sovyet Rusya ve Komintern ile Ankara arasında aracılık yapmaya o kadar şartlanmıştı ki, devrimin kendisinden beklediğini değil, Ankara'nın kendisinden beklediğini ispat etmekle meşguldü. Mesela, Kasım 1920 tarihli, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e yazdığı mektup, sadece bu beklentiyi ispat etmeye uğraşmakla kalmamakta, aynı zamanda bunun gereği olarak sınıf uzlaşmacılığının örneklerini sunmaktadır.[233] "B.M.M Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlığını taşıyan mektubun giriş bölümü, Ankara hükümetinin yönetimini ve onun yasaları çerçevesinde çalışmayı kabul etmektedir:

233) Mektubun tamamı için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 339-340.

Türkiye'de de cebcebâ (öbek öbek) ve hemen kendiliğinden doğmaya başlayan komünist teşkilâtlarının kanunî bir şekle sokulması iktiza eder. Gerek bu hususu temin ve gerekse umumiyetle münasebet tesis etmek üzere zat-ı âlilerinin de teklifi vechile salâhiyet-i vâsiayı haiz heyet bugünlerde nezd-i âlinize münteha-i azimettir (sizin yanınıza varmak için yola çıkacaktır).[234]

Mustafa Suphi o günlerde, Kâzım Karabekir komutasında Ermenistan'a karşı başlatılan harekâtla ilgili olarak da şunu söylemektedir:

Ermeni hudutları aşırı vâki olan mezkûr harekât münasebetiyle efkâr-ı umumiyede hasıl olan bazı tereddütler tebligatımız sayesinde teskin edilmiş ve bu harekâttan Ermeni amele ve rençberler halkının mutazarrır olmayacağı, maksadın ise arada Antanta acentalığı ederek birçok tevsilât ve cinayette çekinmeyen Taşnak hükümetinin tedibine matuf olduğu tebliğ edilmiştir.

Taraftarlarımızdan da vâki olan bu tebligat efkâr-ı umumiyeye hüsn-ü tesir etmiş olmalı ki, Türklerin barbarlıkları hakkında eskiden beri mutad olan propagandalar bu sefer baş göstermemiştir. Hatta Ermeni komünistleri matbuatta Türk harekâtına taraftar görünmeseler de, harbin zuhurunda Anadolu kıyamcıları[nı] haklı gösterecek havadisler neşrine devam etmektedirler.

Herhalde 'Ermeni Kıtali' şeklinde Rusya ve Avrupa proletaryasının efkârını Anadolu harekâtının aleyhine kaldırabilecek vekaiye mahal verdirilmiyerek, bizim de *yalancı çıkmamamızı* ricayı lüzumsuz addetmiyoruz.[235] *(abç)*

TKP, Ankara'nın Taşnakları bahane ederek -Antant'ın icazetiyle- Ermenistan'a karşı başlattığı harekât karşısında, dünya komünist hareketindeki işlevi buymuş gibi 'Türk imajı'yla meşgul oluyor. Ve Ankara'ya âdeta, aman hareketlerine dikkat et, sana kefil oldum, dünya komünist hareketi içinde beni yalancı çıkartma, diyor. Ne hazindir ki TKP, Taşnak partisini haklı olarak Antant'ın 'acentası' diye adlandırırken, kendisi de neredeyse Ankara'nın acentası olmaya adaylığını koyuyor.

TKP'nin -Ankara'ya bütün şirin gözükme çabalarına rağmen- 19 ve 22 Kasım tarihli toplantılarında kimi MK üyelerinde bir temkin-

234) *A.g.e.*, s. 339.
235) *A.g.e.*, s. 339.

lilik eğilimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Temkinlilik, Ankara'nın TKP'nin gelişine izin verip vermediğinin bir türlü belli olmamasından kaynaklanmaktadır. TKP yönetimi, Ankara'nın Bakû'deki temsilcisi Memduh Şevket'i sürekli sıkıştırmaktadır. Şevket ise, güven telkin etmek için olsa gerek, kendisinin de Ankara'ya fikirlerini yazabileceğini, hatta kendisinin de TKP yönetimiyle birlikte Karakilise'ye gidip Kazım Karabekir'le görüşmeye hazır olduğunu söyler.[236] Mustafa Suphi'nin Memduh Şevket'le yaptığı görüşmeden hareketle verdiği bu sözlü bilgi üzerine, MK üyesi Mehmet Emin'in, "heyet eski karara vechile gitsin, diğerleri de birer veya ikişer halde gitsin, bir komisyon teşkil edip gizli çalışmak için bir proje hazırlansın, onu da hemen tasdik edelim, ona göre ertesi günden itibaren mevki tatbike koyalım" teklifi, MK tarafından kabul edilir. "Gizli çalışmak projesi hazırlanması (Ethem) Nejat yoldaşa havale" edilir.[237] Daha sonra üzerine ajanlık şaibesi düşen Mehmet Emin'in teklifi, iyi niyetle yapıldığı varsayılsa bile artık oldukça gecikmiş bir teklif-tir. Çünkü bir yanıyla TKP siyasal-ideolojik hattı gereği hiçbir zaman gizli çalışmaya önem vermemiş, yasal olmaya çalışmış bir partiydi. Şimdi, 'ertesi günden itibaren' isteseydi de bu gizli çalışmayı yürütemezdi. Bir diğer yanıyla da, sınırın öte tarafında hakim sınıflar, TKP'nin ister açık ister gizli gelmesi halinde hummalı bir hazırlığın içersindeydiler.

Kasım ayında Anadolu'dan geri dönen Nazmi adındaki MK üyesinin Trabzon ve havalisine ilişkin verdiği rapor, bütün alarm çanlarını çalacak mahiyetteydi. Nazmi, yaşadıklarını anlattıktan sonra MK'ne, "Trabzon'da bulunduğum zaman anladığım hal: Konferans ve Kongreden avdet eden şahısların Kömünistlik ve Bolşeviklik aleyhinde müthiş propaganda yapmalarından o mıntıkalarda efkâr-ı umumiyenin tamamen Kömünistlik aleyhine dönmüş olması hasebiyle malum yoldaşların alenen ve sırren Türkiye'ye gitmeleri muvafık olmadığından Türkiye'ce Kömünistlikleri malum olmayan ve hassaten mesul mevkilerinde bulunup tanınmamış olan yoldaşlar göndermekten yana olduğunu söylüyordu."[238] Nazmi'nin ayrıca raporuna, "Suphi yoldaş aleyhinde cereyan-ı efkar pek müthiştir. Trabzon'da bulunduğum zaman birçok kimseler aleyhinde sözler

236) Bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 206.
237) *A.g.e.*, s. 307.
238) *A.g.e.*, s. 214.

söylemekle beraber (Türkiye'ye gelirse hakkı bir kurşundur) diye söylemişlerdir" şeklindeki ek bilgi, 28-29 Ocak 1921'de Trabzon'da yaşanacakların habercisidir.[239]

Fakat TKP'de var olan genel temkinlilik ile 'yasal mı çalışalım, yoksa gizli mi', 'topluca mı gidelim, yoksa peyderpey mi' sorularının yol açtığı gelgitler o denli yoğunlaşmaktadır ki, MK üyeleri tam bir kafa karışıklığı içindedir.

22 Kasım 1920'de yapılan MK toplantısı, işte bu kafa karışıklığının örnekleriyle doludur. 19 Kasım tarihli toplantıda, gizli çalışma projesiyle görevlendirilen Ethem Nejat 22 Kasım'daki toplantıda planın yapıldığını belirtmekte, ancak kendi kafa karışıklığını şöyle dile getirmektedir:

> Fakat diyorum ki biz bir taraftan teşkilat için hükümetle müzakere yaparken diğer taraftan buna zıt bir mahiyette gizli teşkilatta bulunmamız muvafık olur mu?[240]

19 Kasım tarihli toplantıda gizli çalışılmasını öneren Mehmet Emin, bu sefer planın iyi hazırlanmış olmasından bahsetmekle birlikte, "Gitmeliyiz, zannedersem gizli değil, anlaşmak da istiyoruz. Bizim gizli program yapma kararı geçmesin, diyerek, daha evvel yaptığı önerinin tersine bir teklifte bulunmaktadır.[241] Hilmioğlu Hakkı ise, "Merkezi Heyet yeni bir oryantasyon (istikamet) karşısında bulunuyor... Benim fikrimce açık surette çalışmaya müsade etseler bile gizli çalışmalıyız," der.[242] Bunun üzerine Mustafa Suphi, "Ankara'ya üç yoldaşın gitmesi mukarrerdi, fakat şimdi ordunun yaklaşması ve Memduh Şevket Bey'in bu yolda bir tavsiyesi üzerine hududa temasa gidiliyor. Üç kişinin gitmesi arkadaşların hareketine mani olmayacak,"[243] deyince, Hilmioğlu Hakkı, "O halde giden arkadaşlar *Erzurum'a veya Ankara'ya kadar gitmesinler*. İşi telgraf teması ile hal etsinler," önerisinde bulunur.[244] *(abç)*

---

239) *A.g.e.*, s. 215.
240) *A.g.e.*, s. 220.
241) *A.g.e.*, s. 220. Metinde [üstü çizili] ibaresi bulunan bu sözlerin neden çizili olduğu anlaşılmamaktadır. Mehmet Emin daha sonra bu fikrinden vazgeçtiği için midir, yoksa başka bir sebepten ötürü mü?
242) *A.g.e.*, s. 221.
243) *A.g.e.*, s. 222.
244) *A.g.e.*, s. 222.

Fakat Mustafa Suphi, Ankara hükümetinin ya da daha doğrusu Karabekir'in o denli manipülasyonu altındadır ki, MK'ni şu sözlerle ikna etmeye çalışır:

> Arzu ettiğimiz birinci mesele Kars'ta Kâzım Karabekir ile görüşmektir. O bize geliniz *teşkilat yapınız* veya bizi geliniz tenvir ediniz veya Ankara'ya gidiniz, der... Hükümetin *tevkif* vesaire gibi mecburiyeti olmazsa *biz hiç ileri gitmeyiz. (abç)*

Öte yandan, Suphi'nin aynı konuşmasında, "Bizim düşündüğümüz şeyler bunlardır. Fakat hiçbiri kati ve riyazi (hesaplı kitaplı) mahiyette değildir. Daha fazla şeyler var ise arkadaşlar bizi tenvir etsinler. Daha iyi plan yapalım, şeklindeki sözleri, âdeta gidelim de nasıl gidersek gidelim piskolojisini ele vermektedir.[245]

Karabekir, 'geliniz *teşkilat yapınız*' demeyecektir. Bu, Suphi'nin arzusudur. İkincisi, sonuna kadar hesaplı kitaplı olunması lazım gelirken ve bunun en büyük sorumluluğu Mustafa Suphi'ye düşerken, 'bizden bu kadar' dercesine, "daha fazla şeyler var ise arkadaşlar bizi aydınlatsınlar" sözleri havada kalmaktadır. Çünkü o ortamda hiç kimse bu kötü plandan daha iyisini ya da daha kötüsünü sunacak durumda değildir.

Doğu'da Karabekir kumandasındaki ordu, 2 Kasım'dan itibaren Kars'ın ötesine geçerek Ermenistan topraklarında ilerlemiştir. Taşnak Ermenistan'ı ile Ankara hükümeti arasında 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapılmıştır.[246] Sovyet Rusya ile Ankara hükümeti arasındaki güvensizlik had safhadadır. İşte bu son derece kritik dönemde TKP MK, 18 Aralık 1920'de Bakû'de son toplantısını yapar. Toplantıda, dönemin hassasiyetinin farkında olan Suphi her ne kadar, "Anadolu Kuva-yı Milliye ordusunun Rusya Şuralar Cumhuruna karşı bir suikasdi *hissolunmaktadır,*" dese de, bu hisse sebebiyet veren Harekât'ın başındaki kumandanı (Karabekir'i) kast ederek, "Şark cephesinin kumandanının *ise* Kürt ve Türk komünistlerinin ahval ve şerait-i mahalliyeye göre *faaliyette bulunmalarına* Şark vilayetlerinde *dolaşmalarına* bir mani yoktur," sözleri ile, en son Trabzon'dan gelen Nazmi'nin verdiği bilgileri hiç umursamamaktadır. "Kanuni surette teşkilat yapılması *mutlaka* Ankara

245) *A.g.e.*, s. 222.
246) Antlaşma noktaları için bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, s. 124.

hükümeti ile *anlaşmak* ve ora komünist teşkilatına karşı *vaziyeti tayin* etmek"ten bahsetmesiyse, Mustafa Suphi'nin göz göre göre hakim sınıfların bıçağına boynunu uzatmasından başka bir şey değildir.[247] *(abç)*

Böylece, 19 Aralık'ta Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'nın, 21 Aralık'ta Mustafa Suphi ve Mehmet Emin'in, 23 Aralık'ta Süleyman Sami'nin, 25 Aralık'ta da Baha Ali'nin, beraberlerinde toplam yirmi beş kadroyla Bakü'den Anadolu'ya doğru hareket etmelerine karar verilir.[248]

247) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 265.
248) Bkz. *a.g.e.*, s. 271-272.

SONUÇ

19 Aralık 1920'de Bakû'de başlayıp, 28-29 Ocak 1921'de Karadeniz'de hunharca bir katliamla bitecek olan bu maceranın iki kutbu vardır. Biri, katliamı yapanlar; diğeriyse, bu katliama fırsat verenlerdir. Katliamı yapanların, kanlı planlarını nasıl gerçekleştirdiklerini belgeler ışığında, katliamı yeniden canlandıracağımız ikinci bölümde etraflıca ele alıp inceleyeceğiz. Fakat katliama fırsat veren kutba dair burada bir müddet durup sesli düşünmeye çalışacağız.

Karadeniz açıklarında 86 yıl önce işlenmiş olan katliam, devletin cebrine karşı nesilden nesile Mustafa Suphi'leri sahiplenen haklı ve meşru bir savunma refleksini beraberinde getirmiştir. Ne yazık ki, Türkiye devrimci hareketi günümüze kadar uzanan bu savunma refleksini bir kahramanlık masalına dönüştürerek, Mustafa Suphi'yi ve önderlik ettiği TKP'yi -ve tabii bu arada kendini de- eleştiriden mu-

al tutmuştur. 'Devrim şehidi' kavramı, yapılması gereken bütün serinkanlı tartışmaların önüne dikilmiştir. Kökleri tarihsel ve toplumsal açıdan epey derinlerde olan 'şehit' kavramı, Türkiye devrimci hareketinin tamamına sirayet etmiştir.

Pir Sultan Abdal'dan bu yana, esasında din kaynaklı olan şehitlik kavramı, alınan yenilgilerin üzerine oturtulmuştur. Bu kavram iki sorunu beraberinde getirmiştir. Birincisi, yenilginin sebepleri üzerinde durmamak ve böylece yeni yenilgilerin de tohumunu atmak. İkincisiyse, siyasete ve ideolojiye güvenmeyip, kitlelerin en geri kesimlerinin bilinçleri ve duygularına hitap eden bir mağduriyet yaratmak. İkisi de birbirine bağlı ve birbirinden yanlış olan bu iki faktör, zamanla Türkiye devrimci hareketinin tarih bilincini ya da daha doğrusu kendi resmi tarihinin temellerini oluşturmuştur.

Ne hazindir ki, Türkiye devrimci hareketi, içinden geçtiği siyasal ve ideolojik buhranın prangasına vurulmuşken, yarattığı resmi tarihin gediklerini kapatamaz haldedir. O gedikten şimdilerde nasyonal sosyalistler kendilerine malzeme çıkartmakla meşguldürler –tabii bir tür kafa karıştırma çabasının parçası olarak. Günümüz Türkiyesi'nde Mustafa Suphi'nin şahsında bir Türkçü/Turancı keşfedebilmektedirler. Suphi'nin 1920'de çekemediği ayrışım çizgisinin açıkta bıraktığı gedik, bugün nasyonal sosyalizmin propaganda malzemesi haline gelebilmektedir.[249]

"Acı gerçek," der Lenin, "'bizi yükselten' yalandan daha yararlıdır, diplomatça gevelemeden ve şartlı şurtlu konuşmadan daha değerlidir" [250] Lenin'in bu sözleri, Mustafa Suphi üzerinde yürütmek istediğim tartışmanın temel noktasıdır. 1921'de yaşanan ağır yenilgi siyasal ve ideolojik bir yenilgidir. Ve bu yenilginin sorumluluğu tamamen Mustafa Suphi'ye ve onun önderi olduğu TKP'ye aittir. Şayet Anadolu'ya gelişin son durağı Trabzon değil de Ankara olsaydı, o zaman da siyasal-ideolojik bir yenilgiden bahsedecek miydik?

---

249) Nasyonal sosyalistlerin bu çabalarına ilişkin bkz. Turhan Feyizoğlu, *Mustafa Suphi Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2007 Ayrıca bkz. Sultan Galiyev, *Bütün Eserleri*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006. Sultan Galiyev'in *Bütün Eserleri*'ne yazdığı önsözde İnan Kahramanoğlu şöyle diyor: "Mustafa Suphi ile Galiyev bütün *Türk dünyasını* birleştirecek bir *Sosyalist Turan Cumhuriyeti*'nin önemli ayaklarından birisi olarak gördükleri Anadolu'yu ve *Kemalist hareketi* oldukça önemsemektedirler" (italikler yazara aittir) (*a.g.e.*, s. 44).

250) Lenin, *Gesamelte Werke*, C. 18, Dietz Verlag, Berlin, 1969, s. 175.

Prof. Mete Tunçay'a göre, Suphi ve yoldaşları sağ salim Ankara'ya ulaşsalardı Mustafa Kemal'le oturup konuşacaklar, Ankara'nın kurduğu sahte Komünist Partisi'ne katılacaklar ve belki de aralarından üç kişi, hükümette bakan olacaktı. Suphi ekonomiden, Ethem Nejat eğitimden, Hilmioğlu (Arap) İsmail Hakkı da içişlerinden sorumlu bakan olabilecekti.[251] Tunçay'ın varsayımının ideolojik dayanaklarından biri, milliyetçiliktir. Tunçay'a göre, 'milliyetçilik', Mustafa Suphi'yle Mustafa Kemal arasında 'ortak bir payda'dır.[252] Tunçay'ın ikinci dayanağıysa, modernitedir. "Sosyalizm," diyor Tunçay, "gelişmemiş ülkelerde Batı uygarlığına öykünen, çağdaşlaşmacı akımın bir dalıdır. Bu *ideolojiyi benimsemiş kişilerin*, diğer Batıcı/modernist eğilimlerle *uzlaşması zor değildir.*"[253] *(abç)* Tunçay'ın tezi ve tezini destekleyen ideolojik öğeler hakikaten üzerinde durulmaya değer hususlardır.

Tunçay'ın tezine 'evet, çok doğru' demek mümkündür. Yalnız bir kayıtla! Tunçay'ın tarif ettiği şey, Marksist bilimin kendisi değil, tersine Marksizm'in Üçüncü Dünya devrimcileri tarafından yapılmış milliyetçi bir yorumu ve onun bugüne kadar bilinen pratiğidir. Şayet komünist bir devrim kendisinden öncekilerden hem maddi hem de ideolojik düzlemde köklü bir kopuşu temsil edecekse, o zaman ister ezilen bir ülkede ('gelişmemiş ülke'de) isterse ezen bir ülkede olsun, ideolojik açıdan komünistler ulusları temsil etmezler. Bu, ulusal kurtuluş mücadelesine önderlik edilmesinin siyaseten zorunlu olduğu anlar için de geçerlidir. Fakat paradoksal olarak, ezilen ülkelerde, ulusu temsil etmekte ısrarlı olan 'komünistler'in, komünist partisine gelmelerinin başlıca sebepleri vardır. Emperyalist mali sermayenin mevcudiyeti, onun dizayn ettiği kapitalist ve bazen de yarı-feodal toplumsal ilişkiler ve bunların kurumu olan devlet aygıtının cebri, Tunçay'ın tarif ettiği insanları komünist partisinin safına iter. Ulusu temsilen yola çıkan 'komünist', sadece bu üç belâyı hedef alır. Memleketinin müreffeh olmasından başka bir şey istemez. İdeolojik ufku, doğal olarak burjuva demokrasisinin ötesine geçmez. Toplumsal üretim ile şahsi gasp çelişkisi üzerine bina edilmiş toplumsal yapıyı ne devrim öncesi,

251) Burada Mete Tunçay'ın varsayımını iki kaynaktan özetleyerek verdim. Bkz. Levent Cinemre-Ruşen Çakır, *Sol Kemalizm'e Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.17 ve Mete Tunçay, "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili!", Derleme: *Başka Bir Tarih ve Başka Bir Türkiye*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001 içinde, s. 193-203.
252) Mete Tunçay, "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili!", *a.g.e.*, s. 197
253) Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 202.

ne devrim anı, ne de sonrasında, zinhar, kökten değiştirmeye (transformasyona) yanaşır. Tunçay'ın deyimiyle 'Batı'ya öykünen' bu insanların, hakikaten komünist bir dünya inşa etme dertleri yoktur. Tersine, onların gönüllerinde yatan, 1789 Fransız İhtilali'dir. İşin daha ilginç tarafı, burjuva devrimini tamamlayamamış, emperyalizm öncesi kapitalizmi yaşamamış ülkelerin hem hakim sınıfları, hem de ulusu temsil etmek derdinde olan 'komünistleri', medeniyete, moderniteye muazzam bir heves ama aynı zamanda müthiş bir kıskançlık beslerler. İnsana değil, makinelere önem verirler. Kitlelerin yaratıcılığına, dünyayı onların değiştirebileceğine inanmadıkları içindir ki, kendilerini 'modernite'nin misyonerleri olarak da görürler. Bu yüzden, bütün bu ideolojik ortak paydaları paylaştıktan sonra, ulusu temsil eden 'komünistler' hasımlarını ister yensinler isterse onlara yenilsinler, çelişki bir müddet sonra tersine döner. Kendi başına iktidar olmak ile, hasmının yanında bakan koltuğuna sahip olmak arasında artık hiçbir fark kalmaz.

Oysa, dünyanın neresinde olursa olsun komünistler, kapitalist toplumdan köklü bir kopuşu hakikaten arzu ediyorlarsa Marx'ın şu sözünü temel almak zorundadırlar:

> Bu sosyalizm, devrimin sürekliliğini; bütün sınıf ayrılıklarının kaldırılmasına, bu sınıf ayrılıklarının dayandığı bütün üretim ilişkilerinin kaldırılmasına, bu üretim ilişkilerinin karşılığı olan bütün sosyal ilişkilerin kaldırılmasına, bu sosyal ilişkilerin sonucu olan bütün fikirlerin devrimcileşmesine zorunlu geçiş noktası olarak proletaryanın sınıf diktatörlüğünün ilanıdır.[254]

Mustafa Suphi'nin Marx'ın bu sözlerini temel almadığı açıktır. Ve Suphi'nin siyasal hayat çizgisini göz önünde bulunduran Tunçay'ın, Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal arasında milliyetçilik hususunda ortak bir payda görmesi, Mustafa Suphi'yi faraza ekonomi bakanı yapması, esasen buradan kaynaklanmaktadır.[255] Tunçay'ın varsayımı şayet gerçekleşmiş olsaydı, Mustafa Suphi'nin çizgisi kaçınılmaz olarak -daha sonra Şefik Hüsnü TKP'sinde görüleceği gibi- sosyal-şovenizme dönüşürdü. Çünkü, Lenin'in de dediği gibi:

---

254) Marx-Engels, *Ausgewählte Werke II*, Dietz Verlag, Berlin, 1983, s. 104.

255) Tunçay'ınkine benzer bir tespit de yıllar önce Elias Hurwicz tarafından yapılmıştı. Hurwicz, Mustafa Suphi TKP'sini Almanya'daki Nosyonal Bolşevizm'e benzetmektedir. Bkz. Elias Hurwicz, Die *Orientpolitik der Dritten Internationale*, s. 79.

> Oportünizmin siyasal içeriği ile sosyal şovenimin siyasal içeriği özdeştir: Sınıf işbirliği, proletarya diktatoryasından, devrimci eylemden vazgeçme, burjuva yasallığının çekincesiz kabulü, proletaryaya güvensizlik, burjuvaziye güvendir.[256]

Tunçay'ın varsayımı, Lenin'in bu tespitiyle birlikte ele alındığında, tersinden Marksizm'i teyit etmektedir.

256) Lenin, *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, s. 232. TKP'ye ilişkin bir başka varsayımın sahibi de İbrahim Kaypakkaya'dır. Kaypakkaya, 1970'lerin başında 'Şafak revizyonizmi'yle yürüttüğü teorik tartışmada TKP hakkındaki varsayımını şöyle dile getirmektedir: "TKP'nin doğru bir politikası yoktu. TKP, doğru bir çizgi izleyebilseydi, uzun süreli savaş içersinde devrimin önderliğini ele geçirebilir, kararsız, tutarsız, korkak burjuvaziyi etkisiz hale getirebilir, halk ordusunu teşkil edebilir, işçi-köylü temel ittifakını ve bu temel ittifak üzerinde halkın birleşik cephesini gerçekleştirebilirdi" (İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1979, s. 56-57).

2. BÖLÜM

BİR CİNAYETİN RESMİ

"Cevat Yoldaş! Bizim meslek dervişlik! Gideceğiz!"

(Mustafa Suphi)

METODOLOJİYE DAİR

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının 29 Ocak 1921'de, Karadeniz'de noktalanan akıbetleri, Ankara hükümetine göre bir 'deniz kazası'dır.[1] Rejimin muhalifleri açısındansa, Mustafa Suphi ve yoldaşları katledilmişlerdir. Rejimin siyasal muhaliflerinin Karadeniz'deki hadiseyi 'katliam' olarak tanımlamalarının sebebi, kuşkusuz hukuksal olmaktan çok siyasaldır. Bu refleks, rejimin tarih boyunca karşıtlarını genelde bu tip yöntemlere başvurarak saf dışı bırakmış olmasına dayanır.

Bu ikinci bölümde, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının 19-25 Aralık 1920'de Bakû'de başlayıp, 29 Ocak 1921'de Karadeniz açıklarında noktalanan maceralarını yeniden canlandırmaya çalışacağım. Kro-

1) Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C. 1, s. 153, dipnot: 220.

nolojik sıralamayla, Suphi ve yoldaşlarının Kars-Trabzon arasındaki mecburi yolculuklarına refakat ederken, uğranan kimi şehir ve kasabaların o dönemki siyasal tarihlerini bir ölçüde inceleyecek, Suphi'lerin buralarda yaptıkları çeşitli görüşmelere tanık olacak, yazdıkları mektupları okuyacağız. Bunlara paralel olarak, merkezi hükümet-karargâhlar-valilik ve kaymakamlıklar arasındaki resmi yazışmalara ve gönderilen raporlara bakacağız. Bu doğrultuda gerek merkezi, gerekse yerel planda Moskova ve Ankara'nın temsilcileri arasında yapılmış kimi yazışma ve görüşmeleri aktaracağım. Kimi tanıkların anlatım ve raporlarına başvuracağım. Kronolojik akışı engellememesi için detay ve teknik bilgileri dipnotlarda vereceğim. Yeri geldikçe TKP heyetinin akıbetiyle ilgili şahısların kısa biyografilerini sunacağım. Bu bölümde, mümkün olduğunca az yorum yapıp daha çok belgeleri öne çıkartacağım ki, sıraladığım çizelgeyi takip ettikten sonra ortaya çıkacak olan sonucun adını koyabilelim. Ve akabinde, kaçınılmaz olarak çeşitli yazışmaları referans alıp, günümüze kadar adları Mustafa Suphi hadisesiyle birlikte anılan şahıs ve gruplardan kimin ya da kimlerin bu katliamda sorumluluk taşıdıklarını bulmaya çalışacağım.

KARS-ANKARA-KARS, 25-26 ARALIK 1920

Bakû'den peyderpey yola çıkan TKP kafilesinden ilk grubun Kars'a doğru gelmekte olduğu haberi Türk makamlarını derhal harekete geçirir. Kâzım Karabekir[2] 25 Aralık 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yolladığı şifre telgrafta, TKP heyetinin Kars'a gelmekte olduğunu, kendisinin heyeti Ankara'ya gönderme niyetini taşıdığını belirtir:

> Bakû'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer dört refiki Karakilis'e gelmiş olup, bu akşam 25/12/36 Gümrü'ye

2) 1882'de İstanbul'da doğan Kâzım Karabekir, 1905'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Enver Paşa'yla birlikte İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesini kurdu. 31 Mart (13 Nisan 1909) ayaklanmasını bastıran Harekât Ordusu'nda görev aldı. Balkan Savaşı'na ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 14. Tümen komutanı olarak Çanakkale Savaşları'nda, daha sonra Irak ve Doğu Anadolu'da çarpıştı. 1920'de Ermenileri Doğu Anadolu'dan çıkardıktan sonra 1. Ordu Müfettişliğine atandı. 1923'te İstanbul milletvekili seçildi. 1924'te askerlikten ve Halk Fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. İzmir Suikastı'na karıştığı iddiasıyla İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, fakat 1926'da beraat etti. 1938'de tekrar meclise girdi. 1946'da meclis başkanı oldu. 27 Ocak 1948'de Ankara'da öldü (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, s.186-187).

muvasalatları muhtemeldir. Bakû'da sırf komünist amaline hadim olarak sarf-ı mesâî eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin menfaî-i hakikiyesini görerek hariçte aventür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya *izamını* (yollamayı) *muvafık gördüğüm* maruzdur.[3] *(abç)*

26 Aralık 1920'de Fevzi (Çakmak), Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, Milli Savunma Bakanlığı adına aşağıdaki yazıyı gönderir.

BMM
Müdafaa-yı Milliye Vekâleti
No: 8992
26 Aralık 1920
Büyük Millet Meclisi

Bakû'de Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer refikinin 25 Aralık 1920 akşamı Gümrü'ye muvasalatı muhtemel bulunduğu ve Bakû'de sırf komünist âmaline hâdim olarak sarf-ı mesâi eden Mustafa Suphi yoldaşın, büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin menfaii hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izam edileceği, Şark Cephesi kumandanlığından mevrud 25 Aralık 1920 tarihli şifreli telgrafname ile bildirilmiş olmakla, arzı keyfiyet olunur efendim.

Müdafaa-yı Milliye Vekili
Fevzi[4]

TRABZON, 26 ARALIK 1920

Öte yandan, Trabzon'daki 3. Fırka'nın kumandanı Nuri'den Milli Savunma Bakanlığı'na aynı gün aşağıdaki telgraf yollanır:

Trabzon
26/12/36 (1920)
Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne

1) Dün 25/12/36'da Tuapse'den Giresun'a bir motorla gelen Mustafa Suphi'nin adamlarından Eczacı Nedim Agâh'ın Giresun'a çıktığı ve Ankara'ya gitmek üzere Bahr-i Cedit Vapuru'yla İnebolu'ya hareket ettiği Giresun mıntıka kumandanlığından bildirildiği

3) Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 299.
4) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 353.

maruzdur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Şark Cephesi'ne arz edilmiştir.

3. Fırka Kumandanı
Nuri[5]

KARS, 28 ARALIK 1920

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın da dahil olduğu beş kişilik TKP kafilesinin ilk grubu, Sovyet Rusya'nın Ankara'ya sefir olarak atadığı Budi Mdivani'nin heyetiyle birlikte 28 Aralık 1920'de Kars'a gelir.[6] Sovyet diplomatlarıyla birlikte gelen TKP'liler törenle karşılanırlar.[7] Karabekir, Fahrettin Erdoğan'a, gelenler için yer hazırlanmasını emreder.[8] Karabekir o sırada TKP heyetinin Ankara'ya gitmesinden yana gözüktüğü için, Mustafa Suphi'ye Ankara'ya bir telgraf yollamasını tavsiye eder.[9] Suphi'nin yolladığı telgraf şöyledir:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine
[Kars, 1921'in ilk günleri][10]

Memleketimizde Komünist Fırkası'nın kanuniyet kazanmış olmasını, senelerden beri muhtelif memleketlerde amele ve rençberlerin kurtuluşları hareketlerine iştirak eden Türk komünistleri büyük bir memnuniyetle karşıladılar. İnkilâbcı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu eseriyle halkın büyük çoğunluğunu kurtarmaya yönelik olan bu esaslı maksada ne kadar derin bir anlayış ile bağlı

5) *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 329, dipnot 185.
6) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 301.
7) Şerif Manatov, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da", bkz. *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 39-40.
8) Fahrettin Erdoğan anılarında, Karabekir'in kendisine, gelenler için 25 kişilik yer hazırlamasını emrettiğini yazar. Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954, s. 268. Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel'e göreyse, Budi Mdivani başkanlığındaki heyetin toplamı 12 kişidir (bkz. Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 141). Bu sayıya TKP kafilesinden ilk 5 kişilik heyeti ve sınır dışı edilecek Şerif Manatov'u ekleyecek olursak, toplam rakam yaklaşık 18 kişiyi bulur.
9) Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 869.
10) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 341'den aktardığım bu belgenin sağ üst köşesinde sayın Tunçay, belgenin tarihini, köşeli parantez içinde '1921'in ilk günleri' diye vermektedir. Kronolojimizin akışı içinde de görüleceği gibi, Karabekir'in TKP heyetinin Ankara'ya gitmesinden yana gözüken tavrı, Mustafa Kemal'in 29 Aralık'ta gönderdiği telgrafla son bulmuştur. Zira Karabekir, en geç bu tarihten itibaren Erzurum'daki makamlara, TKP heyetinin akıbetinin ne olabileceğine dair fikir danışmıştır. Bu nedenle Karabekir'in, Mustafa Suphi'ye Ankara'ya bir telgraf çekmesi için tavsiyede bulunması ancak Mustafa Kemal'in 29 Aralık tarihli telgrafından önce olmuş olabilir. Yani, 28 veya 29 Aralık 1920'de.

olduğunu ispat etmiştir. İstilâcı ecnebi kuvvetlerinin ve bu kuvvetlerin nüfuzu altında kalan İstanbul'a karşı milli hudutları müdafaa etmek üzere silaha sarılan Anadolu, hiç şüphesiz Türkiye tarihinde yepyeni bir devir açmış oluyor. Memleketten gelen komünist vekillerinin iştirakiyle Bakü Kongresi'nde teessüs eden Türkiye Komünist Fırkası bu devrin tam bir zafer ile tetevvüç edebilmesi için emperyalizme karşı açılan direnme cephesinin kuvvetlendirilmesine ve halkın geniş tabakaları içinde memleketin iktisadi esaretten kurtarılması ve tam bir istiklâl elde etmesi gayesinin yaygınlaşmasına çalışmak üzere faaliyetini memlekete nakletme kararı vermiştir. Bu maksat ile, yirmi beş kadar Türk komünistinin bir kısmı Gümrü üzerinden ve diğer kısmı deniz yoluyla memlekete hareket etmişlerdir. Emelimiz, memleketin müdafaa cephesini zayıf düşürmek ihtimali olan her türlü harekete muarız ve bu hususta hükûmete mümkün olan her şeyi kullanarak yardımcı olmak ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Avrupa proletarya teşkilâtları nezdindeki mevkî ve nüfuzunu memleketin hürriyet ve istiklâlini temini hizmetine koyma noktaları etrafında hülâsa olunabilir. Bu gayeler ile mücehhez ve her hususta memleket kanunlarının veregeldiği müsaadeler dahilinde görev yapmada birlik olarak hareket ederek yoldaşların yanlarında bulunan ve komünizmin bilimsel esaslarını kapsayan bilgilerle beraber memleketimize girmeleri hususunda gereken kolaylıklarda bulunulmasını rica ve yakında Fırka'nın dahil ve hariçte tâkip ettiği ve edeceği meslek hakkında anlaşmak ve her türlü kötü anlayışa olanak bırakmamak üzere sizlere katılmakla onur duyacağımızı arz ederiz.

Mustafa Suphi[11]

ANKARA, 29 ARALIK 1920

Milli Savunma Bakanlığı, Millet Meclisi Başkanlığı'na aşağıdaki tezkereyi yollar:

BMM Riyâset-i Celilesi'ne
29/12/36 (1920)
Tezkere

25/12/36 (1920) tarihinde Tuapse'den Giresun'a bir motorla gelen Mustafa Suphi'nin adamlarından Eczacı Nedim Agâh'ın Anka-

11) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 341.

ra'ya gitmek üzere Giresun'dan Bahr-i Cedit Vapuru'yla hareket ettiği Üçüncü Fırka Kumandanlığı'ndan mevrut şifreli telgraftan anlaşılmakla, hususi malumatla ifa-yı muktezası ricasıyla maruzdur."[12]

ANKARA-KARS-BAKÛ, 29 ARALIK 1920

Kars'ta yapılan şatafatlı karşılama törenlerine ve Mustafa Suphi'nin yukarıda aktardığımız telgrafına rağmen, Ankara'dan Kars'a gelen haberler TKP açısından hiç de iç açıcı değildir. 29 Aralık 1920'de Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'e yolladığı telgraf, TKP'nin kaderini belirleyecek olan en tayin edici kararın belgesidir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi mahsus
Şifre: 1152
29 Aralık 1920, Ankara
Şark Cephesi K.
Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
Cevap: 25. 12. 1920 şifreye:

Ankara'da komünist cereyanları arzu hilafınadır. Bakü Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu cereyanları körüklemesi sakıncası akla gelmektedir. Bir defa kendisini gördükten sonra devletlilerinin görüşlerinin bildirilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal[13]

Bu ricanın karşılığı bugüne dek hiçbir yerde yayınlanmadı. Fakat Mustafa Kemal'in telgrafının ilk satırı, daha baştan Mustafa Suphi'lerin akıbetinin ne olacağının habercisidir. Telgrafın ikinci satırıysa, TKP'yi Meclis'in çatısı altında eritme yanlısı olan Karabekir'e, bu eğiliminden vazgeçmesi için Ankara tarafından tanınmış bir fırsat olarak da okunabilir. Dolayısıyla, kimi tarihçilerin de belirttiği gibi Mustafa Kemal, bir ölçüde inisiyatifi Kâzım Karabekir'e vermektedir.[14]

Mustafa Suphi de muhtemelen aynı günlerde Bakü'de bulunan İsmail Hakkı'ya, Kars'a geldiklerini haber veren ama aynı zamanda ayağının tozuyla siyasal değerlendirmeler yapan bir mektup yollar:

12) *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 329, dipnot 186.
13) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 196.
14) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 353.

Aziz yoldaş,

(boşluk)[15] tarihinde Kars'a muvasalatla orduya misafir olduk. Kâzım Karabekir Paşa tarafından hakkımızda pek samimane muamele gösterilmiştir. Orduda ruh pek yüksek, hâlâskârlık cereyânı kuvvetlidir. Bolşeviklere karşı muhabbet umumi bir mahiyette iken son zamanlarda Çiçerin Bekir Sami'ye Van ve Bitlis'in Ermenistan'a ilhâkı yolunda vâki olan münasebetsiz bir teklifin şuyûu Rusya'ya karşı itimadı pek ziyade sarsmış, bizim de mevkimizi müşkilâta sokmuştur. Ankara ve umumiyetle Garp Cephesinde Türkçülükle karışık kuvvetli bir komünistlik hareketi intişâr etmekte, gazeteler Oktobr Bayramını halâskâr düğün olarak karşılayacak derecede ileri gitmekte iseler de yukarıda zikr olunan havâdisin şuyuu bütün bu cereyanların birdenbire aleyhe dönmesine kâfidir. *(bir kelime silik)*[16] gazete sahifelerinde görülen komünist hareketleri pek sun'idir. Bizlere isnad etmek istenilen mukallidik eseridir. Rusya'dan müzâheret almak için bir oyundur. Bahtsız amele ve rençber ise dünya hareketinden, inkılaptan maalesef bihaberdir veya pek az haberdardır. Bu hususta bir fikir edinmek için Ankara'da teşekkül eden Komünist Fırkası hakkındaki malumat ve izahat-ı ber-vech-i âti kaydediyoruz.

Şarkta ve Türkiye'de komünizm lehine başlayan büyük ve seri cereyandan istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki yârânı, idare-i hükümeti daima elde bulundurmak gayesiyle Ankara'da Komünist Fırkası merkezi heyeti teşkil ediyorlar. Zannıma göre evvelce Halkçılık veya Halk Zümresi ismi verilmek istenen bir program etrafında komünizm akideleri mevcuttur ve bu işi Türkiye'nin Karl Marksı unvanı verdikleri Kör Ali İhsan Bey'e tevdi ediyorlar. İttihat ve Terakki yârânı programımızdan ve fırkanın unvanından başka teşkilât nizamnamemizi aynen kendilerine mal etmişler. Bu vechile bir komünist fırkası kurulurken bizimle rabıta ve münasebetleri olup şubelerine mukayyed bulunan komünistler hakkında bazı takibata başlamışlardır. Gazetelerde aleyhlerine kampani açmışlardır.

Onların fikirlerini neşreden *Yenigün* gazetesinde de ifşa eyledikleri gibi maksatları Kızıl Elma şiarıyla Turan ve İttihad-ı İslam siyaseti takip eylemek üzere idar-i hükümete yeni bir şekil vermek ve böylece idareyi daima elde bulundurmayı temin eylemektir. *Yenigün* gazetesinde buna ait bir çok işârât bulunmakta, hususiyle Talat Paşa'nın 3. Enternasyonal nezdindeki nüfuzundan ve Şark siyaseti

15) Metinde böyle.
16) Metinde böyle.

kendilerine tevdi olunup bunu da Enver Paşa'nın fiilen deruhde etmiş olduğundan bahsedilmektedir. Rusya tarafından Enver'e vâki olan maddi muavenet Ankara'da Şarka İttihat ve Terakki'nin Pantürkizm ve Panislamizm şiarıyla komünist unvanı altında gizlenen bir teşkilat vücuda getirmek suretiyle akseylemiştir.

Yeni komünist fırkası müessislerinin şahıs ve hüviyetleri hakkında yapılacak ednâ tahkikat beyanatımızı teyid edecek kati burhanlar (ispatlar) olur. Müessislerden şimdiye kadar öğrendiklerimiz hakkında malumat vereyim.

Ali İhsan Bey: Kör Ali demekle maruf olan bu adam İttihat ve Terakki Cemiyetinin on iki sene devam eden saltanatında İstanbul İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğü ile çalışmış ve harb içinde devam eden harp ticaret ve yağması devrinde memlekette ispekülasyona emin yollar açarak suni bir ticaret burjuvazisi tesis eylemiş, Anadolu Milli Mahsulat Şirketi, Kantariye Şirketi, Bakkaliye Şirketi, İktisat Bankası ve saireyi ve birçok harp ticaret inhisarlarını vücuda getiren ve hayatı pahalılaştıranlardan olup harp seneleri içinde proletarya ailelerinin açlıktan sürünmelerine sebep olmuş. İttihat ve Terakki'nin harp seneleri içinde iaşe nezaretini deruhde eden Kemal Bey'le beraber çalışarak laşe Nazır muavinliği ifa eylemiştir.

Celal Bey: Şimdiki hükümetin İktisat Vekili olan bu zat on iki senelik İttihat ve Terakki devri hükümeti esnasında Bursa ve Aydın vilayetlerinin İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğünde bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin Mütareke'den sonra inhilâli üzerine İttihat ve Terakki'nin şekl-i diğerde istihâlesi olan Teceddüt Fırkasını tesis eylemiştir.[17] Celal Bey şimdi komünistlerin ser-fırâzıdır (başıdır).

Nazım Bey: İttihat ve Terakki'nin ikinci safında ve vilayet valiliklerinde bulunan Mütarekeyi müteakip 'Yeşil Ordu' ismi altında bir nevi dini teşkilat vücuda getiren kimsedir.

Hakkı Behiç Bey: Kezâ İttihat ve Terakki yârânından mutasarrıflıklarda ve pek mühim memuriyetlerde bulunmuş ve son günlere kadar orman işletme ve kereste ticareti ve ispekülasyonu ile lekelenmiştir.

Yunus Nadi Bey· İttihat ve Terakki'nin Selanik'te vasıta-i neşr-i efkârı olan *Rumeli* gazetesinde, bilahare İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin gazetelerinden olan *Tasvir-i Efkâr*'da daha sonra İttihat ve Te-

17) Mustafa Suphi'nin belirttiği gibi, adını Yenilenme Partisi olarak tercüme edebileceğimiz bu parti, İttihat ve Terakki'nin bir devamı olmakla birlikte, kurucu ve yöneticileri arasında Celal Bey'in adına rastlanmamaktadır. (Parti hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 92-93.)

rakki sermayesiyle teşekkül eden *Yenigün* gazetesinde başmuharrirlik etmiş maruf ittihatçılardandır.

Muhiddin Bey: İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da vasıta-i neşr-i efkârı olan *Tanin* gazetesinin uzun müddet, senelerce başmuharriri ve şimdi de *Yenigün*'de muharrirdir. İstanbul'da gazete patronları cemiyetinin kâtibi idi.

Doktor Tevfik Rüştü Bey: Eski İttihat ve Terakkicilerden olup merkez-i umumi azasından meşhur Doktor Nâzım'ın akrabasından ve arazi (?)[18] milyonerlerinden Evliyazade'nin damatlarındandır. İzmir'de İttihat ve Terakki organı olarak çıkan *İttihat* ve *Anadolu* gazeteleri başmuharriri idi. Harb-i Umumi esnasında İttihat ve Terakki kabinelerinin sıhhıye müdür-i umumisi ve harbin son senelerinde Almanya'da ecza tâciri idi. Sıhhıye nezaretine tevdi edilen parayı sermaye ittihaz ederek ecza üzerine yaptığı ispekülasyon pek meşhûrdur.

Besim Atalay Efendi: Bu sarığı çıkarmış bir softadır. İttihad-ı İslam'dan Turancılık mefkûresine dönen ve İstanbul Türk Ocağı faal azaları arasında bulunan ve Pantürkistler arasında şöhret salan Hamdullah Suphi Bey ile çalışan bu adam şimdi İttihat-ı Etrakiye (Türk birliğine) gitmek için komünizmi bir vasıta olarak kabul ediyor.

Soysallıoğlu İsmail Suphi: 1919 senesi yazı esnasında İstanbul'da teşekkül eden ve İngiliz liberalizmini esas itibariyle kabul eden Milli Ahrar (National Liberal)[19] fırkası müessislerinden ve İngiliz liberalizmi mürevvjclerindendir (itibar edenlerdendir). Dün individüalist (ferdiyetçi)[20] iken bugün tamamen aksini kabul eylemiştir.

Doktor Tevfik Rüştü, Besim Atalay ve Soysallıoğlu sefir Ali Fuad Paşa ile birlikte Rusya'ya gelmekte idiler. İttihat ve Terakki ikinci Enternasyonal'e Doktor Akil Muhtar Bey, Salah Cimcoz Bey ve Nesim Mazliyah Efendi'yi temasa nasıl memur etti ise[21] şimdi de bunları 3. Enternasyonal ile münasebete memur etmiş olsalar gerekir.

Maheza yeni Komünist Fırkası içinde bazı muhtelif ve tezad cereyanlar mevcud olduğu zannolunuyor. Burada Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Paşalarla bazı mükâlemeler yapıyoruz. Netice konferansın birinci ve ikinci delegeleri Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle birkaç güne kadar buraya muvasalat edecek eski komünistlerle görüşünce

18) Metinde böyle.
19) Metinde böyle.
20) Metinde böyle.
21) Mete Tunçay'ın 'evcil solcu' delegeler diye tanımladığı bahsi geçen şahısların, İttihat ve Terakki tarafından neden 1917'de Stokholm'e gönderildiklerine dair geniş bilgi için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 37

daha vâzıh surette anlaşılacaktır. Komünistlik geniş mikyasta intişâra başladığına ve hatta bir moda haline girdiğine göre bizim ekalliyeti temsil ve müdafa ordusu müzahereti yolunda ve Marksizmden ayrılmayan fikirlerimizin zafer bulacağına kanaatimiz vardır.

Bizim kongre mukarreratını (kararlarını) kabul ettikleri halde büyük bir tasfiye yapmak üzere bazı müzâkerât yapılması henüz tasavvur halindedir. Mamafih aksi halde ayrı bir teşkilât halinde kesbi kanuniyete (yasallığı elde etmek için) çalışmak mecburiyetinde kalacağımızı zannediyoruz. Merkezi heyet, hücre (?)[22] ve harici büro ile, diğer yoldaşlarımızdan mürekkep heyetlerde çıkan kararlar nazar-ı dikkate alınmak üzere 3. Enternasyonal'in alacağımız vaziyete dair nokta-i nazarını serîan bekliyoruz.

Şunu da ilaveye lüzum görüyoruz. Şimdiye kadar yeni komünist fırkasının Büyük Millet Meclisi ile... ve hükümet eliyle communisme d'etat (komünist darbe)[23] hükümet komünizmi yapılmak istenmesi gibi mesele hissediyorsak da bazı meseleler etrafında meclis müzakerâtını buhranlar geçirmesi şâyân-ı dikkattir. Herhalde komünistler... *(iki kelime okunmuyor)*[24]

Mustafa Suphi[25]

Üzerinde oldukça geniş bir münakaşayı gerektiren bu mektup hakkında âdeta bir kenar notu olarak okunabilecek şu hususların kaydedilmesi gerekir:

Mustafa Suphi burada bir kez daha Sovyet Rusya'dan bağımsız hareket etmeye değil, Sovyet Rusya'nın dış politikasını arkasına almaya çalışıyor. Fakat, Suphi'nin kendisini hem o dış politikaya endekslemesi, hem de milliyetçi sebeplerden ötürü eleştirmesi içinden çıkılamayacak çelişkiler doğuruyor.

Mustafa Suphi kendilerinin samimi karşılanmalarına pek de o kadar sevinmişe benzemiyor. Suphi'nin, Anadolu burjuvazisinin Türklük ile komünizmi neden bir ettiğinin sebeplerini ortaya koymakla birlikte, bunun Ankara hükümetiyle ilişkisini görmek istemeyip, faturayı sadece İttihat ve Terakki'ye çıkartması şayan-ı dikkattir. Bununla birlikte, Suphi'nin Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'ya verdiği desteği ilk defa eleştirdiğini görüyoruz.

22) Metinde böyle.
23) Metinde böyle.
24) Metinde böyle.
25) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, çev. Yücel Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 12-15.

Çoğunluğu eski İttihatçı olan sahte partinin çevresindeki zevatın seceresini uzun uzun sayıp döken, sahte partiyle birleşilebileceğini, hatta gerekirse TKP'nin bile lağv edilebileceğini düşünen Mustafa Suphi'nin, hayalciliği ile Ankara yöneticilerinin sinik gerçekçiliği arasındaki uçurumu görmek insanın kanını dondurmaktadır.

ERZURUM-KARS, 1 OCAK 1921

Bu arada Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in kendisine verdiği inisiyatifle, muhtemelen 29-30 Aralık 1920'de Erzurum'daki makamlardan birine gönderildiği anlaşılan aşağıdaki telgrafı yollar:[26]

---

26) Asis. Dr. Ergün Aybars, "Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya gelişi öldürülüşüyle ilgili görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a gidişiyle ilgili belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1979-1980, C. 13, No: 24 içinde, s. 92-93. Aybars belgenin hemen başına, "Bu kopyede yazılan makam, tarih ve yazanın adı yoktur. Ancak diğer belgelerdeki yazılar göz önüne alınınca Rüştü Bey'e ait olması mümkündür," diye bir dipnot düşmüştür (*a.g.e.*, s. 92). Aybars'ın ciddi bir çalışmanın izlerini taşıyan makalesinde sunduğu belgeler, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nden transkrip edilmiş belgelerdir. Fakat Aybars, yaptığı varsayımda yanılmaktadır. Her ne kadar telgrafın, hangi makama, hangi tarihte ve kimin tarafından yazıldığı kaydedilmemişse de, içinde "...Kars'ta bulunmakta "...Kars'a gelmektedir" veya "Erzurum havalisindeki fikir cereyanının derece ve mahiyeti hakkındaki yüksek bilgilerinizi rica etmeği gerekli buldum" gibi cümlelerin yer aldığı bir telgrafın, Erzurum'dan değil Kars'tan yollanmış olması yüksek ihtimaldir. Benim şahsi kanım da, bu telgrafın çok büyük bir ihtimalle 29-30 Aralık 1920'de Karabekir tarafından, Erzurum'da vali Hamit'e veya 15. Kolordu Kumandanı Rüştü'ye yazılmış olduğudur. Zira, Rüştü tarafından 1 Ocak 1921'de yollanan cevabi telgraf, yukarıda Karabekir'in talep ettiklerini yerine getirmektedir. Öte yandan, Rasih Nuri İleri'ye göre bu telgraf, Erzurum Valisi Hâmit'e 2 Ocak 1920'de Kâzım Karabekir tarafından gönderilmiştir (bkz. Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 256-257). Yavuz Aslan da adres, imza ve tarih konusunda aynı kanıdadır (Aslan, *a.g.e.*, s. 306). Bu çelişkili durumun sebebi, bugüne kadar Mustafa Suphi'yle ilgili kaleme alınmış eserlerin, Kars-Erzurum arasında Ocak 1921'de yapılan yazışmalara ilişkin üç farklı kaynak göstermeleridir. Bunlardan ilki, Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın Dr. Semih Çoruhlu takma adıyla *Yeni İstanbul* gazetesinde, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti" başlığı altında (16-25 Mayıs ve 1-17 Temmuz 1966) yayınlanan makalesidir. İkinci kaynak şudur: Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten*, sayı: 140, Ankara, 1971, s. 567-654. Üçüncü kaynak için de bkz. Asis. Dr. Ergün Aybars, "Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya gelişi öldürülüşüyle ilgili görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a gidişiyle ilgili belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDTCF; Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1979-1980, c. 13, No: 24 içinde, s. 92-93. Araştırmanı esnasında Bayur'un makalesine ve Aybars'ın transkripsiyonuna ulaştığım halde, Prof. Dr Akdes Nimet Kurat'ın makalesine ulaşamadım. Akdes Nimet'in kaynağını ancak dolaylı olarak, ona başvuran bir başka eser sayesinde görebildim. Rasih Nuri İleri *Atatürk ve Komünizm* adlı kitabında, Kars-Erzurum-Ankara arasında yürütülen telgraf yazışmalarından örnekler verirken kaynak olarak Aktes Nimet'i göstermektedir. Buradan hareketle, Aktes Nimet (Çoruhlu) ve Bayur'un verdikleri belgelerin birbirine benzediklerini, ancak Aybars'ın transkripsiyon yaptığı belgelerin bunlarla çelişmekte olduğunu müşahade ettim. Bazı tarihçilerin -me-

Bakü'da müstekkil Türkiya Kommünist Fırkası Hey'et-i Merkezi yesi Anadolu dahiline fiilen icra-yı faaliyet etmek üzere Mustafa Subhi Yoldaş ve Edhem Sedad ve diğer üç refikleri elyevm (halen) Kars'da bulunmakda ve bu hey'ete aid ikinci bir kafile de Bakü'dan Kars'a gelmektedir. Tuabse'den de sahillerimize on üç kişinin gelmek üzere bulunduğu haber alındı. Mustafa Subhi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu Büyük Millet Meclisi Riyaseti'nin ve Hariciye Vekâleti'nin makam-ı senâverisine tebliğ buyurulmuştur. Hükümetimizin arzusu dahilinde ef'al-i icabına tevessül edileceği tabii bulunmakla beraber... Mustafa Subhi ve teşkilâtın şu zamanda memleket dahilinde ve göz önündeki bir mıntıkada bulundurulması veya büsbütün harice gönderilmesi ve bu iki hale nazaran mezkûr teşkilat hakkında ne yolda hareket edilmesi muvafık olacağına dair mütalâat-ı kıymetderanelerini intizar etmek ve bi'l vesile Albayrak gazetesinin bilhassa son neşriyatı halkçılığa karşı Erzurum ahvalindeki cereyan-ı efkârın derece ve mahiyeti hakkındaki malûmat-ı âlilerini rica eylemeyi münasip gördüm. Lutf-u iş'arı ricasiyle te'yidi samimiyet eylerim ricasıyla.[27]

Karabekir'e cevap ertesi gün, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Rüştü'den[28] gelir:

---

sela Aslan'ın- eserlerinde, Kurat (Çoruhlu) ve Bayur'un verdikleri belgeyi alıntılayıp, kaynak olarak da her üçünü (Bayur, Kurat (Çoruhlu), Aybars) göstermelerine doğrusu hayret ettim (mesela bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 307, dipnot 307). Telgraflardaki bu çelişkilerin sebebini öğrenmek için ancak adı geçen kaynakların sahiplerine ulaşılması gerekiyordu. Fakat Aktes Nimet ve Bayur hayatta olmadıklarından, bu çelişkinin sebebini ancak Ergün Aybars'a sorabildim. Kendisini 12 Eylül 2007'de telefonla aradım. Sayın Aybars, böylesi bir çelişkiyi hiç fark etmediğini, kendisinin de transkripsiyon yaparken belgede ne gördüyse onu transkrip ettiğini söyledi. Aybars'ın cevabı pek tatminkâr olmadığı için aynı soruyu bir de Mete Tunçay'a yönelttim. Sayın Tunçay, 14 Eylül 2007 tarihli e-postasında şu cevabı verdi: "Dikkat ettiğiniz tutarsızlıkları ben önemsememiştim. Zaten, Aybars'ın Bayur'dan sonra bu mektupları niçin yeniden yayınladığını hiç anlamadım. Benim gözümde, Karabekir-Vali Hamit-Miralay Rüşdü aynı takımda yer alıyorlar idi. Çoruhlu'nun (Akdes Nimet) tefrikası benim dosyalarım arasında olacak. Bu belgelerden ilk yararlanan kişi olmasından öte fazla bir şey yok." Sayın Tunçay'ın Karabekir-Hamit-Rüşdü hakkındaki tespitine katılıyorum. Fakat Aybars hakkındaki tespitine katılmak mümkün değil. Evet, Aybars'ın transkripsiyonunda kimi zaman çelişkiler -bunlara ileride değineceğim- var olmakla birlikte, yine de Aybars'ın transkripsiyonu bu kaynaklar arasında görece daha derli toplu ve otantik olanıdır. Ben kayd-ı ihtiyatla Aybars'ı kaynak göstereceğim.

27) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 92-93.

28) "Dadaş Rüştü Paşa olarak da tanınan Rüştü Paşa, 1872'de Erzurum'da doğdu. Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savışı'nda Kafkas cephesinde savaştı. Ardından Ankara hükümetinin yanında yer aldı. Trabzon'da hem 3. Fırka Kumandanlığı'nı, hem de kısa bir süre (23 Haziran'dan 26 Eylül 1920'e kadar) vali vekilliği görevini üstlendi. 14 Ekim 1920'den itibaren Erzurum'a gelerek 15. Kolordu Kumandanlığı vekaletini üzerine aldı" (bkz. Kâmil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 71-72, 197).

Şark Cephesi Kumandanlığına

C.2. Kânun-u sâni (Ocak) 337 (1921) şifreye.

Malûm-u âlileri olduğu üzere Ankara Hükümeti hariçten gelecek cereyanların çare-i tahdid ve takyidini nezareti altında bir hey'etin faaliyetinde bulmuş ve merkezde bir fırkanın teşkiline müsamaha ve belki de tavassut ederek bu fırka haricindeki eşhasın faaliyetleri (nin) kabul olunamıyacağını beyan ve ilân eylemişdi. İmdi şu hale nazaran bu fıkra-i mâlûme harivinde eşhası tarafından vukubulacak teşebbüsat ve icraat memleketde makbul ve makul görülen komünistlik şekline muhalif görülmekle beraber maksıd-ı nifakcuyane ve ihtilâl perveraneye haml olunmak zaruri bulduğundan müteşebbislerin icra ve faaliyetine mani olunmak ve kendileri takib olunmak umur-i tabiiye ve hukukiyedendir. Binaenaleyh bendenizce memleketdeki tesanüdü ve ahengi ihlâle sayi bulunan bu eşhasın hudut haricine çıkarılmaları zaruridir. Çünkü Kars'da devam-ı faaliyetleri etrafındaki anasırın bunların orada hükümetin himayesi altında çalıştıklarına zahib olmalarını ve hami zan eyledikleri makamata karşı tevcih-i husumet eylemelerini bâdi olur. Mamafih bu ihrac keyfiyetinin Kars'da Ruslar'ın gözlerinin önünde vakı olması mahsurdan gayrı salim bulunduğundan keyfiyetin bendenize havale buyrulması eslem tariktir (en doğru olanıdır). Burada halk umumiyetle komünizme şiddetle aleyhtardır. Halkçılık cereyanı hükümetin ıslahat ve idare hakkında Meclis'e arz ettiği programla takyit (bağlanmış) etmiş ve efkâr da anınla mahdut bulundurulmuş olduğundan bir mahzur tevellidi gayrı melkuz (sakınca doğması düşünülemiyeceği) bulunduğunu arz ve bu vesile ile takdim-i ihtiramat eylerim.

1. Kânun-u sani (Ocak). 337 (1921)
Rüşdü[29]

15. Kolordu Kumandanı Rüştü'nün, Mustafa Suphi ve yoldaşlarını Erzurum'a çekmek istemesinin önemli sebeplerinden biri de

---

"1923'te Erzurum milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. 1924'te Halk Fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 1926 İzmir Suikastı'yla ilişkili olduğu gerekçesiyle yargılandı ve ölüm cezasına çaptırılarak 3 Kasım 1926'da İzmir'de asıldı" (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, s. 304).

29) *A.g.e.*, s. 93. Akdes Nimet'i (Çoruhlu) kaynak gösteren Rasih Nuri İleri'ye göre, bu belge 'Vali Hamit'in karşılığı'dır ve tarihi '3 Ocak 1921'dir (Rasih Nuri İleri, s. 257). Hikmet Bayur da makalesinde, telgrafın 'Vali Hamit'in karşılığı (3/1/1921)' olduğunu belirtmektedir (Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 642). Yavuz Aslan ise aynı belgeyi vermekle birlikte, kaynak olarak ilkin Bayur'u, ardından -tuhaftır ki- Aybars'ı gösterir (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 307, dipnot, 111). Aybars'ın transkripsiyonunun altındaki tarih ve imza çok net okunmaktadır: "1. Kânun-u sani (Ocak). 337 (1921), Rüşdü"

kitle tabanıyla ilgilidir. Zira, siyasal bir fiilin gerçekleşmesinde kitle tabanı, olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Hakikaten Sovyet Rusya diplomatlarının gözü önünde TKP kafilesinin sınır dışı edilmeleri ve/veya legal-illegal yollara başvurularak ortadan kaldırılmaları oldukça zordur. Fakat Rüştü'nün telgrafı, Karabekir ve ordusunun -gücü ve kuvveti ne olursa olsun-, büyük ölçüde kitle tabanından yoksun olunduğunun ipuçlarını vermektedir. Bu ipuçlarıysa, Kars'ın o yıllardaki kendine has tarihsel yapısından kaynaklanmaktadır.

1920 ÖNCESİ KARS TARİHİNİN BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ[30]

15. Kolordu Kumandanı Rüştü'nün tespiti yerindedir. Çünkü, '93 Harbi' diye bilinen Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Berlin Antlaşması uyarınca, Osmanlı ordusunun Erzurum'a çekilmesiyle birlikte Kars, 1878'den 30 Ekim 1920'e kadar -sadece kısa bir dönem hariç-[31] Rusya topraklarında kalmıştır. Bu süre zarfında Kars'ın sosyo-politik, sosyo-ekonomik mizacını belirleyen ülke Rusya olmuştur. Mimarisinden günlük hayatın her detayına kadar Çarlık Rusyası'nın izlerini taşıyan, demografik açıdan birçok farklı ulus ve azınlıkların bir arada yaşadıkları Kars, 1917 Bolşevik İhtilali'nin Kafkaslarda yarattığı devrimci ortamdan etkilenmiştir. Şehrin ve yörenin sosyal demokratlardan eski İttihatçılarına kadar uzanan entelektüelleri, demografik yapıyı da dikkate alarak 17-18 Ocak 1919'da, 'Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliye'si' adı altında geçici bir hükümet kurmuşlardır. Geçici hükümet 25 Mart 1919'da aldığı bir kararla 'Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti Cumhuriyeti'ni ilân etmiştir. Ermeni, Rus, Rum, Malakan, Tatın, Terekeme, Kürt, Türkmen, Polonez ve Türk idareci ve memurlardan oluşan bu Cumhuriyet'in bir diğer özelliği de, Bülent Tanör'e göre, üslûbunda 'Anayasa' (Teşkilâtı Esasiye Kanunu),

30) Bu bölümde Kars hakkında okuyacağınız bilgilerin çoğu, Erkan Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri 1878-1921*, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2005 ve Erkan Karagöz, "Malakanlar Kimlerdir?" adlı makaleden alınmıştır. (Bkz. *www.http://molokane.org./places/Turkey/Kars/Karagoz/Solution_Molokan_Problem.html*)

31) Osmanlı orduları 26 Nisan 1918'de Kars'ı ele geçirdi. Daha sonra, Mondros Antlaşması'ndan kısa bir süre önce de 21 Ekim 1918'de şehri terk edip Erzurum'a geri çekildi.

'Cumhurreisi', 'vatandaş', 'demokratiklik', 'Türkiye' gibi kavramların yer alınasıdır.[32] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan dört yıl önce, Tanör'ün dikkat çektiği kavramları kullanan Kars'taki bu Cumhuriyet, Anadolu'da o tarihlerde oluşmaya başlayan yeni idarenin liderleri tarafından (Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir) pek de sıcak karşılanmamıştır.[33] Taşnak Ermenistan'ı ile Osmanlı siyasal coğrafyası arasında sıkışıp kalan bu küçük Cumhuriyet, liderliğinin gerek Türk tarafına, gerekse Sovyet Rusya'ya karşı izlediği dostane politikanın bedelini, 12 Nisan 1919'da İngiliz kuvvetleri tarafından devrilerek öder.

Kars'taki bir diğer önemli husus, vaktiyle Çarlık Rusyası tarafından buraya sürgün edilen Malakanlar adındaki azınlıktır. Takriben sayıları 20 bine varan bu azınlığın karakteristik özelliklerinden biri, savaşa karşı olmaları ve hiçbir savaşa katılmamalarıydı. Etnik yapıları ağırlıklı olarak Rus olan bu dini azınlık Greko-Rus kilisesine bağlıydı. Kâzım Karabekir'in karargâhını Kars'a kurmasıyla birlikte, Bolşevik potansiyel olarak nitelendirilen bu azınlık, savaşmayı reddetmesine rağmen zorunlu askerliğe tabi tutulmuş ve bu, Moskova ile Ankara arasındaki pürüzlerden birini oluşturmuştur.[34] Kırk üç yıl aradan sonra Kars'a adımını atan Türk ordusunun, henüz aradan üç ay geçmeden, kendisine muhalif gördüğü kalabalık bir grubu şu veya bu biçimde saf dışı bırakması, bahsettiğimiz tarihi sebeplerden ötürü imkânsızdı.

ANKARA-KARS-BAKÛ, 1 OCAK 1921

Erzurum'daki Kolordu Kumandanı Rüştü ile Kars'ta bulunan Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir arasında Suphi ve yoldaşlarının akibeti hakkında fikir teatisi yapılırken, Ankara'da da Mustafa Kemal 1 Ocak 1921'de Sovyet Misyonu Sekreteri Upmal'la görüşüyordu. Görüşmede, başta Çerkes Ethem hadisesi olmak üzere ordu-siyaset ilişkisi ve Ankara hükümetinin dış politikası

32) Bülent Tanör, "Türkiye'de Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinin Dinamikleri", 9-10-11 Ekim 1998 tarihinde yapılan "Cumhuriyet-Demokrasi-Laiklik Paneli"ne sunulan tebliğden aktaran: Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s.111.
33) Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s. 141-144.
34) Daha geniş bilgi için bkz. Erkan Karagöz, *Malakanlar Kimlerdir?*, *a.g.e.* ve Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24-25.

üzerinde durulmuştu. Görüşmenin tutanağı okunduğu takdirde, Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi ve TKP kafilesine ilişkin herhangi bir söz söylemekten kaçındığı görülmektedir. Ne zaman ki Upmal, görüşmenin sonunda, "...ayrıca bu günlerde konuya daha da vâkıf olarak sizinle oldukça önemli bir meseleye temas edecek Bakû Propaganda ve Harekât Konseyi heyetini buraya bekliyoruz," der, o zaman Mustafa Kemal de, "ayrıca duydum ki... buradan bizim tarafımızdan sınırdışı edilen Şerif Manatov, şu an Kars'ta bulunan Mdivani ile buraya geliyormuş. Bizim tarafımızdan sınırdışı edilen bir kişinin Rus elçisiyle buraya gelişi bizim itibarımızı düşürür. Sizden bu kişinin buraya gelişini engellemenizi çok çok rica ediyorum," karşılığını verir.[35] Mustafa Kemal'in Şerif Manatov şahsında 'çok çok rica ederek' dile getirdiği bu hassasiyet, aslında Sovyet Rusya tarafının ne denli uzlaşabilir olduğunu ölçmeyi amaçlayan bir mesajdı. Upmal, Manatov hakkındaki çok genel savunusunun ardından, "Sonuç olarak anlaşılmıştır," ve "Mdivani'ye ileteceğim, der.

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın birlikte kaleme aldıkları ve muhtemelen Bakû'deki yoldaşlarına yazdıkları 1 Ocak tarihli mektup, onların, Karabekir'in ima ettiği ölçüde bazı olumsuzluklar sezdiklerini, ama yaklaşan tehlikeyi yeterince algılamadıklarını göstermektedir:

> Meclisde bir cenah teşkil ediyorlar. Fakat hükümet için nasıl bir muvazene temin ediyorlar, bunu iyice takdir edemiyoruz. Herhalde İttihatçılar komünistlik namı altında en emin adamları ile külah kapmak istiyorlarsa ki bu pek muhtemeldir. Zavallı memleket için yeni bir felaket hazırlamış oluyorlar. Bununla işçi halkımız içinde uyanmak istidadı gösteren içtimai hareketi tamamen söndürecekleri gibi müdafa-ı milliye hükümetinin de gerek Avrupa efkâr-ı umumiyesi, gerekse Enternasyonal nazarında her türlü kıymet ve haysiyeti düşüreceklerdir. Biz bu mütalaarı pek hayırhahane olarak Kâzım Karabekir Paşa'ya ve onun vasıtasıyla sair alâkadarâna da bildirmek istedikse de Ermenistan Türkiye hudutlarının henüz meşkûk bir halde kalması ve olur olmaz şayianın zuhuru bizim ihtarâtımıza korkulu nazarlarla bakıldığını bize ihsas ediyor.

35) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 239.

Herhalde alnımız açık, maksadımız mukaddes, her fikrimizi muhitimize anlatmaktan çekinmiyoruz. Hilmi oğlu Hakkı yoldaş geldi, diğerlerinden Bey de gelmek üzere olduklarını haber aldık. Kâzım Karabekir Paşa teşkilat hal ve hissini veren toplu olarak gelmeniz Ankara'ca arzu olunur mu suretinde bazı menfi beyanatta bulundu!

Yeni Dünya'da hakiki ve ilmi Komünist edebiyatı intişar etmeli ve memlekete girmesi memnu olmayacak şekilde olmak şartıyla hairhâhâne tenkitler yapılmalıdır.

Aziz Yoldaş cümlemizin gözlerinizden öperek şimdilik arz-ı veda ile mektuplarınızı sık sık bekleriz.

Kars
1 Ocak 1921
Mustafa Suphi
Ethem Nejat[36]

Bu mektupta da görüleceği üzere, TKP önderliği İttihat ve Terakki'yi 'baş düşman' görmeye devam etmektedir. Diğer düşmanları göz ardı eden bu tespit, TKP'de âdeta bir paranoyaya dönüşmüştür. Ocak 1920 Anadolu'sunda çeşitli faaliyetleri olmakla birlikte, İttihatçı önderlerin planlarına bağlılık ve örgütsel süreklilik anlamında *büyük* bir *tehlike* arz edecek ne İttihat ve Terakki Cemiyeti *vardır*, ne de onun Ankara hükümetini sevk ve idare etme imkânı söz konusudur.[37] Halbuki TKP'nin uzlaşma yolunu aradığı Ankara hükümetinin bütün kadroları zaten İttihatçı kökenden gelmektedir. Yukarıdaki mektuba bakacak olursak, sanki TKP, zaten İttihatçı gelenekten gelen Ankara hükümetini İttihatçılıktan kurtarmaya çalışmaktadır. Ve görülüyor ki, her şeyinden adım adım taviz vermiş olan TKP, yayın organında kaçınılmaz olarak Türkiye'ye girebilmesi için otosansür yapmaya razı olmaktadır.

36) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 11.

37) Tesadüf bu ya, o tarihlerde Roma'da bulunan Ziya Bey'den Viyana'da bulunan Enver Paşa'ya, 2 Ocak 1921'de yazılan mektupta şu satırları okuyoruz: "Anadolu ahvâli pek iyi değil. Mustafa Kemal'den herkes müteşekkî... Anadolu'daki İttihad Partisi çok kuvvetlenmiş. Ma'mâfih Mustafa Kemal istediği zâman oynatıyormuş. Şu kadar ki, Tal'at paşa için çok propaganda yapıyorlarmış. Hattâ resmini tab' etmişler. Onun için 15 gün kapanmış (*Yeni Gün*). Mâşâllâh bu parti bilmem, aldığı emir üzerine mi, yoksa kendiliğinden mi? Bizim aleyhimizde de epey propaganda yapıyormuş" (bkz. Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa*, s. 129-130).

Ankara hükümetinin Moskova'ya elçi tayin ettiği Ali Fuat (Cebesoy)[38] o günlerde Kars'tadır. 2 Ocak'ta Mustafa Suphi'yle görüşür. Yıllar sonra kaleme aldığı anılarında Ali Fuat bu görüşmeyi şöyle aktarmaktadır:

> Mustafa Suphi, benimle görüşmek ricasında bulunduğu zaman kendisini kabulde bir mahzur görmedim. 2 Ocak 1921'de ziyaretime geldi. Ankara'da iken resmî dosyalardan bu zata ve teşkilâtına dair bazı malûmat almıştım, fakat bir defa kendisini dinlemek her halde faydalı olacaktı.
>
> Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizm tatbikini kabul etmiş değildir, diye söze başladı. Türkiye'nin içtimaî mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimaî bir ihtilâl olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklâl ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuva sınıfından addetmiyoruz. Bilâkis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz. Anlıyabildiklerimizi umumi siyaset bakımından muvafık görüyoruz.
>
> Sözü bir ara padişaha ve İstanbul hükümetine getirdi.
>
> Biz, dedi, hilâfet ve saltanat makamının bir gün lağvedilmesi lüzumuna kaniiz.[39]

Ali Fuad, Mustafa Suphi'yle yaptığı bu görüşmenin hemen ardından, aynı gün Ankara'ya yazdığı bir şifre mesajla görüşmeyi ve yorumlarını rapor etmiştir.

---

38) Ali Fuat (Cebesoy) 1882'de İstanbul'da doğdu. Harbiye Mektebi'nde Mustafa Kemal'le aynı yıllarda öğrenim gördü. 1905'te kurmay yüzbaşı oldu. Balkan Savaşı sırasında Yanya savunmasını yönetti. Birinci Dünya Savaşı'nda Sina cephesinde İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı savunmasından dolayı tuğgeneralliğe yükseldi. Mondros Mütarekesi'nin ardından kısa bir süre 7. Ordu komutanlığı yaptı. Daha sonra 20. Kolordu komutanı olarak karargâhıyla birlikte Anadolu'ya gitti... Amasya Genelgesi'ni imzaladığı için İstanbul hükümeti tarafından 20. Kolordu komutanlığından alındı. Sivas Kongresi'nin ardından, önce Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye komutanlığına, 25 Haziran 1920'de Batı Cephesi komutanlığına getirildi. Bu arada Ankara milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. 8 Kasım 1920'de Batı Cephesi komutanlığından alınarak Moskova büyükelçiliğine atandı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. İzmir Suikastı davasından yargılandı ve 1926'da beraat etti. 1948'de meclis başkanı oldu. 1950-1960 arasında Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olarak meclise seçildi. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, s. 26).

39) Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 37.

Dış İşleri Bakanlığına:

Yoldaş Mustafa Suphi ziyaretime geldi. *(okunamadı)*... olarak *III-I Enternasyonalin Türkiye içinde mutlaka komünizm uygulamasını kabul etmeyerek*, toplumsal kaderini kendi kendine belirleyeceğini bildirdikten sonra, Anadolu harekâtını toplumsal ayaklanmadan çok, sivil dış baskıya 'karşı ayaklanma' biçiminde gördüğünü söyledi. Bunu tasdik ettim.

Sonra, *Mustafa Kemal Paşa* çevresinin *-burjuvazi sınıfından olmayıp- halk topluluğu sayılacağı* yolunda, her halde *nezaketen* iltifat etti. Fakat *(okunamadı)*... Anadolu'ya geldiğini, işittiği Komünist Partisi'nin, bir İttihatçı partisi olmaktan *korktuğunu*, halbuki dünya proletaryasına karşı *hoş görünmek* ve bu kuvvetten *yararlanmak için* memlekette gerçek bir 'Komünist Partisi' kurulması gereğine inandığını sözlerine ekledi.

Ben bunun bir İttihatçı partisi *olmadığını*, *Anadolu Hareketini yönetenlerin akıllıca önlemlerle* Anadolu'da halkın yeteneğine göre, Halk kitlesinin refaha kavuşmasını sağlayacak önlemlerin alınmakta bulunduğunu yeteri kadar açıkladım. İttihatçı paşaların kesinlikle Anadolu'nun içinde değil, dışında İslâm dünyasında çalışabileceklerini söyledi. Hilafet ve Saltanatın kaldırılması inancına işaret etti ve şöyle dedi: Anadolu Hareketini idare edenleri ve özellikle Mustafa Kemal Paşa prensiplerini anlamakta ve bu prensiplere inanmış, bağlanmış gibi görünmeye çalışmış gibi gördüm.

2) Kendisi hakkında edindiğim fikirlerdir: Zeki, bilgili, fazla kurnaz, konuşmalarında ihtiyatlı ve acelesiz. Rus Sefiri ile memleket içine girmek ve *Ankara Hükümeti prensiplerine inanmış gibi görünmek* istediğine bakılırsa bu kişinin yumuşak düşünce ve prensiplerle Anadolu hareketini yönetenlerin güvenini kazanmak ve böylece bir mevki yaptıktan sonra, Rus komünizminin gizli başı olmak suretiyle memlekete (bu düşüncesini) duyurmak ve uygulamak düşüncesinde olduğunu zannediyorum.

Bir suretin TBMM Başkanlığı'na verilmesini rica ederim.[40] *(abç)*

2 Ocak 1921'de Ali Fuat ile Mustafa Suphi arasında yapılan görüşme, TKP yönetimi'yle siyasal mevzuların ele alındığı üst düzeyde gerçekleştirilmiş olan son görüşmedir.

40) İsmet Bozdağ, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü? Atatürk mü, Lenin mi?*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s. 62-64.

ANKARA, KARS, 3 OCAK 1921

Meclis'in 3 Ocak tarihli oturumunda Mustafa Kemal, Anadolu'daki komünist faaliyetlerle mücadelenin Sovyet Rusya'yla yürütülmekte olan münasebetlerle birbirine karıştırılmaması gerektiğine ilişkin bir konuşma yapar. Bu konuşmanın kimi yerlerinde yaptığı vurgular, TKP'yi beklemekte olan akıbetin bir anlamda yasal zeminini teşkil etmektedir. Mustafa Kemal, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'ye (Ulaş) hitaben şöyle demiştir:

> Komünizm yayılması meselesine gelince; kendileri buyurdular ki, istense de istenmese de bu bir mikroptur, girer. O halde çaresi yok demektir. Madem ki maddi tedbirle önüne geçmek imkânı olmayan bir yayılmadır, bu mutlaka bulaşıcı olacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesiyle söz konusu olan siyasi meseleleri birbirinden ayırmak ve seçmek daha uygun olur. Yalnız sırf bu noktaya temas etmek üzere arz edebilirim ki, bu bulaşıcı ve kaçınılmaz olmak üzere tasvir buyurdukları komünizme karşı çareler vardır. Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimizde ve milletimiz arasında tatbik kabiliyetini idrak etmek veyahut idrak edenlerimiz vasıtasıyla bütün memlekete ve bütün millete anlatmaktır. Eğer bu hakikatler milletimizin çoğunluğu tarafından tamamıyla idrak buyurulmuş olursa ya kabiliyetimiz vardır, yaparız veyahut tatbik kabiliyeti yoktur, anlarız. Ürkeriz. Yapmayız. *Ancak bu hakikate karşı da tatbik kabiliyeti olmadığına göre ve hatta tatbik etmeye kalkışanlara karşı hükümet her türlü vesaiti kullanmakta kendisini gayet meşru görür.*[41] *(abç)*

Aynı oturumda Mustafa Kemal, Canik Mebusu Nafız Bey'e hitaben yaptığı konuşmasında, hükümetler düzeyinde Sovyet Rusya'yla yürütülmekte olan münasebetin felsefesini anlattıktan sonra, komünizmin, "*memleketimize ve milletimize zarar verebilecek tarzda gelmesine karşı kati tedbirler almak mecburiyetindeyiz ve bu tedbirleri almakta onlar* (Sovyetler'i kastediyor –E.C.) *elbette bize muhalif olamazlar,*" demektedir.[42]

Aynı gün Kars'ta Karabekir, Mustafa Kemal'in bahsettiği 'kati tedbirler'in, çok somut 'bir tertip' planı dahilinde, Sovyet Rusya'la mü-

41) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 246.
42) *A.g.e.*, s. 248.

nasebetlere gölge düşürülmeden nasıl ele alınması gerektiğini Erzurum valisi Hamit'e yolladığı telgrafta şöyle izah etmektedir:

Erzurum Valisi Hamid Bey Efendiye
Numero
Kars
331
3. Kânun-u sani (Ocak) 337 (1921)
4 K vusulü

C. 2. Kânun-u sani (Ocak). 337 (1921) şifreye.

Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında kanaatımca mutabık olan mutagalat-ı ûli (kapsamlı görüşleri) (şifre) bu suretle mumaileyhin (bahsi geçenin) memleketinde hiç bir kıymet ve nüfuza malik olmadığı kanaati Ruslar'a verilmek fırsatı da elde edilmiş ve haricde devam-ı mesaisi hakkında dahi karar ve kıymeti büsbütün tenzil ve iskat edilmiş olacaktır. Ancak yapılacak teşebbüsat ve icraatın komünist âlemi ile bir temas ve münasebet tesis etmiş olan Mustafa Suphi ve rüfekasının hudud haricine çıkarılmasında bilhassa Ruslar nezdinde bir su'i te'sir ve te'vile imkân hasıl edememesi için memleketdeki halk cereyan ve efkârının doğrudan doğruya memleket ınkılâbına muzır telâkki edilen Mustafa Suphi ve refakatindekilerin şahsiyetleri üzerinde gösterilmesini ve bu hususdaki tezahürat ve teşebbüsatın komünizm ınkılâp alemini okşayacak bir tarzda idaresine itina olunmasını haiz-i ehemmiyet görüyorum. Buna nazaran Mustafa Subhi ve rüfekasının hudud haricine çıkarılmasında biruce âti (aşağıdaki) bir tertibin icrası münasib görülmektedir.

Mumailey ve rüfekasının Erzurum'a muvasalatları gününden itibaren gerek gazete neşriyatı ve gerekse halkın münasib tezahürat ve tazyikat ile daha içerilere seyahatin ve memleketde kalmak ve çalışmaklığın kabil olmıyacağı hakkında kendilerinde lâzım gelen tesirat hasıl edilir. Bu vaziyetde halkı tatmin ve memleketdeki vahdet ve sükûneti muhafaza için hudud haricine çıkması lüzumuna dair münasib tebligat icab ederse resmi takibat ifa olunur. Hudud haricine çıkarılmaları için arzu ederlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu halde yoldaki mevakide ve Trabzon'da da aynı tezahüratın yapılması Erzurum'un hareketini takviye ve tevhid edilmesi muvafıktır. Bilhassa Trabzon'da bolşeviklerin gözü önünde tezahürat-ı mezkûre-

den matlub-u veçhile (istenen biçimde) idare edilmesi ve bolşeviklik aleyhinden ziyade işbu şahsiyetleri hakkında olduğunun izharını münasib buluyorum. Üçüncü Enternasyonal'a tabiyet (..?..), (..?..)[43] için bir komünist olan Mustafa Suphi ve rüfekasının memleketden ihracı vesilesinin haric komünizm aleminde mucib-i inkisar (hayal kırıklığı) ve tenkid olmaması için de ihraç teşebbüsatını müteakib Mustafa Subhi ve rüfekasının halk nazarında şahsen maznuniyetlerine ve memleketde sükûn ve vahdetin lüzum-u muhafazasına mebni halkın mutalâbatını (isteklerini) ifa hususundaki mecburiyetden bahs resmi bir beyannamesinde neşr ve ilâna müsebib bir tedbir olacağını arz eylerim.

Ba emr-i vilâyetpehani hıfz edilmiştir.
(yukardaki emir vilayet arşivine konmuştur)
5. Kanun-u sani.(Ocak) 336 (1920)[44]
Şark Cebhesi Kumandanı
Kâzım Karabekir[45]

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'in 'kati tedbirler'i, Karabekir tarafından bu telgrafla kapsamlı 'bir tertip'e dönüştürülmüştür. Kronolojimize devam etmeden evvel tertibin siyasal ve adli boyutlarına değinmekte fayda görüyorum.

Her şeyden evvel, bu tertip köklü bir devlet geleneğinin izlerini taşımaktadır. Zira telgrafta bahsi geçen kitle tabanının sözlü ve yazılı manipülasyon yöntemleriyle hazırlanması, devletin denetimi ve gözetimi altında kitlelerin TKP'lilere saldırmasının teşvik edilmesi gibi önemli detaylar, 1909'da Adana'da Ermenilere karşı yapılan ilk kitlesel cinayetlerin hazırlıklarında uygulanmış olan detayları hatırlatmaktadır.[46] Keza, 'Sovyet Rusya'ya evet ama Suphi'ye hayır' diye okunabilecek ikiyüzlülük de, Ermenileri 'Ermeni oldukları için değil, düşman ülkeyle bir oldukları için tehcir ettik' söylemini hatırlatmaktadır.

Karabekir'in telgrafındaki "hudud haricine çıkarılmaları için arzu ederlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler" cümlesiyse, tertibin adli

43) Transkripsiyonda böyle.
44) 1337 (yani 1921) diye yazılması gerekirken, metnin orjinalinden mi yoksa transkripsiyondan kaynaklanan bir hata mıdır bilinmez, 1336 (yani 1920) tarihi tabii ki yanlıştır.
45) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 94-95.
46) Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, C. 1, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5-10.

boyutu açısından kilit cümleyi oluşturmaktadır. Buradaki 'arzu ederlerse' lafı tam bir laf-ı güzaftır. Çünkü tertip öylesine hazırlanmaktadır ki, karşı tarafın 'arzu etmek'ten başka çaresi kalmamaktadır. Kars'tan Erzurum'a yollanacak kafileye 'arzu ettikleri' takdirde Trabzon'u önermek, Bayburt-Gümüşhane-Maçka üzerinden zahmetli bir yolculuğu dayatmaktan başka birşey değildir. Bugünkü karayolu ulaşımıyla bile, söz konusu şehirler üzerinden Trabzon'a yapılacak bir yolculuk toplam 504 kilometredir.[47] Şayet TKP kafilesinin 18 Ocak'ta Kars'tan hareket edip hiçbir yerde doğru dürüst konaklamasına dahi izin verilmediğini, mütemadiyen yol giderek 28 Ocak'ta, yani tam on günde Trabzon'a vardığını göz önünde bulunduracak olursak, o günün şartlarında böylesi bir güzergâhta kat edilmesi gereken mesafe takriben 1000 kilometre kadar olmalıdır. Bölgenin Ocak ayında bilinen ağır hava koşullarıyla, Karabekir'in "mevakide (duraklarda) ve Trabzon'da da aynı tezahüratın yapılması" talebi, akla hemen 1915'te, her türlü hakaret, dayak, öldürme dahil Ermenilerin yaya olarak kat ettikleri kilometreleri getirmektedir.[48]

KARS, 4 OCAK 1921

Kronolojimize geri dönecek olursak, bu esnada Kars'ta bulunan Mustafa Suphi ise "Karakilise Heyet Reisi Vasıtasıyla Nazmi, Cevat Yoldaşlara" başlığını taşıyan aşağıdaki kısa mektubu kaleme alır.

> 4/1/37 (1921)
>
> Tiyatroya ait eser ve eşyalar ile sinema makinasının filimleriyle gönderilmesi ve arkadaşların ve bilhassa Emin yoldaşın ailesinin bir an evvel yola çıkarılması lazımdır.
>
> Bu hususta Rüştü Paşa'ya müracaat olunması...
>
> Mustafa Suphi

47) Günümüzde karayoluyla Kars-Erzurum arası 202 kilometre, Erzurum-Bayburt arası 124 kilometre, Bayburt-Gümüşhane arası 78 kilometre ve Gümüşhane-Trarbzon arası 100 kilometredir Bu mesafelerin toplamı 504 kilometre tutmaktadır (bkz. *www.kgm.gov.tr/il1.asp*).

48) Bayur'a göre, "Karabekir'in amacı Ruslar'a M. Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'de bir iş görecek durumda olmadıkları, dolayısıyla onlara artık önem vermemeleri gerektiğini anlatmak ve bunu yaparken Rusya ile bozuşmamaktır. Buna göre onun bu adamları öldürtmüş olması akla gelemez ve onun tutumuyla çelişir. Esasen böyle bir cinayete Hükümet bakımından lüzumu da yoktur. M. Suphi ve takımını sınırdışı etmekle istenen sonuç elde edilmişti. K. Karabekir ise bu biçimde adam öldürtecek yaradılışta bir kimse değildi" (Bayur, *a.g.e.*, s. 644).

Gazeteye, polemik mahiyetinde olmaksızın yalnız Rusya'daki inkılapla beraber işe girişen teşkilatımızın nüfuzunu yükseltecek ve tatbiki Marksizme, Rusya ve Azerbaycan vukuatına çok yer verecek tarzda çıkartmaya çalışınız. Hafi (?)[49] hareketler hakkındaki makalelerin yerli gazetelerle neşri daha muvafıktır.

M. S.[50]

KARS, 5 OCAK 1921

Mustafa Suphi'nin 5 Ocak'ta, Bakû'de bulunan İsmail Hakkı'ya yolladığı mektup, onun hâlâ durumun tam olarak farkında olmadığını göstermektedir:

Kars, 5 Kânunusani (Ocak) 1921

Aziz İsmail Hakkı yoldaş

Buraya geleli bir haftaya yaklaştığı halde bir taraftan Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerin, diğer taraftan Süleyman Sami heyetinin vürûdlarına intizaren (gelişlerini beklemekten ötürü) daha ileri gidemiyoruz. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla arîz ü amik (detaylı ve derinlemesine) görüştük; ikincinin mufassal beyanatından memlekette bir hükümet komünizmi esaslarının hazırlandığı anlaşılıyor. Mamafih, her ne şekilde olursa olsun fırkanın teessüs ve meclis-i milli için mesleki intihab esasının kabulüne doğru gidilmesi komünizme ait fikirlerin geniş mikyasta intişarına (yayılmasına) yol açmaktadır. Ancak bu ilk devr-i inkişafta mesleğe ve fakir halkımıza hakikaten merbut olanlarla komünizm şiarı altında siyasi spekülasyona girişenleri tefrik etmek ve ona göre dostu, düşmanı ayırmak gibi mühim bir vazife karşısında bulunuyoruz. Biz memlekette spekülatif hareketlerden münezzeh bir işçi ve rençber hayatının uyanmasına ve bu hayata müstenid bir siyaset yürütmeye çalışacak ve bu maksada hail olanlarla çarpışacağız. Siz de bulunduğunuz muhitte kat'i ve metin adımlarla harekete ve mesleğimizi, siyasetimizi sunileştirecek her teşebbüse karşı durmaya çalışmalısınız. Sefir Ali Fuat Paşa ile beraber Rusya'da komünizmi tedkik ve Üçüncü Enternasyonal ile temin-i münasebet etmek üzere Ankara teşkilatından Doktor Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Selim Efendiler gideceklerdir. Fikrimce konferansın cereyanı müddetince sizin de Moskova'da bulunmanız

49) Metinde böyle.
50) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 2, s. 16.

muvafıktır. Mamafih bu arkadaşlarla Kars'a geldikleri zaman daha tafsilli görüşecek ve istihsal olunacak neticeye göre size daha kati talimatlar göndereceğiz.

Kâzım Karabekir Paşa evvelki gün bana 'sizin Ankara'ya gitmek üzere vürudunuza Mustafa Kemal Paşa pek memnun olmuştu. Fakat Tuapse'den on adam diğer taraftan da birçok arkadaşlarımızın teşkilat halinde gelmeleri zannederim ki, iyi telakki olunmaz. Hükümet ne derse onu yaparız' mealinde birşey söyledi. Ben de bunlar, Türkler; memleketlerine avdet ediyorlar, memleketlerinin kanununa *(?)*[51] tabidirler, teşkilat meselesine gelince, Ankara'ya vusulümüzde bu mesele hallolunacaktır, diye cevap verdim. Bunun üzerine, evvelce Anadolu'ya gelmeyeceği temin olunan Abid'in birdenbire zuhuru, paşanın her türlü teminatımıza rağmen bizim ihtilalciliğimize dair şüpheleri bir kat daha uyandırmış olduğuna şüphe yoktur. Eski kararımızın ne sebeple oraca tebdile uğradığına mütehayyiriz. Ve onun için Abid'in iadesine arkadaşlar ittifak-ı ârâ ile karar vermişlerdir.

Latif yoldaşla size biraz Erzurum pastırması, limon ve incir gönderdim. Bir paket de bizim kayınvalideye mahsus olarak gönderilmiştir. Pastırmalı kaygana pişirdikçe beni hatıra getirirsiniz. Meryem yoldaşın maaşına mahsuben validesine on lira verilmesini de ayrıca rica ederim.

Sizin sevimli gözlerinizden öper, Cevad, Abdurrahman ve diğer yoldaşlara samimi selamlarımı takdim ederim. Fezlekeyi tezce göndermeyi, gazeteyi muntazaman çıkarmayı unutmayınız kardeşim.

Mustafa Suphi[52]

Ankara'ya gitmek üzere Kars'ta bekletilen ve üstelik hareket etmesi 'sebepsiz yere' geciktirilen TKP heyetinin, bir de Ankara'dan gelip Moskova yönüne gitmekte olan Yusuf Kemal ve Rıza Nur beyleri beklemeye mecbur kılınmasının, devlet yetkililerinin vakit kazanmak için ustaca sahnelediği bir oyalama oyunu olduğuna kuşku yoktur.

Öte yandan bu mektup, Mustafa Suphi'nin Ankara tarafından kurulan sahte komünist partisinin mahiyetini bir miktar idrak etmeye başladığının göstergesidir. Dikkat edilirse Suphi, Ali Fuat'la yaptığı görüşmenin ardından, artık sahte partinin bir İttihatçı oyu-

51) Metinde böyle.
52) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, s. 17-18.

nu olduğundan bahsetmemektedir. Bilakis Suphi, Ankara hükümetinin sadece sahte parti kurmakla kalmayıp, hükümeti de komünist ilan edebileceğini duyurmaktadır. Suphi açısından böylesi bir durum, kaçınılmaz olarak komünist fikirlerin yayılmasına sebep olacaktır. TKP de bu ortamda gerçek komünistlerle sahtelerinin birbirlerinden ayırt edilebilmesi için çaba harcayacaktır. Mektubun bu bölümünde, Ankara'nın komünizm adı etrafında yaptığı türlü manevraların Suphi tarafından hissedilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak Suphi ne kendisine, ne de partisine, oluşturulmakta olan siyasal sahnede Ankara tarafından yer verileceğini daha hâlâ idrak edememektedir. Aksine Suphi, başta ideolojik olmak üzere bir dizi tavizler vererek Ankara'yı ikna edeceği kanısındadır. Bu husus bizi, mektupta altını çizmemiz gereken bir başka noktaya getirmektedir.

Karabekir'in "hükümet ne derse onu yaparız" sözleri ilerideki tehlikeye işaret etmektedir. Suphi'nin burada sergilediği tavrı iki açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi, TKP önderliği, derhal Bakû'ye geri dönmeyi düşüneceğine, Ankara hükümetine ihtilalci olmadığını kanıtlamaya çalışmakla hem ideolojik bir taviz vermiş, hem de kendi canına kıymıştır. Parti mensubu Abid'in sınır dışı edilmesine rıza gösterilmesi, TKP'nin Ankara'nın gerçek niyetini anlamadığının kanıtıdır. Oysa Ankara açısından sorun ne Abid, ne de bir başka TKP mensubudur. Ankara açısından sorunun adı TKP'dir.

ŞAM, 6 OCAK 1921

Suriye'deki Fransız Levan Ordusu Başkomutanlığı'ndan Paris'e, Mustafa Suphi'nin önderlik ettiği TKP ile Ankara'nın yürütmekte olduğu sahte komünist faaliyetin mahiyeti hakkında 6 Ocak 1921'de şu istihbarat raporu gönderilir:

> Fransız Cumhuriyeti General ve Komiseri. Levan Ordusu Başkomutanı
> S.G. ve
> A.E'ye İletildi
>
> 6 Ocak 1921 tarihli TÜRKİYE İSTİHBARAT [RAPORU]
> ANADOLU'DA KOMÜNİZM VE SOSYALİZM

Dört aydan beri Anadolu'nun başkenti şiddetli bir komünist hareketlilikle karşı karşıya bulunmuş görünmektedir. Mustafa Kemal'in gayri-resmi *Hakimiyet-i Milliye*'sinden Türkiye Komünist Partisi'nin resmi yayın organı *Yeni Dünya*'ya kadar bütün gazeteler genel olarak komünizmi, özel olarak da bolşevizmi övmektedirler. Sovyet delegasyonunun ziyareti ve Sovyet İhtilâli'nin 7 Kasım'daki yıldönümü milliyetçilere [komünizm hayranlığını] gürültülü bir şekilde ifade etme fırsatını vermekte. Görünürde her şey komünizmin Anadolu'nun kalbini kazandığı ve Ankara milliyetçilerinin kör hizmetkârları haline geldikleri komünist davayı benimsedikleri izlemini vermekte.

Fakat olguların, yazıların ve insanların daha dikkatli bir değerlendirilmesi, bu komünist hareketliliğin gerçek niteliğini ve ne tür bir kıymete sahib olduğunu saptamayı mümkün kılmaktadır.

Türkiye Komünist Partisi 1918'de Moskova'da kuruldu. Bu kuruluşun müteşebbisi Türkler ya da Müslümanlar değil de, komünistler ve özellikle de Yoldaş JUGAŞVİLİ (Stalin) idi. Bolşevik liderler o anda İslam aleminin komünist doktrine kazanılmasını hedeflemişler ve Türkiye'nin de İslam'ın fikren ve fiilen gerçek merkezi olduğunu düşünmüşlerdi.

Ne var ki, bu partinin başına geçecek, gerçekten Türk olan bazılarını bulmak gerekliydi. Rusya'da enterne ya da mahpus Türker nezdinde yaptıkları çok sayıdaki teşebbüsten sonra, Bolşevikler 'Yoldaş Mustafa Subhi'yi buldular.

Yoldaş Mustafa Subhi, Said Molla, Rıza Tevfik, Ali Kemal tipinden bir siyasetçi. Kendilerini dıştalama bedbahlığında bulunan İttihad ve Terakki'den nefret etmek dışında hiç bir siyasi prensibi olmayan bu siyasetçilerin takib ettikleri tek hat İttihad ve Terakki'nin beyaz dediğine siyah, siyah dediğine beyaz demek. O zamanlar, İttihad ve Terakki bolşevizme karşıydı ve Mustafa Subhi bolşevikler nezdinde hem tatsız[53] hem de kârlı bir icraatta bulunma fırsatını ele geçirdi.

Mustafa Subhi Rus Komünist Partisi'nin bir şubesinden başka bir şey olmayan, programı da bir tercümeden ibaret olan Türk Komünist Partisi'nin başına geçti. Kendisine, hepsi de Damad Ferid ve Ali Kemal'in Liberal Türk Partisi'nden[54] gelen Cevdet Ali, İsmet Lütfi, Boşnak Edhem gibi birkaç yardımcı buldu. Moskova'da yayınlamaya başladığı *Yeni Dünya* gazetesi, o zaman Türkiye'nin Moskova el-

53) *'Désagréable'* büyük bir ihtimalle burada zararlı anlamında kullanılmakta. (ç.n.)
54) Hürriyet ve İtilaf. (ç.n.)

çisi olan ve bu yayın organını Türkiye'deki mevcut rejim aleyhtarı propagandayı yasaklayan Brest-Litovsk Antlaşması'nın bir ihlâli olarak değerlendiren Galib Kemal Bey'in protestosuna yol açtı: Bunun nedeni *Yeni Dünya*'nın Sovyetler iktidarının resmi himayesinde ve bu hükümetin bir yayın organı olarak çıkması idi.

Antant'ın, özellikle de İngiltere'nin İslam dünyasına dayattığı gelişmeler, Sovyet Rusya ve Müslümanlar arasında bilinen yakınlaşmaya yol açtı. Rusya'nın anti-bolşevik fikirleriyle tanınan birkaç Müslüman milliyetçisi, siyaseten Moskova ile ittifak etmeyi kararlaştırdılar. Bu hedefe ulaşmanın en iyi yolu[55] bu sözümona komünist Müslüman çekirdeği oluşturan Mustafa Subhi ve Türk komünistlerinin önemini büyük ölçüde azaltmaktaydı. Onların, talihin akıntılarına ve Sovyet Rusya'nın talihsizliklerine bağlı olarak Moskova'dan Kejan'a, Kejan'dan Moskova'ya, daha sonra da Kırım'a ve en son olarak da Bakû'ye göç eden *Yeni Dünya*'sı ise, Moskova'nın şeflerinin gözünde daha büyük bir önem kazanacağı bir fırsatı beklemekteydi.

Moskova ve Ankara arasındaki uzun süredir konuşulan ittifak haberleri somut bir biçim kazandığında ve iki hükümet arasında bir ittifaktan [ciddi bir şekilde] bahsedilmeye başlandığında bu fırsat ortaya çıkıyor gibi göründü. Mustafa Subhi ve yardımcıları Moskova'ya dayanarak Ankara'da olup bitenlere el koymak istediler. Daha doğrusu, Ankara'da Sovyetler hesabına, daha önceki siyasi arkadaşlarının, yani Damad Ferid yandaşlarının, Constantinople'de İngiltere hesabına oynadıkları rolü oynamak istiyorlardı.

Onlar hesabına ne yazık ki, oldukça ciddi nedenlerle Mustafa Subhi'den kuşkulanmakta olan Türk milliyetçileri, bir oldu bittiye gelmeyi kabul etmiyorlardı.

[Türk milliyetçileri] daha erken davrandılar ve Bakû Kongresi'nden sonra Anadolu'ya sızmaya hazırlanan Mustafa Subhi türünden komünistler buna zaman bulamadan, Anadolu, şubeleri ve propaganda büroları şaşırtıcı bir hızla teşkilatlanmış kendi Komünist Parti'sine sahib oldu. İçişleri Bakanlığı'nda Cami Bey'in yerine geçen Hakkı Behic Bey, bir anda inanmış bir komünist olduğunu fark etti ve partinin başına geçti. Oyun oynanmıştı: Mustafa Subhi ve arkadaşları dıştalanmıştı ve Ankara hükümeti tümüyle kendisine bağlı ve Moskova'dan bağımsız bir Komünist Partisi oluşturmuştu. Mustafa Subhi'nin yayın organı *Yeni Dünya* da aynı anda yeni Komünist Parti'sine geçti ve Ankara'da yayınına başladı.

55) Bir satır eksik. (ç.n.)

Ankara'da kurulan sözümona 'Komünist Partisi'nin gerçek amacı bu. Her yönüyle, savaş döneminde Talat Paşa'nın emriyle Türkiye'nin 1917'de Stockholm'de düzenlenecek Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde temsil edilmesi amacıyla kurulan meşhur Sosyalist Parti'yi hatırlatmakta. O zaman İttihadçı Nesim Meslia ve Hüseyinzade Ali'nin görünüşte sosyalist olma emrini almaları gibi, bugün de Hakkı Behic ve bazı yardımcıları Mustafa Kemal'den komünistliğe tebdi olma görevini almaktalar. Bunun sebebi, iki hükümet arasındaki siyasi ittifak nedeniyle kendilerine müsamaha gösterilmesi zorunlu olan Moskova ajanlarının sosyal hayatı gerçek komünist doktrinleri yayarak çökertmesine izin vermemek.

Gerçekte de, resmi 'Türk Komünist Partisi'nin kuruluşundan birkaç gün sonra, Ankara'nın İçişleri Bakanlığı, sadece Komünist Parti'nin genel sekreterliğinden icazet alan şahısların ülkede komünizm propagandası yapabileceklerini kararlaştırdı. Bu kararın amacı açık: komünist propagandasını milliyetçi liderlerin tam güvenine sahip olan şahısların tekeline vermekle bu propagandayı tamamen zararsız bir hale getirmek.

Türk Komünist Partisi'nin ilk icraatları bu açıdan oldukça dikkat çekici: Hakkı Behic Bey'in imzasını taşıyan bir manifesto, Komünist doktrinini Ankara yöneticilerinin anladığı ya da anlamak istediği şekilde uzun boylu izah etmekte. Zihin karıştırıcı bir üslûpla yazılan ve büyük bir kısmını bir münevverin dahi anlaması mümkün olmayan bu manifesto halk kitlelerininin Komünist doktrinden en ufak bir şey öğrenmelerine bile imkân sağlamamakta.

Manifestonun belli bir anlam verilebilecek bölümleri ise, ya komünizmi resmen mahkûm etmekte, ya komünist program hakkında çekinceler belirtmekte, ya da, komünizmi İslam'ın fakirler için öngördüğü lütuflara indirgemekte. İşte bu bölümlerden bazıları:

'[Bizi] komünizmin, mülkiyetin ortadan kaldırılması, özel şahısların mülkiyetine el konulması ve paylaştırılması, ya da zengin sınıfın baskı altında tutulması ve yok edilmesi anlamına gelen barbar bir sistem olduğuna inandırmak isteyenler emperyalizmin ve kapitalizmin taraftarlarıdırlar.'

'...Ülkemizde büyük endüstri ve kütlesel üretim mevcud bulunmamaktadır...'

Türk Komünist Partisi'nin Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin propaganda teşkilâtlarına bağlı olduğu, Anadolu'da şimdiki Rus hükümeti hesabına bir ihtilâl hazırlamak istediği ve

milli istiklâle saygı duymadığı yolundanki suçlamaları alenen yalanlamaktayız...'

'...Hiçbir ülkede Komünist Partisi keyfi ve sunî, faaliyet gösterdiği sahanın hususiyetlerinden bağımsız bir hat takib edemez... Türkiye, kendi komünistlerinin, enternasyonal bir ideal yolundaki faaliyetlerinin kendi hususiyetlerine sahib olması ve kendi ihtiyaçlarını [cevaplandırması] konusunda dikkatli olacaktır...'

'...Millî hislerin bu denli heyecana geldiği bir asırda, komünist bayrağı arkasında gizlenmiş yeni bir emperyalizm konusundaki kuşkulara yer bırakmamak zorunludur. Bu lüzumdan yola çıkan Partimiz, her şeyden önce komünistlerin, ve özellikle de Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin istiklâlimize hürmet göstermelerine büyük bir önem vermektedir....'

Komünizm, olduğu gibi herhangi bir ülkede uygulanabilecek bir program değildir. Coğrafi hususiyetlere göre.... değişik bir şekilde tatbik edilebilecek bir mefhumdur...'[56]

(17 Kasım tarihli Komünist Manifestosu)

Bütün bu çekincelerden sonra, komünizmden, kapitalizme içi boşaltılmış sert sözler ya da emperyalizme ve Batı güçlerine karşı milliyetçi programın ifadesi olan şikayetlerden başka birşey kalmadığı görülmektedir. Böylece, Ankara'daki yöneticiler, hem kendilerini Türkiye'de bolşevik doktrininin sebep verebileceği huzursuzluklardan korumak, hem Moskova'daki müttefiklerini tatmin edebilmek için, özel mülkiyete saygı duyan ve zengin sınıfların ortadan kaldırılmasına karşı olan paradoksal bir komünist parti kurmayı tahayyül ettiler. Ve bu partinin kurulmasından istifade ederek, komünizm etiketli bir Rus emperyalizminin varlığını düşündürebilecek her şeye karşı bolşevik müttefiklerininin dikkatini çekmekte, Sovyet Rusya'dan Batı kuvvetlerinden bile daha fazla istiklâllerine saygı göstermesini istemekteler.

Bununla birlikte, Ankara'da bu komünist hareketliliğin yanısıra gerçek amaçları itiraf edilmeyen bir Türk sosyalizm propaganda merkezinin bulunduğunu da kaydetmek gereklidir. Bu propagandanın failleri sosyalizmle hiç bir ilişkisi olmayan ve savaş döneminde levazım, ihracat ve spekülasyonla mücadele[57] ile ilgili her türlü sahtekarlığa karışmış ikinci düzeyde[58] İttihadçılardır. Bu hareketliliğin

56) Bir satır eksik. (ç.n.)
57) *'Lutte contre la spéculation.'* (ç.n.)
58) *'De seconde main'*, ikinci sınıf. (ç.n.)

belirleyici isimleri arasında İttihad ve Terakki'nin Constantinople merkezi eski delegesi Ali İhsan Bey, *Yeni Gün* gazetesinin redaktörü Yunus Nadi Bey, *Tanin* gazetesinin eski redaktörlerinden Muhiddin Bey... [yer almaktadır].

Mustafa Kemal, hareketini başlattığında, bu şahısların Constantinople'de bu hareketi şahsi bir macera olarak tanımlayan kuvvetli bir kampanya başlatmış olduklarını kaydetmek ilginç olur. İttihad ve Terakki'nin Constantinople merkezinin üyeleri Mustafa Kemal aleyhinde her türlü olumsuz görüşü yaymaktaydılar.

Bunlar, hareket belli bir önem kazandıktan.....[59] [sonra] millî davaya sahip çıktılar ve Ankara'ya sefer ettiler. Bu şehre vardıklarında her fırsattan yararlanarak Mustafa Kemal'e karşı sessiz ama inatçı bir muhalefette bulundular. İlk önce savaşın idaresi konusunda eleştirilerde bulundular, ama Mustafa Kemal'in sadece askerlerin bu konuda tenkidde bulunma hakkının olduğunu kategorik olarak belirten beyannamesi ile karşılaştılar. Daha sonra vergilerin idaresi ve fakirler ve zenginler arasındaki eşitlik konusundaki demagojik argümandan yola çıkarak, [bedel karşılığında] askerden muaf tutulma konusunda, mali işlerden sorumlu devlet bakanı Ferid Bey'i eleştirdiler. Sosyalizm dalgası kendilerine karmaşa yaratmak için yeni bir fırsat sunmakta. Ali İhsan Bey, Millî Meclis'e Anadolu Parlamentosu seçimlerinde meslekî temsili öngören bir proje sundu. Bu açıkça Anadolu'ya Sovyet tipi rejime benzer bir rejim getirme teşebbüsü idi. Fakat milliyetçi liderler tehlikeyi sezdiler ve [buna göre] davrandılar. Kendilerine bu konuda direktif verilen[60] mebuslar, Milli Meclis'in genel oturumunda, yine Türkiye'nin hususî şartlarının, esasında son derece mantıklı olan bu sistemin kabul edilmesini mümkün kılmadığı gerekçesiyle projeyi red ettiler.

Böylece, Anadolu'daki sosyal düzeni değiştirmeye yönelik her türlü teşebbüs, Rusya için bu denli felaket getiren sosyal tecrübelere hiç bir müsamaha göstermemeye kararlı görünen milliyetçi şeflerin muhalefeti ile karşılaşmaktadır. Halihazırda Rusya'daki iç vaziyet konusunda en iyi istihbarat kaynaklarına sahip olan Ankara hükümetinin Anadolu'nun Sovyetleştirilmesine izin vermeyeceği aşikârdır. Moskova ile ilişkilerini mümkün olduğunca devam ettirme-

59) Bir satır eksik. (ç.n.)
60) Fransızca'da *'suggestions'* (ç.n.)

ye mecbur olan Ankara, bir Türk Komünist Partisi bahanesi ile kendisini dışardan gelen Bolşevik propagandasına karşı korumanın bir yolunu bulmuştur.

İç entrikalar ve yukarıda bahsedilen İttihadçı gruba gelince, bunlar siyasi bir kanaatle değil de Mustafa Kemal'in ve en yakın yardımcılarının güçlü şahsiyetlerinin imkân bırakmadığı bir rol oynama arzusu ile açıklanabilir. İttihad ve Terakki'nin parazitleri olmuş olan [bu şahıslar] şimdi de millî hareketin parazitleri olmayı ve parazit olarak kendilerini Talat Paşa'ya nasıl dayatmışlarsa, şimdi de Mustafa Kemal'e dayatmayı istemekteler.

Fakat, Mustafa Kemal'in ve belli başlı yardımcılarının başına ve Parlamento müzakerelerine ne kadar az kıymet verdikleri hesaba katılırsa, bu sefer bunların amaçlarına ulaşmayacakları [kendiliğinden] anlaşılır. Gerçekte, Ankara basını halk tarafından az okunmakta. Millî Meclis'e gelince, [bu Meclis dışı] görüntülere rağmen varlığını Anadolu'da gerçek iktidarı elinde tutan askeri teşkilâta borçlu olduğunu çok iyi bilmekte. Böylece, askerlerin desteğini koruduğu müddetçe Mustafa Kemal Millî Meclis'te istediği çoğunluğa sahip olabilecek. Siyasi her türlü kuvvet Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Bey, Karabekir Kazım Paşa ve Refet Bey'in elinde toplanmış bulunmakta. Bu askeri şahıslar Türk ordusunun gözünde Türkiye'de en iyi olan şeyi temsil etmekte ve en az şu anda tartışmasız bir moral prestije sahip bulunmaktadırlar. Bu nedenle, askeri şefler bunlara kapılmadıkları müddetçe, ne Bolşevik propagandası ne de bu entrikalar Ankara hükümetinin tavrını değiştirebilir. Oysa, bu subaylar sadece vatan aşkı için bulundukları yere geldiler ve sadece bundan dolayı Bolşevikler'e yaklaştılar. Komünist ve sosyalist doktrinleri lehindeki her türlü davranışları sadece millî siyaset ile ilgili sebeplerden dolayı başvurulan geçici bir manevradan başka bir şey olamayacak ve.... giremeyecek....[61] sadece [Türk] milliyetçilerin [in] kontrolündeki topraklar bolşeviklerin Azerbeycan ve Ermenistan'da ve menşeviklerin Gürcistan'da başlattıkları sosyalist tecrübelerin dışında kalmaktadır.[62]

---

61) Bir ya da iki satır eksik. (ç.n.)

62) Ministere Des Affaires Etrangeres, Drection Des Affaires Politiques Et Commerciales, Seri E Karton 308 Dosya 1, 16 Oct 1920-30 Avr 1921, Turquie 95 Politique unteriene Dossier General'den aktaran: Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam*, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s. 166-172. Bu metni Türkçe'ye tercüme eden sayın Hamit Bozarslan'a burada bir kez daha teşekkür ederim.

KARS-ERZURUM, 11 OCAK 1921

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, Karabekir'le yaptıkları 11 Ocak tarihli görüşmede ilk defa kaygılarını dile getirerek alternatif bir güzergâhtan Ankara'ya gitmeyi önermişler, Karabekir ise bilinen oyalama taktiğini bırakıp, yerine gözdağı siyasetini öne çıkartarak karşı bir teklifte bulunmuştur. Karabekir'in teklifi, TKP heyeti açısından bir dönüm noktası olacaktır.

Kâzım Karabekir o günü anılarında şöyle anlatmaktadır:

> 11'de Türk komünistlerinden M. Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin bir kaç refikiyle Tiflis[63] tarikiyle Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler. "Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatından vazgeçerek Bakü'ya avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhinize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır," dedim. Toptan Erzurum üzerinden gitmeği tercih ettiler, "Seyahattan vazgeçmek doğru olmaz," dediler...[64]

Bu tarihe kadar yaptığı yazışmalarla birlikte ele alındığı takdirde, Karabekir görüşmede son derece sinsi bir taktik izlemiştir. Karabekir'in gözdağı ve 'himaye'yle karışık söyleminin ardında yatan yegâne amaç, TKP heyetini Erzurum-Trabzon güzergâhına sürmek ve birden fazla kola ayrılmalarını önlemektir. Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın bu görüşmede neler söylediklerini bilmiyoruz. Fakat Karabekir'in verdiği gözdağı sonucu, TKP önderlerinin sadece, "Seyahattan vazgeçmek doğru olmaz," demedikleri, garanti verilmediği tak-

---

63) Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın, Ankara'ya varmak için Erzurum yerine Tiflis yolunu önermeleri iki açıdan mümkün değildir. Birincisi, Gürcistan'ın başşehri olan Tiflis o tarihlerde, Menşevik hükümetinin denetimi altındaydı. TKP heyetinin Gürcistan'a girdiği an tutuklanması ve/veya öldürülmesi kesindir. İkincisi, Kars'ta bulunan TKP heyetinin, geri dönüp Tiflis üzerinden Gürcistan'ın Karadeniz'deki liman şehri Batum'a gidip, oradan İngiliz armadasının kontrolü altındaki deniz yolunu tercih etmesi ve bu yoldan Samsun limanına gelmeye çalışması Jules Verne adına ilginç olabilirdi, ama TKP için asla. Bu nedenle, Bayur'un, "Tiflis yoluyla Ankara'ya gitmekteki amaç denizden Samsun gibi Kafkas'tan uzak ve Azerbaycan mezalimini yakından duymamış bir ülkeden geçerek yol almaktı" (Bayur, *a.g.e.*, s. 644. dipnot 131) şeklindeki açıklaması mantıki değildir. Dolayısıyla, bu yanlış bilgi ya bir dizgi hatasının ürünüdür, ya Karabekir'in yanlış hatırlamasından kaynaklanmaktadır, ya da bilinçli bir dezenformasyon sonucudur. Ben bunun bir dizgi hatası olduğu kanısındayım. Zira birazdan üzerinde duracağımız, Karabekir'in aynı gün (11 Ocak 1921) Erzurum Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta Tiflis'ten değil ama Bitlis'ten bahsedildiği görülecektir.

64) Karabekir'den aktaran: Bayur, *a.g.e.*, s. 645.

dirde Bakü'ye dönmeyi dahi düşündükleri Karabekir'in anılarından değil ama aşağıdaki yazışmadan anlaşılmaktadır.

Nümero
Kars
1211/1/337 (1921)
duhulü 12/1/337
Erzurum Vilayetine

Kars ve Erzurum'a gelecek olan Türk Komünist Fırkası heyetinin oraya muvasalatında halk tarafından merkebe ters bindirilmek suretiyle duçar-ı muamele olacakları hakkında burada bir şayia devran etmektedir. Bugün Mustafa Subhi de müraacatla Erzurum tarikiyle giderse hakarete uğrayacağından Bitlis tarikiyle gitmek arzusunu gösterdi. Muvafık olmadığını ve Erzurum tarikiyle giderek ahalinin hissiyatını gözüyle görmesi veyahut büsbütün avdet etmesi caiz olacağını söyledim. Halk doğrudan doğruya pek ziyade alâkadar olduğu böyle bir heyete karşı izhar ve ibraz edeceği hissiyatı ve tarz-ı kabülde bittabi serbest olmakla beraber beynelmilel bir hakkı haiz olan mezkûr heyetin merkebe bindirilmesi suretiyle bir hakarete maruz kalması menafi-i millîyemize muvafık olmıyacağından efkâr ve hissiyat-ı memleketin mülâyimane ve nazikâne bir tarzda kendilerine iblağını münasib görmekteyim. Mustafa Subhi bazı arkadaşlarını yola çıkarıyor. Suikasde ma'ruz ve hakarete uğramıyacağı hakkında zat-i âlilerinden teminat gelmezse avdete karar veriyor.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir
Cevap yazılmıştır.[65]

Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın talep ettikleri garanti hatırlanırsa, yukarıdaki telgrafı TKP heyetini sakinleştirmek amacıyla Karabekir'in, Erzurum Vilayeti'nden ısmarladığı sözde garanti diye de okumak mümkündür.[66]

65) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 96. Aynı belge ufak tefek değişikliklerle Rasih Nuri İleri tarafından, Akdes Nimet (Çoruhlu) kaynak gösterilerek 'Vali Hamit'e' diye verilmiş ve metindeki 'Bitlis', 'Tiflis' diye yazılmıştır (bkz. Rasih Nuri İleri, *a.g.e.*, s. 260). Aynı belgeyi aynı hatalarla Bayur'da da görmek mümkündür (Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 645). Yavuz Aslan ise belgeyi Bayur'un verdiği versiyonla kitabına aktarırken kaynakçada hem Bayur'a, hem de Aybars'a gönderme yapmaktadır (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 309, dipnot 113).
66) Bayur'a göreyse, "Karabekir, M. Suphi ve takımına karşı esas bakımından koruyucu bir tutumdadır. Bütün düşündüğü Hükümetin onların başkente gelmelerini istemeyişini açığa vurmadan onlara 'halk sizden nefret ediyor' diyebilecek bir duruma gelerek onları sınır dışı etmektir" (Bayur, *a.g.e.*, s. 645).

KARS-ERZURUM-BAKÛ, 14 OCAK 1921

Erzurum vilayetinden sözde garanti bir iki gün içinde gelmiş olmalı ki, Karabekir, Erzurum'a aşağıdaki telgrafı yollar:

> Kars
> Erzurum Vilayetine
> 14 / Kânun-u sâni (Ocak) / 337 (1921)
> 15 K vusulü
>
> Mustafa Subhi ve rüfekasına fiilî bir tecavüze mahal verilmiyeceği hakkındaki iş'ar-ı âlilerinin tebliği üzerine mumaileye tertib ettiği yoldaşlarından sekizer kişilik iki kafileyi 14 / kânun-u sâni (Ocak) / 337 (1921) sabahı Kars'dan Erzurum'a müteveccihen tahrik[67] (hareket) ediyor. Bu kafilenin Erzurum'a muvassalatı haberinin alındığını müteakib kendisi de müteakib arkadaşlarıyle Kars'dan Erzurum'a hareket edecektir. Mustafa Subhi birinci kademe ile Erzurum'da haklarındaki cereyan ve tezahüratı yoklamak istediğinden ikinci kademenin hareketine mani esbabın tahdisine verilmemesi hususunu berayi hatıra arz ve muvassalatlarının iş'arını rica ederim.
>
> Şark Cephesi Kumandanı
> Kâzım Karabekir[68]

Birazdan göreceğimiz gibi, TKP heyeti Erzurum'a iki grup halinde değil, topluca hareket edecektir. Öte yandan, Mustafa Suphi ve Ethem Nejat yola çıkmadan, 14 Ocak'ta, muhtemelen Ermenistan'da bulunan ve heyete katılmaları beklenen parti kadroları Semih ve Hasan Cevat'a hitaben bir mektup kaleme alırlar.

> Semih[69] ve Hasan Cevat[70] yoldaşlara,
>
> Vesait-i nakliye tedarikinin ve umumiyetle Erzurum tarikiyle seyahatin güçlüğü ve Şark vilayetlerinde başkaca edebiyat şimdilik lüzumsuzluğu cihetleriyle sizlerin nezdinizdeki edebiyatla beraber Bakû'ye avdetiniz ve edebiyatı harici büroya tesliminiz muvâfık görülmüştür.
>
> Ayın 23'ne kadar Ermenistan'da çalışarak ondan sonra hareketiniz muktezidir Sizler Tuapse veya Gürcistan tarikiyle ve bir kısım

67) Metinde böyle.
68) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 97
69) "Merkezi Heyetin Hareketi" başlıklı listenin ikinci sırasında adı yazılı olan Semih'in vazife hanesinde "matbuatta" diye yazmaktadır (bkz. *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 1, s. 271).
70) "Merkezi Heyetin Hareketi" başlıklı listenin üçüncü sırasında adı yazılı olan Hasan Cevat'ın vazife hanesi " " ile boş bırakılmıştır (bkz. *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 1, s. 271).

edebiyat ile doğruca Ankara'ya gelip bize iltihak edersiniz. Maaş ve harcırahınızın harici büroca itası kararlaştırılmıştır. Bu karar bu mektubumuzun gösterilmesiyle harici büroca icra edilmelidir. Mütebaki edebiyat ile 17-60 numaralı gazeteler ve daha sonra çıkan nüshalar ve diğer edebiyatın peyderpey gönderilmesinin harici büroya tebliği ile söze nihayet verir ve gözlerinizden öperiz.

TKP MH (Merkezi Heyet) Reisi Mustafa Suphi
Kâtip Ethem Nejat
14/1/1921[71]

Erzurum'a hareket edilmeden kaleme alınan bu mektup, sanki bazı endişeleri ve aynı zamanda TKP önderliğinin bazı tedbirler almaya çalıştığını gösterir gibidir.[72] Fakat bu konuda elimizde hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

KARS, 15 OCAK 1921

Mustafa Suphi'nin imzasını taşıyan son belge 15 Ocak tarihlidir. Suphi, Bakü'deki yoldaşlarına hitaben şöyle yazmaktadır:

Bakü'de İsmail Hakkı yoldaşa
Aziz kardeşim,

Size, bu mektubumla, pek iyi ve eski dostlarımdan İsmail Suphi[73] yoldaşı takdim ederim. Yeni teşekkül eden Komünist Fırkası[74] ve Büyük Millet Meclisi azasından olan İsmail Suphi yoldaş memleketin ik-

71) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 2, s. 25.
72) Bahsi geçen TKP kadrolarının yanlarında bulundurdukları yayın ne kadardır ki, bunların Erzurum üzerinden taşınması zor olsun? TKP heyeti Kars'a gelirken, Ankara'ya Erzurum üzerinden gideceğini bilmiyor muydu ki, şimdi yanında götüreceği yayınları sorun etmektedir? Kaldı ki, Tuapse üzerinden Ankara'ya gitmeleri istenen kadroların beraberlerinde getirmeleri talep edilen yayın sanki çok daha fazladır. Acaba yayın meselesi bir bahane midir? İki kadronun 23'üne kadar Ermenistan'da yürütecekleri ne gibi bir faaliyet olabilir? Yoksa bu iki kadro, heyetin Erzurum'a sağ salim vardığı haberini alana kadar mı Ermenistan'da beklemelidir?
73) İsmail Suphi (Soysallıoğlu) 1885'te Burdur'da doğdu. Gazeteci ve siyaset adamı olan İsmail Suphi, 1908'den sonra İstanbul'da *Söz* gazetesini yayımladı. İttihatçılara muhalefet ettiği için Sinop'a sürgün edildi. Sürgün sonrası, Selamet-i Osmaniye Fırkası ve Milli Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne Burdur milletvekili olarak girdi. Mustafa Kemal'in isteği üzerine kurulan sahte komünist partisine katıldı. Daha sonra meclisteki İkinci Grup'un içinde bulundu. 1967'de Ankara'da öldü (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 163). İlginçtir, Mustafa Suphi bundan birkaç gün önce gene İsmail Hakkı'ya yazdığı mektupta, aynı şahıs hakkında hiç de olumlu sözler etmemekteydi (bkz. yukarıda "Ankara-Kars-Bakü, 20 Aralık 1920" arabaşlıklı bölüm).
74) Bahsi geçen sahte TKP'dir.

iktisadi ve içtimai ve siyasi cereyanlarına vâkıf bir zat olmak itibarıyla size pek faydalı malumatlar verebilir. Siz de kendisini inkılâp âleminin gavâmızın (anlaşılması zor hakikatlerine) îsâl hususuna delâlet etseniz fırkamız hesabına bir hizmette bulunmuş olursunuz. Bundan başka yoldaşımıza Azarbaycan ve Rusya'dan bazı hediye ve hatıralar tedariki cihetine de yardımınızı rica eder ve gözlerinizden öperiz kardeşim.

Kars 15 / 1 / 1921
Mustafa Suphi
Kânunusani (Ocak) 1921[75]

Mustafa Suphi'nin bu son mektubundan, TKP'nin Ankara'ya varması halinde sahte partiyle epey yakınlaşacağı, hatta birleşmeye dahi gidebileceği izlenimi edinilmektedir. Oysa, komünist sıfatını Mustafa Suphi'nin başkanı olduğu TKP'nin tekeline bırakmamak ve kafa karıştırmak için sahte partiyi kurdurtan Ankara'nın, böylesi bir yakınlaşmaya izin vermeyeceği ortadadır. Tersine, Ankara hükümetinin öncelikli hedefi TKP'yi Anadolu'dan defetmektir. 29 Aralık 1920'den bu yana yapılan bütün yazışmalar, tasarlanan planlar, oyalamalar ve verilen gözdağları hep bu hedefe yöneliktir. TKP önderliğiyse hâlâ bu durumun farkında gözükmemektedir. Mustafa Suphi'nin Erzurum'a hareket etmeden önce kaleme aldığı bu son mektup, acı gerçeğin son bir defa daha kendi kaleminden ifadesidir.

ERZURUM, 15 OCAK 1921

Öte yandan, Ankara'nın kurdurttuğu sahte parti ve Moskova'yla yürütmekte olduğu diplomatik ilişki, Anadolu'daki kimi karşı devrimci kesimlerin kafasını karıştırmaktaydı. Ankara'nın izlediği siyaset bu kesimler için yeterince anti-komünist değildi. Üstüne üstlük bu kesimler bir an evvel Antant'la uzlaşılması gerekirken, Ankara'nın Antant'a karşı Moskova kozunu kullanıyor olmasını tehlikeli bulmaktaydılar. Hatta bazıları, Ankara'nın bu siyasi manevrasına 'ne oluyor, yoksa komünist mi oluyoruz' diye tepki gösteriyorlardı. Ankara ise bir yandan söz konusu manevrasını bu kesimlere anlatmaya çalışırken, aynı zamanda bu kesimlerin aşırı anti-komünistliğini de Mustafa Suphi ve yoldaşlarına karşı var gücüyle seferber etme peşindeydi. Erzurum'daki karşı devrimci çevre, bahsi geçen ortamda Mustafa Suphi ve

75) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 32.

kafilesine karşı kullanılabilecek mükemmel bir araçtı. Seferber edilecek bu güç, aynı zamanda Antant'a, Anadolu'nun anti-komünizmin sosyal tabanına sahip olduğunu göstermek için eşsiz bir fırsat sunmaktaydı. İşte böylece Erzurum'da 'aniden' bir karışıklık baş gösterdi.

Erzurum valisi Hamit'e[76] göre, 15 Ocak günü Erzurum Müdafaai Hukuk Heyeti topluca istifa etmiştir. Heyet istifasını valiye şöyle bildirir:

> Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti Vilayet-i Şarkiye ve Ermeni meselesine matuf bulunan maksadı teşekkülü husul bulmuş ve bu şekilde devam-ı hizmetin memleketin âtisi için hayırlı olmayacağı kanaatini iktisap eylemiş bulunduğundan bilittifak istifaya karar

76) Sık sık istifa etmesinden ötürü Deli Hamit diye de bilinen vali Hamit, 1878'de Rodos adasında doğdu. 1902'de İstanbul'da Mülkiye'yi bitirdi. Kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunan Hamit, bir dönem İçişleri Bakanlığı'nda müsteşarlık da yaptı. Refet'in (Bele) Mustafa Kemal'e teklif etmesiyle, 28 Mayıs 1919'da Canik Mutasarrıfı olarak Samsun'da göreve başladı. Kısa sürede İstanbul hükümetiyle çelişkisi baş gösterince görevden alındı. 14 Temmuz'da Mustafa Kemal'e İstanbul'a döneceğini haber verdi. 15 Temmuz'da Mustafa Kemal kendisine yolladığı cevabi telgrafta, "Kardeşim Hamit Bey, Bilmem hangi güven düşüncesi size İstanbul'a gitme isteğini veriyor... Biz değerli arkadaşlarımızı Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve böylece gerçek yurtseverleri dileklerinden yoksun etmemeye çalışırken siz, bu davranışınızla, en azından kapalı bir çevreye giriyorsunuz. Biz hiç uygun görmedik. Refet'le buluşunuz. Ya Sivas yakınlarında birlikte kalırsınız ya da rahatça bizim yanımıza gelirsiniz," diye yazıyordu (Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961, s. 54-55). Hamit kararını verdi ve neticede 22 Ocak 1920'de Trabzon valiliğine atandı. 16 Mart'ta, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın işgal kuvvetlerince kapatılması üzerine, Mustafa Kemal 19 Mart 1920 tarihli genelgeyi yayınladı. Genelge, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması için on beş gün zarfında seçime gidilmesini emrediyordu. Trabzon'daki zenginler ve mahalli yetkililer tarafından olduça sevilen vali Hamit, böylesi bir seçime Trabzon'da gidilmesi halinde İngiliz işgaline neden olunacağını öne sürerek Trabzon'da seçimlerin yapılmasını uzun süre engelledi. Daha sonra yapılan seçimlerde vekil seçildi. Fakat Ankara hükümetinin gözünde Hamit'in konumu zedelenmişti. 23 Haziran 1920'de Hamit, Trabzon'daki valilik görevinden ayrıldı ve Ankara'ya gitti. Trabzon-Ankara arasındaki çelişkilerin durulmaması üzerine 26 Eylül 1920'de yeniden Trabzon valiliğine getirildi. Burada bir ayı bile dolduramadan, 14 Ekim 1920'de Erzurum valiliğine atandı. Anti-komünistliğiyle ün yapmış olan Hamit, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmelerinde aktif rol oynadı. Fakat daha sonra gerek Karabekir, gerekse Mustafa Kemal'le baş gösteren çelişkilerinden ötürü âdeta oradan oraya sürüldü. 1921 Haziran'ında Elazığ'a, Temmuz'unda Kastamonu'ya vali olarak atandı. En son Ocak 1922'de Adana'ya tayini çıktı. Fakat 1923'ün başlarında görevinden azledildi. Trabzon'a yerleşti. Burada Suphi cinayetine karışmış olanlarla birlikte hareket etti. Mart 1923'te Ankara'da öldürülen Trabzon vekili Ali Şükrü'nün Trabzon'daki cenaze törenini örgütleyenler içinde yer aldı. Hamit bu törende, Mustafa Kemal karşıtı zehir zemberek bir konuşma yaptı. Ardından 4 Nisan 1923 tarihli *İstikbâl Gazetesi*'nde Mustafa Kemal'i ima eden bir teşhir yazısı kaleme aldı. İstiklâl Mahkemesi'ne verildi. Nedamet getirdiği için beraat etti. 1928 yılında İstanbul'da öldü (daha geniş bilgi için bkz. Kâmil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975 ve Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon*, Top-Kar Matbaacılık, Trabzon, 1990.)

verdiğini mecburiyeti kanuniyyeye binaen makamı devletlerine arz ve teyid-i samimiyet eyleriz...[77]

ERZURUM-ANKARA-ERZURUM, 16 OCAK 1921

Bu istifa üzerine vali Hamit, Müdafaa-i Hukuk Heyetlerini doğrudan denetleyen ve onlarla ilgilenen Mustafa Kemal'e aşağıdaki telgrafı gönderir:

> Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti tarafından verilen istifaname bâlâya naklolundu. (ilişiktedir) Bunun sanki komünizm cereyanının Hükümetçe tasvip edildiği zehabıdır. Bu zannı def için müstafilere izahatı lâzime verilmişse de cereyanın takarrübü (yaklaşması) nisbetinde tezayüd (artan) eden endişe ve heyecanın izalesi için merkezden tebligat ve beyanatı katiyede icap edeceği kanaatinde bulunduğum maruzdur.[78]

Erzurum'daki karışıklıktan ötürü Kumandan Rüştü de aynı gün Mustafa Kemal'e bir telgraf yollar:

> Harb telgrafıdır
> tehiri gayri caizdir
> Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal
> Paşa Hazretleri
> 1) Mustafa Subhi'nin takriri (yaklaşması) ve Ankara'dan Cafer'in[79] hemşehrilerine serian bolşevik olun, kesiniz, kırınız, herkesi seviyeni-

---

77) Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 646. Dursun Ali Akbulut, Bayur'un verdiği bu belgeye dolaylı olarak şöyle itiraz etmektedir: "Albayrak gazetesine göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 28 Eylül 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraftan sonra topluca istifa etmişlerdi. Gazetenin 20 Aralık 1920 tarihli nüshasında, 'Şekl-i hazırıyla devam-ı mesa-i, memleket için faideli olamayacağına kani olduklarından bahisle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i yoktur. Erzurum'daki bolşevik cereyanına ve hükümetin halkçılık programına bir tepki olduğu sanılıyor. Herhalde 15 Ocak tarihli istifa, ikinci toplu istifa olmalıdır" (Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Temel Yayınları, Istanbul, 2006, s. 88).

78) Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 646.

79) Makalesinde aynı belgeyi aktaran Hikmet Bayur, "Metnin burasında okunmayan bir ad vardır ve bu ad Cafer olabilir," diye bir dipnot düşmektedir (Bayur, *a.g.e.*, s. 646, dipnot 132). Dursun Ali Akbulut'tan Cafer hakkında şu bilgileri öğreniyoruz: "Eski ittihatçılardan olan Cafer Bey, Erzurum'un Ebulhindi köyündendir. 1919 yazında Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bulunduğu sırada onunla görüşür. İstanbul hükümetince arandığı için Osmanlı sınırları dışına çıkar ve Oltu'ya gider. Oltu Milli Şura Hükümetiyle Ermenilere karşı mücadele edeceğini bildirir. Fakat daha sonra bu hükümetle arası açıldığından adamlarıyla birlikte Oltu'dan uzaklaştırılır. Bilahare Erzurum'a gelen Cafer Bey, burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarıyla anlaşamaz. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 26 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri telgrafta, ondan şikâyetlerini dile getirir. Mustafa Kemal

ze indiriniz gibi hezeyanları muhtevi gönderdiği mektup[80] Erzurum halkını fevkalâde galeyan ve harekete getirmiştir. Dün Mebus Durak Bey'in dahil olduğu eşraf ve ulema ve esnaftan mürekkeb bir hey'et makama gelerek hükümetin komünizme karşı tarz-ı siyasetini istizah (açıklık getirilmesini) eylemiş ve ahaliye bunun önüne geçmek için her türlü tedabir-i şedideye müracaat olunacağını indel icab silahla müdafaa edileceği iblağ ve *yirmi dört saat sonra bu meselenin müzakeresi için büyük bir içtima akd olunacağı ilâve edilmiştir.*[81]

Evvelce teelüğ ettiğim telgrafname-i âlilerindeki noktai nazar dairesinde hükümetin bu babdaki siyasetini ve Ankara'daki fırkanın maksat ve sebeb-i teşkilini izah ve kendilerini tatmin ettim. Mustafa Subhi meselesine gelince mumaileyhe efʿal ve harekatının şahsi ve hususi olduğunu ve hem bir tarafın mazhar-ı himaye olmadığını kendisine buraya geldiği taktirde defʿi mazarratı (zararlının yok edilmesi) için hükümetçe her türlü tedabirin ittihaz edildiğini beyan eyledim.

(2) Mustafa Subhi'nin itba'ından (yanındakilerden) on altı kişi Kars'dan hareket etmiştir. Bir iki güne kadar buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediği haber alındıktan sonra kendisi hareket edecektir. Kâzım Paşa ile bu babda cereyan eden muhaberat neticesinde takarrür ettiği üzere, galeyandan bahsen halkın taaruzuna mahal verilmiyerek mümaileyhin maiyetini mahfuzen hudut haricine sevk etmek üzere Trabzon'a göndereceğim. Bu babda başka bir emr-i mütalâa varsa tebliğ buyurulmasını istirham ederim.

16. kânun-u sâni. (Ocak) 337 (1921)
Rüşdü *(abç)*[82]

Paşa, Cafer Bey ve adamlarının meşru bir tarzda kullanılabilmesi için talimat verir. Kuvayı Milliye'ye karşı ilk isyanların başladığı Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan 'seçkin bir kıt'anın Ankara'ya gönderilmesi'ni ister. Kâzım Karabekir Paşa, On Beşinci Kolordu'dan bir miktar asker ayırıp göndermek düşüncesinde olmadığı için, Yeşil Ordu adında küçük bir müfreze oluşturur. Cafer Bey'i çağırır. Otuz kişilik bu birlik Cafer Bey'in öncülüğünde 14 Mayıs 1920'de Erzurum'dan hareket eder. Yeşil Ordu ya da Cafer bey müfrezesi, Yenihan, Zile ve Tokat ayaklanmalarının bastırılmasında başarı ile vazife gördükten sonra 1 Ağustos 1920'de Ankara'ya ulaşır" (Akbulut, *a.g.e.*, s. 88, dipnot 140). Teşkilat-ı Mahsusa kumandanı olan Cafer hakkında ayrıca bir başka detaylı bilgi için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 123, dipnot 75.

80) Hikmet Bayur'a göre, "Bu uydurulmuş bir kışkırtma mektubu olabileceği gibi o sıralarda komünistlerin aşırı şımarıklıkları dolayısıyle gerçekten Erzurum'daki yoldaşları M. Suphi gelince bir ayaklanma denemesi yapmaya çağıran bir belge de olabilir" (Bayur, *a.g.e.*, s. 646, dipnot 133). Hasan Izzettin Dinamo ise kışkırtma mektubunun üzerinde durmakta, Mustafa Kemal'in Cafer'e, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Zigana dağlarında öldürülmesini gizlice emrettiğini roman diliyle anlatmaktadır (bkz. Hasan Izzettin Dinamo, *Kutsal Isyan*, C. 5, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 399-400).

81) İtalikle verdiğim bu bölüm Bayur'un makalesinde yoktur (bkz. Bayur, *a.g.e.*, s. 646).

82) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 97-98. Bayur'a göre bu metin Erzurum valisi Hamit'e aittir (bkz. Bayur, *a.g.e.*, 646-647).

Aynı gün Mustafa Kemal de Erzurum'da bulunan milletvekili Durak Bey'e[83] bir telgraf yollar:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Ankara
Başkitabet Kalemi
16.1.337 [1921]
Adet: 2/77
Şifre
Erzurum'da Mebus Mustafa Durak Beyefendi'ye

C: 1. Komünizm cereyanları hakkındaki telgrafnamelerinizden bir yanlış anlama hissolunuyor. Dahiliye Vekâleti'nin tamimi, Komünist Fırkası'nın belgesine sahip olmayan şahıslar hakkında takibat icrası şeklinde değildir. Belki kendisinin komünist olduğundan bahsederek karışıklık çıkarmaları muhtemel serserilerin faaliyetine meydan vermek üzere yalnız komünistliğinden bahseden şahıslar elinde resmen teşekkül etmiş bulunan Komünist Fırkası'nın belgesini aramak esasına dayanmaktadır. Bu suretle hükümetçe mensubiyeti malum olan resmen teşekkül etmiş bir fırkanın belgesini taşımayanların bu yeni ve ince meslek hakkında faaliyette bulunmaları yasaklanacak ve neticede bizim de, sizin de, hepimizin de gayesi olan memleketin sükûn ve asayişi saklı ve korunmuş kalabilecektir.

2. Büyük Millet Meclisi hükümetinin bütün mesaisi, bu Meclis'i vücuda getiren siyasi sebeplerden esinlenmiş olup, ancak ve ancak genel hatları bir *[...]*[84] ilkesi olarak çizilmiş ve bütün millet tarafından Meclis'in seçilmesi suretiyle teyit edilmiş bulunan esasların elde edilmesi gayesine yöneliktir. Bunun hilafında ne bir karar ve ne de bir icraat katiyen vaki olmamıştır. Yalnız yüksek vatani menfaatları düşündüklerine şüphemiz olmayan bazı arkadaşlar tarafından teşkil eden Türkiya Komünist Fırkası ile Halk İştirakiyun Fırkası'nın resmi usulüne göre hükümetten istedikleri müsaadeyi esirgemek serbest bir idarenin icaplarına elbette uygun düşmezdi. Hiçbir fırka ve mesleğin hiçbir maksatla milli esaslarımızı neticesizliğe mahkûm edecek tedbirlerine ve faaliyetine ve hiçbir sebeple memleketin hu-

83) Mustafa Durak (Sakarya) 1876'da Erzurum'da doğdu. BMM'nin Birinci Dönemi'nde Erzurum Mebusluğu yaptı. Daha sonraları Kars Valiliği ve Erzurum Belediye Başkanlığı da yapan Mustafa Durak 1942'de ölmüştür (Erol Kürkçüoğlu'ndan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 315, dipnot 130).
84) Metinde böyle.

zur ve sükûnunun ihlaline katiyen müsade olunmayacağına Erzurumluların tam bir emniyet ile inanmaları icap eder.

3. Edhem, kıtalarıyla mağlup Yunan safları arasında bulunmakta ve şiddetle takibata devam olunmaktadır. Yakında kati neticenin müjdeleneceği beklenmektedir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal[85]

ERZURUM-ANKARA, 17 OCAK 1921

Bir gün evvel Kumandan Rüştü'nün telgrafında bahsettiği toplantı gerçekleşmiş olacak ki, muhtemelen 17 Ocak günü, Mustafa Kemal'e, kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen[86] aşağıdaki telgraf yollanır:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal
Paşa Hazretlerine

Zeyl (ek) 16. kânun-u sâni. (Ocak) 337 (1921) ve 9763/40 numaralı şifreyedir. Mahsusen... içtimai hukuka halkın vekillerinden ibaret olmak üzere belediye dairesinde vukua gelmiş burada komünizm hakkında burada durudiraz (uzunu uzadıya) tafsilât verildiğinden buna karşı ittihaz-ı tedbir edilmek üzere muhafaza-i mukaddesat ve müdafaa-i hukuk ünvaniyle bir cemiyet teşkili tekerrür etmiş ve Raif Efendinin[87] riyasetinde yirmi kişiden ibaret bir hey-et-i

85) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 292.

86) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 98. Aybars belgenin altına düştüğü dipnotta şunları yazar: "Bu belgenin tarihi ve imzası yoktur. Yazı Rüştü Bey'e aittir" (*a.g.e.*, s. 98, dipnot 1). Aynı belgeyi (bazı ufak tefek farklarla) Bayur, valinin 16 Ocak tarihli telgrafının eki olarak sunar (bkz. Bayur, *a.g.e.*, s. 647).

87) Hoca Raif Efendi (Dinç) hakkında Fahrettin Kırzıoğlu'nun kitabında şu bilgiler yer almaktadır: "Erzurum-Muradpaşa Mahallesi'nde Ulemâ'dan Erzurumlu Mehmed Nüri Efendi ile İffet Hanım'ın oğludur. 1874'te doğdu... İttihâd ve Terakkî Fırkası'na girdi: az sonra Erzurum Kadısı tayin edildi. Nisan 1913'te II. Osmânlı Meclisi'ne Erzurum Meb'üsu seçildi; III. Meclis'te de aynı sıfatı kazandı... 2 Aralık 1918'de İstanbul'da Vilâyât-i Şarkıyye Müdâfaai Hukuuki Milliyye Cem'iyyeti'nin kurucularından oldu. Bunun Erzurum Şu'besi Re'isi olarak, 17-21. VI. 1919 'Erzurum Vilâyet Kongresi'ni idâre etti. Erzurum Umûmi Kongresi sonunda Temsil Heyêti'ne seçilip, Erzurum adına Sivas Kongresi'ne katıldı ve yeni Temsil Hey'eti'ne, Erzurum adına seçildi. Ankara'daki I. Meclis'e nâmzed bile olamadı. Erzurum'da baş gösteren M. Subhiler'in yaydığı Bolşeviklik akımına karşı, burada 'Muhâfazai Mukaddesât Cem'iyyeti'ni kurup, Başkanlığını yaparak halkımızı uyardı. BMM'sine yazdığı çok te'sirli Telgrafı üzerine Hükümet, Vali ve Kaymakamlar'a yazdığı şifre-telgraflarla 'İştirâkyun Fırkası' Şu'belerini kapattırdı. II. Meclis'e Erzurum'dan seçildi... 3 Ekim 1949'da Ankara'da rahmetli oldu" (bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset, Ankara, 1993, s. 203-204).

idare intihab ve hükümete resmen müracaat ve ihtar olunduğu ma'ruzdur.[88]

1921 ÖNCESİ ERZURUM TARİHİNİN BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ

Erzurum'da yaşanan ve tersinden Ankara'nın da arzu ettiği karışıklıkların konjonktürel sebeplerine yukarıda değinip yapılan yazışmaları okuduktan sonra, şimdi de Erzurum'daki bu reaksiyonerliğin anlaşılabilmesi için bir miktar geriye dönüp şehrin ve bölgenin 1921 öncesi tarihinden belli başlı kesitlere bakmakta fayda var.

Karadeniz ile Kafkasya arasında oldukça stratejik bir noktada bulunan Erzurum, yüz yıl içerisinde tam üç sefer (1829, 1877-1878, 1916-1918) Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiş ve ele geçirilmiştir. Osmanlı devletinin vilayeti olan Erzurum'un sınırları Erzincan, Beyazıt ve Bayburt sancaklarıyla birlikte 21 ilçe ve 3 bucağı kapsamaktaydı. Erzurum vilayetinin nüfusunun büyük çoğunluğu köylülerden oluşuyordu ve 337 bin hektarı bulan ekili arazinin yüzde 98'inde tahıl üretiliyordu. Vilayetin 52.800 kilometre kareyi kapsayan sınırları dahilinde Birinci Cihan Harbi'nin başında takriben 750 bin insan yaşamaktaydı.[89] Demografik yapısı oldukça karışıktı.[90] Şehrin içinde yaşayan nüfus takriben 40-80 bindi ve bunun 20 binini Ermeniler oluşturmaktaydı.[91] 1915'te Osmanlı Ermenilerinin tehcir ve katliama tabi tutulması, baş gösteren salgın hastalıklar ve harbin

88) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 98.

89) Bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 49.

90) Sabahattin Selek, Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi'nin bir istatistiğine dayanarak verdiği tablodan Erzurum hakkında şu bilgileri öğreniyoruz: "Erzurum'da, ahalisi tamamen Ermeni olan kasaba ve köylerin sayısı 72, ahalisi tamamen Rum olan köylerin sayısı 3, ahalisi karışık olan köylerin sayısı ise 241'dir" (bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 62).

91) Takriben diye yazmamın sebebi bu konuda farklı bilgilerin olmasıdır. 1967 Erzurum İl Yıllığı'na göre, "I Cihan Harbine girildiği sıralarda Erzurum'un nüfusu 100-120 bin kişi idi" (bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 48). Erdaha'ya göre, "Erzurum şehri nüfusu 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir" (bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 49). Cevat Dursunoğlu'na göre bu sayı, "savaştan önce seksen bin"dir (bkz. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 25). Erzurum'da on üç yıl kalan Amerikalı Robert Stapleton ise, Dursunoğlu'na yakın bir rakam vererek, "1914'e kadar Erzurum'un nüfusu 60 ila 70 bin arasındaydı ve burada yaşayanların 20 bini Ermeni'ydi, demektedir (bkz. James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, C. 1, çev. Ahmet Güner, Pencere Yayınları, İstanbul, 2005, s. 439).

beraberinde getirdiği yıkımla birlikte yaşanan göç sebebiyle şehrin geride kalan nüfusu 3-4 bindi.[92]

Mustafa Suphi ve kafilesi için askeri ve mülki erkânlar tarafından emredilen ve Ocak 1921'de Hoca Raif Efendi'nin liderliğinde Erzurum'da yapılacak olan provokasyon gösterisinin aynısı, ne ilginçtir ki, bu olaydan altı yıl önce Ermenilere karşı yapılmıştı. Nisan 1915'te, İstanbul'dan gönderilen İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden Bahattin Şakir'in yaptığı plan doğrultusunda, Erzurumlu dini hocaların önderliğinde büyük bir miting düzenlenmiş ve ardından Erzurum, Ermeni nüfusundan arındırılmaya başlanmıştı.[93]

En son 1916'da Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği Erzurum, Mart 1918'de Osmanlı ordusu tarafından geri alındı. Bu tarihten itibaren şehir On Beşinci Kolordu'nun merkezi oldu. 1913'de şehrin İttihatçı kadroları tarafından çıkarılan ve Rus işgalinden ötürü yayınına ara vermek zorunda kalan *Albayrak* gazetesi, Ocak 1919'dan itibaren yeniden yayın faaliyetine başladı.[94] Gazete Türkçü çizgide bir yayın politikası takip etti. Tehcir ve savaş ortamında zenginleşen eşraf ve esnafın maddi desteğiyle şehrin ileri gelenleri, Erzurum'un Ermenilere geri verileceği korkusundan hareketle Mart 1919'da, Vilâyât-i Şarkıyye Müdâfaai Hukuuki Milliyye Cem'iyyeti'ni kurdular.[95] Gazetenin yazar ve yöneticileri de bu cemiyetin içinde yer aldılar. *Albayrak*, Doğu'daki Müdâfaai Hukuk Cemiyetleri'nin maddi desteğini almıştı. Gazete bir nevi bu hareketin yayın organıydı.[96] Erzurum'daki cemiyet, Trabzon Muhafaza-i Hukuk'i Milliye Cemiyeti'yle birlikte 23 Temmuz 1919'da, konformist güçlerin Anadolu'daki merkezi örgütlenmesinin ilk adımı niteliğindeki Erzurum Kongresi'nin bir araya gelmesinde aktif rol oynadı.[97]

---

92) Cevat Dursunoğlu'na göre bir de "on bin kadar hemşehriyi Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi" (bkz. Cevat Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 25). Tüm Rusya Şehir Meclisleri Birliği temsilcisi B.H. Kunutz'a göreyse, 1916'da, "Erzurum'da 80-100 kadar Ermeni kalmıştı" (bkz. James Bryce-Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 450). Öte yandan, 1967 Erzurum İl Yıllığı'nda, "şehrin istirdat edildiği 1918 yılı kayıtlarına göre, nüfusunun 17 bine düştüğü görülmektedir," diye yazılmıştır (bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 48).

93) Bkz. James Bryce-Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 450 ve 457

94) Bu gazete hakkında yapılmış geniş bir araştırma için bkz. Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Temel Yayınlar, İstanbul, 2006.

95) Daha geniş bilgi için bkz. Cevat Dursunoğlu, *a.g.e.*, 27-31.

96) Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, s. 20-21.

97) Daha geniş bilgi için bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Erzurum'dan on milletvekili katıldı.[98] Bu milletvekillerinden ikisi, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni'yle Ankara hükümeti arasında Ağustos 1920'de geçici bir anlaşmazlık yaşandı. Sahip olmak istedikleri kariyeri Ankara'da bulamayınca Erzurum'da mahalli bağımsız bir idarenin oluşmasını talep eden bu ikili, görünürde şehrin vali vekilliğini yürüten Albay Kâzım'a (Dirik), dolaylı olarak da Mustafa Kemal'e ve Doğu Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir'e karşı cephe aldılar.[99]

Öte yandan, Batı'dan umudunu kesip, Doğu'da Bolşevik İhtilâli'nin etkisine kapılan *Albayrak* yazarları, hem Türkçü hem de sosyal demokrat ideolojilerinin uzantısı olan halkçılığın Erzurum'da uygulanmasını çoktandır talep ettikleri için solla hiçbir alâkaları bulunmayan Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni'yle tuhaf bir ittifak kurdular.[100] Aslında iki kesim arasındaki yakınlaşmanın gerçek sebebi, Doğu'da başlayan Ermenistan harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması endişesiydi. Böylesi bir durumda Erzurum yönetici sınıfı bir 'halk hükümeti'yle kendi durumunu muhafaza etmek istiyordu.[101] Fakat geçici ittifak, Ankara'nın duruma müdahale etmesi ve Erzurum'a tayin ettiği eski Trabzon valisi Hamit'in 14 Ekim 1920'de göreve başlamasıyla geçici olarak son buldu. İki vekil Ankara'ya geri dönerlerken *Albayrak*, Türkçü ve sol-sosyal demokrat yayınına devam etti. Gazete'nin yazarlarından Cevat Dursunoğlu, Eylül 1920'de Bakû Kurultayı'na ve Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Kongresi'ne katıldı. Bu tarihten itibaren *Albayrak* gazetesinde Bolşevikleri öven yazıların yanı sıra onları yeren yazılar da yayınlandı.[102] TKP'e göreyse, gazete açıkça komünist fikirleri savunmakta ve propagandasını yapmaktaydı.[103] Fakat gazetenin Türkçülükle Bolşevikliği iç içe sunan bu eklektik çizgisi Erzurum'daki reaksiyoner çevreleri hiçbir zaman memnun etmediği gibi, savunduğu halkçılık fikrindeki aile hayatına dair öneriler de planlanmış büyük tepkilere malzeme yapıldı. Mustafa Suphi ve yoldaşları için Erzurum'da düzenlenecek provokasyon nisbeten *Albayrak*'a da yönelecekti. Şimdi hadisenin seyrine geri dönelim.

98) Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 107
99) Daha geniş bilgi için bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 65-70.
100) Bkz. Dursun Ali Akbulut, *a.g.e.*, s. 60-66.
101) Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 832-834.
102) Dursun Ali Akbulut, *a.g.e.*, s. 86.
103) *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 17

ANKARA-ERZURUM, 18 OCAK 1921

Mustafa Kemal 16 Ocak'ta, Rüştü'den aldığı kapsamlı rapora cevap mahiyetinde kısa bir telgrafla Erzurum valisi Hamit'e şunları yazar:

> Numara: 2/80
> Ankara'dan
> 18 Kânunusani 337 [18 Ocak 1921]
> Erzurum Valisi Hamit Beyefendi'ye
> C. 16 Kanunusani 337 [18 Ocak 1921][104] şifreye: *Yüksek tedbirleriniz isabetlidir. (abç)* Cafer Bey hakkında buraca gerekli muamele yapılacaktır, Efendim.
>
> Büyük Millet Meclisi Reisi
> Mustafa Kemal[105]

TRABZON, 18 OCAK 1921

Trabzon dahil olmak üzere Karadeniz sahilindeki bütün askeri ve mülki makamlara 18 Ocak'ta aşağıdaki tamim yollanır:

> Müfrit Komünist Mustafa Suphi'nin rüfekasından Trabzonlu Yüzbaşı Yakup nam şahsın Rusya'dan hareket ederek sevahilimizden birisine çıkacağı istihbar kılınmıştır. Mumaileyh hakkında gayet basiretkârane hareket olunarak, derdestine çalışılması derhal malumat verilmesi tamimen tebliğ olunur.[106]

KARS, 18 OCAK 1921

Mustafa Suphi ve beraberindeki 17 kişi 18 Ocak'ta Erzurum'a gitmek üzere Kars'tan trenle yola çıkmışlardır.[107]

---

104) Metin'de Kaynak Yayınları'na ait olan köşeli parantez içindeki bu tarih yanlış verilmiştir. Doğrusu 16 Ocak 1921'dir.
105) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 297. Mustafa Kemal'in bu telgrafı, 29 Aralık 1920'den bu yana Mustafa Suphi'ler hakkında yazılmış ve bilinen ikinci belge olması dolayısıyla çok önemlidir. Zira Mustafa Kemal ilk defa bu belgede, 16 Ocak'ta Rüştü tarafından kendisine rapor edilen Erzurum'daki Mustafa Suphi ve yoldaşlarına yönelik provokasyon planını onaylamaktadır.
106) Hangi makam tarafından yazıldığı belli olunmayan bu tamimi *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 330, dipnot, 189.
107) 18 Ocak tarihi Yavuz Aslan'ın *ATASE*' ye dayanarak verdiği bir tarihtir (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 312).

ERZURUM, 18-(?) OCAK

TKP heyeti Erzurum'a doğru yol alırken, Erzurum'da Hoca Raif Efendi önderliğinde, yakın tarihimizin ilk 'Komünizmle Mücadele Derneği' diye adlandırabileceğimiz Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin[108] aşağıdaki provokasyon beyannamesi 18 ilâ (?) Ocak'ta yayınlanır:[109]

> BEYANNAME
>
> Epey zamandan beri ismini işitip bazı ceridelerde okuduğumuz ve ancak ne gibi fitne ve fesat ocağı ve hile hud'a olduğunu etraflıca tedkik edemediğimiz komünistlik (bolşeviklik) ve halkçı iştirakiyun denilen mesail-i iblisanenin alçak ve memleketten kovulmuş, anası, babası belürsüz, mazileri mülevvas, cinâyet ve ceraim-i müteaddide ile mahkum ve memleket ve islâmiyetle alâkaları kat'iyyen gayr-i mevcûd bir takım edâni tarafından islam ülkelerine sokulmak ve dahilde bunlara peyrev bazıları tarafından bu fesad ve fitne ocakları uyandırılmak istenildiği haber alınmış idi.
>
> Bu bapta kemal-i ciddiyetle tedkikatta bulunanların malûmatından ve kendilerinin neşrettikleri matbu programlarının muhteviya-

108) 1960'lar Türkiye'sinde geniş devrimci kabarışa karşı devletin teşvikiyle kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin tarihsel kökü görülüyor ki, bir devlet geleneği olarak 1920'lere uzanmaktadır. Dursun Ali Akbulut'a göre, "Bu cemiyet, anti-komünist bir hareket olarak doğmuştur. İster içeride ister dışarıda olsun, bütün bolşevik cereyanlara karşıdır. Bolşevik eğilimli hareket, 1921 Mart'ında Erzurum'da susturulunca, Muhafaza-i Mukaddesat padişah ve saltanatın hukuku meselesiyle uğraşmaya başlayacaktır" (Dursun Ali Akbulut, *a.g.e.*, s. 102). Tarihin garip bir cilvesi olsa gerek, 1960'larda Erzurum imamı Fethullah (Gülen) hocanın da kurucuları içinde yer aldığı Komünizmle Mücadele Derneği Erzurum Şubesi kuruldu (bkz. Hikmet Çetinkaya, *Fethullah Gülen'in 40 Yıllık Serüveni*, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 149).

109) Dursun Ali Akbulut, yukarıdaki belgeye ilişkin olarak dipnotta şöyle yazmaktadır: "Bu beyanname matbu olup, üzerinde tarih bulunmamaktadır. Beyannamenin altında cemiyetin mühürü vardır. Asıllarından biri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Erzurum Dosyası'ndadır" (Dursun Ali Akbulut, *a.g.e.*, s. 98, dipnot 8). Yazar ileriki sayfalarda da beyannamenin ne zaman yayınlandığına ilişkin olarak, üzerinde tarih bulunmadığı için bunu kesin olarak tesbit edemiyoruz. Ancak beyannamede Mustafa Suphi'nin üzerinde yakalanan belgeden söz edilmesi, bunun 22 Ocak 1921'den önce neşredilmemiş olduğunun delilidir... diye yazmaktadır (*a.g.e.*, s. 102). Ben şahsen yukarıdaki beyannamenin Mustafa Suphi Erzurum'a gelmeden evvel dağıtıldığını düşünme eğilimindeyim. Çünkü böylesi bir provokasyon belgesinin Mustafa Suphi'nin Erzurum'u terk etmesinden sonra dağıtılmasının ne gibi bir pratik faydası olabilir? Öte yandan, Mustafa Suphi'nin üzeri aranarak ya da çalınarak birtakım belge(ler) elde edildiği (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 317, dipnot 140) Erzurum valisi Hamit'in 5 Şubat 1921'de İçişleri Bakanlığı'na yazdığı telgraftan öğrenilmektedir (Bayur, *a.g.e.*, s. 649). Bu konuya ilişkin bir başka bilgi de Kâzım Karabekir'in Genel Kurmay Başkanlığı'na yolladığı 25 Mart 1921 tarihli telgrafta bulunmaktadır (Bayur, *a.g.e.*, s. 649, dipnot 138). Her iki telgrafta bahsi geçenin Mustafa Suphi'nin üzerinden alınan belge ya da belgelerin aynısı olup olmadığını ve nerede elde edildiklerini tam olarak bilemiyoruz.

tından bâhusus Mustafa Suphi nam şeririn şimdiye kadar bu hususta vücuda getirdiği faaliyeti hikâyeten kongrelerinde kıraat edüb, hatt-ı desti ile muharrer olduğu halde elde edilen rapor mündericatından bu mesâlik-i laimenin bütün din ve islâmiyeti temelinden tahrip ve an'anât-ı milliye ve adab-ı mütevarisemizi ortadan kaldırmaktan başka bir şey olmadığı açık ve müdellel bir surette bütün üryanlığıyla meydana çıkmıştır.

Binaenaleyh mesâlik-i mesrûdenin esâsât-ı bâtılesini ve bunun tatbikinden husule gelmiş ve gelecek mazarratı hülaseten ber-vech-i âti beyan ve ilânı, cemiyetimizce cümle-i vezaifden bildik:

1. Hâşa, sümme hâşâ Allah yok, peygamber yok, halife ve büyük yok, şeriat düzme, yalan, işte bunları esas meslek ittihaz ederek bütün küfriyatlarını serbest olarak alenen neşr ile ahkâm-ı islâmiyeyi, ferâiz ve sünnet-i peygamberiyeyi külliyen dünyadan kaldırmaktır.

2. Bu fesadın tatbikine en evvel kadınlardan başlayarak, birincide bi'l-külliye nâ-mahremliği ref', ikincide onların umûmi mahallere, umûmi evlere, umûmi tiyatrolara, umûmi kahve ve oyunhanelere erkeklerle karışık olarak girip çıkmaları ve umûmi aşhanelerde erkeklerle yemek yemeleri, alel-umûm kadınlara hariçte birer iş verilerek, herhangi bir erkeğe hizmet etmesi mecburiyeti gibi bir takım vaziyetler ihdas edilmesidir ki maaz'alahü telâlâ, ne gibi fenalıklara yol açmış olduklarını ednâ bir mütalaa ile anlamak çetin değildir.

3. Kadınların hane haricinde serbest bulunmalarını temin ve haseb ve neseb keyfiyetlerini yok etmek maksadıyla üç yaşından itibaren bütün çocukları açacakları umûmi depolarda toplayıp kendi meslek-i kâfiraneleri dairesinde terbiye etmeleridir ki bu surette kim kimin evlâdı olduğu bilinmiyerek, ne'ûzu billâh bir hemşire kardeşiyle beraber tamamen serbesti dairesinde büyüyüp ve yekdiğerini tanımayacaklarından, aralarında ne gibi hâlât ve münasebetin teessüs edeceğini düşünmek bile insanın havsalasını yakacağı cihetle, fazla tafsilâta hacet görülmüyor.

4. Bi'l-cümle mekteplerden din dersleri kaldırarak buna mukabil komünizm meslek-i kâfiranesi esasları talim edilip, bütün talebe ve muallimler bu suretle yetiştirilerek, gelecek nesilleri bi'l-külliye dinden, imandan bi'l-mecburiye âri bulundurmaktadır.

5. Bütün cinâyât ve carâime karşı şer'-i ve kanunda gösterilen cezaları lağv ederek, yalnız bir tekdir-i aleni ile iktifa etmeleridir ki bu da aheng-i ictimaiyi esasından zir ü zeber ederek şer' şerif ve kanun-u münif ile tanzim edilmiş olan muvazene-i ictimaiyeyi bi'l-külliye

ihlâl ve emn ü asâyişi düzeltmek kabul etmeyecek bir surette imha demek olacağı âşikârdır.

6. Çalışmayan ekmek yemeyecek ve herkes müsavi yiyecek, zâhiri yaldızlı hap şeklinde bir kaideleri de vardır ki bunun tatbikini de hâmile ve doğurmuş kadınların ancak bir kaç ay müddetleri müstesna olmak üzere bütün erkek ve kadınlar müşterek ve umûmi işlerde birer hizmetle mükellef tutulup, ancak herkesin kazancı herkese bırakılmayarak, hatta zürra' ve ekincilerin bile bütün hasılatları umûmi ambarlara, para ve eşyalar umûmi depo ve sandıklara toplanıp sonra bundan refkom ve şura hey'etleri ve daha diğer namlarla hükümet şeklinde halkın başına musallat olan çete ve komiteler kendi istedikleri miktarı, kendi arzu ve havaları dairesinde kendi mevkilerini muhafaza ve bekalarına te'min için sarf ve bütün mahlûkata da -eğer yetiştirebilirlerse- o ambarlar ve depolardan ölmeyecek kadar, meselâ yevmiye yetmişer dirhem ekmek gibi birer miktar bir şey vermek suretiyle icraya kalkışmışlardır ki bu da yine sırf mel'ûnâne ve zâlimâne bir teşebbüs olması hasebiyle bu yüzden Azerbaycan, Türkistan, Başkurdistan, Taşkent ve Buhara'daki milyonlarla din karındaşlarımızın bütün servet ve sâmânları ellerinden alınıp, ırz ve namusları pâyimal edilerek, sokak ortalarında aç, çıplak can vermeye mahkûm edilmesini intac etmiştir. İşte bu yaldızlı hapın içimi de ne öldürücü zehirle dolu olduğuna bundan daha başka delil aramaya lüzum kalmıyor.

NETİCE

Bu gibi meslek ve mezheplere sâlik, hain bilginlerin hedef-i taarruzu ibâdül'llahın din ve iman, ırz ve namus, mal ve canları olup, bu maksatlarını istihsal için de herhangi bir şekl-i münâfıkhâne ve iblisâneye bürünmekten kat'iyyen çekinmemektedirler. Meselâ, katil ve yağma ve gasp ve gârat ile topladıkları ve ecnebi müesseselerden namussuzcasına aldıkları paralardan kendi meslek ve emellerini terviç yolunda halkı iğfal için, öteye beriye bir takım mel'unları göndermek ve lede'l-icap isimleri tasrih edilecek olan bir takım paçavra gazetelere yazı yazdırmak için, nice yüzbinlerle liralar sarf ettikleri ve bunların sahip ve muharrirlerden bazılarını kendi meyanelerine almaya kesb-i şeref eyledikleri de mezkûr elyazısı raporda muharrerdir. Bu hususta şüphe edenler cemiyet merkezindeki matbu' program ve rapor suretlerini görebileceklerdir. Bu ahvâlden Ankara'daki Millet Meclisi haberdar edilip, oralarda bu yolda teşebbüsatta bulu-

nanlar hakkında takibat icrâ-yı mel'anetlerine kesb-i vukuf ettikleri dakikada, keyfiyetten hükümeti ve cemiyet merkezlerini, merkez olmayan yerlerde hey'et-i ihtiyarilerini ve hiç olmazsa yek diğerini haberdar eylemelerini beyan ve rica eyleriz.

Mühür
Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Erzurum Hey'et-i Merkeziyesi
337 (1921)[110]

TRABZON, 20 OCAK 1921

Trabzon'da yayınlanan *İstikbâl* gazetesinin 20 Ocak tarihli nüshasında aşağıdaki haberle karşılaşıyoruz:

> Bakû'da toplanan bir takım serserilerin teşkil eyledikleri Türkiye İştirâkiyûn Kumpanyası'ndan ve mûfrit komünist Mustafa Suphi'nin en yakın bendelerinden olup, memlekette fesat çıkartmak maksadıyla epeyce zamandan beri Samsun'da ve Karadeniz sevahilinde dolaşmakta olan Nedim Agâh'ın Giresun'da tevkif edildiği ve ilk hudut haricine çıkarılacağı haber alınmıştır.[111]

BAKÛ, 20 OCAK 1921

Bakû Kurultayı'nda, Komintern'e bağlı Doğu Halkları Propaganda Sovyeti ya da diğer adıyla Şark Şurası kurulmuştu. TKP'nin de doğrudan bağlı olduğu Şark Şurası, Ankara basınında kendisiyle ilgili olarak çıkan bazı haberler üzerine 20 Ocak'ta önemli bir tekzip yayınlamıştır:

> Şark Milletlerinin Tebligat ve Hareket Şûrâsı bununla haber veriyor ki, Ankara Hükümeti'nin Şark Milletleri Tebligât ve Hareket Şûrâsı Vekilleri'nin Ankara'ya gelmelerini reddetmesi hakkında matbuaatta verilen haber asılsızdır. Tebligât Şurâsı Ankara'ya hiçbir nümayende (temsilci) göndermemiştir.[112]

110) Dursun Ali Akbulut, *a.g.e.*, s. 98-101.
111) *İstikbâl*, 20 Kânûn-ı Sâni 1337/Ocak 1921'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 329, dipnot 187
112) *Azerbaycan Fukarası* (Bakü), 20 Ocak 1921'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 334-335.

Aslan, belgeyi aktardıktan sonra şu yorumu yapmaktadır: "Bu belgeden açıkça anlaşılacağı gibi, Doğu Halkları Propaganda Sovyeti, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına sahip çıkmamakta ve onları kendi temsilcileri olarak kabul etmemektedir" (bkz, *a.g.e.*, s. 335). Evet ama, en azından formel olarak Mustafa Suphi ve heyeti, Anadolu'ya Şark Şurası'nın heyeti olarak gelmemiştir. Bu yüzden, Şark Şurası'nın yukarıdaki formel tekzibini Mustafa Suphi ve arkadaşlarına sahip çıkmamak diye yorumlamak oldukça zorlamadır.

KARS, 22 OCAK 1921

Mustafa Suphi ve TKP heyetiyle 28 Aralık 1920'de, Bakû'den Kars'a birlikte gelen Budu Mdivani ve beraberindeki Sovyet Rusya Büyükelçilik görevlileri, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Kars'tan ayrılmalarından dört gün sonra, 22 Ocak 1921'de Ankara'ya gitmek üzere Erzurum'a doğru yola çıkarlar.[113] Burada akla gelen sorular şunlardır. Esas görevi Ankara'da olan Mdivani ve misyonu, Kars'ta neden bir aya yakın süre oyalanmışlardır? Bu oyalanma Ankara hükümetinin planlarına uygun olabilir mi? Sovyet misyonunun yola çıkış tarihi tam da Mustafa Suphi ve yoldaşlarının kaderini belirleyecek kritik günlerin başlangıcına rastgelmesi bir tesadüf müdür, yoksa tertipçilerin, misyonun iradesi dışında dayatmaları mı söz konusudur? Buna bağlı olarak, birileri Mdivani ve misyonunun, tam da TKP'ye darbenin indirileceği günlerde, kuş uçmaz kervan geçmez yollarda yolculuk yapacak olmalarını hesaplamış olabilir mi?

ERZURUM, 22 OCAK 1921

TKP kafilesi dört günlük bir tren yolculuğunun ardından 22 Ocak'ta Erzurum'a varır.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının istasyona gelmeleriyle, Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti'nin organize ettiği anti-TKP gösteri patlak verir.

1921'de dokuz-on yaşlarında bir çocuk olan Nihat Pasinli,[114] Fethi Tevetoğlu'na yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

113) Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 910 ve Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 209.
114) Nihat Pasinli 1965-1969 arası dönemde Erzurum milletvekiliği yapmıştır.

> Ben o zaman 9-10 yaşlarında bir ilkokul talebesi idim. Mustafa Subhi ve arkadaşlarından ibâret komünistlerin trenle geldiği haberi üzerine bunları taşlamak için istasyona koşmuştuk. Erzurum halkı 7'den 70'e galeyan halindeydi. Bu hey'et trenden çıkamadı ve Erzurum'a sokulmadı. Canlarını zor kurtarıp dekovil hattiyle[115] Karabıyık'a[116] gittiler.[117]

Doğu Vilayeti seyahatinden geri dönen Erzurum Mebusu Durak Bey, Büyük Millet Meclisi'nin 11 Nisan 1921 tarihli oturumunda Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Erzurum'a geldikleri anı şöyle anlatır:

> Mustafa Suphi ve avanesi Erzurum'a geleceği zaman, halk dükkânlarını kapadı. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar... Bunlar, evvelce Erzurum ahalisi bizi istikbale çıkmış diye bıyık buruyorlardı. Fakat istasyona yaklaşınca mütessir oldular, biraz istirahattan sonra bunlar trenden indirildi ve bendenize söz verildi. Sordum: Zaten Mustafa Suphi'nin masebakını (geçmişini) Erzurum iyi tanır. Son zamanlarda Kastamonu Valiliği'nde bulunan Ali Rıza Bey'in[118] oğludur. Babası da kendisinden memnun değildir ve kovmuştur. Bu yirmi kişilik heyet de tabii beraber gelmiş idi ve Kars'ta da Orduca nezaret altında bulunduruluyordu. Bunların Rusya'ya geri gitmeleri siyaseten muvafık görülmüyordu. Sözü bana verdiler: Oğlum nereden gelip nereye gidiyorsun diye söze başladım, kimin namı hesabına söz söylüyorsun ve nesin? Dedim. Halk asabi-

---

115) Dekovil hattı, 'ray aralığı 60 cm. veya daha az olan, arabaları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demir yolu'na verilen addır (bu bilgi, www.serki.com'dan alınmıştır).

116) Karabıyık, bugün Erzurum ilinin Aşkale ilçesine bağlı bir köydür.

117) Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s. 247'deki "Not"

118) Mustafa Suphi'nin babası Ali Rıza Bey, 15 Ekim 1875'de Tokat'ta doğdu. 4 Ocak 1892'de Suriye Vilâyeti Meclis-i İdare Ba'şkâtipliği göreviyle memurluk hayatına başladı. 9 Mart 1895'de Mamuretülaziz (Elazığ) vilâyeti mektupçuluğuna atandı. Erzurum ve Van vilâyetlerinde mektupçuluk yaptı. 1903'de Hakkâri mutasarrıfı oldu. Dört yıl bu görevde kaldıktan sonra Van valiliğine atandı. Ardından Kastamonu, Yanya ve Konya valiliklerinde bulundu. Konya valisiyken, 19 Mayıs 1913'de açığa alındı. Daha sonra İstanbul hükümeti tarafından Kastamonu'ya vali tayin edilen Ali Rıza Bey, Eylül 1919'da İnebolu'ya geldi. Kendisinin Kastamonu'daki Müdafaa-ı Hukuk yanlısı vekili tarafından tutuklanacağını öğrenince Zonguldak'a geçti. Daha sonra İstanbul'a döndü ve 9 Mayıs 1920'de Edirne valiliği görevine başladı. 25 Temmuz 1920'de Edirne'nin işgalinden sonra, 27 Temmuz 1920'de emekliye sevk edildi (bkz. Kâmil Erdaha, *a.g.e* s. 215-218, 442-443).

leşmişti; nümayişler yaptılar, bağırdılar, çağırdılar, yirmi kişilik heyet de beraberdi. Kar topu gibi bir şeyler, bir şeyler, bir şeyler... Trene binip koğdular.[119]

Olayın bir başka tanığı olan Fahrettin Erdoğan da hatıralarında, Erzurum'a sokulmayan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının dekovil hattıyla Karabıyık'a, oradan da kızaklarla Trabzon'a gönderildiklerini yazar.[120]

TKP kafilesinin Erzurum'da başına gelenler resmi kayıtlara da geçmiştir. Erzurum'daki kumandan Rüştü, Mustafa Kemal'e aşağıdaki şifreyle beklenen haberi verir.

> Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım şifre ilâve olunacaktır
>
> (C) Mustafa Subhi on yedi refikiyle Erzurum'a gelmiş ise de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından tahkir ve tard olunmuştur. Evvelce alınmış tedabir-i inzibatiye neticesinde fiili bir tecavüz vuku bulmıyarak merkum (bahsi geçen) tevakkuf etmeyip (durmıyarak) yoluna devam etmeye mecbur olmuştur. Trabzon tarikini takip etmekte olup güzergâhta ahali konak ve yiyecek vermemektedir.
>
> 22. Kânun-u sâni (Ocak) 337 (1921) Rüşdü[121]

ERZURUM-BAYBURT, 22 OCAK 1921

TKP heyetinin Erzurum'u terk etmesinin hemen ardından vali Hamit, Bayburt kaymakamına aşağıdaki telgrafı çeker:

---

119) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 2, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 33. Bu konuşmanın bir başka yerinden hareketle Dursun Ali Akbulut, Durak Bey'in, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, "Erzurum'a geldikleri ilk anda alkışlandıklarını söylemiştir," diye yazar (Dursun Ali Akbulut, s. 90). Durak Bey'in yaptığı konuşmanın hepsi esasen Ankara hükümetini hedef almaktadır. Durak Bey, merkezi iktidarın siyasal bir manevrası olan sahte Komünist Partisi'nin kuruluşunu kabul etmediği için, Mustafa Suphi'lerin bu manevradan güç aldıklarını iddia etmektedir. Konuşmasının bir başka yerinde Durak Bey, "Mustafa Suphi Erzurum'a girip de orada alkışlandıktan sonra bu müsamahaları (göz yummaları) yapıyorlar," der (*a.g.e.*, s. 32). Konuşmanın burasında Durak Bey'in şikayetçi olduğu, İçişleri Bakanlığı'nın sahte parti faaliyetlerine izin veren genelgesidir. Mustafa Suphi'nin Erzurum'da alkışlanmadığı açıkça ortadadır. Durak Bey'in kafasından bir alkış olayı yaratmasını ben, sahte partinin faaliyetine izin veren Ankara hükümetini sıkıştırma hesaplarına yoruyorum.

120) Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954, s. 247.

121) Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 99. Bayur'a göre, söz konusu belge Mustafa Kemal'e vali tarafından yollanmıştır (Bayur, *a.g.e.*, s. 647).

Komünist nâmı altında memleketin menafiine mugayir ve başka bir Hükümetin hesabına hareket eden M. Suphi ve on yedi kişiden mürekkep etbaı bugün Erzurum'a gelmiş ise de ahali tarafından kabul edilmiyerek tard olunmuştur. Bunlar Trabzon tarikiyle hudut haricine atılmak üzere mahfuzan o tarafa sevk olundular. Oraya vurudlarında bir kimse ile ihtilâtlarına meydan verilmiyerek yine kuvvetli muhafaza tahtında Gümüşhane'ye doğru sevkleri ve fiilî tecavüzatta bulunmamak şartıyla ahalinin bunlara yemek ve yatak vermemelerine ve hakarette bulunmalarına mümanat (engel) olunmaması muktazidir (gerekir).[122]

Yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında Hamit, 22 Ocak 1921'de yaşadıklarını anlatırken yukarıda verdiği emirden ve diğer devlet sırlarından tabii ki bahsetmez:

Gerçekten on gün sonra Mustafa Suphi avenesiyle ve özel trenle Erzurum'a vasıl oldular. Halkın galeyanına rağmen alınan olağanüstü tedbirler sonucunda herhangi bir taarruza duçar olmadılar. Mamafih ikametlerinde devamı tehlikeli olacağından, trenleri doğruca Ilıca'ya[123] gönderildi. Ve oradan da Trabzon'a sevkleri için nakil vasıtaları temin edildi. Yol boyundaki konaklarda ahali fazla heyecan gösterdiler. Buralarda kalmalarına muhalefet eylediler ve hatta yem ve yiyecek vermekten imtina ettiler...[124]

ANKARA, 22 OCAK 1921

Meclis'e Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nden bir telgraf gelir. Telgraf okunur. Mustafa Kemal, telgrafın okunmasının ardından devletin her şeyden haberdar olduğunu gösteren ve Erzurumlularla hemfikir olduğunu beyan eden bir konuşma yapar. Ar-

122) Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 648. Ergün Aybars'a göre, bu belgenin üzerinde ne tarih, ne gönderildiği yer, ne de imza vardır. Aybars düştüğü dipnotta, "Rüştü Bey tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılmış ve tarihinin de 22. kânun-u sâni olması mümkündür," demektedir (bkz. Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 100).

123) Ilıca, Erzurum'un Batı'sındaki bir yerleşim bölgesidir.

124) *Meşhur Valiler* adlı kitaptan aktaran Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 72-73. Vali Hamit'in, bahsi geçen güzergâhın ne denli tehlikeli olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Bölgede çetelere ve savaş ağalarına bağlı silahlı milisler cirit atmaktaydı. Zira, 6 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitmekte olan Trabzon mebusu İzzet Bey ve Gümüşhane mebusu Ziya Bey soyguncu çeteleri tarafından öldürülmüşlerdi (bkz. Dr. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 97, dipnot 114).

dından Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Ankara hükümetinin anti-komünist manevralarını görmezden gelerek, açıktan Kâzım Karabekir'i -tabii dolaylı olarak da Mustafa Kemal'i- hedef alan, bu ikiliyi Mustafa Suphi'yi cesaretlendirmekle suçlayan bir konuşma yapar.[125]

Telgrafın okunmasının ardından Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmadan şu satırları aktaralım:

> Bu Mustafa Suphi'nin ahlakı[126] hakkında malumat sahibi olan birçok arkadaşımız var. Erzurum muhterem ahalisi bunu en yakından tanıyanlardandır. Halbuki Mustafa Suphi, son zamanlarda memleketimize gelmek üzere bulunuyordu. Bunlardan bir kısmını sahil yoluyla göndermişler, kendisi de Kars üzerinden gelmek istiyordu. Bunu haber alan Erzurumlular böyle bir adamın memleket dahiline girmesinden son derece heyecanlanmışlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüslerde bulundular. Resmi makamlara müracaat ettiler. Bu adam memleketimize girerse parçalarız...
>
> Bendenize gizli surette müracaat etmiş idi ve diyordu ki...[127] ahalinin tezahüratı karşısında mümkün değildir. Kendisi daha sonra sınır haricine çıkarılmak üzere muhafaza altında sınır haricine... Benim de görüşlerimi soruyordu... Geldiği zannolunan bir adamın memleket dahilinde serbest bırakılması... Erzurum'da tatbiki tasavvur olunan...[128] uygun buldum ve kendilerine yazdım. Bu telgraf da ondan sonra geliyor.[129]

Burada yer vermediğimiz Hüseyin Avni'nin Kâzım Karabekir'i hedef alan konuşmasının ardından Mustafa Kemal tekrar söz alır, Mustafa Suphi ve yoldaşları hakkında Karabekir tarafından yapılan plandan övgüyle bahseder:

---

125) Özetini verdiğim bu münakaşanın tam metni için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 326-337

126) Burada Mustafa Kemal'in, Mustafa Suphi'nin 'ahlâkı' hakkında altı ay içerisinde iki farklı değerlendirme yaptığını görüyoruz. Yukarıdaki konuşmasında Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin 'ahlâkı'na ilişkin olumsuz bir imada bulunurken, altı ay evvel (5 Temmuz 1920) Kâzım Karabekir'e yolladığı bir telgrafta, "Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlaksız değildir" diye yazıyordu (bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 8, s. 398).

127) Metinde böyle.

128) Mustafa Kemal'in konuşmasının sadece bu bölümüne kitabında yer veren Rasih Nuri İleri, işaretinin burasına "(planı R. N.)" diye not düşmüştür (bkz. Rasih Nuri İleri, *a.g.e.*, s. 265).

129) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 305.

Bir defa Mustafa Suphi'yi herkesten evvel Doğu'da Hüseyin Avni Bey'den evvel meydana çıkaran, Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bu adamın memlekete girmesinin zararlı olacağını takdir eden Kâzım Karabekir Paşa'dır ve bunun memleket haricine, sınır haricine atılması lazım geleceğini bilen de Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bunun planını yapan Kâzım Karabekir Paşa'dır. Yoksa Erzurum'da valiliğiniz değildir. Biz değiliz efendiler. Fatinane bir surette yapmış olduğu planı, herkesten evvel icap edenlere faaliyet veren Kâzım Karabekir Paşa'dır... Çünkü her gittiğiniz yerde aleyhinde bulundunuz, yazık değil mi? Tarihe geçecek onun[130] yaptığı şeyler.[131]

Mustafa Kemal, yukarıdaki ilk altı satırda (asıl metinde) tam beş defa Karabekir'in adını zikretmektedir. Karabekir'e saldırılara cevaben yapılan bir konuşmada sürekli onun adının vurgulanması açısından bakıldığında burada şaşılacak bir durum yoktur. Ne var ki, Karabekir'in 28 Aralık 1920'de, Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gitmesinden yana tavrına karşılık, Mustafa Kemal'in 29 Aralık 1920'de 'hayır' anlamına gelen ve artık yapılması gerekenleri Karabekir'in insiyatifine bırakan telgraf hatırlanırsa, yukarıdaki övücü konuşmanın satır aralarında Mustafa Suphi hadisesinin sorumluluğunun hepten Karabekir'in üstüne atıldığı görülmektedir.[132]

ANKARA-ERZURUM, 24 OCAK 1921

Mustafa Kemal, Erzurum valisi Hamit'e aşağıdaki telgrafı yollar:

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus
Adet
Şifre: Aceledir
Ankara
24.1.337 [1921]
Erzurum Valisi Hamid Beyefendi'ye
C. 22.1.37 [1921] şifreye:

130) Kastedilen Kâzım Karabekir'dir.
131) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 10, s. 310-311.
132) Yıllar sonra Mustafa Kemal'le yolları ayrılacak olan Kâzım Karabekir, uzun süre yasaklı kalan anılarında, bu olayla ilgili olarak "hayatımla ve namusumla oynadılar" diyecektir (bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1076).

Mustafa Suphi Efendi'nin refakatinde kaç kişi olduğunun ve onların da kendisiyle birlikte gönderilip gönderilmediğinin bildirilmesini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal[133]

ANKARA, 24 OCAK 1921

Sovyet Misyonu sekreteri Upmal, Mustafa Kemal'le, daha sonra kendi hükümetine rapor ettiği bir görüşme yapar. Bu konuşmanın Mustafa Suphi'yle ilgili bölümleri şunlardır:

Mustafa Kemal: Mustafa Suphi, Erzurum'a gelmişti. Suphi, bir zamanlar Erzurum'da yaşamış ve orada ahlaksızlığıyla nam salmıştır. Erzurumlular, gelişini haber alınca, yaklaşık iki bin kişi toplanarak onu tehdit etmeye başladılar ve protestolarını hükümete ilettiler. Suphi'yi koruma altına almak zorunda kaldık ve yarın kendisi Rusya'ya gönderilecektir.

Upmal: Bu şaşırtıcı değildir. Hatta, utanıldığı için isimleri bana belirtilmeyen bazı kabine üyeleri bile, Mustafa Suphi'den Meclis'te 'Vatan menfaatlarına saygı göstermeyen şarlatan' diye söz ediyorlar (Ben bu sözlerin Kemal'in kendisi tarafından söylenmiş olduğunu biliyordum, ama doğrudan yüzüne karşı söylemek istemedim, ayrıca benim kimi kastettiğimi herhalde kendisi de anlıyordu –Upmal.) Meclis kulislerinde herkese diyorlar ki, Yoldaş Nerimanov, Azerbaycan'ı 180 milyon karşılığında Rusya'ya satmıştır; bu durumda Suphi'nin başına gelenlere şaşırmamak gerekir. Provokatörce yapılan çeşitli dedikodulara dayanarak son zamanlarda halkın gerici kesimleri arasında Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca yaklaşımlar kuvvet kazanmıştır. Bu tabiidir. Buna fazla kızmıyoruz. Yerindedir; zenginler, komünizm hayaletinden zamanından önce korkmuşlardır. Ama sanıyoruz ki, sizin görevlilerin bir kısmı Kafkaslar'daki vaziyet hakkında bir önceki rejimin ve korkunç harbin yarattığı yoksulluktan bahsetmeden bilgi veriyorlar.

Mustafa Kemal: Suphi'yi şahsen tanımıyorum, fakat burada onu oldukça iyi tanıyan insanlar var. Eğer Suphi, anlattıkları gibi kötü olmasaydı, fark etmeyecekti; halk onu kabullenmeyecek ve onun ağı-

133) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 316. 22 Ocak 1921'de Erzurum'dan kendisine yollanan telgrafta bu soruların cevabı etraflı olarak verildiği halde, Mustafa Kemal'in yukarıdaki telgrafı hangi sebeple yolladığı meçhuldür.

zından çıkan bütün iyi ve samimi fikirler halk için kötü olacaktı. Çünkü bu fikirler, insanların itimat etmediği birinden kaynaklanıyordu. Türk halkının itimat etmediği birinin, Türkiye inkılabı için bir anlamı olabilir mi? Rusya'da Suphi'ye büyük bir itimat var, hatta Lenin, Doğu'daki inkılap meselelerinde ona danışıyor. Eğer siyasi amaçla şimdi Suphi'yi desteklersem, Erzurum halkı bana karşı ayaklanır. Şahsi olarak ben ve yoldaşlarımdan birçoğu komünizm taraftarıyız, ama hal ve şartlar, bizim bu konuda susmamızı gerektiriyor. Eğer ben, yarın komünist olduğumu açıklasam benim tesirimden eser kalmaz.[134]

KARS, 24 OCAK 1921

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, 12. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği şifrede şu emri verir:

12. Fırka Kumandanlığı'na
Karargâh
24/1/37 (1921)

1. Mustafa Suphi Yoldaş ve rüfekasına karşı memleket halkının hissiyat ve efkârı Erzurum ahalisi tarafından mezkûr hey'ete gösterilen istiskal ve adem-i itimad ile tamamen tezahür etmiştir. Halk nazarında nik-nam sahibi olmayan eşhastan müteşekkil bu fırka mensubunun harici bir kuvvete istinaden memlekete girmelerine asla muvafakat edemeyeceğini hükümete bildirmiş ve fiilen göstermiş olan ahalinin bundan sonra gelecek ve kabil eşhasa da aynı suretle muamele ve iade edeceği aşikâr olduğundan badema hususi surette memlekete gelmek isteyen Komünist Fırkası'na mensup eşhasın huduttan içeri kabul edilmemesi.

2. Baladaki (yukarıdaki) esbaptan dolayı 21/1/37 (1921)'de Erivan'dan Kars'a gelmiş olan 15. Kolordu Muzıka zabiti Tahir ve İhtiyat Zabitlerinden terhis olunan Fahri hakkında muamele derdest-i ifadır. Aziz Aliyev Bakû'ya iade edilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir[135]

134) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 323-324.

135) *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 319. *Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, Genel Kurmay Harb Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1974, s. 309-310'da, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Türk Ordusunun Konuş Yerleri ve Komutanları" başlığı altında bir liste vardır. Bu listeye göre, 12. Fırka'nın "konuş yeri Horasan", "komutanı da Yb. Osman Nuri"dir (*a.g.e.*, s. 310). 15. Kolordu'ya bağlı 12. Fırka'nın, Karabekir'in şifreyi yolladığı dönemde nerede ve kimin kumandası altında olduğunu ben çıkaramadım. Şifrenin içeriğine bakılırsa, 12. Fırka'nın muhtemelen Gürcü-Ermeni hudutlarına yakın bir yerlerde olması gerekir.

BAYBURT, 24-25 OCAK 1921

Mustafa Suphi ve beraberindekilerin muhtemelen bu tarihlerde Bayburt'a varmış olmaları gerekir. Elimizde hiçbir veri olmamasına rağmen bu varsayıma şuradan varmak mümkündür: İşgal yıllarında Ruslar, halkın 'dar hat' dediği dekovil hattını ancak Erzurum'un batısındaki Aşkale'ye kadar inşa edebilmişlerdi.[136] Yolun bundan sonrası kışın ancak kızak ya da motorlu vasıtayla gidilebilecek durumdaydı. 22 Ocak'ta Erzurum'dan çıkartılan TKP heyetinin Aşkale'ye kadar dekoville gittiğini biliyoruz. Aşkale-Bayburt yolunun kızaklarla kat edildiği göz önünde bulundurulursa, o günkü yol ve iklim şartlarında TKP heyetinin Bayburt'a varması ancak iki-üç gün sonra mümkündür diye düşünülebilir.

ANKARA, 25 OCAK 1921

Erzurum'daki anti-komünist faaliyetin elebaşılarının, hükümetin sahte komünist partisi kurmasıyla Mustafa Suphi hadisesi arasında bağ kurup Ankara hükümetine yüklenmesi üzerine, Mustafa Kemal, Erzurum'a iki ayrı telgraf yollar:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
> Kalemi Mahsus
> Adet 2/12
> Ankara
> 25.1.37 [1921]
>
> Erzurum'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden Durak Bey'e
>
> Şifre telgrafnamelerinizin sonuncusunu 22/23 tarihli olmak üzere aldım.
>
> 1. Komünizm meselesi Meclis'te gizli celsede söz konusu edildi. Meclis ve hükümet komünizmin memlekette tatbikine müsait olmadığı hakkındaki kanaatini kati ve heyecanlı bir surette ortaya koydu.
>
> 2. Rus Bolşevik komünist tatbikatının faciaları teferruatıyla ve muhtelif kaynakların verdiği malumat ve belgeler ile öğrenilmiştir.
>
> 3. Hükümet gerek merkezde ve gerek memleketin her tarafında komünizme karşı gerekli tedbirlere girişmiştir. Ankara'da bazı

136) Bu bilgi, Prof. Dr. Enver Konukçu'nun Erzincan'a bağlı Üzümlü ilçesi Emniyet Müdürlüğü'nün internet sitesinde yayınlanan "Üzümlü Tarihi - 2" adlı makalesinden alınmıştır (bkz. www.uzumlu.pol.tr/linklerim/tarih.htm).

tutuklamalar yapmaya ve Şeyh Servet Efendi'yi tayin olunduğu Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi üyeliğinden azil ile hakkında kanuni takibat yapılmasına ve Ankara'da teşkilat yaptırdığı anlaşılan Rusya Ticaret Heyeti Reisi Upmal'i memleketimizi terk ettirmeye mecburiyet görüldü.

4. Moskova Konferansı neticesi alındıktan sonra Ruslarla dostane münasebetimiz ihlal edilmeyecek ve İngilizleri memnun etmeyecek surette alenen de icabı gibi bir siyasi vaziyet alınabilecektir.

5. Erzurum'da Mustafa Suphi hakkındaki milli gösterinin planına daha evvel Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nin ve müteakiben Hamit Beyefendi'nin yazılarıyla vâkıf olmuş ve *tasvip etmiş idim*. Her halde Doğu'dan gelecek tahripkâr herhangi bir cereyana karşı Erzurum ve *Trabzon*'un[137] ve bütün memleketin bir seddi kebir (büyük set) vaziyetinde bulunacağına eminim. *(abç)*

6. Memlekette yeni her teşekkülü karışıklık sebebi kabul eylediğim için Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin şimdiye kadar olduğu gibi, bugün ve bundan sonra da milli esaslarımız dahilinde vatani vazifesini yapmaya yetebileceği inancında idim.

7 Doğu Ordumuzda da dikkat ve teyakkuzu arttırmak lüzumu Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne yazılmıştır efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal[138]

Mustafa Kemal aynı gün Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne de aşağıdaki şifreyi yollar:

Yüksek telgrafınız Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Meclis'te pek ciddi ve heyecanlı bir görüşme yapıldı. Meclis ve Bakanlar Kurulu milli sınırlarımız içinde milletimizin kayıtsız şartsız ve bütün muk.addesat ve geleneklerimiz saklı ve korunmuş olarak bağımsız yaşamasını sağlamak olan kutsal amacımızı tekrarlamakla birlikte, komünizmin ülke ve milletimizde uygulanamayacağı hakkındaki inancını açıkladı.

Bundan başka milletimizin dirliğini bozucu herhangi bir akımın, her nereden gelirse gelsin duraksamasız *kırılması* doğal olduğundan,

137) En geç 25 Ocak 1921 itibarıyla bu belgede Mustafa Kemal, sadece üç gün evvel Erzurum'da yapılmış olan gösterileri onaylamış olduğunu kabul etmekle kalmıyor, aynı zamanda aynı tip gösterilerin Trabzon'da da yapılacağından haberdar olduğunu açıkça gösteriyor

138) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 338-339.

bu bakımdan gerek Bakanlar Kurulu'nun ve gerek bütün milletin uyanık ve tedbirli bulunması gereği, Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca kesin ve etkili olarak belirtildi.

Hükümetin, bu görüşe uygun olarak hareket edeceği tabii bulunmakla, Erzurum'un sayın ahalisinin, milli birliğimizi daima yenileyip güçlendirici olan sağlam durumlarını iç rahatlığıyla sürdürmeleri duyrulur, Efendim.[139] *(abç)*

GÜMÜŞHANE, 26-27 OCAK 1921

TKP kafilesinin bu tarihlerde Gümüşhane'ye varmış olması gerekiyor.[140] Burada muhtemelen fazla durmayan heyet, Maçka'ya doğru yola çıkar.

MAÇKA, 27 OCAK 1921

TKP heyeti Maçka'ya varır.[141] Merkez Komite üyesi Mehmet Zeki ile üst düzey parti kadrosu Süleyman Sami, hükümet yetkilileri tarafından hasta oldukları bahanesiyle Maçka'da alıkonup, Ankara hükümetinin himayesine mashar olurlar.[142] Mustafa Suphi şimdi 15 yoldaşıyla baş başa kalmıştır.

Öte yandan, Trabzonlu yerel komünistlerden ve sonradan Batum üzerinden gelip onlara katılan Komünist Gençler Birliği üyesinden

---

139) *A.g.e.*, s. 341.

140) Erzurum-Bayburt arasındaki mesafenin kat edilmesine ilişkin varsayımım, Bayburt-Gümüşhane arasındaki mesafe için de geçerlidir. Bu bağlamda TKP kafilesinin iki günde Gümüşhane'ye varabileceği düşünülebilir.

141) Trabzon Karadeniz Kulübü azası tüccar Temel Sıtkı Topaloğlu (Trabzon, Maçka 1901-1989) Cumhur Odabaşıoğlu'na, 30 Ekim 1986'da Mustafa Suphi ve kafilesinin Maçka'da, Yorgaki'nin otelinde (günümüzde caminin yanındaki Yapı Kredi Bankası) bir gece kaldıklarını, hatta Mustafa Suphi'nin kendisinden yoğurt aldığını, paranın üstünü Suphi'nin kabul etmediğini anlatır (Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon*, TOP-KAR, Trabzon, 1990, s. 214). Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Trabzon'a 28 Ocak'ta vardıkları göz önünde bulundurulursa, Topaloğlu'nun verdiği bu bilgiden hareketle TKP kafilesinin 27 Ocak'ta Maçka'ya geldiğini düşünebiliriz.

1-12) 2/3 Şubat 1921'de, Kâzım Karabekir'in Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği telgrafın bir yerinde, "Mezkûr kafileden olup Maçka'da hastalanarak kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidemat-ı milliyelerini bilen ve takdir eden bir çok kimselerin telkiniyatı ile mumaileyhümayı serbestiye mazhar kılmıştır" denmektedir. (*ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 321). Öte yandan M. Gologlu, Maçka kaymakamı Eyüpoğlu Murat Efendi'nin Mustafa Suphi'yle birlikte Türkiye'ye gelen Baytar Yüzbaşı Abdülkadir'i, TKP kafilesinden alıp evine saklayarak kurtardığını, Abdülkadir'in yeğeni Salih Zeki Çağatay'dan aktarmaktadır (Gologlu'ndan aktaran: Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 200-201).

oluşan bir grup, Trabzon'a geldiği takdirde heyetin başına gelecekleri tahmin ettiğinden, heyeti uyarmak için içlerinden birini acilen Maçka'ya gönderir. Ne var ki sonuç olumsuzdur. Türkiye Komünist Gençler Birliği üyesi Abdülkadir'in, 1 Ekim 1921'de partiye sunduğu rapor bunu şöyle ortaya koyuyor:

> derhal Maçka'ya arkadaşlardan bir tanesini gönderdik, herhalde Maçka'dan bir tarafa savuşmalarını ve merkezde vaziyetin bu suretle harekâtta bulunacaklarını haber verdik. Fakat gönderdiğimiz şahıs Maçka'da onlar ile bulunmuş ise de bir takım efrad-ı askeriye ile ihata edilmiş oldukları ve hiçbir kimse ile temasta bulundurulmadıkları için söylemeye muvaffak olamayarak geri avdet etti.[143]

Ancak bazı detay bilgiler bir araya getirildiğinde, TKP heyetinin de gidişattan kaygılandığı ve bu yüzden Maçka'dan hareketlerinin geciktiği anlaşılmaktadır. Zira, ileride belgesini vereceğimiz, Trabzon'da yayımlanan *İstikbâl* gazetesine göre, Trabzon'da heyeti 'karşılamak' üzere hazırlananlar sabahtan akşama kadar heyeti bekleyip durmuşlardır. Maçka-Trabzon arasındaki mesafenin o tarihte arabayla dört saatte alındığı düşünülürse,[144] bu gecikme TKP heyetinin Trabzon'a gitme konusundaki endişelerine bağlanabilir. TKP heyeti nihayet alaturka saatle akşam yarımda[145] Trabzon-Değirmendere'ye[146] varmıştır.[147]

TRABZON, 28 OCAK 1921

Trabzon'da olağanüstü bir hareketlilik gözlenmektedir. Tellallar, şehrin muhtelif yerlerinde gelecek komünistlerin kim olduklarını ve nasıl karşılanmaları gerektiğini duyurur, polis ve inzibat dükkânları kapattırırken, şehirdeki Sovyet Konsolosluğu'nun elemanlarına da sokağa çıkmamaları tembih ediliyordu.

Trabzon'da bulunan TKP gençlik örgütü mensubu Abdülkadir, yaşadıklarını daha sonra partiye şöyle rapor edecektir:

---

143) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 2, s. 160.
144) Bu bilgi 30 Ocak 1921 tarihli *İstikbâl* gazetesinden alınmıştır (bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 323).
145) Buna göre, Abdülkadir'in 'akşam yarım' diye verdiği bilginin karşılığı, günümüz zaman ayarına göre 17:20'dir.
146) Değirmendere, bugün Trabzon'un sanayi yoğunluklu bir mahallesidir.
147) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 160.

2. Merkezi komite hakkında aldığım malumat: Esasen Bakû'den gittiğimde deruhde ettiğim vezaif Trabzon'da icap eden talimatın itası ve bir daklad (rapor) alarak derhal merkezi komiteye iltihak etmekti. Trabzon'da dahi lüzumu görülen para meselesi hakkında artık durmayarak derhal merkez komiteye iltihak etmek üzere tedarikâta başladım. O sırada merkezi komitenin Kars'a muvasalatlarını haber aldık. Derhal Trabzon Sovyet mümessilliği vasıtasıyla Kars sefareti (Mevyani)[148] yoldaşa bir telgraf keşide edip izahat istedik. Aldığımız izahatta Mustafa Suphi ve refikleri yoldaşların Erzurum'a hareket ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Kars'a hareketimden vazgeçtim. Trabzon'da merkez komiteye iltihak edecektim. Bu sırada merkez komitenin Bayburt'a muvasalat ettiklerini haber aldım. İşte o sırada halk arasında müthiş bir propaganda zuhur etti. Bu propaganda Trabzon'da Müdafa-i Milliye Cemiyeti tarafından karar verilmişti. Propaganda sırf komünistlik aleyhinde ve dolayısıyla Trabzon'a gelecek olan Mustafa Suphi ve refikleri hakkında idi.

Ben ve yoldaşım Mehmet Salih ile bu propagandadan maksat ne olduğunu anlamak üzere derhal propagandacılara yanaştık. Diğer arkadaşlar dahi herbiri birer tarafa giderek izahat edinmek üzere uğraşıyordu. Bu sırada edindiğimiz malumat ve propagandadan maksat, güyâ Rusya iki kısma ayrılarak bunlardan bir kısmı bugün Türkiye yani Anadolu hükümetine daima muâvenetinde bulunmak isteyen Bolşevikler ve ikinci kısmı hiçbir suretle muavenette bulunmak istemeyen bütün memleketleri harap ve münevverânı katleden komünistler olmuşlardır. İşte yakında Trabzon'a gelecek olan şahıslar da kendileri her ne kadar Türk iseler de Rus dinine dönmüş ve Rusya'da bulunan binlerce esir kardeşlerimizi idam ve kurşuna dizdirerek mahvetmiş ve Bakû'de dahi bulunan esir kardeşlerimizi dahi denize dökerek boğdurmuş komünistlerdir. Ve bunlar meyanında reis olarak buraya gelecek olan Mustafa Suphi, Mahmut Şevket Paşa'yı öldürmüş ve idam cezasına mahkûm olduğu zaman Rusya'ya firar ederek tamamiyle Ruslaşan bir şahıstır. Bugün memleketi fesada sokmak, milleti soydurmak gibi bir takım roller oynamak üzere Trabzon'a geliyorlar. Şimdi de biz kendimize düşen vazifeyi ifa edelim. Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam ettiren bu hainlerden intikamımızı alalım. Bunları memlekete sokmayarak Değirmendere civarında toplanalım, artık orada onlara ne yapacak isek orada karar

148) Kastedilen, Mustafa Suphi ve heyetiyle birlikte Kars'a gelen, Sovyet Rusya'nın Ankara'ya büyükelçi olarak tayin ettiği Budu Mdivani'dir

veririz, diye söylüyorlardı. O sırada bir tellal sesi işitildi. Halkın o tarafa gitmeleri üzerine ben de derhal gittim. Tellal Cuma günü[149] saat 9'da alaturka[150] Rusya'da bulunarak bütün din-i İslamiyetten vazgeçen milliyet, vatan ruhundan uzaklaşan ve Rusya'da bulunan esir kardeşlerimizi idam, kurşuna dizdirerek mahvettiren hain-i vatanlar geliyorlar. Buna karşı halk intikamını almak üzere Cuma günü bilumum mağaza, dükkân ve kahvehaneleri kapatarak bilumum esnaf ve eshab-i mesalihin Değirmendere'de toplanmalarını ilan ediyordu. Bunun üzerine derhal Sovyet mümessili Ali Oruç Bagirof[151] yoldaşa malumat verdim. Bu harekete meydan verdirilmeyerek bunları halâs etmek üzere teşebbüsatta bulunmasını rica ettim. Ben yine halk arasında dolaşmaya başladım. Bir taraftan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, diğer taraftan hükümet propagandacılarının faaliyeti halk arasında büyük bir galeyan getirmeye başladı. Fakat halkın kısım-ı azamı sükûnet içersinde bulunuyordu. Cuma günü, artık bütün esnaf dükkânlarını kapatarak, kapatmayanları polis ve inzibat memurları cebren kapattırarak Değirmendere'ye doğru sevk ettiriyordu. Değirmendere'ye doğru giden halk arasında ikinci bir propaganda cereyan etti. Bunda diyorlardı ki hiç kimseyi dinlemeyerek derhal üzerlerine atılalım, bunları döğdükten sonra yüzlerine tükürerek çamurlara batıralım. O suretle orada bulunan motora bindirerek sevk olsun.

Fakat bu halk arasında ikinci bir his uyandırdı ki ekseriyet-i halk tamamiyle bu harekete muhalif çıktı. Bunlar artık sabredemeyerek diyorlardı ki: Şayet biz bu gelen komünistlere böyle hakaret yaparsak acaba Rusya bolşevikleri memnun olurlar mı, tabii ki olmazlar ve olmadığı takdirde bize bu kadar top, cephane, mermi, para gönderen bolşevikler daha göndermezlerse o zaman biz ne suretle Yunanlılar ile harp ederiz. Bugün aşikârdır ki bolşevikler bize yardım etmese idi biz çoktan Yunanlılara mağlup olarak memleketimizi, vatanımızı mahvettirmiş idik. İşte bizi kurtaran bolşevikler sonra bize daha yardım ederler mi, diye söylenmeye başladılar. Herhalde biz bu hareket fikrinden vazgeçerek bu gelenleri bir kimse ile temas ettirmeyerek misafir edelim. Birkaç gün kalsınlar. Esasen de-

149) Tellal'in duyurduğu Cuma gününün tarihi, 28 Ocak'tır.
150) Günümüz saat ayarıyla 13:50.
151) Bagirov hakkında Yavuz Aslan şöyle yazıyor: "Sovyet Rusya hükümeti tarafından Türkiye'ye gönderilen Upmal Angranski heyetinde ateşemiliter olarak bulunan Ali Oruç Bagirov, daha sonra RSFSR'in Trabzon Konsolosu olarak tayin edilmiş ve Ocak 1921 başlarında Trabzon'a gelerek görevine başlamıştır" (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 324, dipnot 162).

niz çok fena böyle havada gidemezler, hava açıktan sonra gönderelim.[152] Bu suretle yaparsak daha iyi olur, diye söyleniyorlardı. Fakat bu meselenin bu suretle vuku bulacağı tellalın bağırmasından anlamış olduğumuzdan derhal Maçka'ya arkadaşlardan bir tanesini gönderdik, herhalde Maçka'dan bir tarafa savuşmalarını ve merkezde vaziyetin bu suretle harekâtta bulunacaklarını haber verdik. Fakat gönderdiğimiz şahıs onları Maçka'da onlar ile bulunmuş ise de bir takım efrad-ı askeriye ile ihata edilmiş oldukları ve hiçbir kimse ile temasta bulundurulmadıkları için söylemeye muvaffak olamayarak geri avdet etti. Cuma günü saat 7 veya 8[153] raddelerinde mümessil Bagirof ile görüşmek esnasında Trabzon vilayetinden bir tezkere vürud etti. Tezkerede sefarethane memurlarından veya sefarethane ile alakadar olan komünistlerin katiyen dışarı çıkmamalarını çünkü halkın içersinden doğan galeyan üzerine ihtimal ki memurlarınıza dahi tecavüzde bulunurlar diye söylüyordu.[154]

Burada Abdülkadir'in raporuna kısa bir ara verelim ve biraz da TKP heyetinin gelmekte olduğu Trabzon'un tarihi geçmişine bakalım.

1921 ÖNCESİ TRABZON TARİHİNDEN ÖNEMLİ SATIR BAŞLARI

1461'de Trabzon'u ele geçirdiğinde Fatih Sultan Mehmed'in ilk işi, bu bölgedeki Ortodoks Hristiyanların yaklaşık üçte birini sürmek ve mallarına el koymak olmuştur.[155] Bu politika Fatih Sultan

152) Bartın'da bulunan Çoban Denizcilik şirketinin yetkilisi sayın Hüseyin Çoban, 29 Eylül 2007'de, Abdülkadir'in raporunda anlattığı 'deniz fena' sözlerine ilişkin bir fırtına cetveliyle birlikte, bana yolladığı e-postasında şunları belirtmektedir:

"OCAK
1 Ocak Fırtına
9 Ocak Zemheri fırtına
13 Ocak Fırtına (iki gün)
18 Ocak Fırtına
24 Ocak Fırtına-kışın şiddeti
30 Ocak Ayandon fırtınası

Ayandon Fırtınası, Kestane Karası gibi sayılı fırtınalar mutlaka esecektir, ancak bir iki günlük değişiklikler oluyor. Ayrıca bazen bazı kıyılarda hafif geçebilir ama mutlaka esecektir Abdulkadir halk arasındaki konuşmayı aktarıyor... 'Esasen deniz çok fena böyle havada gidemezler hava açıktan sonra gönderelim. Demek ki, 28 Ocak 1921'de Ayandon esiyordu.

153) Günümüz zaman ayarıyla 11:50 veya 12:50 dolaylarında.

154) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 157-160.

155) Emrah Cilasun, "Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe" *Toplumsal Tarih*, Sayı: 149, Mayıs 2006, İstanbul.

Mehmed'den sonra da devam etmiştir. Sürgünden korunmaya çalışan Ortadoks Hristiyanların çoğunluğu, mal varlıklarını korumak, daha az vergi ödemek için Müslümanlığı seçmişlerdir.[156] Kimi Ortodokslar ise, 1844'de olduğu gibi vali Osman Paşa tarafından cebren Müslüman yapılmışlardır.[157] Ne var ki, bütün cebri uygulamalara rağmen bölgede yine de hatırı sayılır bir Ortodoks Hıristiyan kitlesi varlığını koruyabilmiştir. Ekonominin gelişmesi (tütün, fındık üretiminin yanı sıra kıyı taşımacılığı, Rusya ve İran'la yapılan ticaret) beraberinde, Rum burjuvazisinin büyümesini getirmiştir.[158] Aynı durum Ermeniler için de geçerlidir. Kaçınılmaz olarak bu azınlıkların iktisadi güçleri bir müddet sonra azınlık milliyetçiliğini de beraberinde getirecekti.

Meşrutiyetin ilânından sonra Yomra, Maçka, Tonya, Şarlı gibi nahiyelerde ve bunlara bağlı köylerde vaktiyle cebren Müslüman yapılmış Hristiyanların eski dinlerine geri dönmeye başladıkları görüldü.[159] Bu durum Müslümanlar ile gayri-müslümlerin arasındaki çelişkiyi daha da şiddetlendirdi.

Balkan Harbi'yle birlikte dalga dalga yayılmakta olan milliyetçilik akımları Trabzon'u da etkisi altına aldı. Dini farklılıkları ve ekonomik güçleriyle zaten göze batmakta olan ve artık siyasal taleplerini de formüle etmeye başlayan Ermenilere karşı, Osmanlı devleti tarafından uygulanan tehcir ve katliama Trabzon da şahit oldu.[160] İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı ve onun milliyetçi ilkelerini tatbik etmeye hazır olan Türk eşrafı, kendi etrafında çete teşkilatlanmasına giderek Ermenilerin (ve daha sonra da Rumların) mal varlıklarına el koydu.[161] Trabzon'daki linç kültürü bu döneme uzanır. İleride okuyacağımız üzere, TKP kafilesine linç ortamını hazırlayanlar, onları motora götürüp, ardından da Karadeniz'e sürenler, yörede evvelden beri ihtisas sahibi olan faaillerdi. Zira, Suphiler'den altı yıl önce aynı yöntem Ermeniler üzerinde

156) Emrah Cilasun, *a.g.e.*
157) A. Faik Hurşit Günday, *Hayat ve Hatıralarım*, Çelikcilt Matbaası, İstanbul, 1966, s. 21-23.
158) Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi", *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1988.
159) Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon*, TOP-KAR Matbaacılık, Trabzon, 1990, s. 15.
160) Bkz. James Bryce, Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 517-535.
161) Rıza Nur, Topal Osman'a ilişkin bir anısını şöyle anlatmaktadır: "[Maliye Bakanı] Ferid, Osman Ağa'yı 'halkı soyuyorsun' diye azarladı. Osman Ağa şu cevabı verdi: 'Beyefendi evet para topluyorum, fakat bir Müslümanın bir habbesini almamışımdır Aldığım hep gavur malıdır'" (Dr Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. 3, İstanbul 1992, s, 163).

tatbik edilmişti.[162] Bu şehirdeki eski İtalyan Konsolosu G. Gorni'ye göre, "Trabzon'da vaktiyle 14 bin kadar Ermeni vardı. Tehcir ve soykırımın ardından geriye yüz kişi bile kalmamıştı" [163]

1916 ilâ 1919 arası dönemde Trabzon tam bir kaos ortamı yaşamıştır. Çarlık Rusyası 1916'da şehri işgal etmiştir. İşgal ordusuyla aynı dini paylaşan yörenin gayrimüslim mağdurları (Ermeniler ve Rumlar) öç alma ve hatta ortak bir devlet kurma fırsatının geldiği kanısına varmışlardı. Ancak 1917 Ekim'inde Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilali Trabzon'da da etkisini göstermiş, Rus ordusu içeriden çökmüştür. İşgal kuvvetlerinin gösterdiği bu zaafı Türk tarafı değerlendirmiş, sekteye uğrayan barış görüşmelerinin sonucunu beklemeden 24 Şubat 1918'de şehri geri almıştır.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin beraberinde getirdiği ağır yaptırımlar altında, Trabzon'daki İttihat ve Terakki'den arda kalan eşraf ve onların himayesindeki çeteler, mevcut otorite boşluğunu da fırsat bilerek bir yandan geride kalan ve İtilaf devletlerinin himayesinde ortak bir devlet kurma çabasında olan Rum ve Ermenilere[164] karşı saldırıya geçip elde ettiği ganimetle daha da zenginleşmiş,[165] öte yandan örgütlenip İtilaf devletleriyle pazarlık yollarını aramıştır.[166] Bu süre zarfında şehirde muazzam bir açlık ve yoksulluk yaşanmıştır.[167] Halkın bir kısmı elbisesi olmadığı için

---

162) Örneğin 1915'de de Trabzon'da toplanan Ermenilerin bir kısmı takalara doldurulmuş, Samsun'a götürülme bahanesiyle yola çıkartılmış, arkalarından takalarla yetişen jandarmalar tarafından deniz ortasında öldürülmüşlerdir (bkz. James Bryce, Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 520).

163) James Bryce, Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 525.

164) Fakat Rum ve Ermeniler bu konuda hiçbir zaman anlaşamamışlardır. Rumlar Yunanistan'a bağlı bir Pontus'dan yanayken, Ermeniler bu bölgeyi Ermenistan topraklarının bir parçası olarak görmüşlerdir. Bu çelişki bir müddet sonra, özellikle İngizlerin başını ağrıtmış ve silahlı gayrimüslim çetelerin Türkler tarafından tasfiyesine karşı hayırhah bir tavır sergilemesine yol açmıştır. Mustafa Kemal'in de bölgeye tayin edilmesi bu döneme rastlar (bkz. Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi" *Toplum ve Bilim*, 43/44, Güz 1988-Kış 1988).

165) 28 Mayıs 1923 tarihli *Halk Gazetesi*'nin bir makalesinde, "Bunlar hemen hemen harbi umuminin sivriltiği ve zenginleştirdiği kimselerdir, denmektedir (akt. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 420).

166) 10 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti birinci toplantısında, İtilaf devletlerinin sempatisini kazanmış iki kişinin Türkiye lehine yazılar yazmak üzere Fransa'ya, beş kişilik bir heyetin de İstanbul'a gönderilmesine karar vermiştir (bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 60).

167) 14 Temmuz 1919 tarihli *İkdâm* gazetesinin "Trabzon ve Havalisinde Açlık ve Sefalet" başlıklı başmakalesinde, "açlıktan domuz lahanası olarak adlandırılan bitkiyi yiyenlerin 24 saat baygın kaldıkları"ndan bahsedilmektedir (bkz. Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 77, dipnot 4).

çıplaktır ve şehrin dışındaki hendeklerde barınmaktadır.[168] Eşraf ve çete liderleriyse böylesi bir durumda dahi paraya para dememişlerdir.[169]

Her ne kadar Trabzon'daki siyasal elit, başlangıçta yeni kurulacak devletin adımlarını oluşturan Erzurum ve Sivas kongreleriyle ve bu kongrelerin örgütleyicilerinden Mustafa Kemal'le çelişkiye düşmüşse de sonunda 'ikna' edilmiştir.[170] 'İkna'da büyük rol oynayan çete liderleri, başlangıçta yeni kurulacak devletin teveccühüne sahip olmuşlardı.[171] Trabzon'a tayin olan valiler ve/veya vali vekillerinin sayısıysa şehirdeki çelişkilerin ve istikrarsızlığın boyutunu göstermektedir.[172]

Öte yandan, şehrin tarihinde hatırlanması gereken belli başlı özelliklerden biri de, 1920'nin sonlarına doğru artan anti-komünist faaliyetlerdir. Trabzon zenginlerinin çok sevdiği, çete liderleriyle son derece içli dışlı olan vali Hamit, Erzurum'a tayininden evvel Trabzon'daki son günlerinde (6 Ekim 1920) şehrin eşrafını Müdafaa-i Hukuk Kulübü'ne toplamış ve önemli bir konuşma yapmıştır: Bu konuşmanın bir yerinde de komünizme değinmişitir. Daha sonra adının Mustafa Suphi hadisesiyle birlikte anılacağından habersiz olan vali Hamit, konuşmasında, "gerçekten komünizm fikirlerinden

---

168) *A.g.e.*, s. 77

169) Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Paris ve İstanbul'a göndereceği heyetler için bu süre zarfında 'üç yüz bin altın' toplanmıştır (Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 60).

170) Mustafa Kemal'e Trabzon'da 1919 yılında gizliden gizliye en fazla muhalefet edenlerin ve İstanbul'daki Damat Ferid hükümetiyle ilişkilerini devam ettirenlerin başında, dönemin Valisi Mehmet Galip Bey gelmekteydi. Kâzım Karabekir'in emriyle vali, 21 Eylül 1919'da tutuklanıp Erzurum'a gönderildi (Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 177-187). Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'e muhalefet eden Eyüpzade Ömer Fevzi Bey gibi delegeler, Trabzon'daki Üçüncü Tümen Komutanı Halid Bey ve Topal Osman tarafından korkutulacak ve Trabzon'dan kaçmak zorunda kalacaklardı (Fahri Belen'den aktaran: Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 94). Erzurum Kongresi'ne katılan Trabzon delegelerinden İzzet Bey, Sivas Kongresi'ne katılmayı reddetmişti. Sonra Birinci Meclis'e mebus olarak seçildi. 6 Mayıs 1920'de Ankara'ya giderken Gümüşhane mebusu Ziya Bey'le birlikte eşkıyalar tarafından öldürüldüğü duyuldu (Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 97).

171) Örneğin Mustafa Kemal'in, 25 Mayıs 1919'da Topal Osman'ı Havza'ya davet edip, kendisine, "İstanbul hükümetinden aksine emir gelmiş olsa bile sen gene Pontusçularla mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver," dediği ileri sürülmektedir (Hüsamettin Ertürk'ten aktaran: Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 77-78).

172) 17 Nisan 1919'dan 6 Nisan 1921'e kadar Trabzon'da sekiz vali ya da vali vekili görev yapmıştır (Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 440).

ilham alan ve halk zümresi teşkil eden bir kısım hiziplerin bazı yabancı ülkelerde bağımsız hükümetler teşkilini ileri sürdükleri görülmekte ise de bizim sosyal durumumuzun buna asla elverişli olmadığını ve bizim Doğu'daki bütün dünyayı istila tasavvurunu besleyen emperyalistlere karşı olan siyasi inkılabı faydalı ve yararlı addedebileceğimizi ve ancak bu emelde olanlarla müşterek olduğumuzu, bunun dışında onların komünizm adını verdikleri düşüncelerin, bizim ruhi, içtimai ve dini ve milli durumlarımıza uymayacağını ve bizim milli gelenek ve duygularımızın bundan ibaret olduğunu ve hükümetin her fiili ve hareketinde de bu gelenekler ve duyguları nazarı itibare almaktan uzak olamayacağını ifade ederim," der.[173] Hamit'in bu konuşmayı yaptığı günlerde, Trabzon semalarında İtilaf devletlerine ait uçaklardan "Bolşevikler'in Azarbaycan'da yaptıkları mezâlimi" anlatan bildiriler atılmaktaydı.[174]

28 Ocak 1921 günü, Trabzon'daki çetebaşlarından Yahya Kâhya[175] ve onunla kol kola olan İttihatçı eşraf (mesela Nemlizadeler, Eyüpzadeler, Abanozzadeler gibi),[176] bunların siyasal merkezi halindeki Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti[177] ve onun başkanı Barut-

173) Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 185.
174) Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 180.
175) İskele Kâhyası Yahya olarak da bilinir. "Trabzon Merkez İlçe İskender Paşa Mahallesi cilt, 016/3 sahife 66, kütük 181'den: "Yahya Karaosmanoğlu babası Osman, Anası Zehra, Trabzon 1301 Eşi: Asiye, babası M. Fethi, Anası Nafia, Trabzon 1304. Kızı: Sürüye Babası Yahya, Anası Asiye, Trabzon 1328 Ağustos 5. Oğlu: Osman Babası Yahya, Anası Asiye, Trabzon 1329 Ekim 5 (bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 545). Mahmut Goloğlu, "Yahya'nın, Barutçuzâde'nin emrindeki bir Kuva-yı Milliye Komutanı durumunda, Giresun'dan Samsun'a kadar olan kıyıları egemenliği altına almış, Topal Osman Ağa gibi fakat sadece Trabzon'da egemenliğini sürdüren, bu egemenliğe dayanarak Trabzon'a girip çıkan eşyalardan kendi başına vergi alan bir çete reisi idi, demektedir (Goloğlu'ndan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 339, dipnot 215). Yahya Kaptan, Samsun'dan Trabzon'a kadar deniz taşımacılığında ve bilumum iskele işlerinde yegane söz sahibi kişiydi. Trabzon'un en zenginlerindendi. Astığı astık kestiği kestikti. Öyle ki, o zamanki konumu ve gücüyle Ankara'ya bile rahatlıkla kafa tutabiliyordu (bkz. Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 182. dipnot 56). Yeri gelmişken, burada ilginç bir ayrıntıya da değineyim. Mete Tunçay, Sovyet tarihçilerine dayanarak, Mustafa Suphi'nin *Jizn Naatsionalnostry* adlı derginin 5 Ekim 1919 tarihli sayısında çıkan bir makalesinden şu satırları aktarmaktadır. "Yahya isimli bir zat, yoldaşlarımız komünistlerle ve Rusya'dan dönen savaş esirleriyle işbirliği yaparak Trabzon'da bir partizan çetesi kurdu. Bu çete halen yalnız İngiliz ve Fransız emperyalistlerine değil, aynı zamanda yerli sömürücülere karşı da savaşmaktadır. Bu gibi çeteler Aydın, Adana, Kastamonu illerinde ve Samsun civarında da faaliyet göstermektedir" (Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 355)
176) Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 176.
177) 10 Şubat 1919'da kurulan (Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 62) bu cemiyet, Kâmil Erdaha'ya göre 'gerçek bir eşraf örgütü'ydü (Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 176).

çuzade Ahmet Bey,[178] diğer taraftan Üçüncü Fırka Kumandanı Miralay Nuri Bey[179] ve vali vekili İsmail Sabri Bey,[180] işte bu şehirde Mustafa Suphi ve yoldaşlarını beklemekteydiler.

TRABZON, 28 OCAK 1921

Günlerden Cuma'dır. Alman Hava Servisi'nin arşiv kayıtlarına göre, kuzeyden gelip tam Trabzon üzerinden geçerek Anadolu'nun ortasından Batı'ya doğru zayıf bir rüzgâr esmektedir. Alçak basınçlı hava kütlesi 1015 hektopascaldır.[181] Metoroloji uzmanları, buna göre havanın takriben artı 5 ilâ 10 derece, su sıcaklığının artı 8 ilâ 9 derece olabileceğini belirtmektedirler.[182]

Mustafa Suphi ve yoldaşları Kars'ta başladıkları ölüm yolculuğunun son durağı Trabzon'a varırlar. Şimdi onların nasıl karşılandıklarını Trabzon Lisesi öğrencisi Tahsin Bekir'den, Trabzon Öğretmen Okulu öğretmeni Hıfzı Raşit'ten, o yıllarda on yedi yaşında olan Adnan'dan, Türkiye Komünist Gençler Birliği mensubu Abdülkadir'den ve nihayet Küçük Talat'tan dinleyelim:

Tahsin Bekir (Balta):[183]

Mustafa Suphi'yle arkadaşları Trabzon'a getirildikleri zaman ben Trabzon Lisesinde talebeydim. Mustafa Suphi'yle arkadaşlarının resmi merasimle karşılanmaları emredilmiş olacak ki, bizi ya-

178) Barutçuzâde Hacı Ahmet, Trabzon'un meşhur Barutçuzâde ailesinin reisidir (Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 66, dipnot 60).
179) Ahmet Nuri Öztekin, 1876'da Bandırma'da doğdu. 1900 yılında Harp Okulu'nu, 1902'de Harp Akademisi'ni bitirdi. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşlarına katıldı. Esâretten döndükten sonra III. Kafkas Tümeni komutanlığına atandı (Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 150, dipnot 9).
180) Ekim 1920'de Trabzon valisi Hamit'in Erzurum'a tayin edilmesinin ardından, Nisan 1921'e kadar vali vekilliği görevini üstlenen İsmail Sabri (1875-1928), Mekteb-i Mülkiye'nin 1899 yılı mezunlarındandır. Antep sancağı mutasarrıfıyken başarılı hizmetleri görülmüş, Antep'in düşman işgaline uğraması üzerine Ankara'ya gelmiş, oradan Trabzon vali vekilliğine gönderilmişitr" (Kâmil Erdaha, *a.g.e.*, s. 200).
181) 28 Ocak 1921 tarihli hektopascal haritası: Ek. 2. Ayandon fırtınası gibi bir fırtına bu haritadaki verilerden bağımsız baş gösterir.
182) Alman Hava Servisi'nden sayın metorolog Cornelia Baugirdis'e, 1 Ekim 2007 tarihli görüşmemiz esnasında verdiği bu değerli bilgiler için teşekkür ederim.
183) Prof. Tahsin Bekir Balta (1902-1970) hukukçu ve politikacıdır (daha geniş bilgi için bkz. www.kenthaber.com).

ni lise öğrencilerini tabur halinde karşılamaya çıkardılar. Erzurum'dan gelen yolun şehre girdiği Ayafilbo caddesine gidip yol kenarında yer aldık. Bizden başka... karşılayıcılar da vardı, hatta Rus konsolosunun da oraya gelip karşılamak üzere beklediğini söylemişlerdi, biz Mustafa Suphi'yi tanımadığımız için ve gelip giden de çok olduğundan Mustafa Suphi'nin bunlardan hangisi olduğunu ya da gelip gelmediğini bilemedik.[184]

Hıfzı Raşit (Öymen):[185]

Mustafa Suphi Trabzon'a geldiği zaman ben Trabzon Öğretmen Okulu'nda öğretmendim. Mustafa Suphi'nin geleceğini ahbab ve arkadaşlarına çektikleri telgraflardan öğrenmiştik. Gelişlerini görmek için ben de gittim. Karşılamaya gelenler arasında *Komünizm Nedir* diye çeviri yayınlamış olan eğitimci arkadaşım M.R. Bey de vardı. Mustafa Suphi'nin yakın arkadaşı Ethem Nejad Bey'den telgraf almış, onu karşılamaya çıkmıştı. Fakat İskele Kâhyası Yahya, Mustafa Suphi'lerin yolunu şehrin dışındaki Değirmendere'de kesti ve şehre sokmayarak Çömlekçi mahallesinin alt yolundan doğruca iskeleye Buhti'ye getirdi....[186]

Adnan (Feyzioğlu):[187]

Bu yılda on yedi yaşında olup, gelenleri görmek üzere ben de iskeleye Buhti'ye gittim, ancak çok sıkı tedbir alınmış olup, kimsenin kimseyi görmesine imkân yoktu...[188]

Abdülkadir:

O sırada ben tebdil-i kıyafetle Değirmendere'ye gittim. Vaziyeti bizzat kendim müşahede ettim. Saat 9'da[189] gelecek olan heyet saat

184) Bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 201
185) Trabzon İdmanocağı Kulübü'nün kurucularından Hıfzı Raşit Öymen, gazeteci Altan Öymen'in babasıdır (bkz. http//www.kuzeyekspres.com.tr/index.php?p=haber&id=2747&tarih=20070922).
186) Bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 201-202.
187) 1904'de Trabzon'da doğan Adnan Feyzioğlu, Trabzon Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü memurluğundan emekli olmuştur (bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 214).
188) Bkz. Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 214.
189) Günümüz zaman ayarıyla 13:50.

yarımda geldi.[190] Halkın kısm-ı azamı gitmişti. Yağmur yavaş yavaş yağıyordu. Hava dahi soğuk idi, halkın dağılmaları üzerine derhal inzibat ve polis memurları yolları keserek halkın gitmelerine mani oluyordu. Fakat halk mahalle aralarından savuşuyordu. Saat yardımda kafile göründü. *Değirmendere'de vali*[191] *Müdafaa-i Milliye reisi ve azaları,*[192] *polis müdürü bulunuyordu.* Kafilenin takarrübünde (yaklaşmasında) ilk evvel bir zabit elindeki evrak ile Müdafaa-i Milliye reisi ile görüştü. Derhal zabıt tevkif edilerek sevk olundu. Esbabı sonradan anlaşıldı. O sırada Kâhya Yahya dahi rüsûmat dairesinden on tane hamımal ve beş altı tane rençber on onbeş tane sepetli hammal çocukları dizerek geldi. Kafilenin takarrübünden beş dakika evvel tellal bağırdı. Gelen kafileye hakaret, tükürmek, çamura batırmak gibi bir şeylerin yapılması hususunu teşvik etti.

Kafileden ilk evvel Mustafa Suphi çıktı. Derhal bir zabit karşı durarak şu suretle hitap etti. Mustafa Suphi, Mustafa Suphi bak 16 arkadaştan yalnız ben kurtuldum. Bakû'de Türkmenistan'da binlerce üsera kardeşlerimizi sen mahvettin, bunun üzerine teşvik edilen halk, hammal, rençberler, istemeyiz diye haykırdılar. Mustafa Suphi Müdafaa-i Milliye reisine ve valiye hitaben söyledi ki: Biz Ankara'ya gideceğiz, Mustafa Kemal Paşa'ya arz-ı ubudiyet (bağlılığımızı belirtmek) için geldik. Lütfen müsaade ediniz. Muhabere edelim. Ondan sonra diyorken arkadan birisi bir tekme vurdu. Suphi yoldaş çamurlar içinde yuvarlandı. Hammal derhal taarruz ederek yüzüne tükürmek, çamur atmak ve döğerek motora sevk ettiler, artık arabadan indirilmiş arkadaşları birer birer döğerek tükürerek motora bindirdiler. Bu suretle cereyanı arasında Kâhya adamlarından birisi Mustafa Suphi'ye fena bir lisanda bulundu. Nihayet halk birer birer dağıldı.[193]

---

190) Günümüz zaman ayarıyla 17:20.

191) Abdülkadir'in vali diye bahsettiği, aslında vali vekili İsmail Sabri'dir.

192) Abdülkadir'in burada kastettiği, Müdafaa-i Hukuk ya da resmi adıyla Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. Kurucu üyeler Barutçuzâde Ahmet Efendi, Faik Bey (Faik Ahmet), Hafız Mehmed, Eyübzâde Ömer Fevzi, Abanozzâde Hüseyin, Mollabekirzâde Mehmet Ali, Müftüzâde Hacı Mehmed, Subaşızâde Münir, Zehirzâde Zühdü, Hocazâde İbrahim Cüdi, Kulakzâde İbrahim, Ustâzade Nazmi'dir (bkz. Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 6). "I. İnönü Zaferi'nin ardından (11 Ocak 1921) Cemiyet adına TBMM'ye yollanan bir tebrik telgrafının altındaysa şu isimler bulunmaktadır: "Hacı Ziya Efendizâde Molla Bey, Hacı Ali Hafızzâde Mehmed Salih Efendi, Eyüpzâde Daniş Efendi, Hatipzâde Mustafa Fazıl Efendi, Şükrü Kaptanzâde Ömer Lütfi Efendi, Hacı İzzetzâde Hasib Efendi, Hacı Ahmed Efendizâde Hafız Mahmud Efendi" (*a.g.e.*, s. 189, dipnot 107).

193) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e* C. 2, s. 161

Hıfzı Raşit (Öymen):

Burada Mustafa Suphi ve arkadaşlarına çok ağır hakaretlerde bulunuldu, küfürler edildi... Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaret edenler arasında Genel Meclis üyesi Molla Bey ile o günlerin Trabzon kabadayılarından Faik de vardı...[194]

Abdülkadir:

Motor henüz iskelede duruyordu. Motorcunun bunları yalnız götüremeyecek, üzerine motora müsellehan on beş (e) karib asker bindirildi. Halk dağıldıktan sonra saat bir buçuk[195] raddelerinde motor hareket etti. Ben de oradan çekilerek aynı vakayı mümessil Ali Oruç yoldaşa şifahen anlatıyordum.[196]

Adnan (Feyzioğlu):

Işittiğime göre... Miraç Işıl'ın motoruyla denize açılmışlar, açıkta bekleyen ikinci motor onları takip etmiş....[197]

Hıfzı Raşit (Öymen):

Heyet hazırlanmış olan bir motora bindirilerek yola çıkarıldı, hemen arkalarından Kâhya'nın silahlı adamlarını taşıyan bir motor daha kalktı. Hava kararmak üzereydi.[198]

Abdülkadir:

Saat 4-5 raddelerinde[199] motorun geriye döndüğünü haber aldık. İskeleye gittim, fakat hiçbir kimseyle temas ettirmiyorlardı. Geri dönme-

194) Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 202.
195) Günümüz zaman ayarıyla 18:20.
196) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 161
197) Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 214. Sayın Hüseyin Çoban, bana yolladığı 28 Eylül 2007 tarihli e-postasında, bu 'motor'lar hakkında şu bilgileri vermiştir. "Teknenin tipi TAKA, boyu en az 10 metre olmalı. Takalar o dönemlerde yakın sahil taşımacılığında ve balıkçılıkta kullanılan, en büyüklerinin boyları 14-15 metre civarında yelkenlilerdi. Sürmene orijinli bu tekneler, döneminin en iyi, hızlı, denizci tekneleriydi. 10 metre boyunda olanlar ortalama 8 mil, 14 metre boyunda olanlarsa ortalama 10 mil yapabilirler."
198) Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 202.
199) Günümüz zaman ayarıyla 20:50 ilâ 21:50 dolaylarında.

ye mecbur oldum. Artık sabah olduktan sonra görmek mümkün olur diye zannediyordum. Sabahleyin[200] erken iskeleye gittiğimde motorun orda olduğunu [olmadığını] gördüm. Oradaki kayıkçılardan sordum. Motorun hareket ettiğini söylediler. Gündüz saat 8[201] raddelerinde motor boş olarak avdet ettim [etti]. Tekrar motora avdet ettim. Fakat hiçbir tayfayla temas ettirilmiyordu. Birkaç gün sonra tayfaların birisinden aldığımız malumata nazaran Sürmene açıklarında ayakları ve elleri bağlı olarak denize attıklarını söylediler.[202] Yalnız Suphi yoldaşın ailesinin[203] geri döndüğü zaman Kâhya tarafından çıkarıldığını haber aldık. Derhal bu malumatı tahriren mümessilliğe bildirdim...[204]

Adnan (Feyzioğlu):

İşittiğime göre gelen kafileden Ziganoylu Yakup[205] ile Mustafa Suphi'nin hanımı karada kalmış...[206]

---

200) Yani, 29 Ocak 1921'de.

201) Günümüz zaman ayarıyla 05.50 dolaylarında.

202) Abdülkadir'in tayfadan aldığı Sürmene bilgisi iki sebepten dolayı doğru olmayabilir. Birincisi, Trabzon-Sürmene arası 20.4 deniz milidir. İkincisi, Ağustos 1921'de Trabzon'a vali olarak atandıktan sonra bu güzergâhta *Sonbahar* mevsiminde seyahat etmiş olan Ebubekir Hazım Tepeyran, Sürmene'ye yaptığı deniz yolculuğunu şöyle anlatmaktadır: "Güz başlarında bulunduğumuz için hava iyi, Karadeniz sakin olduğundan içine petrolle hareket eden bir motor konmuş büyücek bir kayıkla hareket ettik. Trabzon'dan yarım saat kadar uzaklaştıktan sonra bu hırçın denizin pek kötü bir âdeti gereğince birdenbire manzarayı değiştirdi. Kâh korkunç bir dalganın köpüklü sırtında, kâh dalgaları arasında açılan açık yeşil dereler içinde kalmaya başladık. Bereket versin bu tehlikeli gidiş *üç buçuk saat*ten fazla sürmedi" (*abç*) (Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, 1982, s. 116). Vali Tepeyran, sonbaharda sakin sularda yol alarak Sürmene'ye üç buçuk saatte vardıysa; yukarıda dipnot 152'de Hüseyin Çoban'ın dikkat çektiği Ayandon fırtınası koşullarında, Suphi'leri taşıyan motorun Sürmene'ye kadar gitmesi, bir de dönüp geri gelmesi pek mümkün görünmemektedir. Limandan 1 mil uzaklıkta derinlik 40-50 metre, bundan sonra Trabzon-Sürmene güzergâhına dönüldüğündeyse 50-100 metredir (bkz. 1933 tarihli Karadeniz Deniz Haritası, Ek 3). Ayandon fırtınasının hüküm sürdüğünün büyük ihtimal olduğu koşullarda, gece vakti bu derinliklerde motor kullanılması çok tehlikeli olacağından, katliamın motorun sahilden iki ilâ üç mil uzaklaştıktan sonra gerçekleştirilmiş olması daha büyük ihtimaldir.

203) Bahsi geçen, Mustafa Suphi'nin Rus uyruklu eşidir. Mete Tunçay, kadının adının çeşitli kaynaklarda 'Meryem/Maria ya da Semiramis' diye geçtiğini belirtir (Mete Tunçay, "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili!", *Başka Bir Tarih ve Başka Bir Türkiye*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001 içinde, s. 196). Mustafa Suphi'nin eşinin adı TKP kayıtlarında da 'Meryem yoldaş' diye geçmektedir ("TKP MK Memur Listesi", *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 283).

204) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 160-161

205) Hakkında 18 Ocak 1920'de tutuklanması için tamim çıkartılan Ziganoylu Yakup'un Trabzon'a ne zaman gelip tutuklandığı bilinmemektedir

206) Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 214.

Abdülkadir:

Kadının hangi evde olduğunu haber almak üzere uğraştım. Fakat hiçbir taraftan malumat alamadım. Bidayette Kâhya'nın evinde olduğunu, saniyen Nemlizade Ragıp Bey'in evinde olduğunu söylediler. Bazı üç dört defa olmak üzere evlerinin kapılarından geçiyordum. İhtimal rast getiririm veya pencereden bakarken görüp nerede olduğunu haber alırım diye uğraştım. Fakat hiçbir taraftan haber alamadım. Bilahare epey zaman geçtikten sonra kadının Kâhya tarafından Rizelilere hediye edildiğini ve orada bir zevk arasında öldürdüklerini haber aldım.[207]

Küçük Talat (Muşkara):[208]

O sıra Trabzon'da bulunan Küçük Talat, Mustafa Suphi'lerin katledilişini, Tuapse'de bulunan İttihatçı Halil'e (Kut) yazdığı 14 Mayıs tarihli mektupta şöyle anlatmıştır:

---

207) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 161-162. Kâhya'nın yakın arkadaşı Hocanın Hasan'ın oğlu Murat Ateş (1903-1989) Cumhur Odabaşıoğlu'na 13 Ocak 1988'de konu hakkında şu bilgileri vermişitr. "Rahmetli babam Hocanın Hasan, Kâhya'nın çok yakın arkadaşıydı. Mustafa Suphi hadisesinden sonra, Mustafa Suphi'nin karısını Çömlekçi'de vaktiyle Alican Tokman'a ait halen metruk olan evde sakladığı söylenirdi, burada bulunan bir kadınla konuştum, ancak Kâhya'nın karısı çok sert, müsamaha tanımayan bir kimseydi, kadını uzun müddet saklayamadı, bir müddet sonra kadın kayboldu, bu yıllarda on bir yaşındaydım ve kadının kat'i olarak Mustafa Suphi'nin karısı olduğunu da bilmiyorum" (Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 213-214). Aynı yazara, Trabzon'da Bostanoğlu Faik adıyla tanınan tüccarlardan 1905 doğumlu Faik Gürkök de, "Mustafa Suphi hadisesinde boğulanlar arasında karısının da olduğunu, zira bir müddet sonra kadının cesedinin sahile vurduğu"nu anlatmıştır (*a.g.e.*, s. 214). Öte yandan, bu olaydan altı yıl önce, bu şehirde yaşayan bir yabancı, Ermeni kadınların başından geçenlerle ilgili olarak şöyle demiştir: "Büyük kızların yetimhanede çocuk bakıcısı olarak kaldıklarını, bunlar arasından en güzellerin burada hükmü geçen çetecilerin evlerinde, onların keyfine hizmet etmek için alıkonduğunu, İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinden birinin, kentin merkezi yerindeki evine bu kızlardan on tanesini kapattığını, kendisinin ve arkadaşlarının hizmetinde kullanıldıklarını duydum" (James Bryce-Arnold Toynbee, *a.g.e.*, s. 521).

208) Talat Paşa'yla karıştırılmasın diye 'Küçük' lakabıyla tanınan Talat, 1912'den itibaren İttihat ve Terakki'nin merkezi görevlileri arasında yer almıştır. Ağustos 1919'da Halil Paşa'yla birlikte İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü hapishanesinden kaçıp Bakü'ye gitti. Enver Paşa'nın en güvenilir kadrolarından olan Küçük Talat, 1920'nin son aylarında (Ekim-Kasım?) Trabzon'a geldi. Görevi, burada Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelişini hazırlamaktı. Başından beri Trabzon'daki Müdafaa-i Hukukçularla, mülki ve askeri erkânla, yöredeki çetelerle sıkı ilişkiler kuran Talat birçok kirli işe bulaştı. Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelme ihtimalini dikkate alan Ankara tarafından, bir önlem olarak 1921 Mayıs'ında Trabzon'da gözaltına alındı ve İstanbul'a gönderildi (daha geniş bilgi için bkz. Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s. 149-150). Küçük Talat'ın Mustafa Suphi hadisesiyle ilgili anlatımı, Trabzon'u terk etmeden önce 14 Mayıs 1921'de, Tuapse'de bulunan Halil Paşa'ya yazdığı mektuptan alınmıştır (mektubun tamamı için bkz. Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 209-213).

Dolayısıyla benim durumumun mutlaka düzeltilmesi gerekmektedir. Bunun için temasta bulunduğun Türk Komünistleri'ne süratle meseleyi aşağıdaki şekilde anlatmaya ve onları mümkün olduğu kadar temine itina etmekle beraber Ruslara'da bildirirsen böyle iyi olur.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının kederli durumları şu şekilde gelişmiştir.

Bunlar Kars'a geldikleri vakit güya şerefli bir şekilde karşılanmışlarsa da, bu sadece Kâzım Karabekir'in bir manevrasından başka bir şey değildi. El altından Erzurum valisi Hamit Bey'le haberleşerek bu yoldaşlar Erzurum'a gönderilmiş ve hükümetin teşviki ile ve aynı zamanda Muhafaza-i Mukaddesat adı altında meydana çıkan mütegallibe ve softalar güruhundan oluşan bir heyetin arzusu dahilinde halk tarafından pek feci bir tecavüz ve kötü muameleye uğramışlardır.

Erzurum'da bırakılmadan istasyondan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde yine hükümetin ve Müdafa-i Hukuk Heyetleri'ni vücuda getiren bir takım zorbaların teşviki ile çeşitli hakaretlere uğramışlardır.

Erzurum valisi Hamid Bey, Trabzon Müdafa-i Heyet'i Merkeziyesine verdiği bir telgrafla alenen zavallıların imhasından bahsetmek küstahlığını gösteriyordu.

Mustafa Suphi ve arkadaşları güya Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a geldiler. İskelede masum halk tarafından fena hakaretlere uğradılar ve hükümetçe daha evvel ayarlanan motora yerleştirildiler. Trabzon'da elebaşı Fırka Kumandanı Nuri ve Erkan-ı Harb Reisi Zeki idi.

Motor Sürmene'ye gidince, Kumandan ve Erkan-ı Harbi, Müdafa-i Hukuk'taki zorbalarla birlikte hükümetin kanlı yetkisini kullandılar. Motora başıbozuk elbisesi giydirilmiş asker ve jandarma gönderdiler Zavallıları imha ettirdiler. Bu cinayetin ve imha meselesinin sorumluları şunlardır: Üçüncü Fırka Kumandanı Nuri, Erkan-ı Harbi Zeki, Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Başkanı Hacı Ahmet, üyelerden Hacı Ali, Hafızzade Ömer ve Hakkı Efendiler ve yine üyelerden vurguncu tacirlerden Hatibzade Mustafa ve yine üyelerden Damış efendiler.

Erzurum valisi Hamit, tamamiyle teşvik edenlerdendir. Sabık Trabzon valisi Sabri Bey bu işle alakadar değildir. Yalnız zaafından faydalanılmıştır. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir isteseydi bi't-tabi buna engel olurdu. Türkistan'dan gelen yüzbaşı Kazım yoldaş, Bayburt ile Gümüşhane arasında doğrudan doğruya askeri birliklere imha ettirildiği kuvvetle söyleniyor.

Trabzon'daki arkadaşlarımız ve bilhassa tamamıyla bize çalışan Küçük Talat'la kayıkçılar ve amele teşkilatının başkanı Yahya Reis bu fenalığın önüne geçmek için çok çalışmışlarsa da engel olamamışlardır.

Yalnız üç kişinin birer suretle hayatını kurtarmışlardır.[209] Yapılan araştırmalar sonucu durum bundan ibarettir.

Kardeşim, hakikaten mesele şekil itibariyle hemen hemen bu suretle cereyan etmiştir. Sen bunu süratle sağa sola yaymalısın. Ben burada mevkiimi katiyen emin görmemeye başladım...[210]

Eski ittifakların artık maziye karıştığı günlerde kaleme alınan bu mektup, Sovyet Rusya'ya kaçmayı düşünen Küçük Talat'ın kendisini garantiye almak için yazılmış olmalıdır. Mektup doğru bilgilerle yalan bilgilerin iç içe geçtiği bir belge özelliğine sahiptir. Yazılanlar, diğer tanıkların ifadesiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Küçük Talat'ın anlatımı önemli veriler ve bilgiler getirmekle birlikte bir noktada son derece yanıltıcıdır. Küçük Talat işbirliği halinde olduğu anlaşılan Yahya Kâhya'nın bu katliamda oynadığı rolü kararlı bir şekilde örtbas ettiği gibi, cinayetin bir numaralı uygulayıcısını, maktülleri kurtarmaya çalışan kişi olarak sunmaya çalışmaktadır.

TRABZON, 29 OCAK 1921

Katliamın hemen sonrasında Trabzon'daki Rusya Sovyet hükümeti konsolosu Ali Oruç Bagirov[211] tarafından Trabzon Valisi'ne şu mektup yazılmıştır:

Trabzon Valisi'ne

29 Ocak 1921 No. 64

Dün (28 Ocak 1921) Kars'tan Trabzon'a 17 kişilik bir heyet geldi. Burada onların üzerine vahşice saldırılar düzenlenmiş. Ben ina-

209) Mete Tunçay, Gologlu'na dayanarak, Sürmeneli Kmalıoğlu Ahmet Yakup'un Kâhya'nın evinde alıkonduğunu, Tayyareci Tevfik'in motordan alındığını belirtmekte ve bunlara bir de Meryem'i eklemektedir (Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 356). Küçük Talat'ın 'kurtardık' dediği herhalde bu üç kişi olmalıdır. Öte yandan Abdülkadir, raporunda, Tevfik'in Maçka'da hastalandığı için heyetle Trabzon'a gelmediğini, daha sonraysa Trabzon'a gelip kendisiyle görüştüğünü ve İstanbul'a gideceğini yazmaktadır (*Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 163). Keza aynı raporda, Yakup'un da Trabzon Fırka Kumandanlığı'nda hapis yattığı, kardeşlerinin kendisine yardım ettiği ve yakında konsolosluk görevlisi olarak İran'a gideceği belirtilmektedir (*a.g.e.*, s. 163).

210) Masayuki Yamauchi, *a.g.e.*, s. 210-211.

211) Sovyet Rusya'nın Trabzon Temsilcisi Ali Oruç Bagirov, Mustafa Suphi'lerle ilgili olarak gösterdiği pasif tutumdan ötürü TKP Harici Bürosu tarafından daha eleştirilecektir (*Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 129).

nıyorum ki, bu durumdan sizin haberiniz vardır. Bundan başka, bu insanlar Üçüncü Enternasyonal'i temsil ediyorlardı ve yanlarında da bir de Rus kadını bulunmaktadır. Şimdi bu heyetin nerede olduğunu ve böyle vahşice hisler gösterilmesinin sebebinin neler olduğunu acilen bildirmenizi rica ediyorum.

Trabzon Sovyet Konsolosu
Bagirov[212]

ANKARA, 29 OCAK 1921

Bakû Doğu Halkları Kurultayı'nda kurulan ve Doğu'daki bütün partilerden -bu arada TKP'den de- sorumlu olan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin (Şark Şurası) temsilcisi sıfatıyla Eşba yoldaş, Mustafa Kemal'le bir görüşme yapar. Eşba'nın Ankara hükümetini eleştirmeyen, tersine öven giriş konuşmasıyla başlayan bilgi alışverişi amaçlı bu görüşmede Mustafa Suphi ve yoldaşlarından hiç bahsedilmez. Fakat Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının mensubu olduğu Üçüncü Enternasyonal hakkında şunları söyler:

> Üçüncü Enternasyonal'in fikirleri, her inkilapçı tarafından alkışla karşılanacaktır. Anladığımız kadarıyla Üçüncü Enternasyonal'in fikirleri, mazlum emekçilerin mutluluğunun sağlanması yönündedir. Biz Türkler dünyanın en mazlum halklarındanız. Dolayısıyla Enternasyonal, bizim desteğimize güvenebilir. Biz, şimdi Batı emperyalizmine karşı mücadelemizle, Üçüncü Enternasyonal'in fikirlerini fiilen destekliyoruz.[213]

TRABZON, 30 OCAK 1921

Vali vekili İsmail Sabri, Konsolos Bagirov'a aşağıdaki tarihi cevabı yollar:

> Trabzon'da Rusya Sovyet Hükümeti Temsilcisi'ne,
> 29 Ocak 1920[214] tarihli ve 64 nolu mektubunuza cevap.

212) *Azerb. Cum. EYTA*'dan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 324.
213) Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 359.
214) Ya belgenin kendisinde ya da kitabın dizgisi esnasında yapılmış bir hata olmalı. Doğrusu 1921'dir

Cuma günü akşam Erzurum'dan biri kadın onaltı arkadaşıyla Trabzon'a gelen Samsun sakini Mustafa Suphi,[215] Bakü'da yaşayan Türk vatandaşı görünüyor. Onlar ne suretle, nereden, niçin geldiler? Valilik hiç birşey bilmiyor. Yalnız o biliniyor ki, onlar Sibir'den, Türkistan'dan Bakü'ya gelip vatana dönmek isteyen Türk harp esirlerini tutukladılar, eziyet ettiler ve idam ettirdiler. Bu durum hakkında halka, vatana dönen bir esir tarafından haber verilmişti. Ve bundan dolayı infial olmuştu. Halk onların geleceğini öğrendiği zaman, asla şehire sokmayacağına yemin etti. Cuma günü bütün halk dükkânını ve mağazasını kapadı ve şehrin kenar semti olan Değirmendere'ye geldiler. Halkın bu infial ve heyecanlı vaziyetini bilen valilik katliamı önlemek için oraya asker, polis ve jandarma göndermişitir. Vaziyeti anlayan Mustafa Suphi ve arkadaşları, burada kalmak istemediler ve orada *bir motor kiralanarak* sağ salim Rus sahillerine gönderildiler. Bunlara karşı yapılan bütün bu hareketleri ayrı ayrı şahıslar değil, iskelede toplanmış olan bütün halk yapıyordu. Bundan dolayı herhangi bir kimseyi mahkûm etmek mümkün görünmüyor. Bu insanlar arasında Naciye adına Türk pasaportu taşıyan ve Müslüman geleneklerine göre örtünmüş bir kadın da bulunmaktaydı. Şüphesiz o Türk ve Türk vatandaşı ve valiliğimiz tespit etti ki, o kendisini Rus vatandaşı göstermek için bir hak iddia etmedi. Benim kanaatime göre bu olaylar şöyle açıklanabilir. Bu insanların Bakü'da Türk esirlerine yaptıkları kötü davranışlarından dolayı, burada bulunan bu esirlerin yakın akraba ve arkadaşları son derece öfkelenmiş ve bu yüzden ayaklanmışlardır. Bu konuda bende başka hiçbir bilgi olmadığına sizi temin ederim.

30 Ocak 1921
Trabzon Valisi Sabri[216] *(abç)*

Aynı gün *İstikbâl* Gazetesi'inde[217] "Bakû Seyyahları Geldiler ve Gittiler" başlığı altında çıkan şu haberi okuyoruz:

---

215) İsmail Sabri'nin Mustafa Suphi hakkında verdiği bu bilgi yanlıştır. Zira Mustafa Suphi, Samsun'da değil, 4 Ağustos 1882'de Giresun'da doğmuştur (bkz. Ali Birinci, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Belgeler ve Bilgiler", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 1989, Sayı: 71).

216) Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 325.

217) *İstikbâl*, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Barutçuzade Ahmet Bey'in oğlu Faik (Barutçu) Bey tarafından çıkartılan gazetedir. Derneğin propagandasını yapan bir yayın organı olan bu gazete hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hikmet Aksoy, *Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler) 1869-1998*, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Trabzon, 1998; Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arına Yayınları, İstanbul, 2002; Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon*, Top-Kar, Trabzon, 1990; Dr. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Mahmut Şevket Paşa vakasında zi-medhal (adı karışan) olmasından dolayı Sinop'a nefi edilmiş iken, oradan Rusya'ya geçerek Bakû'da müfrit Komünist Fırkası ser-âmedânıyla teşrik-i mesâî ederek esaret ve suver-i saire ile Rusya'da bulunan Türk zabitan ve efradından binlercesinin kurşuna dizilmesinde ve binlercesinin zindanlarda, mahpuslarda çürümesine sebebiyet vermiş ve muhtelif vesileler ile münevverlerinin ve zabitan ve ulemasının katl ve imhası vadisinde beyanatta bulunmuş olan Mustafa Suphi ve bazı arkadaşlarının Kars tarikiyle Erzurum'a muvasalatlarında baba ve oğullarının ve kardeşlerinin ifnasında pek büyük bir rol oynamış ve memleket ve millete karşı emsalsiz fenalıkları sebkeylemiş olan bu hainlari Erzurumlular kabul eylememiş ve memleketi hemen terk eylemelerini tebliğ eylemişlerdir. İslâm memleket ve zenginlerinden cebran ahz ve gasp edilmiş olan altınların ahenkdar sedarıyla herşeyi unutan ve Rus kadınlarının muattar sineleri üzerinde gaşyolunan bu vatansızlar, görmüş oldukları tahkir ve istiskallara rağmen seyahatlerine devam ile Bayburt, Gümüşhane, Ardasa'da dahi aynı surette tahkir ve serzenişe maruz kalmış ve Maçka'ya da gelmişlerdi. Cuma günü saat beş buçuk raddelerinde[218] daha ilerilerde olduğu gibi halkın galeyan ve heyecanına ve her türlü ihtimalata karşı hükümetin tefrik eylediği bir müfreze muhafaza altında yola çıktıklarını haber alan Trabzon Halkı, bütün esnaf, Sanatkâran, kayıkçı ve hamal gibi sınıf ve meslek-i muhtelife mensubini (Alagos?)[219] mevkiine toplanmış ve bu hainleri memlekete sokmayarak *vaktiyle hazırlamış oldukları motora* irkâp ederek memleketten tard ve teb'id-i teemmül eylemişlerdir.

Halbuki yolcular daha ilerilerde gördükleri tarz-ı kabulden istidlalen bir türlü Trabzon'a yaklaşamıyorlardı. Maçka ile Trabzon arasındaki mesafe bâ-huhus gelirken araba ile nihayet dört saatte katedilirken ala turka saat on, onbir hatta oniki olduğu halde gelemiyor, yetişemiyorlardı. Bundan halk ise büsbütün asabileşiyorlardı. Karanlık basmış ve halkın bir kısmı evlerine dönmüş olduğu sırada saat bire yakın muhafızları ve daha sonra arabalar gözüktü. Halkın asmana yükselen avaze-i gayz ve kini arasında arabalar mendirekteki iskeleye doğru sevkedilmiş ve Mustafa Suphi-Rusya'dan beri sürükleyip refakatinde getirmekte olduğu bir Rus

218) Günümüz zaman ayarıyla 10:20 dolaylarında.
219) Metinde böyle.

Kadını[220] ile başta olduğu halde birer ikişer arabalardan çıkarılarak motora bindirilmişlerdir. Hükümetin ve zabıtanın bu babta ittihaz eylediği tedabirin şayan-ı şükran ve memnuniyet olduğunu şuracıkta kaydetmekten geçemeyeceğiz. Bununla beraber halk bu adamlar yüzünden kaybeylediği evlat ve akraba ve hemşehirlerinin dağ-ı derunlarıyla müteellim olduğunu izhardan men-i nefis edememiş ve bilhassa motora bindirildikten sonra esaret suretiyle Bakü'ya geldikten sonra bu adamların her türlü işkence ve cefasını çekmiş ve bir garibe olarak vatandaşlarının verdiği idam kararından bir Rus yardımıyla kurtulmağa muvaffak olarak memleketine can atabilmiş olan Sami Efendi[221] isminde birinin zaman ve mekân ve madde tayini suretiyle iskeleden bu seyyahların yüzlerine karşı serdeylediği ithamat halkı büsbütün igzâb eylemiştir. Şu hattı da kaydedelim ki, Trabzon halkının gösterdiği bu tezahürat son içtimaî inkılâp düsturları hakkında bir fikr-i muhalefet ve itirazı havi değildir. Memleketimize bir çok Bolşevik ve hatta müfrit bile olsa komünistler gelmiş, geçmiş ve hatta oturmakta bulunmuştur. Bunlar hakkındaki misafirperverliğimize zerre kadar helâl getirebilecek hiçbir hadise sebkeylememiştir. Mustafa Suphi ve rüfekasının Bakü'da bulundukları sırada Türkistan'dan, Sibirya'dan avdet eden Türk üsera-i askeri ve diğer teba-i Osmaniye haklarında suver-i muhtelife ile reva gördükleri tadiyat ve tecavüzat ve hatta bazı bigünahların sehpa-yı idama çıkartılmalarını vaktiyle vatanlarına avdete muvaffak olan üseranın yana yakıla beyanat ve hikâyatından anlamış ve binaenaleyh bu babda tabi ba'z ve kin hasıl etmiş olan Trabzon halkı yine vakar ve sükûnet-i milliyesini muhafaza ederek tezahürat-ı mezkürede bulunmuşlardır.[222] (abç)

ANKARA, 31 OCAK 1921

Erzurumlu 'vatanseverler'in anti-komünist duyarlılıkları Ankara hükümetinin bir yazılı açıklama yapmasına sebep olur.

220) Vali vekili İsmail Sabri'nin Konsolos Bagirov'a yazdığı mektupta yok saydığı Rus kadınının varlığını, *İstikbâl*, Mustafa Suphi'nin teşhirine hizmet edeceğini düşünerek kabul etmektedir.

221) Yavuz Aslan burada belirtilen Sami'nin, TKP Kuruluş Kongresi'nde Merkez Komitesi adaylığına seçilen, ardından TKP heyetiyle birlikte Anadolu'ya geldikten sonra Maçka'da hastalandığı gerekçesiyle heyetten ayrılan Süleyman Sami olmasının çok büyük ihtimal olduğunu yazmaktadır (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 326).

222) 30 Ocak 1921 tarihli *İstikbâl* gazetesiinden aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 322-324.

Türkiya Büyük Millet Meclisi
Kalemi Mahsus
Adet: 2/151
Şifre
Ankara
31. 1. 337 [1921]
Erzurum Valisi Hamid Beyefendi'ye
C. 29. 1. 37 [1921] tele:

Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'ne:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası efradından bazılarının vatana hıyanet suçundan dolayı haklarında takibat ve soruşturma icra edilmektedir. Adı geçen fırka, hükümetçe itibar ve itimada değer değildir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reis
Mustafa Kemal[223]

KARS, 1 ŞUBAT 1921

Kâzım Karabekir'in 12. Fırka Kumandanlığı'na yolladığı şifre, Mustafa Suphi ve yoldaşları hakkında ortaya atılan iddiaların hangi kaynaktan çıktığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

Karargâh
12. Fırka Kumandanlığı'na
1/2/37 (1921)

1. Türk Komünistlerinden Mustafa Suphi ve onüç refikinin Bakü'da bulundukları esnada, Sibirya ve Türkistan'dan avdet eden Osmanlı üsera-i askeriyesiyle, diğer teba-i Osmaniye hakkında suver-i muhtelife ile şipoyan ve tecavüzatta bulunduğu ve birçok bigünahların idamıyla üseramızın sefalet ve perişaniyetlerinin temadisine mucip olduğu hakkında memleket efkârında aleyhlerine hasıl olan kanaatin ve infialin neticesi olarak Mustafa Suphi ve rüfekası Erzurum'da ve güzergahtaki ahalinin heyecanlı tezahüratı karşısında kalmış, aynı nefret ve galeyan Trabzon'da toplanan bir cemiyyet tarafından da izhar hiçbiri şehire sokulmamak ve yolcular memleket halkının bu nefret ve adem-i kabülü karşısında daha ziyade kalama-

223) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 366.

yarak derhal kiraladıkları bir motora rakiben sahilden açılmışlardır Hükümetin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tedabir-i sayesi ile canları mahfuz kalmıştır.

2. Giresun'a çıkan komünistlerden Eczacı Nedim Agâh ve diğer refiki polis tarafından mevkufen Giresun'dan vapurla memleket haricine ihraç edilmiştir.

3. Mustafa Suphi Kafilesi'nden Maçka'da hastalanıp kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidmet-i mezkûreleri hakkındaki müteaddit zevatın şahadetlerine binaen mûmaileyhûma halk tarafından serbestiye mazhar olunmuştur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir[224]

KARS, 2-3 ŞUBAT 1921

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmelerinden üç gün sonra Kâzım Karabekir haberi Ankara'ya iletir:

Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyâseti'ne
Kars
2/3. 2. 37 (1921)

1. Bakû'da Türk üserası ve diğer Osmanlı tebası haklarında yaptığı zulm ve tazyikkattan ve telkinat-ı muzırrasından dolayı Erzurum'da ve yollarda ahalinin hakaret-i tezyifine uğrayan Mustafa Suphi ve onüç refiki Trabzon'da şehir haricinde toplanmış olan halkın tezahürat-ı şedidesi karşısında şehre girmeyerek, seyahatine devam edemiyeceğini de anlayarak alelacele isticar ettiği bir motora rakiben Rusya'ya avdet etmek üzere 28/1/37 (1921)'de sahilden açılmışlardır. Mezkûr kafileden olup Maçka'da hastalanarak kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidemat-ı milliyelerini bilen ve takdir eden birçok kimselerin telkinatı ile mumaileyhümayı serbestiye mazhar kılmıştır. Keyfiyet Tiflis, Erivan ve Bakû'daki mümessillerimize bera-yı malumat bildirmiştir. Giresun'a çıkan komünistlerden Eczacı Nedim Agâh ile diğer bir refikinin de polis tarafından mevkufen vapurla memleketten ihraç edildiği 3. Fırka Kumandanlığı'nca bildirilmiştir.

224) *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 321-322.

2. Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne, Dahiliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyâseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazılmıştır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir[225]

Karabekir'in yukarıda sözünü ettiği temsilciliklere gönderildiği söylenen ve göreceğimiz gibi Mustafa Suphi'yi İngilizler hesabına çalışmakla suçlayan belge, muhtemelen tarihi belli olmayan aşağıdaki şu belgedir.

Tiflis Mümessili (temsilcisi) Kâzım[226] Beyefendi'ye,

Bakû'dan gelerek Ankara'ya gitmek isteyen ve fakat Erzurum ve Trabzon'da ahalinin nefretli nümayişleri karşısında Batum'a kaçan Mustafa Suphi Hey'eti hakkında icap edenlere âtideki malumatı verirsiniz:

Mustafa Suphi Hey'eti, Türkiye'ye ayak basar basmaz İstanbul'dan ve Anadolu'da komünist ve anarşist eşhastan mürekkep bazıları ile münasebata geçti. Son zamanlarda bunlardan bir kaçı tevkif edilerek üzerlerinde zuhur eden evraktan Mustafa Suphi ile muârefe ve muhabereleri olduğu ve kendilerinin Türkiye'de ihtilâl çıkarmak üzere İngilizler tarafından gönderildikleri anlaşıldı. Bu mesele şahsen İngilizlerce maruf ve mergub ve esasen İngiliz ve Antanta tarafından 'Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na intisab etmiş olan Mustafa Suphi'nin memlekette ancak İngilizlerin hesabına ve Antanta lehine bir ihtilâl koparmak niyetiyle memlekete girdiğine dair büyük şüpheler tevlid etmiştir. Bilhassa Şaki Ethem'in iki kardeşiyle birlikte komünist taraftarı oldukları ve Mustafa Suphi ile muhabereleri olduğu halde, Ankara Hükümeti'ne isyan ve Yunanlılarla müştereken ordumuz aleyhine harbe kıyam etmeleri bu şüpheyi takviye etti. Memleketin her tarafında Mustafa Suphi aleyhinde dehşetli nümayiş oldu.

Şark Ordu Kumandanı
Kâzım Karabekir[227]

224) *ATASE*'den aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 321-322.
226) Kâzım (Dirik) 1881'de Manastır'da doğdu. Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Mondros Antlaşması'nın ardından 9. Ordu müfettişliğine atandı ve Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan subaylar arasında yer aldı. Sırasıyla Erzurum vali vekilliği, Ankara hükümetinin Tiflis Temsilciliği ve daha sonra Batum mutasarrıflığında bulundu. 'İzmir Suikastı'nın planları, onun İzmir valisi olduğu sırada ortaya çıktı. 1941'de Edirne'de öldü (Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 186).
227) Çoruhlu'dan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 327

Çerkes Ethem ve ona bağlı kuvvetler 29-30 Aralık 1920 tarihinden itibaren Ankara'nın emrindeki kuvvetler ile yoğun bir çatışma içerisindedir.[228] Bu esnada teknik açıdan Ethem Bey'in Kars'ta, Karabekir'in gözetimi altında olan Mustafa Suphi'yle veya TKP heyetinden birileriyle temas halinde olması pek mümkün gözükmemektedir. Siyasal açıdansa, TKP'nin yayın organı *Yeni Dünya* gazetesi, 2 Ocak 1921'de "Müdafa-i Milliye Hareketi'ne hiyanet edenlere karşı" başlığı altında yayınladığı makalede Ethem Bey'e açıktan tavır almıştır.[229] Hatta o sıralarda Bakû'de toplanan TKP Harici Büro, aldığı kararlardan birinde, "bizler Ethem'in ve yandaşlarının Batı Cephesi'nde, Anadolu Cephesi'nde devrimci Anadolu hükümetine karşı çılgınca, anarşik çıkışını lânetliyoruz. Anadolu'daki devrimci hareketin destekçileri olarak bizlerin bu gibi şahıslarla hiçbir ilişkisi ve hiçbir ortak yanı olmamıştır ve olamaz," denmekteydi.[230] Bütün bunlar Karabekir tarafından bilinmiyor olamaz. Bu yüzden, Mustafa Suphi ile Ethem Bey arasında kurulmak istenen bağ tamamen düzmecedir. Mustafa Suphi ve yoldaşlarının İngiltere hesabına hareket ettiklerini iddia etmekse, pisikolojik savaşın bir ürünü olmalıdır. Zaten daha giriş cümlesindeki, "Mustafa Suphi Hey'eti hakkında icap edenlere âtideki (aşağıdaki) malumatı (bilgiyi) verirsiniz" emrinin yer alması, bu bilgilerin bir karargâh imalâtında üretildiğini yeterince hissettirmektedir.

TRABZON, 14 ŞUBAT 1921

Şehirdeki Sovyet Rusya Temsilcisi Bagirov, vali vekiline şu kısa mektubu yollar:

> Trabzon Valisi'ne
>
> Üçüncü Enternasyonal Heyeti olan Mustafa Suphi ve arkadaşları Batum'da değil ve hiçbir Sovyet Rusya sahiline gelmedikleri hakkında haber aldık. Burada onların denizde boğulduklarına dair abartılı söylentiler yayılıyor. Bu yoldaşların nereye gönderildiklerini bana bildirmenizi rica ediyorum. Onlar görevli olarak gön-

228) Emrah Cilasun, *Bâki İlk Selam*, s. 77-78.
229) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 2, s. 345-346.
230) 6 Şubat 1921 tarihli toplantının kararları için bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 41.

derilmiştiler. Onları sorgulayabilmem için bana yollamanızı rica ediyorum.

14 Şubat 1921
Trabzon Rus Konsolosu
Bagirov[231]

TRABZON, 17 ŞUBAT 1921

Bagirov'un mektubuna vali vekilinin cevabı:

Rus Konsolos'una

Üçüncü Enternasyonal Heyeti'nden hiç kimse buraya gelmedi ve hiç kimsede buradan gitmedi. Bu konuda bizde hiçbir bilgi yoktur. Sizin 14 Şubat tarihli yazınıza cevap olarak bildirilir.

17 Şubat 1921
Trabzon Valisi Sabri[232]

ANKARA, 17 ŞUBAT 1921

Trabzon'da Bagirov'un girişimleri başarısız kalınca, Ankara'daki Sovyet Rusya Temsiciliği'nin elemanlarından Astahov, İsmail Sabri'ye çok daha açıktan hitap eden ama hiçbir zaman cevabını alamayacağı bir mektup yollar:[233]

Trabzon Valisi'ne

Mustafa Suphi ve onun grubunun talihi hakkında, merkezin defalarca sorması yüzünden size rica ile müracaat ediyorum ki, bu grubun talihinin ne olduğu hakkında bana bilgi vermekten kaçınmayın. Gerçekler ne kadar acı olsa da, meçhuliyetten her zaman daha iyi olduğunu dikkate alınanızı rica ediyorum.

17 Şubat 1921
Türkiye'de RSFR'in İnformasyon
Bürosu Müdürü Astahov[234]

---

231) *Azerb. Cum. EYTA*'dan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 333.
232) *Azerb. Cum. EYTA*'dan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 333.
233) Aslan, belgeye, bu mektuba cevap verilmediğinin not düşüldüğünü belirtir (*a.g.e.*, s. 334, dipnot 205).
234) *Azerb. Cum. EYTA*'dan aktaran: Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 334. G. Astahov, Sovyet Rusya'nın Türkiye'de muhtemelen en uzun kalan diplomatlarından birisidir. Genellikle Ankara hükümetine karşı hayırhah bir politika izleyen bu diplomatın 1923'de TKP MK'nin Komintern'deki temsilcisi Aslan tarafından kaleme alınan *Modern Türkiye* adlı oldukça eklektik bir çizgiye sahip broşüre karşı Ankara hükümetini destekleyen eleştiri yazısı için bkz. Aslan, *Modern Türkiye*, Tüstav, İstanbul, 2002, s. 85-89.

ANKARA, 18 ŞUBAT 1921

22 Ocak'ta Erzurum'dan yola çıkan Budu Mdivani ve Sovyet Rus Elçilik görevlileri 18 Şubat'ta Ankara'ya varırlar.[235]

BAKÜ, 20 ŞUBAT 1921

TKP Harici Büro'su yaptığı toplantıda, İsmail Amir yoldaşın Merkez Komitesi'nin durumundan haberdar olmak için Kars üzerinden Anadolu'ya gitmesini ve beraberinde, son zamanlarda işitilen haberlerin ne denli gerçek olduğunun incelenmesi için Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılacak resmi bir yazıyı götürmesini kararlaştırır.[236]

MOSKOVA, 20 ŞUBAT 1921

Yaklaşık bir ay sonra Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) bir iç yazıyla üyelerini durumdan haberdar eder.[237]

Sovyet Dışişleri Moskova'daki Türk temsilciliğinden bilgi ister.[238] Dışişleri Komiseri Çiçerin, radyogramla Ankara'dan Mustafa Suphiler'in akıbetine dair bilgi talep eder.[239] Ankara hükümetiyse, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının bir deniz kazasında öldüklerine ilişkin açıklamasında ısrarlıdır.[240]

Muhtemelen aynı günlerde Türkiye'deki Komintern militanları ya da Sovyet Rusya'nın diplomatları, Çerkes Ethem ayaklanmasını

---

235) Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 209.

236) *Dönüş Belgeleri*, *a.g.e.*, C. 1, s. 87

237) Parti Merkez Komitesi'ne Bağlı Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti Merkez Arşivi Lenin Belgeleri'nde bulunan 20 Şubat 1921 tarihli bir raporun varlığını Bülent Gökay'dan öğreniyoruz (bkz. Bülent Gökay, *Emperyalizmle Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 146 ve dipnot 94). Gökay, alıntılamadığı belge hakkında yaptığı yorumda, "bu, temelde, Türk komünistlerinin nasıl öldürüldüğünü açıklayan bir rapordu. Bununla birlikte, açıklamada işlenen ana tema sol, kendiliğindenci ve maceracı girişimlerin tehlikeleriydi. Rapor bu suçlamayı durumla doğrudan bağlantılandırmıyorsa da, anlatılmak istenen açıktı. Moskova, Türk komünistlerinin iyimserliklerine ve kendi başlarına aldıkları, partinin faaliyetlerini Anadolu'ya taşıma kararına katılmıyordu," diye yazmaktadır (*a.g.e.*, s. 146).

238) Mete Tunçay, *a.g.e.*, C. 1, s. 153, dipnot 220.

239) *A.g.e.*, s. 153, dipnot 220.

240) *A.g.e.*, s. 153, dipnot 220. 21 Şubat'ta Moskova'da Sovyet Rusya ve Türk heyetleri arasında yapılan görüşmelerin ilk turunda Çiçerin, Ali Fuat'a (Cebesoy), Mustafa Suphi olayından söz eder ve komünistlere yapılan baskıdan şikayetçi olur; bu şartlarda bir dostluk anlaşmasının değil ama bir barış anlaşmasının imzalanabileceğini belirtir (bkz. Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s. 215-216).

ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının akıbetlerini konu eden bir rapor kaleme alırlar:[241]

Büyük Millet Meclisi hükümeti hâlâ istikrarlı bir politika uygulayacak durumda değil ve günlük olayların etkisi altında bulunuyor. Ethem Bey'in bolşevikler adına Batı'daki çıkışı tamamıyla bastırıldı. Hükümet Ethem'i ihanetle suçlamış ve Yunanistan'a kaçtığını ilan etmiş olsa da, Ethem bugün dağda bulunuyor. Bu vesileyle yalnız resmi değil, temiz yürekli komünistler de Ethem ile ilişki kurmakla suçlanıp tutuklanıyor. Bakü'den gönderilen komünistlere karşı büyük kin besleniyor. Ankara temsilciliğinin talimatıyla kurulup konferans yapmakla ve *Emek* gazetesini çıkarmakla işe başlayan Halk İştirakiyun Fırkası'nın aktif faaliyete geçtiğini ve ayrıca, Halk Zümresi partisi liderlerinden olup son zamanlarda Halk İştirakiyun Fırkası yönetiminin üyesi bulunan ve Meclis'te Bursa'yı temsil eden Şeyh Servet'in Diyarbakır'a kadar süren bir geziye çıkıp kent ve kasabalarda miting ve konferanslar düzenlediğini valiler ve hükümet memurları Mustafa Kemal'e raporla bildirildi.

Başta Suphi yoldaş olmak üzere, Merkez Komitesi'nin Erzurum'a gelmesi, hükümeti son derece korkuttu ve endişeye düşürdü. Hileci bir politika sayesinde Meclis'in tepkisini temin ederek bolşevizme karşı oldukça güçlü bir akım oluşturdu ve bundan faydalanarak, komünistleri tutuklamaya başladı. Tutuklananlar Ethem ile ilişkide olmakla suçlanıyor. Komünistlerin gazeteleri kapatıldı. Moskova'dan gelen Bekir Sami, her kasabada gördüklerine ve kendisini ziyaret edenlere, bolşeviklerin Türkiye için ne kadar büyük tehlike olduğunu, Azerbaycan'ın nasıl talan edildiğini ve müslüman encümenliklerinde başkanların çok önemsiz rol oynadığını anlatmak için hiç fırsat kaçırmadı. Ülkede bolşevik akımı ustaca ve dürüstçe yönetilebilecek tecrübeli kişilerin olmadığına inanan hükümet, Suphi ve yoldaşlarının ülkeye girmesini kesinlikle önlemeye hazırlanıyor ve gerekirse Rusya ile ilişkileri kesme duygusu içinde bulunuyordu. Kars'ta iyi karşılanan yoldaşlarımız, Erzurum civarında hakaretlere maruz bırakıldı. Trabzon'a vardıklarında, karşılarına hükümetin tahrikiyle toplanan büyük bir kalabalık çıktı. Kalabalık yoldaşlarımızın üzerine taş ve sopalarla saldırıp, ağır hakaretlerde bulundu ve daha sonra bir ustanın yanına gö-

241) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 33-34'de 15 Ocak ile 27 Ocak tarihli iki belgenin arasında yer alan "Anadolu'dan Son Haber" başlıklı, altında parantez içinde 'Rusça'dan tercüme' ibaresinin bulunduğu bu tarihsiz belgenin hem dili, hem de içeriği TKP tarafından kaleme alınmadığı kanısını uyandırmaktadır.

türüp ellerini bağladı. Motor kıyıdan birkaç mil uzaklaştığı zaman, önce Suphi yoldaş süngüyle boğazlanıp denize atılıyor, ardından dört yoldaş aynı kadere uğruyor, geri kalanlar da kurşunlanıp denize atılıyor. Oysa, bu sıralarda MK üyelerinden Mehmet Emin ile Süleyman Sami'ye Trabzon'da dokunulmuyor ve onlar serbest bırakılıp, Kemalistlerle temas halinde olduklarını söylüyorlar. Bir telgraf uyarınca Yakup yoldaş gruptan alınıyor ve şimdi serbest bulunuyor. Daha önce kendisine ordu ile temasa geçme yetkisi verilen Nedim Agâh yoldaş, Trabzon'da katledildi. Komünistlerin katlinden sonra Trabzon halkı, şimdi Moskova'da bulunan Bahaettin Şakir'in sağ salim Trabzon'a gelmesinin temin edilmesini Moskova'dan isteme kararı aldı. Bugünkü Anadolu hükümeti, Kemalistler, İttihat ve Terakki partisi şirketlerinin subaylarla ittifakından başka bir şey değildir...[242]

ANKARA, 26 ŞUBAT 1921

Bir gün sonra (27 Şubat) başlayacak olan Londra Konferansı öncesi, ABD'li gazeteci Streit'ın Mustafa Kemal'e yönelttiği sorulardan biri de komünizme ilişkindi.

Gazetecinin, "Türkiye'de Bolşeviklik, yani komünistlik, enternasyonalistlik, vb. hakkında vaziyetiniz nedir?" sorusuna, Mustafa Kemal, "Türkiye'de komünizm yoktur. Bütün cihan bizi milliyetçi olarak bilir ve milletimizin bağımsızlığını, haklarını ve menfaatlarını müdafaa eden kimseler olarak öyleyiz de. Şayet enternasyonalizm demekle bütün milletlerin bağımsızlık ve hukukuna saygıyı kastediyorsanız, o zaman evet, biz enternasyonalistiz de. Diğer taraftan, biz dinimize de bağlıyız. Milli ve dini ruha aykırı olan komünizmin bizde nasıl bir tatbikat sahası bulabileceğini de anlamam. Böyle bir ihtimal ancak Türk milletine karşı girişilen bir suikastın gerçekleşmesi halinde husule gelebilir," diye cevap verir.[243]

BAKÜ, 3 MART 1921

Bakü'de bulunan TKP Harici Bürosu, 2 Mart günü Mustafa Suphi ve yoldaşlarının akibetini haber veren bir telgraf alır.[244] 58 üye

242) Raporun tamamı için bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 33-34.
243) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 10, s. 60.
244) *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 115. Bu telgrafın kimden ve nereden geldiği belgede belirtilmemektedir. İki ihtimal akla geliyor. Birincisi, bu telgrafın Sovyet Rusya makamlarından; ikincisiyse, 20 Şubat 1921'de Anadolu'ya gönderilen İsmail Amir'den geldiğidir.

ve 6 aday üyenin katıldığı anma toplantısında çeşitli konuşmalar yapılır. Kaleme alınan söz tutanağına bakıldığında, Ahmet Cevat'ın (Emre) ve Kars'tan geri gönderilen Abid Alim'in yaptığı konuşmalar, siyasal ve ideolojik açıdan geç kalınmış da olsa geride kalan TKP mensuplarının durumu bir miktar kavramaya başladıklarını göstermektedir:

> Ahmed Cevat yoldaş: "Dün akşam alınan telgrafta merkezi heyet azasından beş erkek ve bir kadın bir suret-i feciada şehit edildiler... Mücadeleye bütün dehşet ve fecaatini bilerekten başladığımızı, son Anadolu hadisesi, Anadolu hükümetinin *iç yüzünü* tamamiyle gösterdiğini, dost ve düşmanlarımızın anlaşıldığını... Mazide olduğu gibi şimdi dahi Anadolu hükümetinin *iki yüzlü* siyaset kullandığını ve merkezi heyetin bu halleri bilmekten kendilerini feda eylediklerini ve hatta bidayette üç arkadaşımızın Kars'ta birtakım bahanelerle tevkif edilmeleri Anadolu hükümetinin mahiyet-i hakikasını gösterdiğini etrafıyla izah ediyor.[245] *(abç)*
>
> Abid Alim yoldaş: "*Anadolu ve kuva-yı milliyenin hareketlerinden Anadolu hakkında iyice malumatımız yoktu.* 17'nci senede atılan şiar zenginleri yıkmak ve fukara hakimiyetini yaşatmak idi. Kemal, ...hempaları Komünizm taraftarı göründüler. Bu *vaka* bize, hiçbir zaman onların Komünizm için çalışmadıklarını ve takip ettikleri yolu anlattı. Kars'ta iken nurlarına *(?)* çekinmemeye *(?)* başladılar.[246] Bunlar İngilizlerle beraber yaşamayı tercih ettiler. Nasıl burjuvazyası düşmanımızsa, nasıl onların elleri kanlı ise, Anadolu paşa ve beylerinin dahi elleri kanlıdır. Paşa ve beylerin sözleri, millet meclisinde Abdülhamid siyasetine lanet ediyorlar fakat yaptıkları cinayet Abdülhamid'i sevindirdi. Her komünist bu mesele karşısında ne diyecek, lanet okuyacaklardır. Türk paşa ve zenginleri milletle beraber olamazlar. Bu yaptıkları işlerle bizi kendilerinin aleyhine çevirmişlerdir... Antanta'nın yaptığı işten daha fenalık yaptılar. Fakat Antanta aleyhine nasıl intikam uyanmış ise onlar hakkında da intikam hissi uyanmış ve uyandırılmıştır. *Onlar diyecekler ki Komünist oldukları için öldürmedik. Biz öldürmedik diyecekler. Onların İngilizlere aleyhdar oldukları Türk amele ve rençberlerini kolayca yiyebilmek içindir Kırmızı cereyan bidayette menfaatlerini temin ettirse de sonra kendi aleyhinde tecelli edince şimdi düş-*

245) *A.g.e.*, s. 115.
246) (?) işaretleri metinde böyle. 'Gerçek yüzlerini saklamadılar' diye de okunabilir mi?

man kesildiler. Bunların ölümü: Komünist ve amele taraftarı olduğundandır.[247] *(abç)*

KİMLER ÖLDÜRÜLDÜ?

TKP'nin belgelerine göre, Anadolu'ya hareket edenlerin toplamı Merkez Komite üyeleriyle birlikte 30'dur.[248] Trabzon açıklarında öldürülen Türkiye Komünist Partisi mensuplarının tam sayısı ve bunların adları büyük ölçüde belli olmakla birlikte, yine de sayı ve isimlerin hepsi tam olarak netleşmemiştir.

TKP Harici Bürosu, haberin alınmasının ardından Doğu Halkları Propaganda ve Faaliyet Kurulu Başkanlığı'na gönderdiği mektupta, isim belirtmeksizin 16 kişinin öldürüldüğünü haber vermektedir.[249] Aynı organ adına Ahmet Cevat'ın 2 Nisan 1921'de Pavloviç'e yolladığı mektuptaysa, "M. Suphi, dört Merkez Komite üyesi ve on iki diğer yoldaşlarımız," denmektedir ki, burada verilen rakkamlarla öldürülenlerin toplam sayısı 17'ye ulaşmaktadır.[250]

Mete Tunçay'a göre motorda öldürülenlerin sayısı, Mustafa Suphi'yle birlikte 14'dür ve adları şöyledir:

1) Samsun'un Hançerli Mahallesinden Mustafa Suphi
2) Üsküdar'ın Ahmet Çelebi Mahallesinden Ethem Nejat (İzmir Maarif Müdir-i Sabıkı)
3) Erzincanlı Aşçıoğlu Bahaeddin (Muallim)
4) Uşak'ın Hacı Hüseyin Mahallesinden Kazım Hulusi
5) Sürmene'nin Asu Karyesinden Kıralioğlu Maksut
6) Cihangirli Hilmioğlu (İsmail) Hakkı (Doktor)
7) Van'ın Erciş Kazasından Ahmetoğlu Hayrettin (Nefer)
8) Bandırma'nın Manyas Nahiyesinden Mehmet Ali bin Hakkı (Topçu Yüzbaşısı)
9) İstanbullu Emin Şafak (Mühendis)
10) Kadıköylü Tevfik bin Ahmet (Tayyare Yüzbaşısı)
11) Manisalı Kazım bin Ali (İhtiyat Zabiti)

247) *A.g.e.*, s. 120-121.
248) Liste için bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 1, s. 271-272.
249) Üzerinde tarih bulunmayan belgenin tamamı için bkz. *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 124-125.
250) *A.g.e.*, s. 128. Muhtemelen TKP Harici Bürosu, heyetle ilgili ilk haberlerin geldiği sırada Mehmet Emin'in de öldürülenler arasında olduğunu varsayıyordu.

12) Erzincan'ın Akdağ Karyesinden Hatipoğlu Mehmet
13) İzmir'in Tilkilik Mahallesinden Hacı Mustafaoğlu Mehmet
14) Kandıralı Cemil Nazmi bin İbrahim (Elmalı Kaymakam-ı Sabıkı)[251]

Tunçay, bu listeye bir de Meryem yoldaşın ismini eklemektedir.[252]

Oysa kimi tanıklık ve raporlarda bahsi geçen başka isimler de vardır. Mesela, Küçük Talat'ın mektubunda bahsettiği, Türkistan'dan gelip Bayburt ile Gümüşhane arasında bir yerlerde öldürülen Yüzbaşı Kâzım Yoldaş. Veya Rusça yazılmış bir raporda[253] Trabzon'da öldürüldüğü beliritilen Nedim Agâh.[254] Tabii vali vekili İsmail Sabri'nin, motorla gittiğini iddia ettiği ve tanıklardan Faik Gürkök'ün karaya vurduğunu söylediği 'kadın cesedi'ni de unutmamak gerekir.

KİM ÖLDÜRDÜ?

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Kars'ta başlayıp Karadeniz açıklarında biten kanlı maceralarını, bilinen bütün yazışmaları, aleyhlerinde yayınlanan provokatif bildiri ve makaleleri, tanıkların ifadelerini kronolojik sırayla verdikten sonra artık 'kim öldürdü' sorusu üzerinde durabiliriz.

'Kim öldürdü' sorusuna, denizcilik ve kriminolojik bilgilerine başvurduğum uzmanların ve kaynakların konu hakkındaki yorumlarından hareketle cevap bulmaya çalışacağım.

Dikkat edilirse, Ankara hükümeti ve onun yerel idarecileri, Mustafa Suphi'lere karşı Erzurum'dan Trabzon'a dek yaşanan galeyanı kendiliğinden oluşmuş bir halk tepkisi gibi göstermeye gayret etmişlerdir.

Erzurum'daki anti-komünist gösterinin, Karabekir'in emri ve Mustafa Kemal'in onayıyla gerçekleştirildiği belgelerde açıkça görülmektedir. Erzurum valisi Hamit'in, Bayburt, Gümüşhane, Maçka ve Trabzon'daki mülki amirliklere yolladığı telgraflarla, TKP heyetinin

251) Mete Tunçay, "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili!", *Başka Bir Tarih ve Başka Bir Türkiye*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001 içinde, s. 195-196. Ayrıca bkz. Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 331-332.
252) *A.g.e.*, s. 196.
253) Bkz. yukarıdaki "Anadolu'dan Son Haber" başlıklı belge.
254) Nedim Agâh önce tutuklanır, sonra sınır dışı edilir (Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 329). Fakat daha sonra Batum'daki Menşevik yetkililerce sınırdan içeri sokulmaz ve Türkiye'ye geri gönderilir. Giresun'da tevkif edilir (Abdülkadir'in raporu, *Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 163). "Anadolu'dan Son Haber" başlıklı raporda da Nedim Agâh'ın 'Trabzon'da katledildiği' belirtilir (*Dönüş Belgeleri*, C. 2, s. 34).

nasıl karşılanması gerektiğine ilişkin emri, yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Trabzon'daysa tanıkların anlatımları, gösterilerin örgütlü olduğunu ortaya koyarken, vali vekili İsmail Sabri'nin, *İstikbâl* gazetesinin ve Kâzım Karabekir'in âdeta matbu izlenimini verecek ölçüde birbirine benzeyen açıklamaları, 'halkın kendiliğinden tepkisi'ni ispatlamaya yöneliktir. İsmail Sabri bu konuda daha dikkatli kalem oynatırken, *İstikbâl*'in beceriksiz kalemşörü, yazdığı haberde[255] kendiliğinden değil ama başından beri planlı bir örgütlenmenin varlığını ele vermektedir. Tabii, gerek İsmail Sabri'nin Konsolos Bagirov'a yazdığı mektup gerekse *İstikbâl*'in haberi Mustafa Suphi'lerin öldürülmelerinden bahsetmemekte, sadece onlara karşı yapılan gösteriye ve motora bindirilip gönderilmelerine dikkat çekmektedir.

İlk önce, her iki belgenin bizi inandırmaya çalıştığı noktadan hareket edelim ve evvela şu 'motor' meselesi üzerinde duralım. Dikkat edilirse, valinin Bagirov'a yazdığı cevapta 'kiralandığı' söylenen motor, her ne hikmetse *İstikbâl*'in haberinde 'vaktiyle hazırlanmış motor' diye geçmektedir.

26 Eylül 2007'de kendisine danıştığım Çoban Denizcilik yetkilisi Hüseyin Çoban, 28 Eylül 2007 tarihli e-postasında, 'motor' meselesi de dahil olmak üzere Mustafa Suphi'lerin ölümlerine ilişkin *iki ihtimali* de irdeleyerek *bir tek* sonuca varmaktadır.

> Öncelikle 28-29 Ocak tarihi çok önemli. Bu tarih Karadeniz kıyılarında *Ayandon* isimli fırtınanın her yıl estiği günlerdir. ***Bu nedenle iki konu dikkate alınmalı. Birincisi*** tekne seçimi. ***İkincisi*** yola çıkış tarihinin seçimi. Mustafa Suphi'leri taşıyan tekneyi de Kayıkcı Yahya mı temin ediyor? Eğer bunu varsayarsak tekne seçiminde, yani daha en başta tuzağa düşürülüyorlar... M. Suphi'lere daha küçük, daha yavaş bir Taka verildiğini varsaymak gerekir... Ya da Yahya'nın adamlarının onları yakalayacak daha iyi bir TAKA'yı kullandıkları varsayılmalıdır. Yani, konunun detayı Tekne seçimi ve denizcilik bilgisinde gizli olabilir...
>
> Kıyı denizcilerinin çok iyi bildikleri, her yıl aynı tarihlerde tekrar eden ve üstelik bunların en ünlü, en kuvvetli, en can alıcı fırtınalarından olan *Ayandon Fırtınası*, M. Suphiler tarafından ne kadar biliniyordu? Oysa bu tehlikeli *fırtınanın* Kayıkcı Kâhyası Yahya ve

255) "Trabzon halkı memleketten tard (kovmayı) ve teb'id-i teemmül (uzaklaştırmayı)" [*etraflıca düşünmüştür*] (bkz. 30 Ocak 1921 tarihli *İstikbâl*'den aktarılan yukarıdaki haber).

adamları tarafından bilinmediği söylenemez. İşte bu nedenle acaba *bu yolculuğun tarihini kim belirledi? Bu bir tesadüf müdür* sorusunun cevabı nedir? Karadenizin birçok kıyısı gibi Trabzon Sürmene arası da kolay sığınılacak liman ve koyları olan bir bölge *değildir. Fırtınalı* havalarda buralarda yelken açmak büyük tecrübe gerektirecektir. Bir saldırı sırasında, üstelik de kötü bir tekneyle yola çıktıkları ve fırtınaya yakalandıkları varsayılırsa ne büyük bir tuzağa düşürüldükleri anlaşılır.[256]

Şimdi de Hüseyin Çoban'ın uzmanlık alanına girmeyen, vali vekilinin ve *İstikbâl*'inse temas etmekten kaçındıkları hususlar üzerinde duralım. Mustafa Suphi ve yoldaşlarının karşılaştıkları linç ortamı, motora bindirilmeleri ve ardından öldürülmeleri bir bütündür. Araştırınam esnasında, Londra'daki kriminolojist sayın Souraia Rohani'ye bu hususları danıştım. Rohani şu temel noktaların üzerinde durulmasını önerdi:

> 15 kişiye karşı bir linç ortamını oluşturmak, kamuoyunu hazırlamak ve ardından da götürüp öldürmek lojistik ve profesyonellik gerektirir. Bahsettiğiniz olay, küçük çaplı bir 'pogrom'u[257] andırmaktadır. Pogromun yazılı emrini bulamazsınız. Kulaktan kulağa âdeta bir salgın gibi yayılır, şu veya bu sebepten ötürü insanları manipüle eder ve kolektif bir cinayet işletir. O nedenledir ki, pogromun en sinsi yanı suçlayacak kimseyi bulamayacak olmanızdır. Bahsettiğiniz olayın kriminolojik ve hatta hukuki açıdan zorlukları da burada yatmaktadır. Ortada ne ceset, ne de katil vardır. Zaten pogrom faillerinin kendilerini avantajlı saymaları da bu yüzdendir.
>
> Cinayetin teknik boyutuna değinecek olursak, o yıllarda günümüzdeki gibi kolay taşınabilen ateşli silahlar yoktu. (Olsa bile, günümüzde dahi ateşli silah kullanarak eli kolu bağlı olmayan, sağa sola kaçışan 15 kişiyi bir tek insanın öldürmesi ancak filmlerde müm-

256) Hüseyin Çoban'ın 28 Eylül 2007 tarihli e-postasından. İtalikler Çoban'a aittir.
257) Rusça'da 'harab etmek' anlamına gelen pogrom, Yahudilerin Hristiyanlar tarafından Ortaçağ'da uğradıkları saldırıları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştı. Modern zamandaysa pogrom, Nazi Almanyası'nda 9-10 Kasım 1938'deki ünlü 'Kristal Gecesi'yle özdeşleşti. 'Kristal Gecesi'nde yapılan saldırılarda Yahudilerin Havraları, dükkânları, evleri ve diğer mülkleri yakıldı ya da yağmalandı. Tahminen 400 kadar Yahudi öldürüldü. Türkiye'deyse, bırakalım, 1915 katliamı öncesinde kimi şehirlerin Ermeni mahallelerinde olup bitenleri, 6-7 Eylül 1955'de İstanbul'da, 10 Ocak 1979'da Maraş'ta ya da 2 Temmuz 1993'de Sivas'ta yaşananların Türkçe hukuk sözlüğünde karşılığının olmaması ilginçtir.

kündür.) Sözünü ettiğiniz olayda, maktullerin yaşamak için kendilerini savunmaya çalıştıklarını düşünürsek, 15 kişiyi öldürmek için en az 20 kişinin bu cinayette aktif olarak yer almış olması gerekir. Üstüne üstlük, bir de cesetlerin ağırlık bağlanarak denize atılması gerekir ki, hemen karaya vurmasın. Bu dediklerimin gerçekleşmesi bir plan dahilinde ve takriben 20 kişinin katılımıyla mümkündür. Onun için, kendiliğinden bir insanın ya da bir grup insanın aniden, 'haydi şu 15 kişiyi hemen şurada öldürelim' demesiyle yapılabilecek bir eylem değildir.[258]

Meseleyi kısaca hukuki açıdan da inceleyelim. Linç planlanmasından devlet yetkililerinin haberdar olmadıkları veya bunu engellemeye çalıştıkları iddiası üzerinde duracak olursak, vali vekili linci engellediğini iddia etmekte, *İstikbâl* de buna methiyeler düzmektedir. Halbuki Abdülkadir'in ve Küçük Talat'ın anlattıkları çerçevesinde, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının şehrin mülki ve askeri yetkililerinin gözleri önünde linç edilmeye çalışıldığı ve ölüme gönderildiği dikkate alınırsa, en geç bu andan itibaren, salt böyle bir ortamda bulunmakla devlet yetkililerinin istisnasız hepsi suç işlemişlerdir. Zira burjuva hukukuna göre, "genel olarak bütün hukuk sistemlerinde ihkak-ı hak, yani hakkın, yetkili bir mercie başvurulmadan doğrudan doğruya alınmaya kalkışılması suç sayılmıştır. Linç, insandaki heyecana dayanan, duyguların harekete geçmesi neticesinde meydana gelen bir hadisedir. Halbuki cezalandırmada adaletin temin edilmesi esastır" [259] Öte yandan, idari ve mülki makamların, Ankara'dan kaynaklandığı açık olan, Trabzon'daki Sovyet Rusya temsilcilik mensuplarının sokağa çıkmamaları yönündeki uyarı ve önlemleri, pogromun karar verici merkezi olarak komünistleri ezmek ama aynı zamanda Sovyet Rusya'nın yardım ve desteğine mazhar olmaya devam etmek isteyen Ankara'yı işaret etmektedir.

258) Souraia Rohani'nin 15 Mayıs 2006 tarihli e-postasından.
259) http//ansiklopedi.turkcebilgi.com/Lin%C3%A7

EK:
SONRA NE OLDU?

16 Mart 1921'de Moskova'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümeti arasında, Türkiye-Rusya Muhadenet Ahitnamesi imzalanır.[1] Söz konusu dostluk antlaşmasının 8. maddesi şöyledir:

> Madde 8: Tarafeyni müteakideyn arazileri dahilinde tarafı diğer memleketinin veyahut aksamı memalikinden birinin hükûmeti vazifesini deruhte iddasında bulunan teşkilât ve tecemmuatın teşekkülü veya ikametini ve diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmuatın ikametini kabul etmemeği taahüt ederler...[2]

1) Antlaşma metninin tamamı için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C. 1, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 547-554.
2) *A.g.e.*, s. 550.

Antlaşmanın bu maddesi gereğince, 1921'in ikinci yarısında Türkiye Komünist Partisi Teşkilât Bürosu lağvedilir.[1]

Öte yandan, TBMM Reisi Mustafa Kemal, Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Reisi Ahmet Bey'e hitaben 30 Haziran 1921'de aşağıdaki telgrafı yollar:

> Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
> Ankara
> Kalemi Mahsus Müdüriyeti
> 30. 6. 37 [1921]
> Adet 6/704
> Telgraf
>
> Trabzon Müdafaayi Hukuk Cemiyeti Heyeti
> Merkeziyesi Reisi Ahmet Bey'e
>
> C. 24.6.37 [1921] tele:
>
> Vatanperverane hissiyat ve izahatınıza teşşekkür ederim. Hakiki icapların yaptırılacağından emin olmanızı ve *milli vazifenizi şimdiye kadar olduğu gibi yapmaya devamınızı* rica ederim. *(abç)*
>
> Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
> Mustafa Kemal[4]

Mustafa Kemal aynı gün bir de Trabzon'da İskeleler Kâhyası Yahya Reis Zade Yahya Efendi'ye, "Vatanperverane hissiyat ve temennilerinize teşekkür ederim," diye yazdığı kısa bir telgrafı yollar.[5]

Bu telgraflardan iki ay sonra, Trabzon'da sonu kanlı bitecek bir tasfiye hareketi başlar. Trabzon'daki yerel otoritelerin Enver Paşa'yla flörtleşmesi devleti rahatsız etmiştir. İlkin mülki ve askeri amirlerin tayinleriyle işe başlanır. Oldukça derin bir devlet tecrübesine sahip Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey 26 Ağustos 1921'de Trabzon valiliğine getirilir.[6] Ardından, 22 Ekim 1921'de Kâzım Karabekir'in, "Senden başka güvenecek arkadaşım yok, seni Enver'le uğraşmak üzere, Trabzon'daki On üçüncü Fırka kumandan-

3) Süleyman Nuri, *Uyanan Esirler*, TÜSTAV, İstanbul, 2002, s. 401.
4) *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 11, s. 219.
5) *A.g.e.*, s. 220.
6) Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 89.

lığına gönderiyorum,"[7] dediği Miralay Sami Sabit (Karaman) 7 Kasım 1921'de Trabzon'da görevinin başına geçer.

Vali ile Fırka kumandanı arasında koordineli bir şekilde, esasen Enver Paşa'yla ilişkilerinden dolayı Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyet'inin yönetimine karşı, var olan yolsuzluk meselesi de kullanılarak harekete geçilir. Yahya Kaptan'a karşı hummalı bir arama faaliyeti başlar. Trabzon'daki Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yekvücut olmuştur. Gerek vali ve Fırka Kumandanı tatlı-sert ikâz edilmeye başlanır, gerekse Ankara'ya durumu protesto eden telgraflar çekilir. Bu arada *İstikbâl* gazetesi, vali ve özellikle Fırka Kumandanı aleyhinde yoğun bir anti propagandaya girişir. Trabzon'daki yerel otoritelerin Ankara'daki sözcüleri konuyu meclise taşırlar. Fakat nafile! Ankara geri adım atmamakta kararlıdır. Yahya Kaptan teslim olur. 12 Ocak 1922'de Sivas Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanarak Sivas'a gönderilir.[8] Bir müddet sonra serbest bırakılır ve Trabzon'a geri döner.[9] Suphi'lerin öldürülmeleri meselesini de ima ede-

---

7) General Sabi Samit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27.

8) General Sabi Samit Karaman, *a.g.e.*, s. 52. ve Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s. 122. Aralarında Kâhya'nın da bulunduğu Trabzon Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyesi hakkında, görevi kötüye kullandıkları gerekçesiyle araştırma komisyonu tarafından kaleme alınan 14 maddelik raporun 8 maddesinde, "geçen sene bu günlerde Rusya'dan gelmekte olan Mustafa Suphi ve İzmir Maarif Müdürü eskabı Ethem Nejat Beyle on iki arkadaşı denizde motor içinde katledildikten sonra nezdlerinde bulunan laakal otuzbin Rus ve Osmanlı altınını ve bir çok mücevheratı Müdafaai Hukuk namına alarak suistimal edildiğinin bütün memleket halkınca malum olduğu" belirtilmektedir (Cumhur Odabaşıoğlu, *Trabzon*, Top-Kar, Trabzon, 1990, s. 328).

9) Kâhya'nın mahkeme tarafından serbest bırakılınasını Tepeyran anılarında şöyle anlatır: "Üç ay kadar sonra biz Kars'ta iken o zaman Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesi'nin Ceza Dairesi Reisi akrabamdan Hasan Fehmi Beyden aldığım bir mektupta bu duruşma ile ilgili olarak şunlar yazılıydı: ' Mahut Kâhya meselesi henüz ikmal edilmemiştir. Bunun lehinde nüfuzlu bir sınıfın çalışmakta ve daima takip etmekte bulunduğunu işitiyorum. Ne yazık ki mevkiim müdahaleye müsait değildir...' Kayıkçılar Kâhyası Yahya bir süre sonra beraet ettirilmiştir. Esef ve hayret edilecek bir beraet kararı" (Ebubekir Hazım Tepeyran, *a.g.e.*, s. 123). 1922'de Sivas Ağır Ceza Mahkemesi Reisi olan Mehmet Hulusi Kellercioğlu'nun oğulları Hikmet ve İsmet Ataman da 15 Mart 1989'da Cumhur Odabaşıoğlu'na şunları aktarmışlardır: "1921 yılında Sivas Ağır Ceza Mahkemesi Reisi olan babamız Mehmet Hulusi Kellercioğlu, memleketine izine gitmek üzere vekaletten müsade bekliyordu, bu arada aldığı bir mektubta, Kahya Yahya şöyle yazmış: 'Talihin darbesini yemiş bedbahlardan birisi olduğunu sizinde hemşehrimiz olduğunu duyduk, cezanı idam ise idamım sizin elinizden olsun.' Babam bunun üzerine izine ayrılmayarak daha önce gelen dosyayı tetkik ederek idamlık cezası olmadığı kanaatine varıyor. Sivas Ağır Ceza Mahkemesi'ne gelen sekiz kişi Kâhya Yahya da dahil olmak üzere suçsuz bulunarak beraat ettiriliyor. (...) Annemin amcası Uzunoğlu Arif Ağa ile Trabzon'a gittiklerinde, Kahya Yahya Efendiyi ziyaret ediyorlar, kızının misafirlere kahve ikramı sırasında Kahya Yahya, 'kızım babanın hayatını kurtaran bey budur' demesi üzerine kızı elin-

rek etrafa, "Sanki bütün bu işlerde ben tek başıma mıydım; her şeyi olduğu gibi ortaya dökeceğim,"[10] diye tehditler savurduğu günlerde rakibi olan Topal Osman'ın[11] yardımıyla İsmail Hakkı (Tekçe)[12] tarafından 3 Temmuz 1922'de öldürülür.[13]

---

den kahve tepsisini düşürüyor. Annelerinden dinlediklerine göre, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ile aynı köyden olduklarından bir gün köydeki evinin kapısında karşılaştığı Ali Şükrü Bey, Mehmet Hulisi Bey'e, 'Hulisi Bey sende amma cesaret var, idam kararı yemiş Kâhya Yahya'yı beraat ettirdin.' Mehmet Hulisi Bey de, 'ben kanun adamıyım, kanuna göre hareket ettim, amma sen meclis konuşmalarında çok ileri gidiyorsun. Sen düşün' cevabını vermiş" (Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 543-544).

10) General Sami Sabit Karaman, *a.g.e.*, s. 113. Yıllar sonra Yahya Kâhya'nın oğlu Osman Kâhya, 15 Aralık 1967'de Mete Tunçay'a yazdığı mektupta, babasının o zamanki faktörlere göre vatanî vazifesini yaptığını, asıl kâtilin bugün tapılan biri olduğunu zaman gösterecektir diye belirtir (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar -1*, C. 2, BDS Yayınları, İstanbul, 1991, s. 352).

11) 1883'te Giresun'da doğdu. Balkan savaşına katıldı ve burada bacağından yaralandı. 1919'da Karadeniz yöresinde Rum azınlığa karşı yürüttüğü savaşla kendinden söz ettirdi. Kasım 1920'de Mustafa Kemal'in muhafız kıtası komutanı oldu. Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesine adı karıştı. Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasında yer aldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal'e muhalefet eden Trabzon milletvekili Ali Şükrü'yü, 27 Mart 1923'te kaçırdı ve ardından öldürdü (buradaki bilgiler kısmen, Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Livane, İstanbul, 2004, s. 339'dan alınmıştır). Nisan 1923'te, Ankara Ayrancı Bağları'nda kolluk kuvvetleriyle girdiği çatışmada yaralı olarak yakalandı. Konuşmaması için Muhafız Kıt'ası Kumandanı Rizeli Binbaşı Fuad Bey'in emriyle infaz edilerek öldürüldü (Cumhur Odabaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 402).

12) 1892'de İstanbul'da doğdu. Harbiye Mektebi'nden subay olarak mezun olan Tekçe, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. 1920'de Mustafa Kemal'in refakat subaylığını yaptı ve Muhafız Kıtası'nı kurdu. 1927 Dersim İsyanı'nın bastırılmasına katıldı. 1975'te İstanbul'da öldü (bkz. Fahrettin Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 162-163).

13) Dr. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 170.

KAYNAKÇA

A) KİTAPLAR

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Akbulut, Dursun Ali, *Albayrak Olayı*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Aksoy, Hikmet, *Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler) 1869-1998*, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Trabzon, 1998.

Akşin, Sina, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)", *Türkiye Tarihi 3* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

Arslan, Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

Aslan, *Modern Türkiye*, TÜSTAV, İstanbul, 2002.

Aslan, Yavuz, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961
Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 1-18, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998-2006.
Aydemir, Şevket Sürayya, *Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971
Aydın, Mesut, *Millî Mücâdele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.
Bakü 1920, Birinci Doğu Halkları Kurultayı, çev. Ali Alev, Koral Yayınları, İstanbul, 1990.
Bardakçı, Murat, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü, TÜSTAV, İstanbul, 2005.
Bozdağ, İsmet, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürdü? Atatürk mü, Lenin mi?*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.
Bryce, James - Toynbee, Arnold, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Ç. 1, çev. Ahmet Güner, Pencere Yayınları, İstanbul, 2005.
Carr, E.H., *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Mer Yayınları, İstanbul, 1992.
Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hâtıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
Cilasun, Emrah, *Bâki İlk Selam*, Versus, İstanbul, 2006.
Cinemre, Levent - Çakır, Ruşen, *Sol Kemalizm'e Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
Chang, Jung - Holliday, Jon, *Mao*, Karl Blessing Verlag, Münih, 2005.
Claudin, Fernando, *Komintern'den Kominform'a*, C. 1, çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
Çetinkaya, Hikmet, *Fethullah Gülen'in 40 Yıllık Serüveni*, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2004.
Çiloğlu, Fahrettin, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Livane, İstanbul, 1999.
Dadrian, N., *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, C. 1, çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.
Der Zweite Kongreß der Kommunist. Internationale, Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7 August 1920 in Moskau, Verlag der Kommunistischen Internationale, Auslieferungsstelle für Deutschland, Carl Hoym Nachf. Louis Cahnbley, Hamburg, 1921
Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan*, C. 5, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.
Dönüş Belgeleri, C. 1-2, çev. Yücel Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004.
Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.
Erdaha, Kâmil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Erdem, Hamit, *Mustafa Suphi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005.
Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954.
Ergil, Doğu, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.
Feyizoğlu, Turhan, *Mustafa Suphi Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2007
Galiyev, Sultan, *Bütün Eserleri*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.
Gebhardt, Bruno, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, C. 4, Union Verlag Stuttgart, 1959.
Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
Gorter, Herman, *Yoldaş Lenin'e Açık Mektup*, çev. Kemal Orcan, Gün Zileli, Günizi Kitaplığı, İstanbul, 2001.
Gökay, Bülent, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
Günday, A. Faik Hurşit, *Hayat ve Hatıralarım*, Çelikcilt Matbaası, İstanbul, 1966.
Hikmet, Nâzım, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987
Hurwicz, Elias, *Die Orientpolitik der Dritten Internationale*, DVPG, Berlin, 1922.
İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 1999.
Kandemir, Feridun, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.
Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967
Karagöz, Erkan, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri 1878-1921*, Asya Şafak Yayınları, İstanbul, 2005.
Kaypakkaya, İbrahim, *Seçme Yazılar*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1979.
Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
Kutay, Cemal, *Türk Sohbetleri*, c. 4, İstanbul, 1966.
Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
Lalayan, A.A., *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
Lenin, V.İ., *Devlet ve İhtilâl*, çev. Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1969.
Lenin, V.İ., *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.
Lenin, V İ., *Gesamelte Werke*, C. 18, Dietz Verlag, Berlin, 1969.

Lenin, V.I., *Karl Marx ve Doktrini*, çev. Şiar Yalçın, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1980.

Lenin, V.I., *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*, çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1979.

Lenin, V.I., *'Sol' Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, çev. Muzaffer Kabagil, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1974.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Marx, Karl - Engels, Fiedrich, *Ausgewählte Werke II*, Dietz Verlag, Berlin, 1983.

Marx, Karl - Engels, Fiedrich, *Ausgewählte Werke V*, Dietz Verlag, Berlin, 1983

Marx, Karl - Engels, Fiedrich, *Doğu Sorunu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1977

Marx, Karl - Engels, Fiedrich, *Komunist Manifesto*, çev. Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1976.

Marx, Karl Engels, Fiedrich, *Seçme Yapıtlar* 3, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünalan, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

Mustafa Suphi, *İlk Yazılar 1908-1913*, C. 1, Türkçeleştiren: Dilek A. Kanat, Amaç Yayınları, İstanbul, 1989.

Mustafa Suphi ve Yoldaşları, çevrimyazı: Burhan Tuğsavul, TÜSTAV, İstanbul, 2004.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, C. 3, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

Nuri, Süleyman, *Uyanan Esirler*, TÜSTAV, İstanbul, 2002.

Odabaşıoğlu, Cumhur, *Trabzon*, TOP-KAR, Trabzon, 1990.

Özdemir, Hikmet, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Petrosyan, Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Sclek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1968.

Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Stalin, J.W *Bütün Eserleri*, C. 2, çev. Yüksel Güvenç, Devrim Yayınları, Ankara, 1977

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, 1982.

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1-3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

Tunçay, Mete, "TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili!", Derleme: *Başka Bir Tarih ve Başka Bir Türkiye*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2001 içinde.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, C. 1-2, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.

Türk İstiklâl Harbi, C. 6, Genel Kurmay Harb Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1974.

Ülkü, İrfan, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1996.

Vatlin, Alexander, "90 Jahre Oktoberrevolution: Kontext und Rezeption", *Jahrbuch für Historische Kommunismus Forschung 2007* içinde, Aufbau Verlag, Berlin, 2007

Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Yamauchi, Masayuki, "The Green Army and the 'Impossible Revolution'", *The Divine Army, the Green Army and the Red Army*, Chikuma Shobo Publishing House, Tokyo, 1988.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

Zedung, Mao, *Seçme Eserler*, C.1, çev ?, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1979.

Zizek, Slavoj, *Die Revolution Steht Bevor*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2002.

B) MAKALELER

Avakian, Bob, "Advancing The World Revolutionary Movement Questions Of Strategic Orientation", *Revolution*, No. 51, 1984.

Avakian, Bob, "Conquer The World? The International Proletariat Must And Will", *Revolution*, No. 50, 1981.

Avakian, Bob, "Epistemoloji Üzerine: Dünyayı Bilmek ve Değiştirmek Üzerine", *Kazanılacak Dünya*, No. 32, 2006.

Aybars, Ergün, "Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya gelişi öldürülüşüyle ilgili görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a gidişiyle ilgili belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDTCF; Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1979-80, C. 13, No: 24.

Bayur, Hikmet, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Bazı Kökü Dışarda Akımlar", *Belleten*, 140, 1971.

Birinci, Ali, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Belgeler ve Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, 1989.

Cilasun, Emrah, "Ya Devlet Başa Ya Kızgın Leşe" *Toplumsal Tarih*, No. 149, 2006.

Dumont, Paul, "Bolşevizm ve Doğu" *Birikim*, No. 61, 1980.

Kakınç, S. Halit, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?" *Toplumsal Tarih*, No. 61, 1999.

Mustafa Suphi, "Türkçülüğün İstikametleri", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, çevrimyazı: Mete Tunçay, No. 2, 1968.

Tunçay, Mete, Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar, *Birikim*, No. 61, 1980.

Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi", *Toplum ve Bilim*, No. 43/44, 1988.

C) İNTERNET KAYNAKLARI

http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Lin%C3%A7

http://www.eskisehir.gov. tr/ustl.asp

www.halksahnesi.org

www.kgm.gov.tr/ill.asp

http.//www.kuzeyekspres.com.tr/index.php?p=haber&id=2747&tarih=20070922

www.http://molokane.org./places/Turkey/Kars /Karagoz/ Solution_Molokan_Problem.html

www.serki.com

www.uzumlu.pol.tr/linklerim/tarih.htm.

http://www wetterzentrale.de/topkarten/fsslpeur.html

D) GÖRSEL KAYNAKLAR

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Moskova-Bakû, 1920, belgesel (sessiz), International Institute of Social History, Amsterdam-Netherlands.

Reds (Kızıllar), Reji: Warren Beatty, Senaryo: Warren Beatty, Oyuncular: Warren Beatty, Diane Kenton, Paramount Home Entertainment, ABD, 1981.

Mustafa Suphi, 1914. (Kaynak: Erdem)

Sağdan sola: Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Kayserili İsmail Hakkı. Bakü, 1920. (Kaynak: Erdem)

Mustafa Suphi. Bakü, 1920.
(Kaynak: Tunçay)

TKP Merkez Komite üyesi Salih Nuri, Kafkasya 1920. (Kaynak: Nuri)

TKP Harici Büro üyesi Ahmed Cevat (Emre). (Kaynak: Tunçay)

TKP'nin Kuruluş Kongresi'ne katılan Dursunbeğzâde Mehmed Cevâd (Dursunoğlu)'ın Erzurum Kongresi'nde çekilmiş fotoğrafı. (Kaynak: Kırzıoğlu)

Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi (17-21 Haziran 1919)sırasında çekilmiş bir fotoğrafı. (Kaynak: Kırzıoğlu)

Ankara Hükümeti'nin Moskova'ya elçi tayin ettiği Ali Fuat (Cebesoy). (Kaynak: Selek)

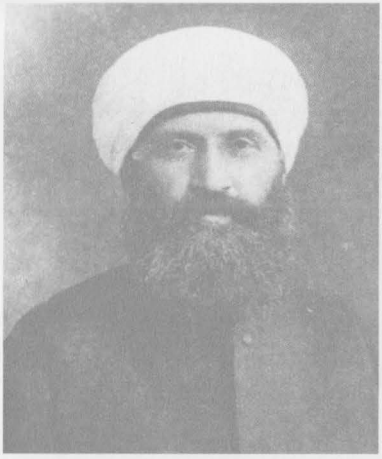
Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk). (Kaynak: Selek)

Karadeniz'deki milislerden bir grup. (Kaynak: Selek)

Doğu Halkları Kurultayı'na katılan Enver Paşa (ortada) sağında Azmi ve solunda İbrahim Tali Beyler. Bakü, Eylül 1920. (Kaynak: Aydemir)

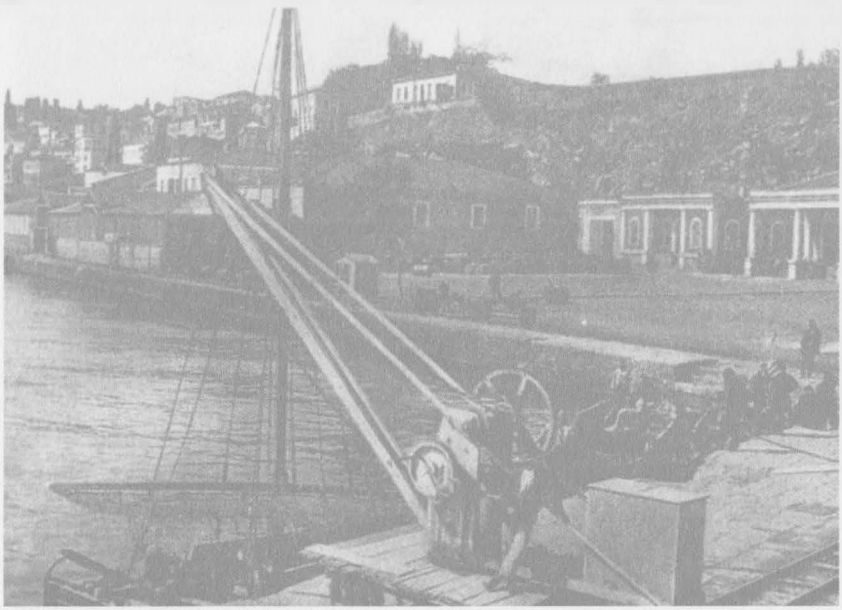
Mustafa Suphi'lerin Erzurum'a gelişleri esnasında yaratılan provokasyon ortamının sorumlularından Nâbizâde Mehmed Râif (Dinç)'in Erzurum Kongresi esnasında çekilmiş bir fotoğrafı. (Kaynak: Kırzıoğlu)

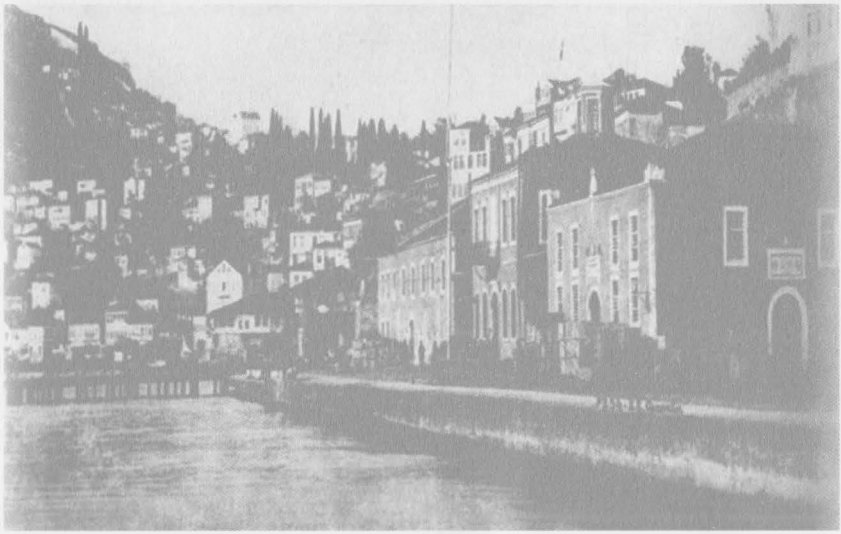
Şark Cephei Kumandanı Kâzım Karabekir. (Kaynak: Kırzıoğlu)

Mustafa Kemal, sahte partinin içinde birlikte yer aldığı miralay İsmet (İnönü) ve miralay Refet (Bele) ile birlikte. (Kaynak: Selek)

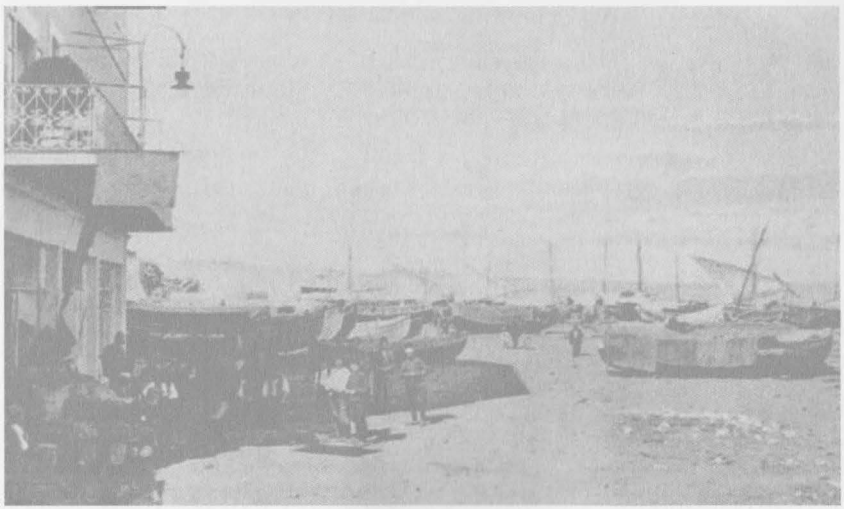
1900'lerde Trabzon limanı. (Kaynak: http://img320.imageshack.us/img320/6241/trabzon1910eskilimandanbirgoru.jpg)

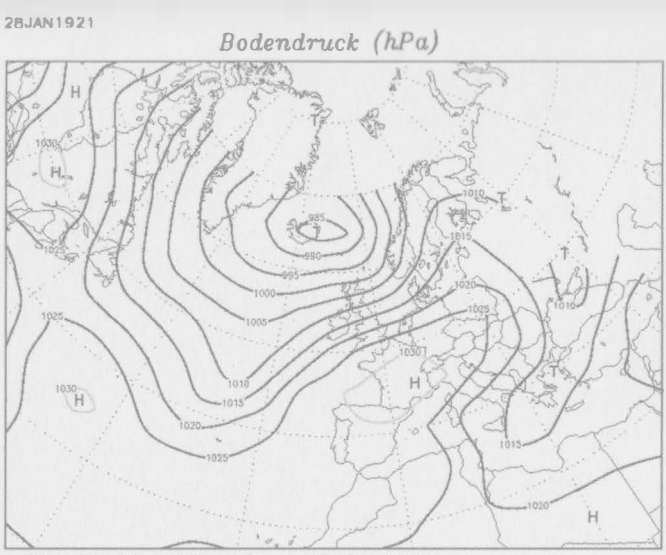
1900'lerde Trabzon liman deposu ve iskelesi.
(Kaynak:www.konaklar.org.tr/son/images/eski2.jpg)

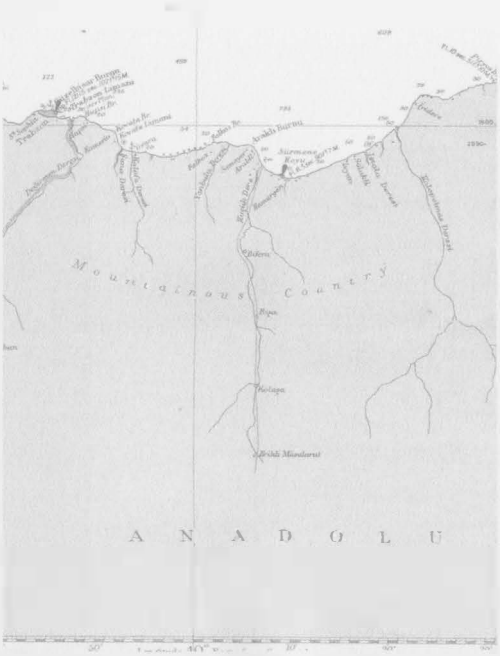
Karadeniz'de kullanılan ve adına Taka denilen tekne. (Kaynak: Çoban)

1900'lerde Trabzon'da takacılar. (Kaynak: http://img320.imageshack.us/img320/6241/trabzon1910eskilimandanbirgoru.jpg)

28 Ocak 1921 tarihli Almanlar tarafından çizilen hectopascal haritası.
(Kaynak: Archiv der Bodendruckkarten, 1.12 1880-31.12.1949)

1933'de Almanlar tarafından çizilmiş, derinlikleri gösteren bir Karadeniz haritası.
(Kaynak: Bundesamt für Seeschifffahrt und Hydrographie Bibliothek)

Mustafa Suphi ve yoldaşları, '15'ler' diye anılan Türkiye'nin ilk komünistleri, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkiye'ye girmeye ve mücadelelerini ülke içinde sürdürmeye karar verirler. Fakat dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyanın emperyalistlerce yeniden paylaşıldığı ve o arada yeryüzünün en büyük ülkelerinden birinde, Rusya'da, Lenin'in Bolşeviklerinin gerçekleştirdiği Ekim Devrimi'yle sosyalizmin fiilen hayata geçirilmeye başlandığı bir dönemdir. Türkiye ve Rusya üzerinde büyük hesapları olan İngiltere, kendi gücünü tartarak ağırlığını nereye vereceğini kararlaştırırken, devasa Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığı koşullarda Türkiye de kendine yeni bir yol arayışındadır ve savaş mağlubu olarak, kendine yardım eli uzatan Sovyet hükümetinin desteğini görmektedir.

Mustafa Suphi ve yoldaşları Türkiye'ye işte böyle bir dönemde; Kazım Karabekir'le yaptıkları görüşmeler doğrultusunda, Mustafa Kemal'in de yakın ilgisi ve bilgisi kapsamında girerler. Hemen sonrası, Erzurum'da başlayıp Karadeniz sularında tamamlanan bir trajedidir...

Daha önce "Çerkes Ethem: Baki İlk Selam" kitabıyla tanınan araştırmacı Emrah Cilasun, dört yıl süren yoğun çalışmasının ürünü olan bu kitabında, Türkiye'de örgütlü komünizmin başlangıç noktası sayılan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Türkiye'ye gelişleri ve 28/29 Ocak 1921'de Karadeniz açıklarında katledilişlerini belgeleriyle bir tarihçeye dönüştürüyor...

agora kitaplığı • 185
ISBN 978-605-006-009-6
tarih • 4
16 YTL
www.agorakitapligi.com